MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN "ER-Rİ'ÂYE" ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

Bekir Sıtkı KUDU

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. İbrahim TETİK
2023
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Bekir Sıtkı KUDU

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN "ER-Rİ'ÂYE" ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. İbrahim TETİK

ERZURUM-2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"Mekkî b. Ebî Tâlib'in er-Riâ`ye Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

08/05/2023

Bekir Sıtkı KUDU

Aslı Islak İmzalıdır

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. İbrahim TETİK danışmanlığında, Bekir Sıtkı KUDU tarafından hazırlanan bu çalışma 05/04/2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Mehmet DAĞ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. İbrahim TETİK	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üy. Resul ERTUĞRUL	İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖZET VII
ABSTRACT VIII
KISALTMALAR DİZİNİ IX
ÖNSÖZ X
GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI 1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ 2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 3

BİRİNCİ BÖLÜM
MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN YAŞADIĞI DÖNEM 4
1.1.1. Siyasi Durum 4
1.1.2. İlmi ve Kültürel Durum 6
1.2. MEKKÎ'NİN İSMİ, LAKAPLARI VE KÜNYESİ 9
1.3. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HAYATI VE ŞAHSİYETİ 11
1.4. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ 14
1.4.1. Mekkî b. Ebî Tâlîb'in Hocaları 14
1.4.2. Mekki b. Ebî Tâlib'in Talebeleri 17
1.4.3. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Eserleri 19
1.4.3.1. Tefsir Konusundaki Eserleri 20
1.4.3.2. Garîbu'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri 21
1.4.3.3. İ'câzü'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri 22
1.4.3.4. Nâsih ve Mensûh Konusundaki Eserler 22
1.4.3.5. İ'râbü'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri 22
1.4.3.6. Kıraat Konusundaki Eserleri 22
1.4.3.7. Tecvîd Konusundaki Eserleri 24
1.4.3.8. Dil Konusundaki Eserleri 25
1.4.3.9. Fıkıh Konusundaki Eserleri 25
1.4.3.10. Kelam Konusundaki Eserleri 26

1.4.3.11. Tarih ve Biyografi Konusundaki Eserleri 26
1.4.3.12. Rüyâ Tâbiri Konusundaki Eserleri 27

İKİNCİ BÖLÜM
ER-RİÂ`YE ADLI ESERİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

2.1. TECVÎDİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ 28
2.2. ESERİN İNCELENMESİ 34
2.2.1. Eserin Kaleme Alınma Gerekçesi 35
2.2.2. Eserin Yazma Nüshaları 38
2.2.3. Eserin Üslûbu 41
2.2.4. Eserin Mukâyesesi 47
2.2.4.1. Kasîdetu'l-Hâkâniyye ile Mukâyesesi 49
2.2.4.2. et-Tahdîd fi'l-İ`tkân ve't-Tecvîd ile Mukâyesesi 53
2.3. ESERİN MUHTEVASI 56
2.3.1. Âdâbu'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşleri 56
2.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Fâzîletleri ve O'na Talip Olanın Üstünlüğü 58
2.3.1.2. Kur'ân Ehlinin Sakınması Gereken Hususlar 63
2.3.1.3. Kur'ân Ehlinde Bulunması Gereken Özellikler 65
2.3.1.4. Kur'ân-ı Kerîm ve Hâmili'l-Kur'ân'ın Yüceltilmesi 67
2.3.1.5. Kur'ân Talebesinin Edebi ve Kur'ân Hakkında Bilmesi Gerekenler 68
2.3.1.6. Kur'ân Talebesinin Kur'ân'a Hâkim Olması 68
2.3.1.7. Mukrîde Bulunması Gereken Özellikler 71
2.3.2. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Harflerle İlgili Görüşleri 73
2.3.2.1. Harflerin ve İlletlerinin Bilinmesi 74
2.3.2.1.1. Harflerin Sayısı 74
2.3.2.1.1.1. Aslî Harfler 77
2.3.2.1.1.2. Zâid Harfler (Fer'i Harfler) 77
2.3.2.2. Kelâmın Oluşması 83
2.3.2.3. Harflerin ve Harekelerin Birbirinden Öncelik ve Sonralığı 83
2.3.2.4. Med ve Lîn Harfleri ile Harekeler Arasındaki İhtilaflar 86
2.3.2.5. Dillerde Müşterek ve Münferid Olan Harfler 88
2.3.2.6. Harflerin Sıfatları, Lakapları ve İlletleri 88

2.3.2.6.1. el-Hurûfi'l-Mehmûse (اَلْحُرُوفُ الْمَهْمُوسَةُ) 91
2.3.2.6.2. el-Hurûfi'l-Mehcûra (اَلْحُرُوفُ الْمَهْجُورَةُ) 92
2.3.2.6.3. el-Hurûfi'ş-Şedîde (اَلْحُرُوفُ الْشَدِيدَةُ) 93
2.3.2.6.4. el-Hurûfi'r-Rihvet (اَلْحُرُوفُ الرَّخْوَةُ) 94
2.3.2.6.5. el-Hurûfi'l-Beyniyye (اَلْحُرُوفُ الْبَيْنِيَّةُ) 95
2.3.2.6.6. el-Hurûfi'l-Itbâk (اَلْحُرُوفُ الإَطْبَاقُ) 97
2.3.2.6.7. el-Hurûfi'l-Münfetiha (اَلْحُرُوفُ الْمُنْفَتِحَةُ) 98
2.3.2.6.8. el-Hurûfi'l-İsti`la (اَلْحُرُوفُ الْإَسْتِعْلَاءُ) 99
2.3.2.6.9. el-Hurûfi'l-İstifâle (اَلْحُرُوفُ الْإِسْتِفَالَةُ) 100
2.3.2.6.10. el-Hurûfi's-Safîr (اَلْحُرُوفُ الصَّفِيرُ) 101
2.3.2.6.11. el-Harfi'l-Müstetîle (اَلْحَرْفُ الْمُسْتَطِيلُ) 101
2.3.2.6.12. el-Harfi'l-Mukerrar (اَلْحُرْفُ الْمُكَرَّرُ) 102
2.3.2.6.13. el-Harfi'l-İnhirâf (حَرْفَا الْإِنْحِرَافَ) 103
2.3.2.6.14. el-Harfi'l-Ğunne (حَرْفَا الْغُنَّة) 104
2.3.2.6.15. el-Hurûfi'z-Zevâid (اَلْحُرُوفُ الزَّوَا ئِدُ) 105
2.3.2.6.16. el-Hurûfi'l-Muzebzebe (اَلْحُرُوفُ الْمُذَبْذَبَةُ) 106
2.3.2.6.17. el-Hurûfi'l-Asliyye (اَلْحُرُوفُ الْأَصْلِيَّةُ) 106
2.3.2.6.18. el-Hurûfi'l-İbdâl (الْحُرُوفُ الْإِبْدَالُ) 106
2.3.2.6.19. el-Hurûfi'l-Kalkale (اَلْحُرُوفُ الْقَلْقَلَةُ) 107
2.3.2.6.20. el-Hurûfi'l-Medd-i ve'l-Lîn (اَلْحُرُوفُ الْمَدُّ و اللِّينُ) 108
2.3.2.6.21. el-Harfi'l-Lîn (حَرفَا الِّين) 110
2.3.2.6.22. el-Hurûfi'l-Hevâiyye (اَلْحُرُوفُ الْهَوَائِيَّةُ) 111
2.3.2.6.23. el-Hurûfi'l-Hafiyye (اَلْحُرُوفُ الْخَفِيَّةُ) 112
2.3.2.6.24. el-Hurûfi'l-İllet (اَلْحُرُوفُ الْعِلَّةُ) 113
2.3.2.6.25. el-Hurûfi't-Tefhîm (اَلْحُرُوفُ التَّفْخِيمُ) 113
2.3.2.6.26. el-Hurûfi'l-İmâle (حُرُوفُ الْإِمالَة) 114
2.3.2.6.27. el-Hurûfi'l-Muşrabe (اَلْحُرُوفُ الْمُشْرَبَةُ) 115
2.3.2.6.28. el-Harfi'l-Mehtûf (اَلْحُرْفُ الْمهْتُوفُ) 116
2.3.2.6.29. el-Harfi'l-Cersiyy (اَلْحَرْفُ الْجَرْسِيُّ) 116
2.3.2.6.30. el-Harfi'l-Mutefeşşî (اَلْحَرْفُ الْمُتَفَشِّي) 117
2.3.2.6.31. el-Hurûfi'l-Musmete (اَلْحُرُوفُ الْمُصْمَتَةُ) 118
2.3.2.6.32. el-Hurûfi'l-Muzleka (الْحُرُوفُ الْمُذْلَقَةُ) 120

2.3.2.6.33. el-Hurûfi's-Summ (اَلْحُرُوفُ الصُّمُّ)....121
2.3.2.6.34. el-Harfi'r-Râci` (اَلْحُرْفُ الرَّاجِعُ)....121
2.3.2.6.35. el-Harfi'l-Muttasıl (اَلْحُرْفُ الْمُتَّصِلُ)....122
2.3.2.6.36. el-Hurûfi'l-Halkiyye (اَلْحُرُوفُ الْحَقِيَّةُ)....122
2.3.2.6.37. el-Hurûfi'l-Leheviyye (اَلْحُرُوفُ اللَّهَوِيَّةُ)....123
2.3.2.6.38. el-Hurûfi'ş-Şecriyye (اَلْحُرُوفُ الشَّجرِيَّةُ)....123
2.3.2.6.39. el-Hurûfi'l-Eseliyye (اَلْحُرُوفُ الْأَسلِيَّةُ)....123
2.3.2.6.40. el-Hurûfi'n-Nit`ıyye (اَلْحُرُوفُ النِّطْعِيَّةُ)....123
2.3.2.6.41. el-Hurûfi'l-Liseviyye (اَلْحُرُوفُ اللِّثَوِيَّةُ)....124
2.3.2.6.42. el-Hurûfi'z-Zilegıyye (اَلْحُرُوفُ الذِّلقِيَّةُ)....124
2.3.2.6.43. el-Hurûfi'ş-Şefehiyye (اَلْحُرُوفُ الشَّفَهِيَّةُ)....124
2.3.2.6.44. el-Hurûfi'l-Cevfiyye (اَلْحُرُوفُ الْجَوْفِيَّةُ)....125
2.3.2.6.45. el-Hurûfi'l-Hevâiyye (اَلْحُرُوفُ الْهَوَائِيَّةُ)....125
2.3.2.7. Mahreç Bölgeleri....126
2.3.2.7.1. Boğaz....126
2.3.2.7.1.1. Aksa'l-Halk (Boğaz Dibi)....127
2.3.2.7.1.1.1. Hemze (الهمزة) Harfi....128
2.3.2.7.1.1.2. Hê (الهاء) Harfi....135
2.3.2.7.1.1.3. Elif (الالف) Harfi....139
2.3.2.7.1.2. Vasatu'l-Halk (Boğaz Ortası)....141
2.3.2.7.1.2.1. `Ayn (العين) Harfi....141
2.3.2.7.1.2.2. Hâ (الحاء) Harfi....143
2.3.2.7.1.3. Edne'l-Halk (Boğaz Başı)....145
2.3.2.7.1.3.1. Hâ (الخاء) Harfi....145
2.3.2.7.1.3.2. Ğayn (الغين) Harfi....146
2.3.2.7.2. Dil....148
2.3.2.7.2.1. Aksa'l-Lisân (Dil Kökü)....149
2.3.2.7.2.1.1. Kâf (القاف) Harfi....149
2.3.2.7.2.1.2. Kêf (الكاف) Harfi....150
2.3.2.7.2.2. Vasatu'l-Lisân (Dil Ortası)....152
2.3.2.7.2.2.1. Şîn (الشين) Harfi....152
2.3.2.7.2.2.2. Cîm (الجيم) Harfi....153

2.3.2.7.2.2.3. Yâ (الياء) Harfi 156
2.3.2.7.2.3. Hâfetu'l-Lisân (Dil Kenarı) 160
2.3.2.7.2.3.1. Dâd (الضاد) Harfi 160
2.3.2.7.2.3.2. Lâm (اللام) Harfi 163
2.3.2.7.2.4. Tarafu'l-Lisân (Dil Ucu) 166
2.3.2.7.2.4.1. Nûn (النون) Harfi 168
2.3.2.7.2.4.2. Râ (الراء) Harfi 169
2.3.2.7.2.4.3. Tâ (الطاء) Harfi 173
2.3.2.7.2.4.4. Dâl (الدال) Harfi 175
2.3.2.7.2.4.5. Tê (التَّاء) Harfi 177
2.3.2.7.2.4.6. Zây (الزاي) Harfi 181
2.3.2.7.2.4.7. Sîn (السين) Harfi 182
2.3.2.7.2.4.8. Sâd (الصاد) Harfi 185
2.3.2.7.2.4.9. Zâ (الظاء) Harfi 189
2.3.2.7.2.4.10. Sê (الثاء) Harfi 191
2.3.9.2.2.4.11. Zâl (الذَّال) Harfi 192
2.3.2.7.2.5. Şefeh/Dudak 195
2.3.2.7.2.5.1. Fâ (الفاء) Harfi 196
2.3.2.7.2.5.2. Bâ (الباء) Harfi 197
2.3.2.7.2.5.3. Mîm (الميم) Harfi 199
2.3.2.7.2.5.4. Vâv (الواو) Harfi 202
2.3.2.7.2.6. Hayâşîm/Geniz 206
2.3.2.7.2.6.1. Ğunne (الغنة) 207
2.3.2.8. "Tenvîn" ve "Nûn-i Sâkine" Harfinin Halleri 207
2.3.2.8.1. İzhâr 208
2.3.2.8.2. İdğâm 210
2.3.2.8.3. İbdâl/İklâb 216
2.3.2.8.4. İhfâ 218
2.3.2.9. Harflerin Mahreçlerinin Sayısıyla İlgili İhtilaflar 221
2.3.2.10. Muşeddedât/Şedde Konusu 222
2.3.2.10.1. Muşeddedâtın Birinci Kısmı 223
2.3.2.10.2. Muşeddedâtın İkinci Kısmı 225

2.3.2.10.3. Muşeddedâtın Üçüncü Kısmı 228
2.3.2.10.4. İdğâmın Kısımları 230
2.3.2.10.5. Şedde Üzerinde Vakf 233

SONUÇ 236
KAYNAKÇA 239
ÖZGEÇMİŞ 244

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN "ER-Rİ`ÂYE" ADLI ESERİNİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

Bekir Sıtkı KUDU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İbrahim TETİK

2023, 244 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. İbrahim TETİK

Kur'ân, asırlar boyunca fertlerin akıl ve gönül dünyalarını mihmandar edecek çağlar üstü öğretilerini, insanların anlama ve kavrama beceresine sunmuş böylelikle temeli sımsıkı atılmış bir karakter inşasını amaçlamıştır. Bu kutsal kitabın tatbik edilmesi her şeyden önce anlaşılmasına, anlam dünyasında derinleşme ise, keyfiyete haiz bir tilavete bağlıdır. Bir tasfiye eylemi ve ilim tahsilinde haliyle ilk önce tilavete müracaat edilmelidir ki bu bağlamda Kur'ân'la muhatap olma aşamalarından ilkini tilâvet oluşturmuştur. Kur'ân tilâveti öteden beri Hz. Peygamber döneminde pratize edilen ve sonraki süreçte adına tecvîd denilecek kaideler bütününe göre icra edilerek zamanla bir tilavet kültür, gelenek ve birikimi oluşmuştur. Buna rağmen gerek Arap dünyası gerekse ülkemizde kimi çevrelerce alanın belki de ilk kapsamlı eseri sayılabilecek *"er-Ri'âye"* göz ardı edilerek ideolojik okumalarla tecvîdin bidat olduğu iddia edilmektedir. Tecvîdin olgunlaşarak günümüze intikal sürecindeki olgu ve olaylara tanıklık eden tarihsel bağlam tespit edilmeden, tasavvur ve dönüşümler göz ardı edilerek, müstakilleşme süreci ve bu zaman zarfında tebarüz eden literatürün tespiti yapılmadan bu tür yersiz, temelsiz ve hakkaniyetsiz iddialara cevap verilebilmesi mümkün değildir. Bu açıdan dönemin ilmî, dinî, kültürel hususen de kıraat ve tecvîd birikimine dair önemli izlerini taşıyan, tecvîd kültür tarihimizin önemli yapı taşlarından birini oluşturan Mekkî'nin (v. 437/1045) "er-Ri'âye" adlı eseri yüksek lisans tezimize konu olacaktır. *"er-Ri'âye"*nin muhteva analizi ve dönemde meydana getirdiği tecvîd paradigmasından hareketle, öncesindeki veciz çalışmalara kıyasla muhtelif konuları içeren kapsamlı ilk tecvîd çalışması olduğu savı, akademik disiplin ve ilkelere riayet etmek şartıyla tetkik edilecektir. *"er-Ri'âye"*de müellifin dile getirdiği tilavet hataları ve bunlara sunduğu nitelikli çözüm önerileri, çağımızda benzer problemlerinin üstesinden gelinmesinde bir dayanak teşkil edecektir. Çalışma alan araştırmacıları ve tecvîd eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren mukrîlere kaynak çeşitliliği sunulabilecek potansiyele sahiptir. Projenin nihayete erdirilmesi ile tecvîd tedrisinde otorite olarak kabul edilen İbnu'l-Cezerî (v. 833/1429) öncesinde de disiplinli ve nitelikli çalışmalar yapıldığına dair kazanılan bilincin sürdürülmesi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mekkî, Kârî, Mahreç, Tecvîd, Mukrî

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE PLACE OF MEKKÎ B. EBÎ TÂLIB'S "ER-Rİ'ÂYE" IN THE SCIENCE OF TAJWEED

Bekir Sıtkı KUDU

Advisor: Assoc. Prof. İbrahim TETİK

2023, 244 Pages

Jury: Assoc. Prof. İbrahim TETİK

The Qur'an has presented the age-old teachings that will guide the minds and hearts of individuals for centuries to the ability of people to understand and comprehend, thus aiming to build a character with a firm foundation. The application of this holy book depends, first of all, on its understanding and the deepening in the world of meaning depends on a qualified recitation. As a matter of fact, in an act of liquidation and in the study of knowledge, recitation should be applied first, and in this context, recitation has formed the first step of dealing with the Qur'an. The recitation of the Qur'an has been performed according to the whole of the rules that were practiced in the time of the Prophet and then called tajweed in the next period, and a recitation culture, tradition and accumulation has emerged over time. Despite this, both in the Arab world and in our country, it is claimed that tajweed is a bidah (innovation) with ideological readings, ignoring the "er-Ri'âye", which may be considered the first comprehensive work of the field by some circles. It is not possible to answer such groundless, baseless and unfair claims without determining the historical context that witnesses the facts and events in the process of maturation of tajweed, ignoring the imagination and transformations, and determining the detachment process and the literature that emerged during that period. In this respect, the work of Mekkî (d. 437/1045) named "er-Ri'âye", which carries important traces of the period's scientific, religious, cultural, especially recitation and tajweed accumulation and constitutes one of the important building blocks of our tajweed cultural history, will be the subject of our master thesis. Based on the content analysis of "er-Ri'âye" and the tajweed paradigm it created in the period, the argument that it is the first comprehensive tajweed study that includes various subjects compared to the previous concise studies will be examined on the condition that academic discipline and principles are respected. The recitation errors expressed by the author in "er-Riâ'ye" and the qualified solutions he offers to them will constitute a basis for overcoming similar problems in our age. It has the potential to offer a variety of resources to researchers in the field of the study and to those who continue their tajweed education and training activities and recite the Qur'an in accordance with its rules. With the completion of the project, it is aimed to maintain the awareness that disciplined and qualified studies were carried out before Ibn al-Jazari (d. 833/1429), who was accepted as the authority in tajweed education.

Keywords: Mekkî, Kârî, Makhraj, Tajweed, Mukrî

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
cc.	: Celle Celâlühü
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Diğ.	: Diğerleri
Hz.	: Hazreti
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
İlted	: İlahiyat Tetkikleri Dergisi
İSAM	: (TDV) İslâm Araştırmaları Merkezi
M.ü.	: Marmara Üniversitesi
md.	: Madde
v.	: Vefatı
s.a.s	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	: Tahkîk
Tkrz	: Takrîz
Ts.	: Tarihsiz
vs.	: Vesaire
vd.	: Ve devamı
yy.	: Yayın yeri yok
ye.	: Yayın evi yok

ÖNSÖZ

Müslüman fertler için iki cihan saadetini temin etme fonksiyonunu yüklenen Kur'ân-ı Kerîm'in yaşam planına intikali sahih bir anlamaya, temeli sımsıkı atılmış bir karakter inşasını temin edecek anlama faaliyetleri de Hz. Peygamber'e (s.a.s) inzâl edildiği dönemdeki otantik okuyuş nitelikleri üzerinde kılı kırk yararcasına bir hassasiyetle durmaya bağlıdır. Son dönemde ülkemizde adeta bir proje halinde istendik ve kasıtlı surette suni bir lafız-anlam karmaşası dikte edilmeye çalışılmakta böylece Hz. Peygamber'den (s.a.s) bu yana gerek ulemanın gerekse kamunun saklı tutmaya özen gösterdikleri orijinal lafız merkezli okumalar itibarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Hakikatte anlama ve kıraat unsurlarından her biri, birbirinin alternatifi değil yekdiğerine geçişin aşamasını temsil etmektedir. Doğru bir anlamanın kelimelerin sahih telaffuzundan geçtiğinin bilincinde olan dilbilim, kıraat ve tecvîd müellifleri gerek müstakil eserler tertip etmek gerekse farklı disiplinler içerisinde değinmek suretiyle harflerin mahreç ve sıfatları hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemişlerdir. Bunu Kur'ân'ın korunmuşluğunu temin eden âyetteki hem lafız hem de mânâya hitap eden umumî ifadelerin fertlere yüklediği görev doğrultusunda icra etmişlerdir.

İlk dönemlerde Arap olmayanların İslamiyet'le tanışıklık sağlamaları ve bu dinin kutsal kitabını içtenlik ve keyfiyetle tilâvetini amaçlamaları buna karşın yatkın oldukları dildeki telaffuz özellikleri doğrultusunda âyetleri kıraat etmek durumunda kalmaları ayrıca potansiyel olarak sonraki dönemde Arap dışı unsurların benzer hatalar bütünü ile baş başa kalacak olmaları ulemayı lahn olgusuna yönelik köklü tedbirlere sevk etmiştir. Endülüs toplumunda bu yanlışı yapabilecek birçok farklı etnik unsurun var olduğu kozmopolitik yapılanma ile artık lahn olgusunun avama ek olarak havasta dahi görülmeye başlanması, dönemde problemin kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği durumlardır. İlaveten o dönem Endülüs'ünde ilmi her alandaki kalkınma hamleleri nitelikli eserlerin verildiği bir ortamı tesis etmiş hususen kıraat ve tecvîd alanında kaleme alınan eserlerdeki yetkinlik giderek artmıştır. Tecvîd ilmi açısından en kapsamlı ve sonraki çağları aydınlatacak suretteki eserler bu dönemde verilmiştir. Bu ilme ait hususiyetler kıraat birikiminden arındırılarak fonetik prensiplere denk gelecek şekilde yeni bir disiplini karşılayacak muhtevaya bu çağda kavuşmuştur. Endülüs dönemi âlimlerince telif edilen tecvîd çalışmalarının tümü hâlihazırda tespit edilememiş ve günümüze kadar ulaşamamış

olsa da Mekkî, Dânî (v. 444/1053) ve Abdulvehhâb el-Kurtûbî (v. 462/1069) gibi dönemde ses getiren müelliflerin telifleri, Hâkânî'nin (v. 325/937) kasidesi ve Sa`îdî'nin (v. 407/1016) risaleleri gibi önceki veciz çalışmalara kıyasla mufassal tecvîdin ilk numuneleri olarak sayılır. Tecvîd ilminin altın çağı olarak addedilebilecek Endülüs döneminde kıraat farklılıklarından damıtılan kaideler fonetik bağlamla lokalize edilmiş, muayyen bir zemine oturmuş, içeriği, amacı ile kavramsal alanı tertip edilmiştir.

Yüksek lisans tez çalışmamızı oluşturan Mekkî b. Ebî Tâlib'in *"er-Ri'âye"* adlı eseri, böyle ilmi bir geleneğin teşekkül etmeye başladığı döneme ait kıymetli bir çalışmadır. Mekkî, tecvîd ilmine dair kendinden önceki eserlerde yer alan bilgilerin detaylandırılmamış ve açıklanmamış şekilde, bazı çalışmalarda bir serpinti halinde yer bulmasından hareketle eserini tertip etmeye niyetlendiğini belirtmektedir. İlkin böyle bir düşünce aklına geldiğinden ne var ki kendisine bu hususta öncülük edecek tarza bir esere rastlamadığından, nihayet fikrini 30 yıl aradan sonra fiiliyata dökebildiğinden bahsetmektedir. Eserin satır aralarından dönemdeki tecvîd birikiminin kısmi bir görüntüsünü elde edebilmek mümkündür. Bu açıdan *"er-Ri'âye"*, dönemdeki tecvîd birikimini resmetmesi ve kısa zamanda bu ilmin disipline edilmesi, teorik temellerin kitâbiyâta aktarılmasına yönelik sunduğu katkının tespiti açısından kayda değer bir çalışmadır.

Mekkî'nin *"er-Ri`âye"* adlı eseri mufassal ilk tecvîd çalışmalarından biri olarak addedildiğinden ilk döneme ait tecvîd müktesebatının iki kapak arasında kaydedildiği bir hazine niteliğindedir. Halîl b. Ahmed'in (v. 175/791) *"Kitâbu'l-Ayn"*, Sîbeveyh'in (v. 180/796) *"el-Kitâb"*, İbn Cinnî'nin (v. 392/1002) *"Sirru Sinâ`ati'l-İ`râb"* gibi ilk dönem sesbilim eserleri ile sistematik, kavram kullanımları, konu içerikleri türünden benzeşmesi hem önceki dönem bilgilerini içermesi hem de kendi döneminde hususen tecvîd disiplini içerisinde yeni bir alanda hizmet vermesi yönüyle kapsamlı bir çalışma olarak belirmiştir. *"er-Ri'âye"* adlı eser bu yönüyle hem geçmiş dönemdeki Arap dili sesbilim birikimini yansıtmış hem de sonraki dönem teliflerinin içerik ve sistematik dizaynına ışık tutmuştur. Bu açıdan tecvîd ilminin kültür mirasının aydınlatılması açısından kesinlikle araştırılması gereken bir eserdir.

Kitabın dikkatlice tetkiki tarihsel süreç içerisinde Arap dili fonetik unsurlarının teorik ve pratik düzeyde bir başkalaşıma uğrayıp uğramadığının da tespitini sağlayacaktır.

Nitekim son dönemde Arap dünyasındaki tilavet ile ülkemizdeki *"Türk ağzı"* olarak nitelendirilen okuyuş özellikleri karşılaştırılmakta *"Her dil kendi mahallinin fonetiğine ve çevresele göre okunur"*, şeklindeki bir varsayımla doğru yanlış kriteri belirlenmektedir. Hâlbuki zamansal açıdan her dilin fonetiğinde değişim ve dejenerasyonun görülmesi sabit bir ilkedir. Bu açıdan Arap dünyasında yöreye ve kişilere göre değişkenlik gösterebilecek güncel telaffuz özellikleriyle sahih kıraatin ölçütü belirlenemeyeceğinden ilk dönem eserlerine müracaat elzemdir.

"er-Ri`âye" adlı çalışmada Mekkî harflerin sırası, sayısı, illetleri, harekeler, med harflerinden bahsetmiş; Kur'ân'ın ezberlenmesi, okunması neticesinde elde edilecek sevaba ve Kur'ân ehlinin diğer fertlere nazaran üstünlüğüne değinmiştir. Her harfin mahrecini, sıfatını, telaffuzunda düşülmemesi gereken hata çeşitlerini, hususen mahreç ve sıfat birlikteliğine sahip harflere özen göstererek sunmayı amaçlamıştır. Çalışma mahreç ihtilafları, ğunne, şeddeli harfler ve bunların üzerinde vakf edilmesine dair temel prensipler ile "Nûn-i sâkine" ve "Tenvîn"in hükümleri ile son bulmaktadır. Ele alınan konular açısından -Dânî'nin *"et-Tahdîd"* eserinden öncelik ve sonralığı tartışılacaktır- *"er-Ri'âye"*, önceki dönemlerde alışık olunmayan bir kapsama sahiptir. Tecvîdin temel konularını içermesi sebebiyle de kendisinden, bu ilmin en şümullü ilk çalışmalarından biri olarak bahsetmeyi hak etmektedir. Bu da Arap dünyası ile ülkemizdeki şayi tilavet pratiğinin uyuşmadığı durumlarda başvurulacak belki de en önemli temel kaynaklardan birinin de *"er-Ri'âye"* olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca güncel olarak gerek halk tabanında gerekse mütehassıs çevrelerde lahn olgusunun kendini gösterdiği tüm kitlelerde yaşanabilecek tilavet temelli problemlerde gelenektekine benzer surette *"er-Ri'âye"*den azami derecede faydalanılabilecektir. Nitekim asrısaadete yakınlık açısından her çağın telaffuz yetkinliği farklılık gösterse de değişmeyen hataya meyilli insan profili, *"er-Ri'âye"*nin tarihin tüm dönemlerinde yararlanılabilecek kaynak bir eser olduğunu gözler önüne sermektedir. Çalışmanın bir proje halinde ele alınması aslında tecvîd ilminin kapsamlı ilk teliflerinden birinin tetkiki anlamına geleceğinden, kültür mirasımızın köşe başı yapıtlarından biri bu vesileyle ilmi birikimimize kazandırılmış olacaktır.

Son dönemde Batı kaynaklı sesbilim çalışmalarının Arap diline de yansıması gecikmemiş eş-Şidyâk (v. 1887), Corcî Zeydân (v. 1914), İbrahim Enîs (v. 1977), Ahmed Muhtar Ömer (v. 2003), Temmâm Hassân (v. 2011) ve Kemal Bişr (v. 2015) gibi araştırmacılar modern sesbilim odaklı bir tecdit hareketinin öncülüğüne girişmişlerdir.

"er-Ri'âye", batı güdümlü çalışmalar ekseninde varılabilecek güncellenmiş ses olgusu tasavvurlarının, Kur'ân kıraatinin mahreç ve sıfat uygulamalarında bir sapmaya tolerans gösterilmemesinin de en esaslı güvencelerinden birini oluşturmaktadır. Zira seslerin pratik boyutu ta o dönemde *"er-Ri'âye"* vesilesiyle de teoriye aktarılmış ve Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki orjinal telaffuz özellikleri böylece korunmuştur. *"er-Ri'âye"* gibi ilk dönem kaynaklarının akademik araştırmalara konu edilmesi ses unsurlarının ilk dönemlerden itibaren nihai karar mercilerinden birine muttali olunması anlamına gelmektedir.

Konunun tespitinde ve tezimizin hazırlanma süreci içerisinde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. İbrahim TETİK'e, eserin tercüme edilmesine eşlik eden Erzurum İl Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı Emrullah AKÇA'ya, yazım sürecindeki teknik desteklerinden dolayı Murat ÇİNİCİ ve Şaban KUDU'ya lisans eğitimi sırasında kıraat ilmini bana sevdiren emekli öğretim üyesi Dr. Necati TETİK hocama ve bu süreç içerisinde kendisini ihmal ettiğim değerli değerli eşim Seymanur KUDU'ya teşekkür ederim.

Erzurum- 2023 **Bekir Sıtkı KUDU**

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde kimi çevrelerce Kur'ân'ın, tecvîd adı altında sistematize edilen kaidelerle okunması noktasında alan mütehassıslarından halk tabakasına varıncaya kadar tüm Müslümanların bir işgüzarlık içerisinde olduğu dillendirilmektedir. İddia sahiplerine göre, Arap diline ait şayi birtakım fonetik unsurlarla Kur'ân tilavetinin aslı astarı olmayıp böyle bir teşebbüsün bidat olarak nitelendirilmesi gerekmektedir zira inananların önüne engeller konularak Kur'ân'la kurulan ilişkiler yıpratılmakta kimi zaman tamamen kesilmektedir. İddia sahiplerinde -orijini çarpık bilgi temeline dayanan- yeni bir okuyuş formatı ihdas edilerek sahih telaffuzun ancak bu ilkelere riayet edilerek temin edilebileceği inancı mevcuttur. Gerçi Kur'ân'la tesis edilen gerek anlama gerekse telaffuz odaklı ilişkiler art niyetlilerce öteden beri eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Bu tür bir meylin arka planında inanmışlar zümresinin fikir dünyasında bir yıkım meydana getirerek berrak İslami algıya zarar vermek nihayetinde bunun yerine karmaşık bir zihniyet inşası etme gibi menfi duygular yatmaktadır. İlkin kitabî arenada tebarüz eden ve zamanla tanıdık bir saldırı şekil ve muhtevasına dönüşen bu düzenli tenkitler, teknolojik gereçlerin tekâmülüyle hâlihazırda sosyal medyada yüzeysel eleştirilere dönüşmüş durumdadır. Bu sathi ve yersiz savlara ilk dönem tecvîd eserlerinin varlığı, işlevi, dönemde nasıl bir boşluğu doldurduğunun tespit edilmesiyle akademik zemini bulunan cevaplar verilmelidir. İşte bu gerekçeden hareketle kendinden önceki bilgi birikimini büyük ölçüde kapsayan ve zamanının problemlerine çözüm odaklı olarak üretilen Mekkî'nin *"er-Ri'âye"* adlı eserinin proje kapsamında çalışılmasıyla tecvîd ilmine dair müktesebatın Hz. Peygamber (s.a.s) dönemine çok da uzak olmayan bir dönemde şekillendiği, bu ilmin pratiği bir yana teorisinin dahi köken olarak tarihin derinliklerinde yer bulduğu ve böylece bidat tasavvurunun yersiz ve tarafgir olduğu ispat edilmeye çalışılacaktır.

Kur'ân'ın Arapça inzal edilmesi ve bu dilin kendine has bir fonolojiye sahip olması, benzer seslerin kendi dilinde bulunmadığı Arap dışı toplumların Kur'ân'ın telaffuz veçhesiyle eğitim-öğretiminde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de meşakkat doğurmaktadır. Bilgi ve pratik düzeyi başlangıç aşamasındakilere ilaveten Kur'ân tilavetiyle iştigal ederek aktif görev hayatına devam edenlerin dahi benzer hatalara düşme ihtimali resmi ve gayri resmi kuruluşlarca harflerin mahreç ve sıfatlarının sahih ölçüler

bağlamında telaffuzunu gaye edinen tashîh-i ve tahsîni hurûf kurslarının düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu eğitimler esnasında kullanılan kaynak çeşitlenmesinin tilavete yönelik ilk dönem kaynaklarına istinaden sürdürülmesinin tedris sürecine katkı sağlayacağı muhakkaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetiyle ilgili öğretici ve öğrencilerin, karşılaşmış oldukları zorlukların giderilmesine yardımcı olabileceğini düşündüğümüz *"er-Ri'âye"* adlı eserin, günümüzde Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetiyle uğraşanların istifadesine sunulması da projenin hazırlanmasının bir diğer amacını oluşturmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İslâm dini medeniyetinin insanlık tarihine asırlar boyu kazandırdığı kültürel zenginlik, bilgi ve değerler yekûnunun adeta müşahhas dokümanları olan ve kütüphanelerimizde saklı halde dilimize kazandırılmayı bekleyen eserlerden biri olan *"er-Ri'âye"*nin akademik olarak incelenmesi ile tecvîd ilminin muhteviyâtı ve tarihi hakkında etraflıca bir perspektif yakalamak mümkün olacaktır. Mekkî'nin çalışmasından da kısmen çıkarılabileceği üzere geçmiş dönem müellifleri alan çalışmalarında salt şahsi perspektiflerini yansıtmayı hedeflememişler, aynı anda zamanının toplumsal, politik, ekonomik, ilmi, dini ve sanatsal ortamı ile ilgili nadide kıymete sahip malumatın günümüze intikalini sağlamışlardır. *"er-Ri'âye"*nin akademik bir incelemeye konu olmasıyla bahsi geçen faydalar hâsıl olacaktır.

"er-Ri'âye" türünden tecvîd eserlerinin tetkiki ile bu ilmin olgunlaşmasında asıl payeye sahip olan dönemdeki ilmi birikim ve buna süreklilik sağlayan unsurlara yönelik bir bilinç kazanılacaktır. Hâlihazırda sımsıkı sarıldığımız tecvîd paradigmasının zemininin kuramsal ve yöntem bilimsel ögelerin ancak *"er-Ri'âye"*nin neşredildiği dönemdeki deneyimin ve bunun zamanla dönüşümünün görüldüğü geleneğin safi bir surette anlaşılmasıyla sağlanabileceği açıktır. Hâlbuki yakın bir döneme kadar tecvîd ilmine dair sunulan verilerin daha ziyade İbnu'l-Cezerî'ye dayandırılmış olması, tecvîd ilminin eğitim sürecinin genelde *"Mukaddimetu'l-Cezerî"*den ibaret addedilmesi sanki tecvîdin hicri sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda başladığı ve Endülüs dönemi gibi altın çağı olarak tavsif edilebilecek bir aşamanın adeta görmezden gelinmesi gibi istem dışı bir sonuç doğurmuştur. Yapmayı tasarladığımız bu yüksek lisans projesi ile dönemin verimli çalışmalarından belki de en önemlisine hakkını teslim edilecektir.

Tilavet kültürümüzün oluşmasını sağlayan köşe başı eserlerden birine doğrudan erişim imkânının sunulması ile de DİB Eğitim Merkezleri kursiyerleri ve hâlihazırda kıraat alanında tedris faaliyetlerini yürüten alan araştırmacılarının klasik tecvîd eserlerine vukufiyetlerinin ziyadeleşmesi amaçlanmaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Mekkî'nin *"er-Ri'âye"* adlı eserinin tecvîd ilmi bakımından önemi araştıracağımız bu çalışmamızda temel olarak Ahmed Hasan Ferhat tarafından tahkik edilen *"er-Ri'âye"*nin 3. baskısından faydalanacağız. Bununla beraber müellifin hayatını ve eserlerini incelediğimiz birinci bölümde İbn Beşküvâl'in (v. 578/1183) *"Kitâbu's-Sıla",* İbn Hallikân'nın (v. 681/1282) *"Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân",* İbnu'l-Cezerî'nin *"Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ",* Makkarî'nin (v. 1041/1632) *"Nefhu't-Tîb an Ğusni'l-Endulusi'r-Ratîb",* Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1920) *"Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn",* Zirikli'nin (1976) *"el-`Alâm",* Ahmed Hasan Ferhat'ın *"Mekkî ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîmi"*, Durmuş Ali Kayapınar'ın *"Mekkî İbnu Ebî Tâlib Asr-ı Hayatı ve Eserleri"* adlı doktora tezi ve Tayyar Altıkulaç tarafından yazılan TDV. İslam ansiklopedisi 28. cilt *"Mekkî b. Ebî Tâlib"* maddesi gibi kaynaklardan istifade edeceğiz.

Tecvîd ilminin tarihsel gelişimini inceleyeceğimiz ikinci bölümde, Halil b. Ahmed'in *"Kitâbu'l-Ayn" ve* İbnu'l-Cezerî'nin *"en-Neşr fi'l-kırââti'l-Aşr"* adlı eserleri ile Doç. Dr. İbrahim Tetik'in *"Tecvîd: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci"* adlı doktora tezi yararlanacağımız eserlerin başlıcalarıdır.

Tezimizin asıl bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise Halil b. Ahmed'in *"Kitâbu'l-Ayn",* Sibeveyh 'in *"el-Kitap",* Dânî'nin *"et-Tahdît fi'l-İtkân ve't-Tecvîd", "Kutub-i Tis`a",* İmam Nevevî'nin (v. 676/1277) *"Âdâbu'l-Kur'ân"*, İsmail Karaçam'ın, *"Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri"* ve "*Mektebetu'ş-Şâmile"*den faydalanılacaktır.

Ayrıca çalışmamız süresince yararlanacağımız kaynaklar zikredilenlerle sınırlı olmayıp bunlara tarih, hadis, kıraat ve tabakât eserleri de dahil edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN YAŞADIĞI DÖNEM

Mekkî b. Ebî Tâlib h. dördüncü (m. onuncu) ve beşinci (m. on birinci) asırda, Endülüs ve Kuzey Afrika'nın Mağrip bölgesinde yaşamıştır. Müellifin yaşadığı dönem itibariyle İslam dünyasında Bağdat ve çevresinde Abbâsiler (750-1258), yaşadığı Mağrib bölgesinde Fâtımîler (909-1171) ve Zîrîler (973-1148)[1], Endülüs bölgesinde ise Endülüs Emevîleri (756-1031) hüküm sürmektedir. Bu bölgelerde farklı devletlerin oluşu İslâm Medeniyeti'nin gelişimine katkı sağlamış; Bağdat, Kurtuba, Kâhire ve Buhara gibi ilim merkezleri meydana çıkmıştır.

Müellifi daha iyi tanıyabilmek adına yaşamış olduğu Kuzey Afrika ve Endülüs'ün siyâsî ve ilmî yapısı hakkında incelemelerde bulunacağız.

1.1.1. Siyasi Durum

Mekkî'nin dünyaya geldiği dönemde Mağrib'de, Fâtımî Devleti'nin Dördüncü Halifesi el-Muizz (v. 364/975) hüküm sürmektedir. el- Muizz dönemine kadar bölgede karışıklıklar ve isyanlar devam etmiş, ancak el-Muizz'in hüküm sürmeye başlaması ile birlikte önceki halifelere isyan eden berberî kabileleri dize getirilmiş ve böylece bölgede siyasi birlik sağlanmıştır.[2] el-Muizz, veziri Cevheru's-Sekâlibi'yi (v. 381/992) Fas ve Sicilmasa'nın fethi için görevlendirmiş ve fetihler sonucunda Endülüs Emevîleri'nin idaresinde bulunan Sebte dışında, İhşîdi (935-969) sınırından Atlas Okyanusuna kadar bütün Kuzeybatı Afrika'nın hakimiyetini ele geçirmiştir.[3] İhşîdiler'in hüküm sürdüğü Mısır'ı ele geçirdikten sonra halife adına hutbe okutarak Suriye, Mısır ve Hicaz

---

[1] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 46-59.

[2] İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Thk: Dr. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1994, V, 225; Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya), Selçuk Üniversitesi, 1986, 5-7.

[3] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr., Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 52; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Thk: Dr. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1994, V, 225; Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 6.

bölgelerinde Fatımîler'in mezhebî propagandasını yoğunlaştırmıştır. Halife Mısır'a gelirken Bulukkin b. Zîrî'yi (v. 373/984) Mağrib'de yerine vekil bırakmış[4], bu kişi de kısa bir süre sonra Fatımîler'den ayrılarak Zîrîler (972-1148) devletini kurmuştur. Halife el-Muizz yirmi dört yıl hüküm sürdükten sonra hicri 364/975 yılında vefat etmiştir. el-Muizz'den sonra el-Aziz (v. 386/996) ve el-Hâkim (v. 411/1020) halife olmuştur. Bu iki halife dönemi Mekkî'nin ilmi seyahatlerinin yoğunlaştığı zamanlara denk gelmektedir.[5]

Mekkî'nin doğumundan yedi yaşına kadar olan dönemde Kayravan'da Fatımîler'in hükümranlığı daha sonraki dönemlerde ise Zîrîler'in idaresi bulunmaktadır. Zîrîler ile Fatımîler arasındaki en büyük fark ise mezhep baskılarının Zîrîler'de Fatımîler'e göre daha az olmasıdır.[6]

Müellefin öğrencilerinden Ebû Ömer b. Muhammed b. Mehdî (v. 454/1062), Mekkî'nin ilmi seyahatleri hakkında *"Mekkî'nin on üç yaşındayken 368 yılında Mısır'a gittiğini, hisâb ilmi okuduğunu,6 yıl sonra Kayravân'a döndüğünü, 377 yılında tekrar Mısır'a gittiğini, yaklaşık iki yıl burada ilim gördükten sonra 379'da Kayravan'a geri döndüğünü, 382'de üçüncü defa Mısır'a gittiğini, burada kısa bir süre kaldıktan sonra 383'te Kayravân'a döndüğünü, sonra Mekke'ye gidip 390 yılının sonuna kadar orada kaldığını, sonra 391'de Mekke'den Mısır'a, 392'de Mısır'dan Kayravân'a, sonra da 393'te Endülüs'e gittiğini"* haber vermiştir.[7]

Bu bilgilere ışığında müellif, hayatının yirmi üç yılını Kayravân'da, yaklaşık on yılını Mısır'da, 5-6 yılını ise Mekke'de geçirdiğini görmekteyiz. Bahse konu dönemlerde adı geçen şehirler Fatımîler'in idaresi altındadır.[8]

---

[4] İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Thk: İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1994, V, 226; Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 7.

[5] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 55-56; Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 7.

[6] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 56.

[7] İbn Beşküvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ud b. Musâ, *Kitâbu's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endulûsî ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim*, Thk: İbrahîm Ebyârî, 1. bs, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, Kahire 1989, II, 632-33; Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 10.

[8] Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 10.

Mekkî'nin Endülüs'e gittiği dönemde Endülüs Emevî Halifesi II. Hişam el-Mueyyed (v. 399/1009) idi. Çok küçük yaşta hilafete geçtiği için Mansur b. Ebî Âmir (ö. 392/1002) ve iki oğlu Muzaffer (ö. 399/1008) ve Nâsır'ı (v..?) kendisine hâcip olarak görevlendirdi. İbn Ebî Âmir döneminde fetihler hızlandı, ülke ganimetle doldu. İlmi yönden kuvvetli bir şahıs olduğu için âlimleri severdi. Vefadından sonra yerine Muzaffer geçti. Muzaffer dönemi Endülüs Emevîler'inin son mutlu zamanları idi. Hicrî 399 yılında Muzaffer'in ölümünden sonra kardeşi Nâsır'ın hâkimiyeti başladı. Ancak birçok yönden eksik olması sebebiyle Nâsır döneminde birçok karışıklık meydana gelmiştir. Halife II. Hişam'ın kendisine veliahtlık vermesinden sonra karışıklıklar devam etti ve halife II. Hişam'ın idaresine son verilerek yerine el-Mehdî Billah'a (v. 399/1008) biat edildi. Ancak bu değişiklikler de devletin parçalanmasını önlememiştir. Zamanla devlet küçük melikliklere bölünmüştür.[9]

Mekkî'nin Zâhire Camii'nde görev almasında Muzaffer'in, Kurtuba Camii'nde görev almasında ise Halîfe Mehdi'nin etkisi bulunmaktadır.[10]

1.1.2. İlmi ve Kültürel Durum

Mekkî'nin Mağrib ve Mısır'da yaşadığı dönemde Fatımî halifesi el-Muizz hüküm sürmekteydi. el-Muizz akıllı, şair, ilimden anlayan, kültürlü, farklı dillere hâkim bir kişiydi.[11] İtalya, Sicilya ve Sudan dillerini iyi derecede biliyordu.[12] Veziri Cevher, Kahire'yi ve el-Ezher'i kurmuştur.[13]

el-Aziz Billah Ebû Mansûr Nizâr (v. 386/996) devrinde kültürel faaliyetler hız kazanmıştır. Ezher Camii'ni günümüz şartlarında üniversiteye çeviren kişidir. Fatımî

---

[9] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 88; İbnu'l Esîr, Ebu'l-Hasen Izzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed b. eş- Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4. bs, Dâru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, Beyrut 2003, VIII, 677. Makkârî, Ahmed b. Muhammed Et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb an Ğusni'l-Endulûsi'r-Ratîb*, Thk: Dr. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1998, I, 400-406; Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 14-15.

[10] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 89.

[11] İbnu'l Esîr, Ebu'l-Hasen Izzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed b. eş- Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 361; Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 35.

[12] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 52.

[13] Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi*, çev. Sadreddin Gümüş v. dğr, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 372; Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I:380; Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 7.

sarayında kırk kütüphane olduğu, eski ilimlere dair yüz seksen bin cilt kitap olduğu el-Makrizî (v. 845/1442) tarafından rivayet edilmektedir.[14]

Halife Hâkim bi Emrillah (v. 411/1020) tarafından *"Dârü'l Hikme"* adında bir kurum oluşturularak bu müesseseye *"Dârü'l-`İlim"* adını vermiştir. İçerisinde hiçbir kütüphanede benzeri olmayan eserleri toplayan bir kütüphane de eklemiştir.[15]

Endülüs üçüncü ve dördüncü asırlarda her ne kadar karışıklıklar yaşansa da önceki dönemlerdeki yönetimlerin vermiş olduğu destekler sayesinde bu dönem Endülüs'ün ilim ve medeniyette zirvesi olarak kabul edilmektedir.[16]

Endülüs'e hâkim olan yöneticiler, ilme ve ulemaya gerekli önemi gösterdikleri gibi halkın da refah içimde yaşamasına imkân vermişlerdir. Gayr-i müslim halkın islamı kabul etmeleri için baskı uygulanmamış aksine ibadetlerini özgürce kendi ibadethanelerinde yerine getirmeleri güvence altına alınmıştır. Endülüs'te ilmin gelişmesi amacıyla Kurtûba Üniversitesi ve camiiler inşa edilmiştir. Camiiler eğitim öğretimde çok önemli yer tutmaktadır. Özellikle Kurtûba Camii Endülüs'lüler için ayrı bir öneme sahiptir. Endülüs'ün farklı şehirlerindeki Müslümanlar Kurtûba Camii'ni ziyaret ederek önemli geceleri burada idrak ederlerdi.[17]

Endülüs'te ilmi faaliyetler konusunda bir diğer öenmli kurum ise kütüphanelerdir. Saray kütüphanelerindeki çeşitliği ve kitap sayısını artırmak için yöneticiler uğraş vermişlerdir. Sadece saraylarda değil şahısların da kütüphaneleri bulunmaktaydı.[18]

Endülüs'te ilim faaliyetlerinin hızlanmasında yöneticilerin ilme verdiği önemler yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca başka şehirlerden getirilen âlimler ile eğitimini Endülüs'te tamamlayan Endülüslü âlimler de ilmin gelişmesi yönünde gayret sarfetmişlerdir.[19]

---

[14] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 35-36.
[15] Kayapınar, 36.
[16] Mehmet Özdemir, "Endülüs" md., *DİA,* TDVY., İstanbul 1995, 11, 225-232; Yaşar Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (1), 2019, 107-139.
[17] Şahabettin Ergüven, "X. ve XI. Yüzyılda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", *İstem*, 8 (15), 2010, 19-27; Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* (1. bs), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, 77, 80; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (2. bs), Çvr: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, I, 169-179.
[18] Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* 81.
[19] Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* 83; Kemal Atik, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 1985, 265-288.

Endülüs'te eğitim ve öğretim faaliyetleri üç aşama şeklinde yapılmaktadır. İlk aşama altı yaşında başlayarak altı yedi yıl sürmektedir. Bu dönemde eğitimler mescitler, yurtlar ve öğretmen evlerinde genellikle dini konularda verilirdi. İlk aşamayı başarı ile tamamlayan öğrenciler dini bilimlerin (fıkıh, hadis, tefsir) yanında pozitif bilimler konusunda (matematik, tıp, kimya ve edebiyat) da *"Şuyûh"* adı verilen müderrislerden dersler alarak ikinci aşamayı tamamlıyorlardı. Son aşamaya gelindiğinde ise öğrenciler medreseler veya Kâhire, Bağdat gibi önemli ilim merkezlerinde eğitimlerini tamamlıyorlardı. Eğitimlerini başarı ile tamamlayan öğrenciler müderrislik için icazetname alarak ilim alanında hizmetlerine devam ediyorlardı.[20]

Endülüs hem dini hem de pozitif ilimler alanında önemli ilim insanları yetişmiştir. Endülüs'te yetişen âlimler de tefsir, felsefe, fıkıh, tasavvuf, tıp, hadis ve tarih gibi alanlarda eserler meydana getirmişlerdir.[21]

Endülüs'te bu dönemde kıraat alanında birçok âlim ve bu âlimlere ait eserler bulunmaktadır. ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) 127 Endülüs'lü kıraat âliminden bahsetmesi kıraat alanında Endülüs'ün önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu dönemdeki âlimler ve eserleri kıraat alanında günümüze ışık tutmaktadır.[22]

Endülüs ve diğer bölgelerde kıraat talebelerinin ilmi faaliyetlerine devam etmeleri kıraat ilminin temellerinin sağlamlaşmasına olanak vermiştir. Kıraat ilminin sağlam temellere ulaşmasında devrin yöneticilerinin de katkıları oldukça fazladır. Müllefimizden ayrı olarak kıraat ilmi konusunda çalışmalar yaparak eserler veren ve talebeler yetiştiren Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Tâhir İsmail b. Halef el- Mısrî es-Sarakustî (v. 455/1063), Muhammed b. Şureyh er-Ruʿaynî (v. 476/1084) ve nice kıraat âlimi eserler yazarak bölgede kıraat ilminin gelişimine katkıda bulunmuştur.[23]

---

[20] Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür Medeniyet),* (4. bs) TDVY, Ankara 2017, 152-153; Mehmet Özdemir, "Endülüs" md., *DİA,* TDVY., İstanbul 1995, XI, 225-232.
[21] Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* 83-87.
[22] Yaşar Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (1), 2019, 107-139; Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* 83.
[23] Kemal Atik, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 1985, 265-288; Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* 83.

1.2. MEKKÎ'NİN İSMİ, LAKAPLARI VE KÜNYESİ

İsmi: Mekkî b. Ebî Tâlib, bizim de çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden "*er-Ri'âye"* adlı eserin mukaddimesinde adını, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtar el-Kaysî el-Mukri[24] olarak zikretmektedir. Doğum yeri olan Kayravân'a nispetle el-Kayravânî[25], yaşamış olduğu bölgeye nispetle el-Mağribî, el-Endülüsî ve el-Kurtubî[26] olarak da anılmıştır. Zikrettiğimiz isimlerin dışında bazı kaynaklarda Hammuş[27] olarak da isimlendirilmiştir. Ziriklî, *"el-A`lâm"* adlı eserinde Hammûş isminin Muhammed'in ism-i tasğîri olduğunu ifade etmiştir.[28] İbnu'l-Cezerî de isminin Hayyuş olduğu bilgisini aktarmıştır.[29]

Nisbeleri: Mekkî'nin terâcim kitaplarının çoğunluğunda geçen ilk nisbesinin ittifakla el-Kaysî olduğu belirtilmiştir.[30] Müellifin, el-Kaysî olarak isimlendirilmesinin sebebine gelince Adnânî Araplarından olan Kays-u Aylân b. İlyas b. Mudar'ın[31] Endülüs bölgesine gelen ilk Araplardan olmasıdır.[32] Bundan dolayı bu bölgede yaşayan Arapların çoğu, el-Kaysî olarak isimlendirilmiştir.

Mekkî'nin ikinci en meşhur nisbesi ise el-Kayravânî'dir. Bu ismi almasının en önemli sebebi ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mekkî'nin Kayravân'da doğmuş olmasıdır. Doğduğu yere nispetle bu isimle de anılmıştır.[33]

el-Mağribî nisbesini ise sadece Zehebî (v. 748/1348) kullanmıştır. Mekkî'nin doğduğu Kayravân şehri Mağrib bölgesinin merkezi olması hasebiyle kendisi bu nisbe ile

---

[24] Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* Thk: Ahmed Hasan Ferhat, 1996, bs Daru Ammar, Amman 1996, 49.
[25] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyet'ul-Ârifîn Esmâü'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1955, II, 470.
[26] Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 41-48.
[27] Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 575-576.
[28] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 41-42.
[29] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, 270.
[30] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 42-43.
[31] Detaylı bilgi için bakınız. Küçükaşcı, Mustafa Sabri "Mudar (Benî Mudar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 356-358.
[32] Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb an Ğusni'l-Endulusi'r-Ratîb*, Thk: Dr. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1998, I, 291-292.
[33] İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtu'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Thk: Dr. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1994, 55.

anılmıştır. Bu durumda el-Kayravânî ile el-Mağribî nisbelerinin aynı anlama geldiklerini ifade etmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.[34]

el-Kurtubî nisbesine gelince, Mekkî, Kurtuba'ya geldiği dönemde ilk olarak Nahîle mescidinde kıraat dersleri vermeye başlamıştır. Sonrasında Âmirî Devleti'nin veziri Ebû Âmir'in (v. 392/1002) oğlu olan vezir Muzaffer (v. 399/1008) tarafından Nahîle Camii'nden alınıp Câm`iu'z-Zâhire görevlendirilmiş ve Âmirîlerin ortadan kalkmasına kadar orada kıraat dersleri vermeye devam etmiştir. Muhammed b. Hişam el-Mehdî (v. 400/1010) tarafından ise Kurtuba Camii'sine nakledilmiş ardından aynı zamanda talebesi de olan Ebu'l-Hasan b. Cevher (v. 462/1070) kendisini Kurtuba Camii imam-hatipliği görevine tayin etmiştir. Mekkî'nin Kurtuba şehrinde hayatının büyük bir bölümünü geçirip orada vefat etmesi el-Kurtubî nisbesi ile anılmasını da beraberinde getirmiştir.[35]

Endülüs Emevî Devleti idaresi altında yaşamış olmasından dolayı bazı kaynaklarda Mekkî'ye, el-Endülüsî nisbesi de verilmiştir. el-Endülüsî nisbesinin, el-Mağribî nisbesi ile aynı minvalde kullanıldığı da ifade edilmiştir.[36]

Lakapları: Müellif, zikredilen isimlerin ve nisbelerin yanında, kaynaklarda birçok lakap ve methedici ifadelerle de anılmıştır. Bunlar; *"Muhakkık", "Ârif", "Kurrâ", "Ustâdu'l-mucevvidîn", "İmam", "Allâme", "Mukrî", "Mufessir", "Ulûmu'l-Arabiyye'ye vâkıf", "İ'râbu'l-Kur'ân sahibi", "Ulûmu'l-Kur'an'da rusûh sahibi", "Fâkih", "Edîb", "Râvî", "Mutebahhir", "Dilci" ve "Hâfızu'l-Kur'ân"* gibi sıfatlardır.[37]

Künyesi: Mekkî'nin ilk ve tek oğlu Muhammed'dir (v. 474/1081). Bundan ötürü de oğluna nisbetle *"Ebû Muhammed"* künyesiyle anılmıştır.[38] Müellifin bizzat kendisi de *"Ebû Muhammed"* künyesini, inceleyeceğimiz eserin mukaddimesinde kullanmıştır.[39]

---

[34] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 45.
[35] Kayapınar, 45-47.
[36] Kayapınar, 47.
[37] Kayapınar, 48.
[38] Kayapınar, 48.
[39] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 49.

1.3. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Mekkî b. Ebî Tâlib, h. 355/966 yılında Şaban ayının 23'ünde Kayravân'da dünyaya gelmiştir.[40] Bazı kaynaklarda onun h. 354 (M. 965) yılında doğduğu da rivayet edilmiştir.[41] Ancak genel kabul gören görüş h. 355 yılında dünyaya geldiğidir. Mekkî, daha çocuk yaşta ilim tahsiline başlamıştır. İlk hocaları arasında İbn Ebû Zeyd (v. 386/996) ve Ebu'l-Hasan el-Kabîsî (v. 403/1012) yer almaktadır.[42] Mekki, on üç yaşında ilmi seyahatlere başlamış ve ilk olarak Mısır'a giderek h.367-374 yıllarında orada ikamet etmiştir. Mısır'da altı yıl süren tahsil hayatı boyunca dil ve hesap ilmini öğrenmiş ve yine bu süreç içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiştir.[43] Mısır'dan döndükten sonra üç yıl Kayravân'da kalmış ardından hac fârizasını yerine getirmek için Mekke'ye gitmiştir.[44] Kayravân'da üç yıl kaldıktan sonra ikinci defa Mısır'a gitmiş ve burada bir yıl kalmış, bu süreç içerisinde de hac vazîfesini yerine getirdiği de ifade edilmektedir.[45] Altıkulaç, Mekkî'nin ikinci defa Mısır'a gittiği dönemde Ebu't-Tayyib İbn Galbûn'dan (v. 389/999) yeniden kıraat okumaya başladığını ancak bu süreç içerisinde tahsîlini tamamlayamadan Kayravân'a geri döndüğünü, sonrasında ise h. 382 yılında tekrardan Mısır'a giderek kıraat eğitimini tamamladığını zikreder.[46] Ahmed Hasan ise kıraat tahsilini Kayravân'da tamamladığını ifade etmiştir.[47] Burada Ahmed Hasan ile Altıkulaç arasındaki bilgi farklılığı kıraat tahsîlini Mısır'da mı yoksa Kayravân'da mı tamamladığı hususudur. Altıkulaç'ın verdiği bilgilerden yola çıkarak Mekkî'nin kıraat tahsîlini Mısır'da tamamlamış olduğu hususu kanaatimizce daha ağır basmaktadır. Zira İbn Beşkuvâl de Mekkî'nin arkadaşı olan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Mukrî'nin (v. 429/1037) kendisine Mekkî'nin kıraat ilmini Mısır'da tamamladığını söylediğini aktarır.[48]

---

[40] Mekkî, 12.
[41] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[42] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[43] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 13; Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[44] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 13.
[45] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[46] Altıkulaç. 575-576.
[47] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 13.
[48] İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ud b. Musâ, *Kitâbu's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endulûsî ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim*, Thk: İbrahîm Ebyârî, 1. bs, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, Kahire 1989, II, 633.

Mekkî, ikinci defa Mısır'da bulunduğu dönem içerisinde Ebu Âdi İbnu'l-İmâm Abdulaziz b. Ali'den (v. 380/990) İmam Verş'in (v. 197/812) rivâyetine göre, Hamza ez-Zeyyat'ın (v. 156/773) kıraatini okumuş Ebu Bekir Muhammed b. Ali el-Udfuvî'den (v. 388/998) de nahiv ve tefsir dersleri almıştır.[49] Müellif, h. 387-390 yılları arası Mekke'de kalmıştır. Mekke'de kaldığı süre içerisinde 377 yılında bir kere, son gidişinde de üç defa, toplamda ise dört defa hac görevini yerine getirmiştir.[50] Mekke'de kaldığı bu üç yıllık süreç içerisinde Ebu'l-Hasan el-Abkâsi (v. 405/1014), Ebu't-Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-Uceyfî (v..?), Ebu'l-Kâsım Ubeydullah es-Sekatî (v..?) ve Ebu Bekir b. İbrahim el-Mervezî (v..?) gibi Hicaz bölgesinin önemli bilgilerinin ilim halkasına katılmıştır.[51] h. 391 yılında Kudüs'e geçmiş burada bir müddet kaldıktan sonra tekrar Mısır'a ardından da h. 392 yılında doğduğu şehir olan Kayravân'a dönmüştür. Kayravân'da bir yıl kaldıktan sonra h. 393 yılında hayatının geri kalanını geçireceği Kurtuba'ya yerleşmiştir.[52] Özetle Mekkî, hayatının yaklaşık olarak yirmi beş yılını ilim tahsîli için yolculuklar yaparak geçirmiştir. Bu süreç içerisinde on yıl Kayravân'da, dört yıl Mekke'de, on yıl da Mısır'da kalmıştır.

Müellifin, Kurtuba'ya yerleşme maksadıyla alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kurtuba'ya yerleştiği ilk dönemde Mescidü'n-Nühayle'de kıraat dersleri vermeye başlamıştır. Burada bir müddet kıraat derslerine devam ettikten sonra Hacib Abdülmelik b. Mansûr el-Muzaffer onu Zâhire Camii'ne nakletmiştir. Âmîrîler devleti yıkılıncaya kadar burada kıraat dersleri vermeye devam etmiştir. Amîrîler devletinin yıkılmasından sonra Emir Mehdi Billâh el-Umevî (v. 400/1010) tarafından Kurtuba Camii'nde kıraat dersleri vermekle görevlendirildi. Ardından talebesi de olan Ebu'l-Hazm Muhammed b. Cevher tarafından Kurtuba Camii imam-hatiplik görevine tevdi edildi ve vefatının sonuna kadar da vazifesinin başında kaldı. Mekkî h. 437 yılında vefat etti. Cenazesini oğlu Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib kıldırmış ve ardından Kurtuba'da Rabaz kabristanına defnedilmiştir.[53]

Mekkî b. Ebî Talib'in aile efradıyla alakalı olarak kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak yaptığı ilmi yolculukları ve henüz erken yaşta ilim tahsîline

[49] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[50] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 13.
[51] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.
[52] Altıkulaç. 575-576; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 13.
[53] Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, 575-576.

başlamasını göz önünde bulundurulduğunda onun ilme önem veren varlıklı bir aileye mensup olduğu sonucuna varılabilir.[54] Mekkî, hayatı boyunca onlarca hocadan dersler almış, birçok öğrenci yetiştirmiş ve sayısı yüze yakın eser meydana getirmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak tarihin tozlu raflarında yer alan bu eserler yeni yeni gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır.

Ahmet Hasan Ferhat, Mekkî'nin *"er-Ri`aye"* adlı eserini tahkik ederken onun kişiliği ile alakalı olarak; aşırı ilme düşkün, sürekli ilim ile meşgul olan, kendilerinden istifâde edebileceği devrin önemli hocalarından dersler almak için yolculuk yapmaktan geri durmayan bir kişiliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.[55] Eserin muhakkiki Ferhat, Mekkî ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur:*"Üç yıl boyunca, onunla süren arkadaşlığım sürecinde Kur'ân ilimlerinde ve Arapçada ehil olan kişilerden olduğuna kanaat getirdim. İlmi yetkinliğine, ilimde anlayış sahibi olduğuna ve ahlakı güzel bir kimse olduğunu şahit oldum. Dini ve aklı bütündür. Dindardır, alimdir, müttakîdir, mütevazidir ve çokça ibadet eden bir zattır. Duası kabul edilen bir şahsiyettir. Onun duasının kabul olduğuna ve kerametlerinin varlığından insanlar bahseder. Akide de selefi, fıkıhta ise Maliki mezhebine mensuptur. Edebiyatçı, fakih ve nahivcidir. Zamanının kıraat imamıdır. Endülüs'de kıraat imamlarının sonuncusudur."*[56] İbnü Beşkuvâl, Mekkî'nin kendisinden elli dokuz yaş küçük olan oğlu ile beraber Kadı Yunus b. Abdillah (v. 429/1038) ve Ebu Ali el-Haddad'dan (v..?) sema yoluyla ilim tahsîl etmesini örnek vererek onun ilme olan düşkünlüğünü ve yaşı ne olursa olsun ömrünün her deminde öğrenmeye ne kadar aç olduğunu ifade etmiştir.[57]

Duasının kabul oluşu ve keramet sahibi olmasıyla alakalı olarak İbn Beşkuvâl, Mekkî'nin talebelerinden olan kıraat alimi Ebu Abdillah et-Terafi'nin (v. 454/1062) naklettiği şu hadiseyi alıntılar. *"Kurtuba'da çevremizde sinirli bir adam vardı. Bu adam şeyh Muhammed b. Mekkî el-Mukri'ye musallat oluyor, konuşurken ona yaklaşıyor, ağzını yüzünü eğip, yüzüne karşı şeyhin hatalarını sayıp döküyordu. Bu halde şeyh kekelemeye başlıyor dili dolaşıp tutuluyordu. Bir defasında bu adam yine ilmi toplantılarından birine gelmiş, şeyhe hiddetli bakışlarını dikip, ağzını ve yüzünü eğip*

[54] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 49-50.
[55] Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 12.
[56] Mekkî, 13-14.
[57] İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endulûsî ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim*, II, 644-646.

bükerek alay etmeye başladı. Şeyh oradan kalkıp kıraat okuttuğu yere gelince bize; "Duama amîn deyin" dedi. Sonra ellerini kaldırdı: "Allah'ım bu adama karşı sen bana kafisin, Allah'ım bu adama karşı sen bana kafisin" dedi. Biz de amîn dedik. Duanın akabinde adam kötürüm oldu ve o günden sonra camiye gelmedi."[58] Bu hadise aynı zaman da Ferhat'ın yukarıda zikrettiği Mekkî'nin: *"Duasının makbul ve keramet sahibi olan bir kimsedir"* tespitlerini destekler niteliktedir.

1.4. MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

1.4.1. Mekkî b. Ebî Tâlîb'in Hocaları

Mekkî, yirmi beş yıllık eğitim-öğretim hayatı boyunca gerek doğduğu şehir olan Kayravân'da gerekse de hayatının belli bölümlerini ilim öğrenmek için geçirmiş olduğu Mısır ve Hicaz bölgelerinde devrinin büyük üstatlarının ilim halkalarında yer almış ve onlardan ilim tahsîlinde bulunmuştur. Şunu belirtmemiz gerekir ki müellifimiz, her hocanın önünde diz çökmemiştir. Konuyla alakalı olarak eserinde görüşlerini kendi ifadeleriyle aktarmak yerinde olacaktır. O: *"İlim tâlibi olan kişi hocasının, halinden, ilminden ve dininden razı olduğu biri olmasına dikkat etmelidir"* der. Yine: *"Kur'ân talibinin yapması vacip olan hususlardan birisi de kıraat öğrenmede kendisinden okuyacağı ve rivâyet edeceği birini seçmesidir. Bu kimse, diyânet ve sıyânet ehli (dindar ve günahlardan uzak), "Ulûmu'l-Kur'ân"a vakıf, Arap dili ve lügatine haiz, ilmi ile meşhur olmuş imamlardan sahih bir nakille nakleden ve sened-i muttasıl bir şekilde rivayette bulunan bir şahsiyet olmalıdır. Bunun yanında kıraatin ve i'rabın vücuhlarını, dilleri ve mânâlarını da bilmelidir. Ayrıca kıraat lafızlarının doğrusunu ve yanlışını ayırt edebilmeli ve eserleri tenkid edebilecek kadar donanımlı olmalıdır. Yine Kur'ân lafızlarının tecvîdini de bilmelidir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran bir kimsenin imameti vacip olur. Böyle birisi bütün İslam beldelerinden Kur'ân hafızlarının kendisine meylettiği bir kimsedir."*[59]

Araştırmamızın bu bölümünde müellifin ilmî hayatında istifade ettiği hocalarından ve yetiştirmiş olduğu talebelerinden önemli olanlarından bir kısmını tanıtacağız.

---

[58] İbn Beşkuvâl, II, 633.
[59] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 90-91.

1- Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd el-Kayravânî (v. 386/996)

Kuzey Afrika'da yaşamış olduğu dönemde, Malikî mezhebinin en önemli ve önde gelen imamıdır. Ayrıca Malikî mezhebinde müçtehit kabul edilen imamlar arasında yer almaktadır. Malikî mezhebini toplayıp kavillerini şerh etmiş ve özetlemiştir. Bundan dolayı da *"Küçük Malik"* ve *"Mezhebin kutbu"* lakaplarıyla da anılmıştır. Döneminde bölgeye hâkim olan Şii-Fatîmîler'in baskısına karşı durmuş, mezhebinin ve Ehl-i sünnetin görüşlerini savunulmasında büyük gayretleri olmuştur. *"Tefsîr", "Ulûmu'l-Kur'ân, "Tecvîd", "Kelam", "Mevzi'a"* vb. birçok alanda eserler vermiştir. Bu eserlerden en önemlileri; *"en-Nevâdır ve'z-Ziyâdât", "Muhtasaru'l-Müdevvene", "el-Câmi fi's-Sunen ve'l-Âdâb ve'l-Meğâzî ve't-Târîh" ve "er-Risâle"* adlı eserleridir. On yedi yaşında iken kaleme aldığı *"er-Risâle"* adlı kitabı ise onun en meşhur eseri olup henüz hayattayken İslam coğrafyasının geniş bir bölümünde şöhret bulmuştur.[60]

2- Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Halef el-Meâfîri el-Kabîsî (v. 403/1012)

6 Recep 324'te Kayravan'da doğdu. Fıkıhta Malikî, itikatta ise Eşa`rî mezhebine mensuptur. İbnu Ebû Zeyd'in talebesidir. Hocası İbnu Ebû Zeyd'den sonra Kayravân'da Malikî mezhebinin imamı olmuştur. Mekke'de hadis öğrenimi görmüştür. Mağrib bölgesinde *"Sahih-i Buhârî"nin* ve *"Sunen-i Nesaî"nin* tanıtımına yardımcı olmuştur. Kahire'de kıraat ilmini tahsil etmiştir. Âmâ olduğundan eserlerini talebelerine yazdırmıştır. *"er-Risâletu'l-Mufassıla li-Aḥvâli'l-Muteʿallimîn*", *"Ahkâmi'l-Muʿallimîn ve'l-Muteʿallimîn", "Kitâbu Mulahhısi'l-Muvattaʾ"* ve *"el-Mumehhed fi'l-fikh"* gibi birçok eseri mevcuttur.[61]

3- Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer et-Temîmî el-Kazzâz (v. 412/1021)

H. 342 yılında Kayravân'da doğdu. *"Kazzâz el-Kayravânî"* ve *"Kazzaz en-Nahvî"* diye şöhret bulmuştur. Lügat, nahiv, dil ve beyan ilminde zamanının imamlarındandır. Nahiv, lügat ve edebiyatta *"Kayravân'ın şeyhi"* olarak tanınmaktadır. Mısır'da Fatımî halifelerinden Muiz Lidînillah (v. 365/975) ve Azizbillâh'ın (v. 386/996) hizmetinde bulunmuş ve onun emriyle günümüzde de meşhur olan *"el-Cami`"* adlı eserini yazmıştır. Eserlerinden en önemlileri arasında; *"Darâʾiru'ş-Şîʿr, el-ʿAşerât fi'l-Luğa", "el-Hulâ*

[60] H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, 451-453.
[61] Selahattin Parladır, "Kābisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 2001. XXIV, 41-42.

ve'ş-Şiyât", *"el-Musselless"* ve *"el-Câmiʿ el-Hurûf"* gelmektedir. Zikrettiğimiz bu eserlerin dışında birçok eseri mevcuttur.[62]

4- Ebu't-Tayyib Abdü'l-Mün'im İbn Ğalbûn (v. 389/999)

H. 309 yılında Halep'te doğmuştur. Dedesine nispetle İbn Ğalbûn diye anılmıştır. Halep'te dil, fıkıh, kıraat, hadis gibi ilimleri tahsil ettikten sonra Mısır'a yerleşmiş ve Kahire'de vefat etmiştir. Talebeleri arasında Mekkî b. Ebî Talib'in de hocası olan oğlu Ebu'l-Hasen Tâhir (v. 399/1009) de bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları; *"Kitâbu'l-İstikmâl, Risâle fî Me'nferade bihi'l-Kurrâʾu's-Semâniye"*, *"Kitâbu'l-İrşâd fî Maʿrifeti Mezâhibi'l-Kurrâʾi's-Sebʿa"* ve *"Hadîkatu'l-Belâğa ve'd-Devhatu'l-Berâʿe"* yer almaktadır.[63] Mekkî, kıraat ilmi alanında İbn Ğalbûn'dan oldukça istifade etmiştir.[64]

5- Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdi'l-Mün'im b. Ubeydillah b. Ğalbûn (v. 399/1009)

Halep'te dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile alakalı kesin bir bilgi yoktur. O da babası ve aynı zamanda hocası olan Ebu't-Tayyib İbn Ğalbûn gibi dedesine nispetle *"Ğalbûn"* lakabıyla tanınmıştır. Yaklaşık olarak altmış yaşlarında vefat ettiği belirtilmektedir. Kıraat ilmini babasından almıştır. İlim tahsili için bir müddet Basra'da bulunmuş ve dönemin meşhur kıraat alimlerinden dersler almıştır. Seyahatlerinin ardından tekrar Mısır'a dönmüş ve burada vefat etmiştir. İbn Galbûn'un günümüze ulaşan tek eseri ise *"et-Tezkire fi'l-Kırâʾâti's-Semân"*dır.[65]

6- Ebu'l Adiyy İbnü'l-İmâm (v. 380/990)

Mekkî'nin Mısır'daki hocalarındandır. Mısır'daki kıraat imamlarındandır. Mekkî, kendisinden birçok ilim tahsil etmiştir. Züht ve takva ehli bir şahsiyettir.[66] İbnü'l-Cezerî, Mekkî'nin Mısır'da ondan verş kıraatini okuduğunu aktarmaktadır.[67]

---

[62] Mustafa Kılıçlı, "Kazzâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 160-161.
[63] Nasuhi Ünal Karaarslan, *"İbn Galbûn, Ebü't-Tayyib", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, 500-501.
[64] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 12.
[65] Tayyar Altıkulaç, "İbn Galbûn, Ebu'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul TDV Yayınları, 1999, XIX, 499-500.
[66] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 12.
[67] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2: 270.

7- Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Üdfevi (v. 388/998)

Mekkî'nin Mısır'daki hocalarındandır. Nahiv, tefsir ve kıraat âlimidir.[68]

8- Ebu'l-Hasen Ahmed b. Firas el-Abkasî (v. 405/1014)

Abdülkays sülalesinden geldiği için el-Abkasî diye anılmıştır. Mekkî'nin Mekke'de kendisinden istifade ettiği hocaları arasında yer almaktadır. Muhaddis olup müellif kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ayrıca Cidde kadılığı yaptığı da rivayet edilmiştir.[69]

Müellif, Mekke'de kaldığı dönem içerisinde ayrıca Ebu't-Tahir Muhammed b. Muhammed b. Cibril el-Uceyfî (v..?), Ebu'l-Kasım es-Sekatî (v..?), Ebu'l-Hasen b. Zürayk el-Bağdadî (v..?), Ebi Bekr b. Ahmed b. İbrahim el-Mervezî (v..?) ve Ebu'l-Abbas es-Sevî (v..?) gibi dönemin meşhur âlimlerinden de dersler almıştır.[70]

Bunların dışında Doğu'ya yapmış olduğu seferler esnasında karşılaştığı ve kendilerinden istifade ettiği hocalarından bazıları da şunlardır; Ebu'l-Fadl Ahmed b. İbnu'l-İmran el-Herevi (v..?), Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Muhammed İbn Zekeriyya el-Basrî (v..?) Abdurrahman b. Ali el-Abbas (v..?), Ebu'l-Hasen el-Mutavvî (v..?), Sadakâtü İbnü Ahmed ez-Zekî (v..?) ve İbn Fâris'tir (v. 395/1004).[71]

Yine Mekkî, ilmî seyahatlerinin neticesinde ömrünün geri kalanını geçirdiği Endülüs'te de seksen yaşını devirmiş, sağlam bir zekâya sahip olan, züht ve takva ehli bir kimse olan Kadı Yunus b. Abdillah b. Muhammed b. Meğîs'ten oğlu ile beraber istifade etmiştir.[72]

1.4.2. Mekki b. Ebî Tâlib'in Talebeleri

Mekkî, hayatı boyunca doğduğu yer olan Kayravân'dan Mısır'a, oradan Hicaz bölgesine, İslam beldelerini ilim öğrenmek için karış karış dolaşmış, devrin büyük alimlerinden çeşitli ilimler öğrenmiş, büyük bir ilmî birikim elde etmiş ve nihayetinde

---

[68] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 12.
[69] M. Yaşar Kandemir, "Abkasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 311-312.
[70] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 12.
[71] Mekkî, 12.
[72] Mekkî, 12.

Endülüs'e yerleşmiştir. İlk başlarda küçük bir mescid olan Mescidü'n-Nuhayle'de kıraat dersleri okutmaya başlamış, sonrasında da Kurtuba Camii imam hatipliği vazifesine kadar yükselmiştir. Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki Mekkî hem muallim hem de talebe olmuştur. Onun ilim öğrenme iştiyakı ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Seksen yaşlarındayken Kadı Yunus'tan ders alması bunun en güzel örneklerinden birisidir. O, öğrenci olmayı hiç bırakmamıştır. Mekkî, Endülüs'e yerleştikten sonra gerek Mescidu'n-Nuhayle'de gerekse Kurtuba Camii imam hatipliği vazifesini yerine getirirken oluşturduğu ilim halkasında birçok ilim talebesi yetiştirmiştir. Araştırmamızın bu bölümünde, Mekkî'nin yetiştirmiş olduğu talebelerden önemli olanlarından bir kısmını tanıtacağız.

1-Ebu'l-Velid Muhammed b. Cevher b. Abdillah b. el-Ğamr b. Yahya b. El-Ğâfir İbn Ebî Ubeyde (v. 462/1070)

Endülüs'ün merkezi olan Kurtuba'da idarecilik yapmış, yüksek makam sahibi bir zattır. Kur'ân'ın tecvîdini Mekkî'den arz ve sema usûlüyle almıştır. Hâfız, mehârîc-i hurûfu iyi, öğrenmeye düşkün, tahsîle meraklı bir kimsedir.[73]

2-Ebû Tâlib Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtar el-Kaysî (v. 474/1081)

Adından da anlaşılacağı üzere Mekkî'nin oğludur. Mekkî Endülüs'e yerleştikten sonra Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Ayrıca müellifin de tek oğludur. İlminin büyük çoğunluğunu babasından almıştır. Babasıyla beraber Kadı Yunus b. Abdillah'tan dersler almıştır. Kurtuba'da câmii ve vakıf hizmetleriyle beraber zâbıta ve âsâyiş hizmetlerinin de başında bulunmuştur. Oğlu el-Vezir Ebû Abdillah Ca'fer b. Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib (v..?), İbn Beşkuvâl'in hocasıdır.[74]

3-Ebû Ömer Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Mutarrıf el-Kinanî el-Kurtubî (v. 454/1062)

Kurtuba'lıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i Mekkî'nin rivayetleriyle okumuştur. Mekkî'nin yanından hiç ayrılmamış, ondan oldukça istifade etmiştir. Kaynaklarda, Tarafî diye

[73] Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebi Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 72.
[74] Kayapınar, 73.

anılmaktadır. Mekkî'nin ileri yaşlarda iken ders aldığı Kadı Yunus b. Abdillah da hocaları arasında yer almaktadır.[75]

4-Ebû Abdillah Muhammed b. Şurayh b. Ahmed er-Ru'aynî (v. 476/1083)

İşbiliyeli olduğu aktarılmaktadır. Mekkî'den icazet almıştır. *"el-Kafî fi'l-Kırâât"*, *"Kitâbu't-Tezkira"* ve *"İhtisâr'ul-Hucce"* telif ettiği eserler arasında yer almaktadır.[76]

Bunların dışında yetiştirmiş olduğu talebeleri arasında kaynaklarda geçen diğer bazı isimleri de şu şekilde zikredebiliriz:[77]

Abdullah b. Muhammed b. Süleyman (v. 419/1028), Ebu'l-Mutarrif Abdurrahman b. Halef b. Hakem (v. 454/1062), Ebû Ca'fer Bekr b. Îsa b. Sa'îd b. Ahmed b. 'Âlâ b. Eş'as el-Kindî (v. 436/1044), Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Ezdî (v. 462/1069), Ebu'l-Velîd Suleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî (v. 477/1081) ve Ebu'l-Kasım Halef b. Rızk el-Emevî (v. 485/1092).

1.4.3. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Eserleri

Mekkî b. Ebî Tâlib, eserlerinin çokluğuyla meşhur olmuş bir alimdir. Kayapınar, Mekkî'nin eserleri hakkında onun *"Tefsir"*, *"Kıraat"*, *"Garîbü'l-Kur'ân"*, *"İ'câzü'l-Kur'ân"*, *"Nâsih-Mensûh"*, *"İ'râbü'l-Kur'ân"*, *"Tecvîd"*, *"Dil"*, *"Nasihat"*, *"Zuhd"*, *"Kelâm"*, *"Târih"*, *"Bibliyografi"* ve *"Rüya tabirleri"* ile alakalı eserler telif ettiğini aktarmıştır. Kayapınar, günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerini tezinde ayrıntılı olarak ele almıştır. Ayrıca, mevcut olan eserlerinin durumlarıyla alakalı da detaylıca bilgiler vermiştir.[78] Çalışmamızda bu eserlerin sadece isimlerini zikretmekle yetinmeyi uygun bulduk. Mekkî üzerine çalışmalarıyla bilinen ve birçok eserini tahkik eden Ahmed Hasan Ferhat da müellifin doksan kadar eser yazdığını ve eserlerinin büyük çoğunluğunun tefsir ve *"Ulûmu'l-Kur'ân"* hakkında olduğunu ifade etmektedir. Ferhat, kendisinin daha önce Mekkî hakkında yazmış olduğu bir risâlede, müellifin günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerini ve nerede hangi kütüphanede bulunduklarını zikretmekte ancak risâlenin

[75] Kayapınar, 71.
[76] Kayapınar, 79-80.
[77] Mekkî'nin diğer talebeleri için bkz. Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986, 69-86.
[78] Mekkî'nin eserleri hakkında detaylı bilgi için bakınız. Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 116-184.

adından bahsetmemektedir. İncelediğimiz eserinde ise bunların sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir.[79]

Çalışmamızda, Kayapınar ve Ahmed Hasan Ferhat tarafından zikredilen eserleri karşılaştırmalı olarak ele aldık. Ancak müellifin eserlerini, Kayapınar'ın yaptığı taksimata göre sınıflandırdık.

1.4.3.1. Tefsir Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye fî İlmi'l-Me`âniyi'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Envâ`ı Ulûmihî. Bu eser, Ahmed Hasan Ferhat tarafından *"el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye fî Me`âniyi'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Envâ`ı Ulûmihî fî Seb`îne Cuz'en"* olarak verilmiştir.[80]

2- Mekkî ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm.

3- Muşkilâtu'l-Kur'ân.

4- Tefsîru Muşkili'l-Me`ânî ve't-Tefsîri (on beş cüz).

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- İhtisâru Ahkâmi'l-Kur'ân (dört cüzdür).

2- el-İstîfâu fî Kavlihî Te`âlâ "İllâ Mâ Şâe Rabbuke...min Kavlihî Te`âla fî Sûre-i Hûd: ve Emmellezîne Se`ıdû fefi'l-Cenneti Hâlidîne fîhâ mâ Dâmeti's-Semâvâtu ve'l-Erzu illâ mâ Şâe Rabbuke…"* (bir Cüz). Ahmed Hasan bu eseri, *"el-İstîfâu fî Kavlihî Te`âlâ "illâ mâ Şâe Rabbuke…" olarak zikretmiştir.[81]

3- İhtilâfu fî Kavlihî Te`âlâ "Summe Evrasnâ'l-Kitâbe'l-lezîne's-Tafeynâ min `İbâdinâ" (bir cüz).

4- et-Teheccud fi'l-Kur'ân (dört cüz).

5- Şerhu İhtilâfi'l-Ulemâi fî Kavlihî Te`âlâ "ve mâ Ya`lemu Te'vîlehû İllellâh" (bir cüz).

---

[79] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 14-21.
[80] Mekkî, 15.
[81] Mekkî, 15.

6- Şerhu'l-İhtilâf fî Kavlihî Te`âlâ "mâ Ce'alellâhu min Behîratin velâ Sâibetin velâ Vesîletin velâ Hâmin" (bir cüz).

7- Şerhu İhtilâfi'l-Ulemâ-i fi'l-Vakfi `alâ Kavlihî Te`âlâ "Yed`û Lemen Zarruhû Ekrabu min Nef`ıhî".

8- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "İnnâ Kulle Şey'in Haleknâhu bikaderin".

9- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "Ve mâ Halektu'l-Cinne ve'l-İnse İllâ li Ye'budûn" (bir cüz).

10- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "Ve Lekad Zera'nâ li Cehenneme Kesîran mine'l-Cinni ve'l-İnsi" (iki Cüz).

11- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "min Nisâikumu'l-Lâtî" (bir cüz).

12- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "Yâ Eyyuhe'l-Lezîne Âmenû Şehâdetu Beynikum…el-Âyâtü's-Selâs (bir cüz).

13- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "Yeravnehum Misleyhim". Ahmed Hasan bu eseri zikretmemiştir.

14- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "Felemmâ Terâe'l-Cem`âni" (bir cüz).

15- Şerhu Me`âni'l-Vakfi `alâ Kavlihî "Lâ Yehzunke Kavluhum".

16- el-Me'sûr `an Mâlikin fî Ahkâmi'l-Kur'âni ve Tefsîrihî (on cüz).

17- Mâ Ağfelehu'l-Kâzî Munzir ve Veheme fîhi fî Kitâbi'l-Ahkâm (iki cüz).

18- Me`âniyi's-Sinîni'l-Kahtiyye ve'l-Eyyâmi (bir cüz).

19- Men'u'l-Vakf `alâ Kavlihî "İn Eradnâ İlle'l-Husnâ" (bir cüz).

20- el-Mûcez fi'l-Kırâât (iki Cüz).

1.4.3.2. Garîbu'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- Muşkilu Garîbu'l-Kur'ân (üç cüz).

2- el-Umde fî Garîbu'l-Kur'ân. Ahmed Hasan bu kitabı zikretmemiştir.

1.4.3.3. İ'câzü'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

Kayapınar, bu konuda mevcut olan eserinin bulunmadığını aktarmıştır.[82]

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1-Beyânu İ`câzi'l-Kur'ân.

2- İntihâbu Kitâbi Nazmi'l-Kur'âni li'l-Curcânî ve Islâhu Ğalâtihî (dört cüz). Ahmed Hasan bu eseri *"İntihâhu Kitâbi'l-Curcânî fî Nazmi'l-Kur'âni ve İslâhı Ğaletıhî"* adıyla zikretmektedir.[83]

1.4.3.4. Nâsih ve Mensûh Konusundaki Eserler

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- el-Îzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihî (üç cüz).

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- el-Îcâz fî Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihî (bir cüz).

1.4.3.5. İ'râbü'l-Kur'ân Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- Muşkilu İ`râbi'l-Kur'ân.

1.4.3.6. Kıraat Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- el-İbâne `an Me`ânîi'l-Kırâât (bir cüz).

2- et-Tebsîra fi'l-Kırâât (beş cüz).

3- el-Keşf `an Vucûhi'l-Kırââti's-Seb`a ve `İlelihâ ve Hıcecihâ ve Mekâyîsi'n-Nahvi fîhâ (yirmi cüz).

---

[82] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 131.
[83] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 16.

4- İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi `alâ "Kellâ ve Bellâ" ve "Belâ" ve "Ne`am" fî Kitâbi'l-Lâhn (bir cüz). Bu eser Ahmed Hasan Ferhat tarafından tahkîk edilmiştir. Ancak Ahmed Hasan *"fî Kitâbi'l-Lâh"* kısmını zikretmemiştir.[84]

5- el-Vakfu `alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne`am" fi'l-Kur'ân (iki cüz).

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- İttifâku'l-Kurrâ (bir Cüz).

2- el-İhtilâf fî `Adedi'l-E`şâr (bir cüz).

3- el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve İbn `Âmir (bir cüz).

4- el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve İbn Kesîr.

5- el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Ebî `Amr.

6- el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve `Âsım.

7- el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Hamza.

8- el-İhtilâf Beyne Ebî `Amr ve Hamza.

9- el-İhtilâfu'l-Kurrâ fî Yââti'l-İzâfeti ve fî'z-Zevâid (bir cüz).

10- el-İntisâfu fîmâ Raddehû `alâ Ebî Bekri'l-Udfevî ve Ze`ame Ennehû Ğaleta fîhi fî Kitâbi'l-İbâne (üç cüz).

11- İslâhu mâ Eğfelehû İbnu Messerah fî Kırââti Şâzzeh (bir cüz).

12- et-Tezkiratü fî'l-Kırââti's-Seb`a (bir cüzdür).

13- et-Tenbîh `alâ Usûli Kırâeti Nâfi` İbn Abdirrahman ve Zikru'l-İhtilâfî `anh (iki cüz).

14- Te'dîlu't-Teczieti Beyne'l-Eimmeti fî Şehri Ramazân fî Kırâeti'l-Kur'ân.

15- Şerhu Rivâyeti'l-`Aşâ `an Ebî Bekrin `an `Âsım (bir cüz).

16- Şerhu'r-Râât `alâ Kırâeti Verş ve Ğayrihi (bir cüz).

17- Şerhu'l-Fark li Hamze ve Hişâm (bir cüz).

18- Müntehâbu Hucceti Ebî Ali'l-Fârisî (otuz cüz).

---

[84] Mekkî, 19. Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 157-159.

19- Şerhu'l-Vakfi't-Tâm.

20- el-Mûcez fi'l-Kırâât (iki cüz).

21- Şerhu't-Temâm ve'l-Vakf (dört cüz).

22- el-Vakfu ve'l-İbtidâ.

23- İhtilâfu Beyne Kâlûn ve'l-Kisâî (bir cüz).

24- et-Tibyân fi'l-İhtilâfi Kâlûn ve Verş (bir cüz).

1.4.3.7. Tecvîd Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- er-Ri`âye li Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lâfzı't-Tilâve (üç cüz).

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- el-İdğâmu'l-Kebîr fi'l-Mehâric (bir cüz).

2- İhtisâru'l-İdğâmi'l-Kebîri `alâ Elif, "Bâ, Tâ, Sâ" (bir cüz).

3- İhtisâru'l-Elifât.

4- Usûlu'z-Zâ fi'l-Kur'âni ve'l-Kelâmi ve Zikru Mevâdı'ihâ fi'l-Kur'ân (bir cüz).

5- İhtilâfun fi'r-Resmi min "Hâülâi" ve'l-Huccetu li Kulli Ferîkîn (bir cüz).

6- Tesmiyetu'l-Ahzâb (bir cüz).

7- el-Hurûfu'l-Mudğame (iki cüz).

8- er-Risâletu ilâ Ashâbi'l-Antâkî fi Tashîhi'l-Meddi li Verş (iki cüz).

9- Şerhu'l-İdğâmi'l-Kebîr fi'l-Mehâric (bir cüz).

10- `İlelü Hecâi'l-Mesâhıf (iki cüz).

11- Ferşu'l-Hurûfi'l-Mudğame (iki cüz).

12- Vucûhi'l-Keşfi'l-Lebsilletî Lebbese bihâ Ashâbu'l-İntâkî fi'l-Medd-i li Verş (iki cüz).

13- el-Yââtu'l-Muşeddedetu fi'l-Kur'âni ve'l-Kelâm (bir cüz).

1.4.3.8. Dil Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

Bu konuda mevcut olan eserinin bulunmadığı aktarılmıştır.[85]

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- et-Tezkiratu li Usûli'l-Arabiyyeti ve Ma`rifeti'l-'Avâmil (bir cüz).

*2- Duhûlu Hurûfi'l-Cerri Ba'zuhâ Mekâne Ba`*z (bir cüz).

3- er-Riyâz (beş cüz).

4- ez-Zâhî fi'l-Lume'i'd-Dâlleti `alâ Usûli Musta`melâti'l-İ`râb (dört cüz).

5- Şerhu "Hâccetin ve Havâicin" ve Asluhâ (bir cüz).

6- Mesâilu'l-İhbâr bi'llezî ve bi'l-Elifi ve'l-Lâm

7- Muntehabu Kitâbi'l-İhvân li İbn Vekî` (iki cüz).

8- el-Muntekâ fî'l-Ahbâr (dört cüz).

9- el-Vusûl ilâ Tezkirati Kitâbi'l-Usûl li İbn's-Serâc fî'n-Nahv (bir cüz).

1.4.3.9. Fıkıh Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

Bu konuda mevcut olan eserinin bulunmadığı zikredilmiştir.[86]

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- el-İhtilâfu fi'z-Zebîhî Men Hüve? (bir cüz).

2- Şerhu Îcâbi'l-Cezâ `alâ Kâtili's-Saydi fi'l-Harami Hataen `alâ Mezhebi Mâliki ve'l-Hucceti fî Zâlik (bir cüz).

3- Beyânu's-Sağâiri ve'l-Kebâir (iki cüz).

4- Beyânu'l-Amelî fi'l-Hacci Evvele'l-İhrâmi (bir cüz).

---

[85] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 169.
[86] Kayapınar, 170.

5- *er-Raddü `ale'l-Eimmeti fî mâ Yeka`u fi's-Salâti mine'l-Hatâi ve'l-Lahni fî Şehri Ramazân ve Ğayrihî* (bir cüz).

6- Farzu'l-Hacci `alâ Men İstetâ`a İleyhi Sebîlâ (bir cüz).

7- Şerhu'l-`Âriye" ve'l-`Ariyye (bir cüz).

8- el-Mubâleğatu fi'z-Zikr.

9- el-Medhalu ilâ `İlmi'l-Ferâiz (bir cüz).

10- Menâsiku'l-Hacc.

11- el-Vâ'î fi'l-Ferâizı ya da "el-Vâ`î li Mucerradi `İlmi'l-Mevârîs".

12- el-Hidâye fî'l-Fıkhi'l-Mâlikî.

1.4.3.10. Kelam Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

1- İsim Musammâ İhtilâfı.

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- İhtilâfu'l-Ulemâi fi'n-Nefsi ve'r-Rûh (bir cüz).

2- Tenzîhu'l-Melâiketi Mine'z-Zunûbi ve Fezluhum `alâ Benî Âdem (bir cüz).

3- Şerhu Kavlihî Te`âlâ "İnnâ Kulle Şey'in Haleknâhu bi Kader".

1.4.3.11. Tarih ve Biyografi Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

Bu konuda mevcut eserinin bulunmadığı aktarılmıştır.[87]

B. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- İslâmu's-Sahâbe (bir cüz).

2- el-Muntekâ fi'l-Ahbâr (dört cüz).

3- Fihristu Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî.

---

[87] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri*, 172.

1.4.3.12. Rüyâ Tâbiri Konusundaki Eserleri

A. Günümüze Ulaşan Eserleri

Müellifin bu konuda günümüze ulaşan eserinin bulunmadığı ifade edilmiştir.[88]

B. Günümüze Ulaşmayan Mevcut Olmayan Eserleri

1- el-İşârâtu fî Ta`bîri'r-Ru`yâ. Ahmed Hasan bu eserin adını zikretmemiştir.

2- el-Mumti` fî Ta`bîri'r-Ru`yâ. Ahmed Hasan bu eserin adını zikretmemiştir.

Zikrettiğimiz bu eserlerin dışında günümüze kadar ulaşmayan ve konusunu tam olarak tespit edemediğimiz eserler şunlardır:

1- *Tahmîdi'l-Kur'âni ve Tehlîluhû ve Tesbîhuhû.*

2- *et-Terğîb fi's-Sıyâm* (bir cüz).

3- *et-Terğîb fi'n-Nevâfil* (bir cüz).

4- *Du`âu Hâtimeti'l-Kur'ân.*

5- *Muntekâ'l-Cevher fi'd-Du`â* (bir cüz).

6- *el-Mev`ızatu'l-Munebbihe.*

[88] Kayapınar, 173.

İKİNCİ BÖLÜM

ER-RİÂ`YE ADLI ESERİN TECVÎD İLMİNDEKİ YERİ

2.1. TECVÎDİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kur'ân-ı Kerîm; Allah tarafından aracılı ve aracısız bir şekilde Hz. Peygamber'e (s.a.s) vahyedilen, insanların bir benzerinin meydana getirmekten âciz olduğu ve lafzıyla ibâdet edilen, ilahî kelâm olarak tanımlanır. Kur'ân'ın, lafzıyla ibadet edilen bir kitap olması, âyet ve sûrelerini meydana getiren harflerin de doğru bir şekilde telaffuz edilmesini gerektirmektedir. Öncelikli olarak şunu ifade etmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm, inmiş olduğu toplum olan Arapların lisanıyla nazil olmuştur. Ancak İslam coğrafyasının genişlemesiyle beraber Arap olmayanların Müslüman olması, Kur'ân harflerinin telaffuz edilmesine yönelik olarak birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durum zamanla müstakil bir ilim olarak tecvîd ilminin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Araştırmamızın bu bölümünde tecvîd ilminin tarihsel gelişim sürecini, ortaya çıkış sebeplerini ve zaman içerisinde kazandığı anlam zenginliğini ele alacağız.

Tecvîd kelimesi (جاد، يَجود-جودة) fiilinden bir kelime olup sözlük anlamı, bir şeyin iyi ve güzel olması demektir. Mezid (türemiş) fiil olarak (جوّد، يجوِد، تجويد) tef`il babından mastar olup, bir konuda bir şeyin en iyisini ve en güzelini yapmaya çalışmak, hoşça yapmak ve süslemek gibi anlamlara gelmektedir.[89] Tecvîd ilminin tarihsel evveliyâtı ve gelişim süreci üzerine İbrahim Tetik tarafından yazılan doktora tezinde tecvîd kelimesinin semantik analizinin yapıldığı bölümde câhiliye Arap şiiri, Kur'ân-ı Kerîm, sahabe ve sonraki dönemler ile ilimlerin teşekkül ettiği dönemlere kadar tecvîd kelimesinin genelde *"Cömertlik", "Eli açık olma", "İhsanda bulunma"* vb. anlamlarda kullanıldığı, yukarıda ifade edilen sözlük anlamı ile ilişkisi olmamasına karşın

[89] Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk: Dâvud Sallum Süleymân el-Anbekî, 1. bs, c. I, Mektebetü Lübnân, Lübnân, Beyrut 2004, 272; İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *et-Temhîd fî `İlmi't-Tecvîd*, Thk: Ganim Kaddûrî el-Hamd, 1. bs Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1986, 59; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 33. bs Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, 163.

günümüzde kullanılan ıstılâhî anlamdan da tamamen kopuk olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[90]

Kaynaklarda tecvîdin ıstılâhî olarak farklı şekilde tanımlamalarının yapıldığına tanıklık etmekteyiz. Otoritelerce günümüze ulaşan ilk tecvîd eseri olma özelliği bakımından h. dördüncü asrın ilk dönemlerinde te'lif edilen Hâkânî'nin *"Kasîde-i Hâkânîye"*sinde tecvîd kelimesi yer almamaktadır. Buradan hareketle h. Dördüncü asrın başlarında ıstılâhî anlamda tecvîd kelimesi eserlerde kullanılmamış bunun yerine (حسن) vb. kavramı kullanılmıştır.[91]

Tecvîd kavramının ıstılâhî anlamda kullanan ilk kişinin ve bu kavramı kıraat ilmine ilk kazandıranın İbn Mucâhid (v. 324/936) olduğu kabul edilmektedir.[92] Ancak h. beşinci asrın ilk dönemlerine kadar her ne kadar bu kavram kıraat alimleri tarafından kullanılmış olsa da tecvîd kelimesinin günümüzdekine benzer şekilde bir tanımının yapılmadığını ayrıca ifade etmek isteriz. Ummânî (v. 413/1022), tecvîd kavramını tanımlayan ilk kişinin Ebu'l-Fadl Huzâî (v. 408/1018) olduğunu aktarmıştır.[93] Huzâî'nin tecvîd tanımı şu şekildedir; "*Tecvîd; âlimlere göre kıymetli taşlardan daha üstün, kırmızı kibritten daha değerli olup tilâvetin süsü, kıraatin ziynetdir. O; harflerin hakkını vermek, mertebelerini düzenlemek ve sözlük harflerinden her bir harfi mahrecinden çıkarmak, benzerleriyle birleştirmek, telaffuz özelliklerini tam olarak icra etmektir. Çünkü ne zaman ki anlatmış olduğum bu vasıfların dışına çıkılırsa yapı, ahenk bozulmuş olur".*[94]

Tecvîd kavramı ile ilgili bizim de çalışmamızın konusu olan ve bu alanda tartışmasız olarak otorite kabul edilen Mekkî'nin *"er-Ri`âye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzı't-Tilâve*" adlı eseri ile yine aynı dönemde yaşamış olan Dânî'nin *"et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd"* adlı eseri, tecvîd adını barındıran ilk kitaplar olarak kayda geçmiştir. Ancak Tetik'e göre her ne kadar eserlerde tecvîd kelimesi geçmiş olsa da müelliflerin tecvîd kavramıyla alakalı olarak tam anlamıyla bir tanımlamada

---

[90] Tecvîd kavramının sözlük anlamının tarihsel açıdan semantik analizinin değerlendirilmesi hakkında daha geniş bilgi için bakınız. İbrahim Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, 17-47.

[91] Tetik, 52-53.

[92] İbrahim Tetik, "Tecvîd Kelimesinin Semantik Analizi", *Universal Journal of Theology*, 2(3) (2017): 179-197.

[93] Ummânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Sa'îd, *Kitâbu'l-Evsât fî `İlmi'l-Kıraât*, Thk: İzzet Hasan Darü'l Fikr, Dımeşk 2006, 72.

[94] Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 59.

bulunmadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca, Mekkî'de olmasa da Dânî'nin tecvîd kelimesinin sözlük anlamını açıkladığını ifade etmiştir. Biz de çalışmamızda Mekkî'nin tecvîd kavramı ile alakalı bir tanım yapmadığını tespit ettik. Ancak bununla beraber harflerin tecvîdli okunmasına yönelik olarak sık sık vurgu yapmıştır.[95]

Mekkî ve Dânî sonrası dönemde yaşamış olan ve tecvîd ilminde otorite kabul edilen diğer önemli bir şahsiyet olan İbnu'l-Cezerî, "*et-Temhîd"* ve *"Mukaddime"* adlı eserlerinde tecvîd kavramı ile alakalı farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Bu tanımlardan birinde tecvîdi*: "Mahreç ve sıfat yönünden harflerin hakkını vermek suretiyle kıraati sağlam ve güzel bir şekilde eda etmektir"*[96] şeklinde tarif etmiştir. Başka bir tarifte ise: *"Harflerin telaffuzunda ve tertibi halinde, baskı yapmadan ve aşırıya kaçmadan her bir harfin hakkını vererek telaffuz etmektir"* şeklinde açıklamıştır.[97]

Osmanlı döneminin kıraat âlimlerinden Saçaklızâde el-Ma'râşî (v. 1145/1732), *"Cuhdu'l-Mukill"* adlı eserinde tecvîdi; "*Harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahseden bir ilimdir"*[98] şeklinde tarif etmiştir.

Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm okuma usullerini ihtiva eden bir ilimdir. Bundan ötürü tecvîd ilmini, Kur'ân'ın nâzil olmaya başlamasıyla ele almak, bir başka deyişle Hz. Peygamber'in (s.a.s) kıraatiyle doğrudan alaka kurmak kanaatimizce daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Kur'ân'ın indirildiği sosyolojide şiirin önemli bir yeri olduğu ve şâirlerin şiirlerini belli bir musikiye göre okuduğu kaynaklarda yer almaktır. Kur'ân-ı Kerîm, içindeki hükümlerle amel edilen bir kitap olmasının yanında aynı zamanda lafzıyla ibadet edilen bir kitaptır. Bundan dolayı Kur'ân'ın telaffuzunun belli kurallar çerçevesinde icrâ edilmesi gerekmektedir. Ancak indirildiği dönem itibariyle onun kıraat usullerini, günümüzde olduğu şekliyle belirleyen bir ilim dalından bahsetmek mümkün değildir.

Kur'ân'ın Allah (c.c) kelamı olması, muhataplarını onu doğru bir şekilde telaffuz etmeye sevk etmiş, sahabe-i kirâm da Kur'ân'ın okuyuş tarzını Hz. Peygamber'den (s.a.s)

---

[95] Tetik, s, 63-65.
[96] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Manzûmetu'l-Mukaddime fimâ Yecibu a'lâ Kârii'l-Kur'ân en Ye'lemehû,* Thk: Rüşdî Süveyd Eymen, 4. Bs, Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde 2006, 3-4.
[97] İbnu'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, 59.
[98] Ma'râşî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Cuhdu'l-Mukill*, Thk: Salim Kaddûrî el-Hamed, 2. Baskı, Dâru Ammâr, Ürdün 2008, 109.

dinledikleri gibi almaya ve telaffuz etmeye gayret göstermişlerdir. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kur'ân'ı okuyuş şekli nesilden nesile aktarılmıştır. Bu konuda İbnü'l-Cezerî'de geçen bir rivâyette Abdullah b. Mes`ud'un (v. 32/652) bir kimseye Kur'ân öğretirken (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالمَسَاكِينِ)[99] âyetinde geçen (لِلْفُقَرَاءِ) kelimesindeki "Râ" harfininin uzatılmadığını gördüğünde, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu kelimeyi kendilerine uzatarak okuttuğunu aktararak şahsı med yapması konusunda uyardığı, nakledilmiştir.[100]

Hz. Peygamber'in kıraati ile ilgili Huzeyfe (v. 36/656) (r.a) şöyle rivayet etmiştir: *"Bir gece Peygamberimizle beraber namaz kıldım. Bakara süresine başladı, içimden; yüz ayet okuyunca rukû` eder dedim, devam etti. İki yüz ayet okuyunca rükû eder dedim, okumasını sürdürdü. Herhalde bütün bir süreyi bir rekâtta okuyacak diye düşündüm. O, yine devam etti. Bu sûre ile rukûa gider dedim, sonra Nisâ sûresini ardından da Âl-i İmrân sûresini okumaya başladı ve onu da bitirdi. Terassül ile/ağır ağır okuyor, içinde tesbih bulunan bir ayet gelince tesbih ediyor, istek ayeti gelince istekte bulunuyor ve sığınma ayeti gelince de Allah'a (c.c) sığınıyordu…"*[101]

Konuyla alakalı Nafi` b. Ömer el-Cehmî'den (v..?) nakille Hz. Peygamber'in (s.a.s) kıraati hakkında sorulan suale, *"Siz onun kıraatine güç yetiremezsiniz, zira o terassül ile yani ağır ağır okurdu"* şeklinde cevap verilmiştir.[102]

Aktarılan rivayetlerden yola çıkarak, Hz. Peygamber döneminde tecvîd ilminin varlığından bilimsel olarak bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Bu döneme ait aktardığımız haberlerde med ve terassül kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.s) kıraatinin tamamen tecvîd kurallarından bağımsız olmadığı kanaatini doğurmakta ve tecvîd kurallarının Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde başladığını kanıtlamaktadır. Konuyla alakalı olarak Tetik'in aktaracağımız tespitleri de bu gerçeği daha da açıklığa kavuşturmaktadır: "*Peygamberimizin okuyuşunda Tecvîdin kanıtlanması için sadece med unsurunu Kur'ân içerisinde tatbik ettiğini gösteren rivayetlerin varlığı bile yeterlidir. Zira o dönemde diğer tecvîd uygulamalarının bir adı yoktur ki, Peygamberimizden gelen hadislerde ihfâ, izhâr, iklâb vb. gibi kavramları*

---

[99] Tevbe: 9/60.
[100] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *en-Neşr fi'l-Kırâti'l-Aşr*, Thk: Ali Muhammed Debbâ, c. I Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., 239.
[101] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn: 27
[102] İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, Thk: Kemal Yusuf el-Hût, c. II (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 256. (H. No: 8724)

aramak mümkün olsun! Bununda ötesinde bu kavramların üst kimliği olarak tebarüz edecek "Tecvîd" konseptinin takrîbî dört yüzyıl sonrasında varlık gösterecek olmasına rağmen bizzat sahabeden "Peygamberimiz Tecvîdi uygulardı" biçiminde rivâyetlerin gelmesine yönelik bir beklenti içerisinde olmak ve bu rivâyetlerin yokluğuyla Tecvîdin yokluğuna hükmetmek tarihsel süreci okuyamamakla alakalı hususlardır."[103]

Tecvîd ilminin tarihsel gelişim sürecine yönelik olarak araştırma yapanlar tarafından Hicrî dördüncü asra kadar bilindiği kadarıyla "Tecvîd" adıyla bir eserin yazılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[104] Tetik de konuyla alakalı tecvîd ilmi sahasında eser yazımıyla alakalı olarak ilk atılımların hicrî dördüncü asırda meydana geldiğini aktarmıştır.[105] Bu anlamda günümüze kadar ulaşan ilk tecvîd eserinin Musâ b. Ubeydullah b. Yahyâ el-Hâkânî el-Bağdâdî tarafından te'lif edilen *"Kasîde-i Hâkânîye"* olduğu hususunda araştırmacılar tarafından ittifak edilmektedir.[106] İbnü'l-Cezerî bu konuda şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *"Bildiğim kadarıyla tecvîd ilminde ilk eser veren Hâkânî olup kasidesi meşhurdur. Bu kasideyi hâfız Ebu Amr (Dânî) şerh etmiştir."*[107] Bu eser kasîde[108] tarzında ele alınmış olup toplam elli beyitten meydana gelmektedir. Eser *"Kasîde-i Hâkâniye"*[109] diye meşhur olsa da asıl adı *"el-Kasîdetü'r-Râiyye"*[110]dir. Çalışma, tecvîd ilmine yönelik konuların tamamını kapsamamış olsa dahi alanında günümüze ulaşan ilk eser olması bakımından son derece öneme hâizdir.

Hicri beşinci asrın hemen başlarında Ebu'l-Hasen Ali b. Ca'fer es-Sa`îdî'nin (v. 410/1020) telif ettiği *"et-Tenbîh `Ale'l-Lahni'l-Celî ve'l-Lahni'l-Hafî*" adlı eserin hemen sonrasında, Endülüs'te iki önemli eser karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bizim de çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden ve Mekkî b. Ebî Tâlib tarafından kaleme alınan *"er-Ri`âye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzı't-Tilâve"* adlı eser ile Ebû Amr Osman b.

---

[103] Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 138.
[104] el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye inde Ulemâi'l-Tecvîd*, 3. Bs, Dâru Ammâr, Ammân 2007, 18.
[105] Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 51.
[106] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 321; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 22-23. Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci,* 52.
[107] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 321.
[108] Hüseyin Elmalı, "Kaside", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 566.
[109] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 23.
[110] İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 321.

Said ed-Dânî tarafından telif edilen *"et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd"* adlı eserdir. [111] Bu iki eser, kendilerinden öncesi ile sonrası arasında bir köprü olma özelliği taşımaktadır.

Her iki eserin yazılma sebepleri teyit edildiğinde, bu alandaki boşluk ve bunu dolduracak eserlere ne denli ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkacaktır.

Mekkî, eserini kaleme aldığı dönemde, Doğu'ya ve Batı'ya yapmış olduğu yolculuklar sırasında gerek talebeleri arasında gerekse ilim meclislerinde karşılaşmış olduğu hataların bütün uyarılarına rağmen hala devam ettiğine vurgu yapmıştır.[112] Karşılaşmış olduğu bu hataların ortadan kaldırılması için bir eser yazmaya karar vermiş ancak kendisine bir yardımcı bulamamıştır. Eseri yazma fikri ve eserin içeriğiyle alakalı olarak, *"Benden önceki alimlerin bu kitabın benzeri bir kitap yazdıklarını bilmiyorum. Benim bu kitapta harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini ve manalarını topladığım gibi toplamadılar. Her bir harf için Allah'ın (c.c) kitabından örnekler verdiğim gibi kimse örnekler vermemiştir. Lafızların Tecvîdi üzerine ve tilavetin yanında bu kuralların ezberlenmesi hususunda yaptığım uyarılar gibi kimsenin buna temas ettiğine şahit olmadım"* diyerek eserinin alanda büyük bir boşluğu dolduracağına işaret etmiş ve kendisinden önce böyle bir eserin varlığından haberdar olmadığına dikkatleri çekmiştir.

Yukarıda Mekkî'nin temas ettiği hususun bir benzerine, çağdaşı Ebû Amr ed-Dânî'nin de temas ettiğini görmekteyiz. O da tıpkı Mekkî gibi, döneminde ilim meclislerinde karşılaşmış olduğu tilâvet hatalarının varlığına dikkat çekerek şöyle demiştir: *"Bulunduğumuz asırda Kur'ân talebelerinin ve hocaların bazılarının tilavetinde tecvîdi, kıraati tahkîk üzere okuyup icra etmeyi önemsemediklerine; Yüce Allah'ın (c.c), Peygamberine ve ümmetine öğrettiği yolu terk ettiklerine şahit oldum. Bundan ötürü bizden önceki alimlerden bize ulaşan usulleri üzerine tertil ve tahkîkin nasıl olması gerektiğini ve ilm-i tecvîdin özelliklerini ortaya çıkaran muhtasar bir eser telif etmeye karar verdim".*[113]

Her iki müellifin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, hicri üçüncü asırda başlayan hareketlilik dördüncü asra gelindiğinde ilk meyvelerini vermeye başlamış olsa da hicri beşinci asırda tecvîd ilmi, Mekkî ve Dânî gibi müellifler kanalıyla müstakil bir ilim dalı

---

[111] Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 63-65.
[112] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 170.
[113] Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed, I Dâru Ammâr, Ammân 2000, 66.

haline gelmiştir. Ancak her iki müellifin öncesinde yapılan çalışmaların sonraki dönemlere yönelik bir perspektif çizdiği de yadsınamaz bir gerçektir.

2.2. ESERİN İNCELENMESİ

Müellif, daha öncede temas ettiğimiz üzere, döneminde yaşamış olduğu okuyuş hatalarını ortadan kaldıracak bir esere ihtiyaç duyulmasından yola çıkarak eserini telif ettiğini ifade etmiştir.[114] Bu kitabı okuyan, onu tamamlayan, tilâvetin tahkîkini ve lafızların tecvîdini tam anlamıyla öğrenen kimsenin lahn ve hatadan uzak olacağını belirtmiştir. Ayrıca, okuduğu rivayetleri kayıt altına alıp ezberleyenin uzun zaman geçse de bu kitabın, onun için mahir, basiretli bir öğretici yerine geçeceğini ifade etmiştir. Mekkî, eserin tam adını *"er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzı'-Tilâve bi `İlmi Merâtibi'l-Hurûfi ve Mehâricihâ ve Sıfâtihâ ve el-Kâbihâ"* olarak isimlendirdiğini aktarmıştır.[115]

İnceleme konumuz olan *"er-Ri`â`ye"* adlı eser Eser ilk olarak Ahmed Hasan Ferhat tarafından tahkîk edilmiş ve 1973 yılında Dımeşk'te yayımlanmıştır. Muhakkık, müellifin *"Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm"* adlı eseri üzerine doktora çalışması yaparken eser ile karşılaştığını ve onu tahkîk etmeye karar verdiğini, tahkîke yazdığı mukaddimesinde aktarmıştır.[116] Ahmed Hasan, eseri tahkîk ederken Mekke, Medine ve Rabat nüshaları olmak üzere üç nüshadan karşılaştırmalı olarak faydalanmıştır.[117] Eserin sonraki baskıları 1983 ikinci baskı, 1996 üçüncü baskı ve 2008 beşinci baskısı yayımlanmıştır. Eserin 4. baskısı ile ilgili herhangi bilgiye ulaşılamamıştır. Biz bu çalışmamızda 1996 yılında Amman'da yapılan 3. baskıyı esas aldık. Tahkîk üzerine Muhyiddîn Ramazan tarafından bir eleştiri kaleme almıştır.[118] Tahkîk hakkında değerlendirme yapanlardan birisi de Dr. Abdullah Rebî`dir.[119] *"er-Ri'âye"nin* ayrıca Ğanim Kaddûrî el-Hamed ve Kurtuba

---

[114] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* Thk: Ahmed Hasan Ferhat, 3. bs Daru Ammar, Amman 1996, 170.
[115] Mekkî, 53.
[116] Mekkî, 11.
[117] Bu hususa daha sonra eserin nüshalarını işlerken daha detaylı değineceğiz.
[118] Eleştiri, *Naḳdu'l-Kutub er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâʾe ve Taḥḳīḳi Lafẓi't-Tilâve li-Ebî Muḥammed Mekkî b. Ebî Ṭâlib, MMMA,* Kahire, XXIII/1, 1977, 117-124, adıyla yayımlanmıştır. Altıkulaç, *Mekkî b. Ebû Tâlib,* 575-76.
[119] Değerlendirme, "Esvâtu'l-ʿArabiyye ve'l-Ḳurʾânu'l-Kerîm", *Mecelletu Kulliyyeti'l-Luġati'l-ʿArabiyye,* sy. 10, Riyad 1980, s. 227-280.) adıyla yayımlanmıştır. Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 5-6.

Kütüphanesi tarafından yapılan tahkîkleri de bulunmaktadır. Çalışmamızda Kurtuba Kütüphanesi'nin tahkîkinde de yer yer istifade ettik. Bununla birlikte ülkemizde eser üzerine akademik anlamda sadece Ali Öge tarafından, eserin genel bir çerçevesini çizen bir makale yazılmıştır.[120]

Eser, 48 bab ve 3 alt bab ile 34 fasıldan meydana gelmektedir.

Eserde ilk olarak *"Âdâbu'l-Kur'ân"* konusu ele alınmıştır. Müellif bu başlık altında Hz. Peygamber (s.a.s) sahabe ve tabiûn neslinden büyük alimlerin konuyla ilgili rivayetleri ile kendi kişisel tecrübelerine yer vermiştir. Bölümün son kısmında da İbn Mücâhid'in kendisinden kıraat okunmasının câiz olacağı kimselerle alakalı görüşleri aktarılmıştır.

İkinci olarak; kelâmın oluştuğu harflerin ve illetlerinin bilinmesi, kelâmın oluşumu, harfler ve harekelerin hangisinin önce olduğu; hareke, med ve lin harflerinin birbirinden oluşması ile ilgili ihtilaflar, aslî harfler ile zâid harfler, Arapların kullandığı alfabe ile diğer milletlerin alfabeleri arasında ortak harfler ile Arapların bazı harflerde münferîd olmaları konusu ele alınmıştır.

Üçüncü olarak ise; harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri konusu ele alınmış, ardından her bir harf tek tek geniş bir şekilde arada fasıllar da açmak suretiyle detaylıca incelenmiştir. Ayrıca bu bölüm, çalışmanın da esas bölümünü oluşturmaktadır.

Müellifimiz, son olarak müşeddedât bahsinde şeddeli harflerle ilgili uyulması gereken kurallar, idğâmın kısımları, şeddeli harf üzerinde vakf halinde dikkat edilmesi gereken hususlar ile "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin hallerine değinmiştir. Bu başlık altında izhâr, ibdâl/iklâb, idğâm ve ihfâ konularına değinilmiş ihfâ ve idğâmın tanımı yapılmıştır. Mekkî, bu bahisten önce mahreçlerin sayısı ile ilgili ihtilaflara da kısaca temas etmiş ve bu konuda ki kendi tercih ettiği görüşü aktarmıştır.

2.2.1. Eserin Kaleme Alınma Gerekçesi

Daha öncede vurguladığımız gibi müellifimiz, eseri telif etme fikrine döneminde yaşamış olduğu gerek talebelerin gerekse de hocaların okuyuşlarındaki hataların ilim meclislerine varıncaya dek yayılması ve bu sorunun İslam coğrafyasının genelinde hâkim

[120] *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 2011, 277-286.

olmasından dolayı böyle bir eser meydana getirme gayreti içerisine girmiştir.[121] Mekkî, eserine yazdığı mukaddimesinde eseri te'lif etme fikrine giriş mahiyetinde şu ifadelere yer vermiştir: " *Hamd, nimetleri, sıfatları ve isimleriyle üstün olan, helalleri ve haramları açıkladığı kitabı, kulu Hz. Muhammed (s.a.s) indiren, nasihatleri ve kıssaları daha iyi anlaşılması için Kur'ân'da tekrar eden, Kur'ân'da misaller veren, farzları ve hükümleri açıklayan, gaybî haberleri anlatan ve maddî ve manevî nimetlerin sahibi olan Allah'a (c.c) mahsustur. Rabbimiz, kulak verip itibar edenler için konularının anlaşılması hususunda kitabını anlaşılır kılmıştır. Bu Kur'ân, ayetleri üzerine düşünenler için bir vaizdir. O, apaçık Arapça lisanıyla indirilmiştir. Bu Kur'ân, öyle harflerden meydana gelmiştir ki; ona itibar onu edip yakından inceleyen araştırmacılar için bu harflerde birtakım ibretler ve deliller vardır. Harflerinin sayısı az olmasına rağmen O bütün Arap lisanına galip gelmiş ve hepsini kapsamıştır. Arapların hutbelerine, sözlerine ve şiirlerine üstün olmuştur."*[122]

Mekkî, bütün bu methiyelerden sonra Allah'ın (c.c), Kur'ân'ı meydana getiren harfler için bir mahreç tertip ettiğini ve her birinin telaffuz esnasında mahreçlerinden çıktığını ifade etmiştir. Mahreç bölgelerini; göğüsün en üstü ile boğazın sonuna kadar, ağızdan başlayıp iki dudak arasıyla geniz olarak zikretmektedir. Bir harfin lafzını değiştirmedikçe başka bir mahreçten çıkmayacağını, kendi mahrecinden çıkarıldığı sürece de mahrecini aşıp Allah'ın (c.c) indirdiği mertebesinden şaşmayacağını vurgulamıştır. Ayrıca müellifimiz, Allah'ın (c.c) yarattıklarından bazılarını güçlü, bazılarını ise zayıf yarattığına, tıpkı bunun gibi harflerin de birbirlerine karşı güçlü ve zayıf yönlerinin bulunduğuna, mahlûkât arasında benzerlikler olduğu gibi harfler arasında da benzerlik ya da mahlûkât arasında zıtlıklar bulunduğu gibi bu harfler arasında da zıtlıklar bulunduğuna temas etmiştir. Cisimlerin tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri gibi harflerinde ancak harekeler ve sükûnla anlam kazanacağını vurgulamıştır. Bütün bunların hepsinde Allah'ın (c.c) bir kudreti, hikmeti, lütfu ve tedbiri olduğunu ifade etmiştir.[123] Mekkî'nin yapmış olduğu bu nitelendirmeler onun ilminin derinliğini ortaya çıkarır niteliktedir.

[121] Mekkî, 170.
[122] Mekkî, 49.
[123] Mekkî, 50.

Girizgâh için yapılan açıklamalardan sonra müellif, eseri yazmadaki asıl amacını şu şekilde açıklamıştır: *"Allâh'ın (c.c) kitabını düzenlemiş olduğu bu harflerdeki yüce kudreti ve eşsiz sanatı gördüğümde bu konu üzerine eğildim. Bu harfleri, sesin çıkmasının yanında, harflerdeki tertibi ve mahreçlerdeki değişim üzerine durdum. Sıfatlardaki farklılıklar ve isimlerin çokluğuyla ilgili konuların açıklamasını eski kitaplar ve şimdiki kitaplarda dağınık halde bulunduklarını gördüm. Ayrıca bütün bu konularda daha önce öğrenciler içinde açıklanmamıştı. Bundan sonra harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini, güçlü ve zayıf yönlerini açıklama, birbirleriyle birleşmelerini, aralarındaki münasebetleri ve birbirleriyle olan zıtlıklarını tefsir etme niyeti bende meydana geldi. Aktarılan bu hususlar üzerinde durulması, Allâh'ın (c.c) kudretinin ve lütfunun bir nişanesidir. Yapacağım bu çalışma, Kur'ân tilaveti ile uğraşan kârîler ve Kur'ân ehli için bir yardımcı olacaktır. Yine Kur'an lafızlarını tecvîdli okuyan yani her bir harfin hakkını verme hususunda gayret edenler ile bu harfleri kendi mahrecinden çıkarmak isteyenler ile konuşmanın ahkamlarını bilmek isteyenler için bir yardımcı olacaktır. Öyle bir kitap yazayım ki; evrensel bir nitelik taşısın! Asırlar geçse bile önemini kaybetmesin! Hocalara ve talebelere bir faydası olsun! Anlayış sahibi ve ve dirâyet ehli kimseler bu kitabı okuyarak tefekkür etsin ve cehâlet ve gaflet ehli de bu kitapla uykudan uyansın!"*[124]

Mekkî'nin eseri yazma gerekçesi kendi ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı üzere dönemde böyle bir kitaba ihtiyaç duyulmasının yanında harflerdeki inceliklerin kendisini cezbetmesidir. Müellif önceki ifadelerinin devamında, *"Benden önceki alimlerin böyle bir kitap telif ettiklerini bilmiyorum. Benden önce hiç kimse; harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini ve manalarını benim bu kitapta topladığım gibi toplamamıştır. Her bir harf için Kur'ân'dan örnekler verdiğim gibi kimse örneklerle açıklamadı. Lafızların tecvîdi ve tilavetin yanında bu kuralların ezberlenmesine yönelik yaptığım uyarılardan bahseden kimseyi görmedim"*[125] ve *"Her kim benim bu kitabımı tamamlayıp tilâvetin tahkikini ve lafızların Tecvîdini tam anlamıyla öğrenirse, lahn ve hata yapmaktan uzak olur. Şayet, kitapta okuduğu rivayetleri kayıt altına alıp ezberlerse, uzun zaman geçse bile bu kitap onun için basiretli mahir bir öğretici yerine geçecektir"*[126] sözleriyle eserin kendisinden önce yazılan eserlerden farklılığına ve önemine dikkatleri çekmiştir.

[124] Mekkî, 50-51.
[125] Mekkî, 52.
[126] Mekkî, 53.

Eserin yazım tarihi ile ilgili olarak ise, *"Aslında bu kitabı yazma fikrine 390 yılında karar verdim ancak bir yardımcı bulamadığım için bu fikrimden vazgeçtim. Bu vakte kadar da aklıma yazma fikri gelmedi. Sonrasında Allah (c.c) bana güçlü bir niyet verdi ve anlayışımı keskinleştirdi. Eserin yazılması için bu bilgilerin bir araya toplanmasını bana kolaylaştırdı. Nihayetinde otuz yıl sonra bu eseri tamamlayabildim."*[127] sözleriyle, eserin yazımının gecikmesinin sebebini açıklamıştır.

Özetle müellifin eserini yazma gerekçeni; tecvîd ilmine yönelik bilgilerin biraraya toplandığı ve yöntem olarak derinlemesine açıklamalar yapılan bir kitaba olan ihtiyaç ve Kur'ân'ı meydana getiren harflerde bulunan eşsiz sanatsal yön olarak açıklayabiliriz.

2.2.2. Eserin Yazma Nüshaları

Kayapınar, *"er-Ri'âye"* adlı eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi ve İbrahim Efendi bölümlerinden birer tane, Beyâzıd Umûmî Kütüphanesi'nde iki tane, Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde bir tane, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Topkapı Saray Kütüphanesi'nde birer tane, Mekke-i Mükerreme Kütüphanesi nüshası, Medine-i Münevvere Kütüphanesi nüshası ve Rabat Hızânetu'l-Âmme nüshası olmak üzere toplam on adet nüshasının bulunduğunu aktarmıştır.[128] Bu başlık altında öncelikli olarak bunlara yer verip sonrasında diğer nüshalarla ilgili bilgileri aktaracağız.

1-Hacı Mahmûd Efendi nüshasıdır. Hacı İbrahim Yahya b. Feyzullah tarafından h. 1228 yılında yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi bölümünde 376/2 numarada *"er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâ'e"* adıyla "*Kayravân"* maddesinde kayıtlıdır. 190x90 mm. ebadında toplam 39 varak olup her bir varakta 27 satır bulunmaktadır.[129]

2-İbrahim Efendi nüshasıdır. Hafız İbrahim b. Hasen el-Mîlâsî tarafından h. 1189 yılında yazılmıştır. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi bölümü 2913 numarada kayıtlı olup 155x80 mm. ebatındadır. Bir mecmu içinde 63-116. sayfalar

[127] Mekkî, 52.
[128] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 162.
[129] Kayapınar, 162.

arasında 53 varak olarak bulunmaktadır. Her bir varak toplam 19 satırdan oluşmaktadır.[130]

3-Beyazıd Umûmî nüshasıdır. Adından da anlaşılacağı üzerine İstanbul Beyazıd Umûmî Kütüphanesi *"el-Kaysî"* maddesinde *"er-Ri'âye ilâ Tecvîdi'l-Kırâe"* adıyla 165/1 numarada kayıtlıdır. Nüsha, 156x100 mm. ebatında 75 varaktır. Her bir varakta 17 satır bulunmaktadır. Kayapınar, nüshanın ne zaman ve kim tarafından yazıldığı ile ilgili bir bilgi vermemiştir.[131]

4-Üçüncü nüsha gibi bu da Beyazıd Umûmî Kütüphanesinde kayıtlıdır. Kim tarafından, ne zaman yazıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nüsha, 166 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 170x95 mm. ebatında 46 varaktır. Her bir varakta 21 satır bulunmaktadır. Kayapınar, nüshanın 46 ve 47. sayfalarında Mekkî'nin, *"Ğâyetu'n-Nihâye"* den aktarılmış bir hal tercümesinin yer aldığını aktarmıştır.[132]

5-İstanbul Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde bulunan, Âtıf Efendi nüshasıdır. Hicrî 1152 yılında Trabzonlu Hafız Mustafa isimli biri tarafından yazılmıştır. Nüsha, *"er-Ri'âye ilâ Buluğu'n-Nihâye*" adıyla 23 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 245x145 mm. ebatında olup toplam 46 varaktan oluşmaktadır.[133]

6-İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler kısmında 2116 numarada kayıtlı bulunan İstanbul Üniversitesi nüshasıdır. Yazarı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kayapınar, nüshanın hattından h. onuncu asra ait olabileceğini aktarmaktadır. 250x140 mm. ebatında olup 41 varaktan oluşmaktadır.[134]

7-İstanbul Topkapı Saray Kütüphanesi'nde 1634 M.116 numarada kayıtlı olan Topkapı nüshasıdır. Ömer el-Kâbûnî adlı bir zat tarafından yazılmıştır. Nüsha, 180x140 mm. ebatında olup 105 varaktır. Her bir varakta 17 satır bulunmaktadır.[135]

Kayapınar, bu nüshaları zikrettikten sonra eser ile ilgili şu değerlendirmelere yer vermektedir: *"Öyle zannediyorum ki bu eserin çok daha fazla nüshası bulunmaktadır. Çünkü her elimizi attığımız yerden eserin yazma nüshaları çıkmaktadır. Bu,*

---

[130] Kayapınar, 163.
[131] Kayapınar, 164.
[132] Kayapınar, 164.
[133] Kayapınar, 164-165; Ahmet Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs Dâru Ammâr, Ammân 1997, 130.
[134] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 165.
[135] Kayapınar, 165.

Müslümanların bu kitaba ne kadar çok önem verdiklerini göstermektedir."[136]Ayrıca, bu nüshaların dışında Mekke, Medine ve Rabat nüshaları olmak üzere üç ayrı nüshanın varlığından bahsetmektedir. Ancak eserimizi tahkîk eden Ahmed Hasan Ferhat tarafından bu üç nüsha esas alınarak eser tahkîk edildiği için bunları ayrı olarak ele alacağız.

Ahmed Hasan, *"er-Ri'âye"* adlı eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde on sekizden fazla nüshasının bulunduğunu aktarmıştır. Bunların nerelerde bulunduklarını, *"Mekkî ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm"* adlı doktora çalışmasında zikretmiştir. Ancak üzerinde çalıştığımız eserinde ise bunlardan sadece tahkîkinde istifade ettiği nüshalara yer vermiştir.[137]

8-Bu nüsha, Medine-i Münevvere Kütüphanesi nüshası olup 89 numarada kayıtlıdır. H. 595 yılında yazılmıştır. Bir mecmuada dördüncü kitap olarak yer almaktadır. 20x14 cm. ebatında olup 49 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfası 21 satırdır.[138] Ahmed Hasan eseri tahkik ederken bu nüshayı esas aldığını aktarmıştır.[139]

9- Hicrî, 1147 yılında yazılmış olan Mekke-i Mükerreme Kütüphanesi nüshasıdır. el-Kutsî: el-Kırâat 2 olarak kütüphanede kayıt altına alınmıştır. 58 varak olup her birinde 23 satır bulunmaktadır.[140]

10- Ribat Hızânetu'l-Âmme Kütüphanesi 956 numarada kayıtlı olan nüshadır. H. 504 yılında yazılmıştır. 255-267. varaklar içerisinde yer almakta olup 21x15 cm. ebatındadır. Her bir sayfada 25 satır bulunmaktadır. Ahmed Hasan tarafından Medine-i Münevvere nüshası ile karşılaştırılmıştır.[141]

Ahmed Hasan yukarıda zikrettiğimiz üç nüshanın dışında; Âsâfie Hindistan'da 23 E.F rakamı altında bir nüsha, İskenderiye Kütüphanesi'nde biri 3701 diğeri Muhammed b. Mahmud el-Kâtib tarafından h. 852 yılında yazılmış (1048) 673 rakamı altında olmak üzere iki nüsha, Mısır el-Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde biri h. 1153 yılında yazılmış ve (88) 4488 rakamı altında bir adet, diğeri de Muhammed b. Ahmed et-Tüceybî tarafında h. 707 yılında yazılmış olan ve (292) 22299 rakamı altında olmak üzere iki adet nüsha,

---

[136] Kayapınar, 166.
[137] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 29-37.
[138] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 166.
[139] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 29-34.
[140] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 166; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 35-36.
[141] Kayapınar, *Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* 166.

Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de 207 rakamı altında bir adet Darü'l- Kutubi'l-Mısriyye Kütüphanesi Kâf 15 rakamı altında bir adet, Kırâât 78 ve 94 rakamları altında iki adet olmak üzere toplam üç adet nüsha, Dâru'l-Kurubi't-Teymur'da biri 346 diğeri de 176 rakamı altında iki adet nüsha, Dımeşk Zahiriyye Kütüphanesi'nde h. 1214 yılında yazılmış olan 5631 rakamı altında bir adet nüsha, Yemen Demokratik Cumhuriyeti Ahkâf Kütüphanesi'nde 139 rakamı altında bir adet nüsha, Tunus Vataniyye Kütüphanesi'nde 20310 (74) rakamı altında bir adet nüsha, Dublin Kütüphanesi'nde h. 595 yılında yazılmış bir nüsha, Kâhire'de Arap Birliği'ndeki Resimli Yazmalar Enstitüsü'nde Medine 116 (223) rakamı altında bir nüsha ve Irak'ta Bağdat Müzesi Kütüphanesi'nde 2256 rakamı altında bir nüsha bulunmaktadır.[142]

2.2.3. Eserin Üslûbu

Araştırmamızın bu bölümünde, Mekkî'nin eserinde uygulamış olduğu tasnîfini, konuları ele alış biçimini, eserin sistematiğini, eserinde yararlandığı kişileri ve varsa atıfta bulunduğu eserleri ve müellifimizin üslûbunu ele alacağız.

Mekkî, eserin hizmet edeceği amaca yönelik, *"Öyle bir kitap yazayım ki eserin evrensel bir nitelik taşısın! Asırlar geçse de bu niteliğini asla yitirmesin! Bu kitapta ele alacağım konular hem hocalara hem de talebelere fayda sağlasın! Anlayış sahibi kimseler ile dirâyet ehli bu kitapla tefekkür etsin! Cehalet ve gaflet ehli ise onunla uykudan uyansın!"* temennilerinde bulunmuştur.[143] Günümüzde de eserin bu niteliğini ve alanda çalışma yapan kimseler için başucu kitaplardan birisi olduğu gerçeğinden hareketle müellifin bu temennisinin gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Ayrıca, *"Her kim benim bu kitabımı tamamlar, tilâvetin tahkîkini ve lafızların tecvîdini tam anlamıyla öğrenirse lahn ve hatadan uzak olacaktır. Bununla birlikte kitapta ele alınan konular ezberlenip kayıt altına alınırsa uzun zaman geçse bile bu kitap mahir basiretli bir öğretici yerine geçecektir"*[144] diyerek, eserin önemine dikkatleri çekmiştir. Ancak bunun fayda sağlayıp kişiyi kusurlardan kurtarması, kıraatini tahriflerden arındırması ve okuyuşunu sağlam bir temel üzerine oturtması için bahsi geçen hususların ezberlenmesi gerektiğini

[142] Ahmed Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 128-32.
[143] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 51.
[144] Mekkî, 53.

ifade etmiştir. Bu uyarıya uyulduğu takdirde kıraat sırasında hatadan ve noksanlıktan uzak olunacağını aktarmaktadır.[145]

Eserin üslûbuna yönelik olarak ele alınan hususlardan birisi de alanında hangi boşluğu dolduracağıdır. Müellif, eserin yazılma gerekçesini açıklarken, eserinde ele aldığı konuların kendisinden önce ve kendi zamanında yazılan kitaplarda dağınık halde bulunmalarına ve bu konuların öğrenciler için yeterince detaylı bir şekilde açıklanmamış olmamasına dem vurmuştur. Böylelikle; niçin bu şekilde bir eserin yazılmasına ihtiyaç duyulduğunu ve alanda hangi açığı kapatacağını açıkça ortaya koymuştur. Mekkî, eseri yazma motivasyonunu açık ettikten sonra yazacağı kitabın; Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîdli okumak, her bir harfin mahreç ve sıfat yönünden hakkını vermek ve telaffuzun hükümlerini bilmek isteyenlere yardımcı olacağını ifade etmiştir.[146]

Müellif, eserde yer vereceği konulara ve bu konuları nasıl ele alacağını da eserin mukaddimesinde yer vermiştir. Mekkî, *"İnsallah biz bu kitapta; Kur'ân ezberlemenin sevabı hakkında teşvik, Kur'ân ehlinin fazîletleri ve riâyet etmesi gereken hususlar, Kur'ân ehlinin Kur'ân'ın hakkını vermesi, kârînin ve mukrînin vasıfları, Kur'ân talebesinin ve hocanın edebi vb. hususlara öncelikle yer vereceğiz. Ardından, Arapların kullandığı harflerin ve harekelerin illetlerinden bahsedeceğiz. Yine eski nahiv alimlerinin harfler ve harekelerle ilgili ihtilaflarını ve bunlar arasındaki benzerlikleri ele alacağız. Sonrasında ise; harflerin sayısını, isimlerini ve sıfatlarını güçlü ve zayıf yönlerini, birbirleriyle birleşmelerini ve aralarındaki münasebetleri, güçlü ve zayıf yönlerini, mahreçlerini ve mertebelerini açıklayacağız. Son olarak; şeddeli harfler ve bu durumda birbirlerine olan üstünlükleri, şedde üzerinde nasıl durulması gerektiği ve bunların dışında bu kitabın faydasının nasıl olacağından bahsedeceğiz"*[147] diyerek, eserin içeriğine dair kısa özet bilgiler vermektedir. Müellif, eserde yer vereceği konuların ele alınış şeklini ise şöyle açıklamıştır, *"Bir cümleyle harflerin mahreçlerinin mertebelerini ve bazı sıfatlarını art arda anlatacağım. Bir harf bir yerde nasıl okunur başka bir yerde nasıl okunur iyice anlaşılsın diye her bir harfi, Kur'ân'dan örneklerle açıklayacağım. Bunu yaparken de lafızların tecvîdinin korunmasına yönelik uyarılarda bulunacağım. Ayrıca kıraatin hakkıyla yerine getirilebilmesine yönelik olarak teşvik edici bilgiler*

[145] Mekkî, 52.
[146] Mekkî, 50-51.
[147] Mekkî, 53-54.

sunacağım. Bunun yanında temas edeceğimiz bilgilerden gafil olanların kıraatinde hata veya noksanlık yapmaması için her bir harf ile illetleri de zikredeceğim. Ancak bütün bu anlatılanların iyice anlaşılıp ezberlenmesi gerekir ki talebede bir boşluk, noksanlık ve ziyadelik meydana gelmesin. Çünkü bir harf, kendisinde bulunan bir illetten farklı yerlerde değişik şekillerde okunabilir."[148]

Müellif, kendi eserinin diğerlerinden farkını şu şekilde açıklamıştır, *"Benden önceki âlimlerin böyle bir eser bu kitabın benzeri olan bir kitap yazdıklarını bilmiyorum. Benim harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, isimlerini ve manalarını bir araya topladığım gibi kimse toplamadı. Her bir lafız için Allah'ın (c.c) kitabından örnekler verdiğim gibi kimse örnekler vermedi. Lafızların tecvîdine yönelik olarak yaptığım uyarılar gibi kimse uyarılar yapmadı. Bütün bunların yanında zikrettiğim kuralların ezberlenmesi gerektiğinden de kimse bahsetmedi"*.[149] diyerek eserinin kendinden önce yazılan eserlerden farkını ortaya koymuştur. Mekkî bütün bunlardan sonra; sözde ve amelde alçalmaktan kendisinden başka ilah olmayan Allah (c.c)'a sığındığını, sözlerine eklemiştir.[150]

Eserin dikkat çekici yönelerinden birisi de müellifin bizzat kendisi tarafından adının belirtilmesidir. Müellif, *"Ben bu kitabı, Kitâbu'r-Riâ`ye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîkî Lafzı't-Tilâve bi İlmi Merâtibi'l-Hurûf-i ve Mehâricihâ ve Sıfâtihâ ve el-Kâbihâ, diye isimlendirdim"* diyerek, eserin adını zikretmiştir.[151]

"er-Ri'âye"nin üslûbuna yönelik olarak Ahmet Hasan Ferhat, Dr. Rabi' Ahmed'in şu nitelendirmelerine yer vermektedir. Dr. Rabi', *"Niye özellikle bu kitap? Niçin Arapça ve Kur'ân kütüphanelerinde birçok kitap bulunmasına rağmen tek kaynak budur? Çünkü bu kitap kendi alanında asıldır ilktir. Amacında ve metodunda tektir. Kendi zamanına kadar ses ve tecvîd sorunlarına doğru örnekler vermesi ve yine bu sorunların nasıl tedavi edileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kur'ân'ın tatbikine yönelik olmasından dolayı insanlar, bu kitabı, günümüze ulaşan eserler içerisinden ilk kitap olarak saymışlardır. Ben bu kitabı incelediğimde ilk çalışma olduğunu gördüm. Bu çalışma hem lügat hem de kıraat alimlerinin ses çalışmalarını kapsamakla birlikte aynı zamanda*

[148] Mekkî, 51.
[149] Mekkî, 52.
[150] Mekkî, 54.
[151] Mekkî, 53.

Mekkî'nin kişisel tecrübelerini de kapsamaktadır. Bu kitabı okuduğumda sanki onun tekrar canlandığını hissediyorum. Bu kitap, alanda çalışma yapanlar için çok değerli doneler sunmaktadır. Kendisinden sonra gelenler için temel kaynaktır. Hiçbir araştırmacı yapacağı çalışmalarda bu kitabı es geçemez. Bundan dolayı da kendisinden sonraki kitaplarda sürekli ondan alıntılar yapıldığını görüyoruz."[152]

Eserin metodolojisine yönelik olarak ilk ifade etmemiz gereken şey içerisinde âlimler tarafından ittifak edilen hususlara yer verilmesidir. Mekkî bunu kitabın mukaddimesinde *"Ben bu kitapta alimlerin ittifak ettiği hususlara yer vereceğim"*[153], diyerek çalışmasının kapsamını belirtmiştir. Müellif tarafından bu durum yeri gelince *"Bu kitap ihtilaf kitabı değildir, ittifak kitabıdır"*[154] diyerek temas edilmiştir. Ayrıca eserin genelinde buna sadık kalmaya çalışmış ihtilaf konusu söz konusu olduğunda ya da konunun detayına fazla girmek istemediğinde farklı eserlerine yönlendirmeler yapmıştır.[155]

Mekkî, farklı kıraatlere vurgu yaparken İbn Âmir (v. 118/736), İmam Hâmza (v. 156/773), İmam Nâfi` (v.169/785), Hammad b. Zeyd (v. 179/795), Kisâ`î (v. 189/805), Ebû Bekr b. Ayyaş (v. 193/809) ve İmam Verş (v. 197/812) gibi kıraat âlimlerinden rivayetler aktarmıştır. Eserinde harflerle ilgili bölümde görüşlerine yer verdiği müellifler ise çoğunlukla Halil b. Ahmed ve Sibeveyh olmak üzere İbn Mucâhid, Esmâ`î (v. 216/831), Curmî (v. 225/840), Mâzinî (v. 249/863) İbn Keysân (v. 320/932) ve İbn Dureyd (v. 321/933) ve gibi müelliflerdir.

Eserde kitap adı olarak müellifiyle birlikte zikredilen tek kitap Halil b. Ahmed'in *"Kitabu'l-`Ayn"* adlı kitabıdır.[156] Bunun yanında her ne kadar eser adı zikretmese de Sibeveyh'in *"el-Kitap"* adlı eserinden istifade ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü ihfâ bahsinde ondan yaptığı alıntı *"el-Kitap"* adlı eserle birebir aynıdır.[157] Bunun dışında *"Kitâbu't-Tenbîh"* adlı eserden bahsetmekte ancak müellifi hakkında bilgi vermemektedir.[158] Ancak Ahmed Hasan, müellifin İbn Cinnî'nin *"Sırru Sınâati'l-İ`râb"*

[152] Mekkî, 7-8.
[153] Mekkî, 52.
[154] Mekkî, 154, 202, 226, 231.
[155] Mekkî, 152, 154, 161, 160, 180, 190, 197, 225-26, 231.
[156] Mekkî, 138-39.
[157] Mekkî, 266-67.
[158] Mekkî, 191.

adlı eserin dışında başka bir eserden faydalanmadığı ifade etmektedir.[159] Eserin içeriğinde harflerin sıfatları bölümünde bunu destekler nitelikte hususların bulunduğunu dikkate alırsak Ahmed Hasan'ın aktardığından hareketle İbn Cinnî'nin eserinde istifâde ettiği müelliflerin görüşlerini aynıyla aktardığını kabul etmemiz gerekir.

Müellifin farklı görüşleri aktarırken kullandığı ifadelere gelecek olursak; bazen direkt olarak isim zikrederek Halil b. Ahmed dedi ki (قال خلل بن احمد)[160], Sibeveyh, dedi ki (قال سبويه)[161], bazen de isim vermeden dedi ki (قال)[162] ya da diyorlar ki (يقولون)[163], bazı Araplara göre (بعض العرب)[164], ben derim ki (قال أبو محمد)[165], nahivcilerin çoğunluğu dedi ki (قال أكثرالنحويين)[166], bir kavim dedi ki (قال قوم)[167] ve bazı ehl-i nazar dedi ki (قال بعض أهل النظر)[168] vb. şekillerde ifadeler kullanmaktadır.

Mekkî, eserde harflerle ilgili hükümleri açıklarken bir kısım kavramlar kullanmaktadır. Bunlar; (يَجِبُ)[169], (وَاجِبٌ)[170], (وَاجِبٌ مُؤَكَّدٌ)[171], (وَاجِبٌ لَازِمٌ)[172], (لَازِمٌ)[173], (لَازِمٌ وَكِيدٌ)[174], (آكَدُ)[175], (أَوْلَى)[176], (أَوْلَى وَ أَحْسَنُ)[177], (حَسَنٌ)[178], (حَسَنٌ لَازِمٌ)[179], (جَائِزٌ)[180] ve (جَائِزٌ حَسَنٌ)[181] gibi kelime ve cümlelerden oluşmaktadır.

---

[159] Mekkî, 8.
[160] Mekkî, 138-39.
[161] Mekkî, 193.
[162] Mekkî, 105.
[163] Mekkî, 156.
[164] Mekkî, 111.
[165] Mekkî, 104.
[166] Mekkî, 103.
[167] Mekkî, 104.
[168] Mekkî, 106.
[169] Mekkî, 145,150.
[170] Mekkî, 157,162,163.
[171] Mekkî, 213.
[172] Mekkî, 189,238.
[173] Mekkî, 159,162,163,166,174.
[174] Mekkî, 166.
[175] Mekkî, 157,180.
[176] Mekkî, 216.
[177] Mekkî, 169.
[178] Mekkî, 267.
[179] Mekkî, 191.
[180] Mekkî, 230.
[181] Mekkî, 228.

Müellif, lahn olgusuna vurgu yaptığı yerlerde; (لَحْنٌ)[182], (خَطَأٌ)[183], (خَطَأٌ فَاحِشٌ)[184], (خَطَأٌ ظَاهِرٌ)[185] ve (قَبِيحٌ)[186] vb. kavramlar kullanmıştır.

Eserde harflerin uygulanması noktasında kullanılan kavramlar ise; harfin mahreç ve sıfatlarına uygun olarak telaffuz edilmesiyle (بَيَانٌ)[187], (بَيَّنَ)[188] terkipleri, harfin doygun olarak telaffuz edilip edilmemesi anlamında (مُشْبَعٌ)[189], harfin lafzının korunmasına yönelik (تَحَفُّظٌ)[190], harfin ince okunması için (مُرَقَّقَةٌ)[191] kalın okunması için ise (مُفَخَّمَةٌ)[192] ve (مُلَغَّظَةٌ)[193] kavramları kullanılmıştır. Yine harfin zorlanmadan çıkarılması için (مِنْ غَيْرِ تَعَسُّفٍ)[194], harfin yumuşak çıkarılması için (رِفْقٌ)[195], harfin telaffuz esnasında vurgulanmaması için (مِنْ غَيْرِ تَفْكِيكٍ) ve (لَا نَبْرٍ)[196], harfin yerinde sağlam olması anlamında (مُتَمَكِّنٌ)[197] vb. kavramları kavramlar tercih edilmiştir. Ayrıca kıraat kelimesi yerine (دَرْج)[198] kavramını tercih ettiği de olmuştur. Harfin telaffuzuna dikkat edilmediğinde değişime uğraması anlamında (تَغْيِيرٌ)[199] ve (تَصْحِيفٌ)[200] terimlerini tercih etmiştir. Harflerin çıkış yerleri ile alakalı olarak genellikle (مَخْرَجٌ)[201] kavramını kullansa da (مَوْضِعٌ)[202] kelimesini de yer yer zikretmiştir.

Eserin dikkat çekici yanlarından biriside harflerin hükümlerini ve uygulanış şekillerini açıklarken Kur'ân-ı Kerîm'den bolca örnekler vermesinin yanında Arap dilinden ve şiirinden de örnekler vererek konunun anlaşılmasına katkı sunmasıdır.[203] Yine yer yer kelimenin dilsel açıdan tahlillerinin yaptığı da olmuştur.[204] Ahmed Hasan buna

---

[182] Mekkî, 53.
[183] Mekkî, 53,159.
[184] Mekkî, 168.
[185] Mekkî, 220.
[186] Mekkî, 158.
[187] Mekkî, 214.
[188] Mekkî, 219.
[189] Mekkî, 233.
[190] Mekkî, 232.
[191] Mekkî, 223, 224.
[192] Mekkî, 198,215.
[193] Mekkî, 168.
[194] Mekkî, 181.
[195] Mekkî, 180.
[196] Mekkî, 180.
[197] Mekkî, 171.
[198] Mekkî, 157.
[199] Mekkî, 207.
[200] Mekkî, 220.
[201] Mekkî, 204.
[202] Mekkî, 205.
[203] Mekkî, 105,122,155,162,193,229,264.
[204] Mekkî, 199,202.

yönelik olarak, *"Burada dikkat çekilen bir diğer hususta illetlendirme hususudur. Mekkî sadece hükümleri incelemekle yetinmemiş bunun yanında ele aldığı hükümlerin dil bakımından da açıklamasını yapmıştır. Bu durum müellifin, dil bakımından derin bilgi sahibi olduğunu göstermektedir"*[205] tespitlerinden bulunmuştur. Ayrıca benzer sesli kelimelerin telaffuzda karıştırılıp mananın değişmemesine yönelik olarak örneklerde sunmuştur.[206]

Son olarak "*Âdâbu'l-Kur'ân"* konusunda yer verdiği rivâyetlerin isnatlarına babın kısa olması adına yer vermemiştir.[207]

2.2.4. Eserin Mukâyesesi

Tezimizin bu bölümünde incelediğimiz eser ile günümüze ulaşan ilk tecvîd eseri olma olduğu kabul edilen Hâkânî'nin *"Kâsidetu-l-Hâkâniyye"* adlı eseri ve müellifin çağdaşı olan Dânî'nin *"et-Tahdîd"* adlı eserinin konu bakımından karşılaştırmasını ele alacağız.

Her ne kadar çalışmamızda eserin içeriği bulunsa da ilgili başlık altında eserler arasında içerik bakımından sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek adına tez konumuz olan eseri başlıklar halinde aktarmayı uygun gördük.

1. Mukaddime.[208] Müellif, bu bahiste eserde uyguladığı metodolojiden bahsetmiştir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'in fazîleti, Kur'ân'a teşvik, Kur'ân talebesinin ve okuyucusunun fazîleti.[209]

3. Kur'ân ehlinin riyâ vb. şeylerden sakınması.[210]

4. Sâhibu'l-Kur'ân'da bulunması gereken özellikler.[211]

---

[205] Mekkî, 26.
[206] Mekkî, 214.
[207] Mekkî, 75.
[208] Mekkî, 49-54.
[209] Mekkî, 55-72.
[210] Mekkî, 73-76.
[211] Mekkî, 77-80.

5. Kur'ân-ı Kerîm ve Hâmili'l-Kur'ân'ın yüceltilmesi.[212]

6. Kur'ân talebesinin edebi ve ona gerekli olan şeyler.[213]

7. Kur'ân talebesini durumunu kemâle erdiren hususlar.[214]

8. Kârî ve mukrîde bulunması gereken vasıflar.[215]

9. Kelâmı oluşturan harflerin ve illetlerinin bilinmesi.[216]

10. Kelâmın oluşumu.[217]

11. Harfler ve harekelerin birbirinden önce olması ve bunun sebepleri.[218]

12. Med ve lîn harfleri ile harekelerin birbirlerinden alınması.[219]

13. Yirmi dokuz harf üzerine ilave olunan zâid harfler.[220]

14. Dillerde müşterek/ortak olan harfler.[221]

15. Harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri.[222] Müellif bu bab başlığı altında; mehmûse, mehcûre, şedîde, rihvet, zevâid hafler, muzebzebe, asliyye, ibdâl, itbâk, munfetiha, isti'lâ, mustefile, safîr, kalkale (laklaka), medd, lîn, hevâiyye, hafiyye, illet, tefhîm, imâle, muşrabe (muhâleta-muhâlita), mukerrar, ğunne, inhirâf, cers, mustetîle, mutefeşşî, musmata, muzleka, summ, mehtûf, râci', muttasıl, halkıyye, leheviyye, şeceriyye, eseliyye, nit'ıyye, lisêviyye, zilkıyye (zevlegıyye), şefehiyye, cevfiyye, hevâiyye harfleri olmak üzere kırk dört tane sıfatın tanıtımını lâzımî ya da arızî ayrımı gözetmeksizin yapmıştır.

16. Meşhur yirmi dokuz harf ve ğunnenin telaffuz keyfiyetleri.[223]

---

[212] Mekkî, 81-83.
[213] Mekkî, 84-85.
[214] Mekkî, 86-88.
[215] Mekkî, 89-92.
[216] Mekkî, 93-96.
[217] Mekkî, 97.
[218] Mekkî, 98-102.
[219] Mekkî, 103-6.
[220] Mekkî, 107-12.
[221] Mekkî, 113-14.
[222] Mekkî, 115-44.
[223] Mekkî, 145-242.

17. Mahreçlerin sayısı ile ilgili ihtilaflar.[224]

18. Muşeddedât/şedde.[225] Müellif ayrıca bu bölümde idğâmın kısımlarını da açıklamıştır.

19. Şeddeli harf üzerinde vakf.[226]

20. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin halleri.[227]

2.2.4.1. Kasîdetu'l-Hâkâniyye ile Mukâyesesi

Ebû Muzâhim Musâ b. Ubeydullah Hâkanî'nin *"Kasîdetu'l-Hâkaniyye"* adlı eseri günümüze ulaşan ilk tecvîd eseri olma özelliğini taşımaktadır. Ancak sistematik olarak bütün tecvîd konularını kapsamadığından ilk sistematik eser olarak kabul görmemektedir. Bununla birlikte Dânî ve Mekkî öncesi tecvîd birikimini yansıtması açısından eserin muhtevasını kısaca tanıtıp Mekkî'nin *"er-Ri'âye"* adlı eseri ile içerik olarak kıyaslamasına katkı sağlayacağız.

Eser toplam elli bir beyitten meydana gelip adından da anlaşılacağı üzerine kasîdevî tarzda ele alınmıştır. Dânî kasidenin 31 beyitlik bölümünü şerh etmiştir.

Müellif, ilk 1-4 beyitlerinde kibirlenip böbürlenmekten Allah'a (c.c) sığınmaktadır. Ayrıca girişeceği işte Allah'ın (c.c) yardımını istemekte ve ömrünün sonuna kadar dininde sebât ettirmesini rabbimizden dilemektedir. Yine ahirette kusurlarının görmezden gelinmesini, afv ve mağfiretin devam etmesini istemektedir.[228]

5-7 beyitlerinde Kur'ân okuyucusuna okuyuşunu güzelleştirmesi gerektiğini ve bu şekilde Allah'ın (c.c) mükâfâtına nail olabileceğini tavsiye etmektedir. Her Kur'ân okuyanın Kur'ân-ı doğru okumadığını ve her okutucunun da hakîkî okutucu olmadığına

---

[224] Mekkî, 243-44.
[225] Mekkî, 245-258.
[226] Mekkî, 259-61.
[227] Mekkî, 262-69.
[228] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, Thk: Halil Ebû Hanze, by. ts, 10; Durmuş Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies,* 13(25), 2018, 31. Ayrıca bkz. Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci,* 235.

vurgu yaparak haya sahibi ilk kıraat imamlarından kıraatin alınmasının sünnet olduğunu ifade etmektedir.[229]

8-11 beyitlerinde yedi kıraat imamının ismini ve şehirlerinin adlarını zikretmiştir. Ayrıca insanlar üzerindeki haklarının çokluğuna da vurgu yapmıştır.[230]

12-14 beyitlerinde Kur'ân okuyuşunda mahir olmak için tertil ve hadr üzere kıraat yapılırken her bir harfin hakkının verilmesinin gerekliliğine değinmiştir. Ayrıca tertil ile okumanın daha faziletli olduğuna ancak halkın kolayına gelen hadr üzere okuyuşunda ruhsat olduğunu zikrederek hadr usûlününde uygulanabileceğini aktarmıştır.[231]

15-16 beyitlerde aktardığı bilgilerin ezberlenmesini öğütlemiştir. Bununla birlikte ilmi aktarmada cimri davranmadığını da sözlerine eklemiştir.[232]

17-20 beyitlerinde hüsn-ü edâ konusunda söylemiş olduğu kasidenin günahına kefâret olmasını niyâz ederek kasidenin toplam elli bir beyitten müteşekkil olduğunu beyân etmiştir. Bu konuda muvaffâkiyetin Allah'a (c.c) ait olduğunu ve Kur'ân'ı hakkıyla edâ edecek olan kimsenin gizlide ve açıkta itaatkâr olması gerektiğine vurgu yapmıştır.[233]

21-22 beyitlerinde fesâhatın, Kur'ân okuma hususunda çokça alıştırma yapan kimselerin okuyuşunu güzelleştireceğini ifade etmektedir. Yine kârînin, Kur'ân okudukça dilinin telaffuza yatkınlık kazanacağına ve sürekli okuma alışkanlığı kazanan kimsenin de iç huzursuzluklarının son bulacağına vurgu yapmıştır.[234]

---

[229] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 11-20; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 31-32.
[230] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 27-35; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 32.
[231] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 37-44; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 32.
[232] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 48; Arslan,"Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 33.
[233] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 49-52; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 33.
[234] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, Thk: Halil Ebû Hanze (by, ts), 55-58; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 33.

23-24 beyitlerinde kârînin kıraatinde hata yapmaktan korunması için lahn konusunu bilmesinin gerekli oluşuna temas etmiştir. Ayrıca bunun ancak ezberlenme yoluyla elde edilebileceğini de sözlerine eklemiştir.[235]

25-27 beyitlerinde tahkîk ile okuyuşta ziyâde yapmaktan kaçınılmasını ve kıraat esnasında her bir harfin ölçüsüne riâyet edilmesine dikkatleri çekmiştir. Bununla birlikte tahkîk ile okuyuşta on âyetten fazla okumamanın prensip haline getirilmesini tavsiye etmiştir.[236]

28-29 beyitlerinde izhâr, idğâm ve ihfâ üzerinde durmuş, ihfâ ile idğâmın ayrımına dikkatleri çekmiştir.[237]

30-31 beyitlerinde hareke, sükûn, kat` (vakf), vasıl, med ve kasr konularına değinmiştir. Ayrıca med ve kasr arasındaki farkın gözetilmesine de vurgu yapmıştır.[238]

32-34 beyitlerinde med ve lîn harfleri konusunu ele almış ayrıca cezm ile şeddenin de iyice kavranılmasına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte ayrı kelimelerde art arda gelen harflerin şeddeli okunmasına temas etmiştir. Yine fetha ve kesre durumunda da ölçünün kaçırılmamasına vurgu yapılmıştır.[239]

35-36 beyitlerde "Hemze"nin telaffuz keyfiyetini ele alınmıştır.[240]

37-38 beyitlerinde "Lâm" ve "Râ" harflerinin terkîk ile okunmasına "Ayn" ve "Hê" (الهاء) harflerinin ise yumuşak mu`tedîl bir şekilde telaffuz edilmesine temas edilmiştir.[241]

39. beyitte de sözün bittiği yerde vakf yapılmasına dikkat çekilmiştir.[242]

---

[235] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 60; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 33.
[236] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî,* 64-67; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 34.
[237] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 70; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 34.
[238] Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhîm el-Hâkânî*, 79-80; Arslan, "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", ", 34.
[239] Arslan "Ebû Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", 34-35.
[240] Arslan, 35.
[241] Arslan, 35.
[242] Arslan, 35.

40. beyitte "Mîm-i sâkine"nin kendisi dışında başka bir harfe idğâm edilmemesine değinilmiştir.[243]

41. beyitte "Vâv" harfinden sonra dammeli bir harfin gelmesi halinde dammenin hakkının verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[244]

42-43 beyitlerinde Fâtihâ Süresi'nin sonun olduğu gibi med ve lîn harflerinden sonra şeddenin bulunması halinde med konusunda çekingen davranılmaması gerektiği gerekçesi zikredilerek ifade edilmiştir. Başka bir deyişle bu beyitlerde medd-i lâzım konusu ele alınmıştır.[245]

44-48 beyitlerinde "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin ardından altı boğaz harfinin gelmesi halinde izhâr yapılmasına dair hususlar zikredilmiştir.[246]

49. beyitte tecvîd konularının tamamının açıklanmadığına dikkat çekilmiştir.[247]

50 ve 51. beyitlerde kendisinden bunları öğrenen kimselerin duasında yer almasının hakkı olduğu ifade edilerek kasideyi sonlandırmıştır.[248]

Hâkânî'nin *"Kasidetu'l-Hâkânîyye"si* ile Mekkî'nin *"er-Ri'âye"* adlı eserini gerek yazı tekniği açısından gerekse içerik açısından değerlendirdiğimizde Hâkânî'nin kasidesi şiirsel yani manzum bir eser iken *"er-Ri'âye"* nesir/ düz yazı şeklinde kaleme alınmıştır. İçerik olarak baktığımız *"Kasîdetu'l-Hâkâniyye"nin* tecvîd ilminin konularının tamamını kapsamadığı ortaya çıkmaktadır ki bizzat müellifin kendisi tarafından bu husus ifade edilmiştir. Ayrıca, Hâkânî eserinde temel bazı tecvîd kurallarına eğilmiş, teorik olarak kısa kısa bunları açıklamış ancak keyfiyetlerine yönelik olarak bilgi vermemiştir. Buna mukabil Mekkî ise eserinde tecvîd alanında ittifak edilen hususların hepsine eserinde yer vermiştir. Ayrıca aktardığı bilgiler teoride kalmamış pratiğe yönelik olarak da detaylı bilgiler vermiştir. Bu açıdan bakıldığında Hâkânî'nin eserinin değil de Mekkî'nin *"er-Ri'âye"si* ile Dânî'nin *"et-Tahdîd"inin* ilk müstakil eserler olarak kabul edilmesinin nedeni de açıkça ortaya çıkmaktadır.

---

[243] Arslan, 35.
[244] Arslan, 36.
[245] Arslan, 36.
[246] Arslan, 36.
[247] Arslan, 36.
[248] Arslan, 36-37.

2.2.4.2. et-Tahdîd fi'l-İ`tkân ve't-Tecvîd ile Mukâyesesi

1. Mukaddime.[249]

2. Tecvîdin anlamı, tertîl[250] ve tahkîkin[251] hakîkatleri ile bunların kıraatte kullanılmasına yönelik olarak sünnetten gelen teşvik edici rivâyetler.[252] Müellif, ayrıca bu bahiste hadr[253] ve herzeme[254] gibi okuyuş usullerinin de çok okumanın sevabına nail olmak için kullanılabileceğini açıklamıştır.[255] Müellif, tedvir[256] üzere okuyuş şekline ise değinmemiştir.

3. Tahkîk ile kıraat, lafızların tecvîdi ve dilin harflerin telaffuzlarına alıştırılması yönelik olarak aktarılan rivâyetler.[257]

4. Tahkîk üzere okuyuşun kullanılması noktasında kıraat imamlarından aktarılan rivâyetler.[258]

5. Tahkîk ve Tecvîdin ölçüsünün aşılmasına yönelik olarak kerîh (hoş görülmeyen) görülen durumlar noktasında imamların mezhepleri hakkında açıklama.[259]

---

[249] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 66-67.
[250] Dânî tertîli; telaffuz sırasında acele etmeme, yavaş yavaş terassül ile okumak şeklinde tanımlamıştır. Aynı zamanda tertîlin, tahkîkin sıfatı olduğunu da ifade etmiştir. Bu iki kavram arasındaki ayrımı şu şekilde açıklamıştır: *"Tertîl, tefekkür ve hüküm istinbât etmek içindir. Tahkîk ise; dili çalıştırmak, kaba telaffuzu yumuşatmak, kıraati düzeltmek ve her okuyuş sırasında her bir harfin hakkını vermektir."* Dânî, 69-70.
[251] Müellif, tahkîki; kıraat esnasında her bir harfin hakkını vermek suretiyle harflerin kalınlığı, inceliği, "Hemze"nin okunuşu, harflerin harekesi ve sâkin yapılışı ve aynı zamanda mahreç ve sıfatları eksik ve fazla olmadan tam olarak uygulamaktadır, şeklinde açıklamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Ammân 2000, 70.
[252] Dânî, 68-76.
[253] Dânî, hadr okuyuşla alakalı olarak İmam Nâfi`den: *"Hadr, tilâvette i`râbı düşürmememiz, harfleri atmamamız, şeddeleri tahfif yaparak okummamız, med yapılması gereken yerde kasr yapmamamız, kasr olanları ise uzatmamamızdır. Bizim kıraatimiz kolay, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashabının kıraatidir" yapılan rivayeti aktararak hadr, okuyuşu açıklamıştır.* Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Ammân 2000, 91.
[254] Müellif, herzemeyi hadr ile aynı anlamdan kullanmıştır. Dolayısıyla ona göre herzeme; telaffuzda harfleri birbirine karıştırmadan her bir harfin hakkını verip, tecvîd kurallarına uygun bir şekilde kıraati hızlı yapmaktır. Ayrıca ona göre çok daha fazla Kur'ân okuyup sevap elde etmek için herzeme ve hadr usulüne göre kıraat yapmak câizdir. Dânî, 71.
[255] Dânî, 68-76.
[256] Tahkîk ile hadr arası bir okuyuştur. Detaylı bilgi için bkz. Necati Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, 1. bs, c. Bayrak Matbaacılık, Bilimsel Araştırmalar Dizisi 4, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, 186.
[257] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 77-84.
[258] Dânî, 85-86.
[259] Dânî, 87-94.

6. Lafızların hakîkatleri ve harflerin telaffuz sınırlarının beyân edilmesi.[260] Müellif, bu bab başlığı altında; muharrek[261], musekken[262], muhteles[263], mûram/revm[264], muhfâ/ihfâ[265], işmâm[266], mehmûz/hemze[267], memdûd/med[268], mubeyyen[269], mudğâm/idğâm[270], meftûh/fetha[271] ve mumâle/imâle[272] olmak üzere on iki terkîbî sıfatın[273] açıklamasını yapmıştır.

7. Harflerin mahreç bölgeleri.[274]

---

[260] Dânî, 95-101.

[261] Muharrek, fetha, damme ve kesreden meydana gelen harekeli harftir. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 95.

[262] Müsekken, sâkin, hareke almayan harflerdir. Bu harflerin telaffuzları sırasında nefes almaya imkân verecek kadar ya da harfi hissettirecek şekilde vakf yapmadan dili mahreç noktasında tutmaktır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 95.

[263] Muhteles, hızlı okumadan dolayı harfin telaffuzu sırasında kıraati dinleyen kişinin harekenin kaybolduğunu sanmasıdır. Başka bir deyişle harekeyi hızlı bir şekilde telaffuz etmektir. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 95-96.

[264] Revm, kıraat esnasında vakf ya da vasıl halde harekenin tam eda edilmeyerek zayıf bir şekilde çıkarılmasıdır. Bunun ölçüsü âma olan bir kimsenin hissedebileceği şekilde sesin zayıflamasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 96, 169.

[265] Dânî, ihfâyı iki şekilde ele almıştır. Bunlardan birincisi harekenin ihfâsıdır ki; telaffuz sırasında harekenin uzatılmaması şeklinde açıklanmıştır. Başka bir ifadeyle harekenin sesinin zayıflamasıdır. İkinsici ise; "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin ihfâsıdır. Bunda kıraat sırasında harfin sesi eksilmektedir. Bu yönüyle de revmden daha zayıf bir sestir. Diğer bir ifadeyle, "tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"yi idğâm ve izhâr yapmaktan sakınarak "Nûn-i sâkine"nin mahrecinin geniz olmasıdır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 96,100.

[266] İşmâm, vakf ya da vasıl halde sükûndan sonra sâkin harfin aslî harekesini göstermek için dudaklarla yapılan bir işarettir. Bir başka ifâdeyle muhatabın görmesini gerektiren şekilsel bir durumdur. Bu da sadece damme ve ref` durumda mümkün olmaktadır. Çünkü bu ikisinin aslı "Vâv" harfidir ve o da iki dudak arasından çıkmaktadır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 96-97, 170.

[267] Dânî, "Hemze" harfinin telaffuz sırasında zorlanmadan kolay bir şekilde çıkarılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, 97-98.

[268] Müellif, med konusunu medûd-u tabî ve medûd-u mütekellef olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Memdûdu tabi, medd-i tabidir. Bu durumda harf kendi ölçüsü kadar uzatılmaktadır. Örneğin bir "Elif" bir "Yâ" ya da bir "Vâv" miktarı kadar uzatılmaktadır. Memdûd-u mütekellef ise; med harflerinden sonra "Hemze" ve "Sükûn" gelmesi durumunda meydana gelmektedir. Bu durumda med medd-i tabînin iki katına kadar uzatılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, 98.

[269] Mübeyyen, telaffuz sırasında harfin sâkin ya da harekeli olarak izhâr edilmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, 99.

[270]Bu konu idğâm bahsinde ayrıca açıklanacaktır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 99-100.

[271] Meftûh, fethayı tefhîm-i şedîd ile imâle-i mahda arasında telaffuz etmektir. Tefhîm-i şedîd, (الصلاة) gibi kelimelerde "Elif" harfini "Vâv" harfine meylettirerek fethayı şiddetli ve kalın okumaktadır. Müellif, bunun Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımının olmadığını ifade etmektedir. İmâle-i mahda ise; fethayı kesreye meylettirerek telaffuz etmektir. Dânî, 100-101.

[272] Müellif imâleyi, imâle-i müşba` ve imâle-i ğayr-i müşba` olmak üzere iki kısımda incelemiştir. İmâle-i müşba`; kesre-i şedîd ile fethayı vasat arasında bir telaffuz şeklidir. Herhangi bir imamın kıraatinde bulunmayan kalb gerektirecek bir şekilde fetha ile esre arası okumaktır. İmâle-i ğayr-i müşba` ise; fethayı vasat ile imâle-i mahza arasında bir okuyuş tarzıdır. İmamların uygulamasında bulunan iki okuyuş arasında bir okuyuş tarzı benimsemektir. Dânî, 101.

[273] Harflerin Kur'ân-ı Kerîm'de oluşturdukları terkîbî formlarda birbirleriyle etkileşimi sebebiyle oluşan ses durumlarına denir. Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2020, 150.

[274] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102-4.

8. Harflerin sınıf ve sıfatları.[275] Müellif bu başlık altında; mehmûs, mechûr, şedîd, rihvet, mutbaka, munfetiha, muste`liye, mustefîle, hurûfi'l-medd-i ve'l-lîn, hurûfi's-safîr, mutefeşşî, mustetîle, mukerrer, munharif, hâvî ve ğunne sıfatları olmak üzere on altı sıfatın açıklamasını yapmıştır. Ayrıca ayrı bir fasıl açarak muşrabe/kalkale, hurûfi'z-zevâid, hurûfu'l-i`tilâl ve idğâm olunmaktan men edilmiş harflerden[276] bahsetmiştir.

9. Tenvîn ve nûn-i sâkinenin halleri.[277] Bu bab başlığı altında izhâr, iklâb, idğâm ve ihfâ konuları ele alınmıştır.

10. Harflerin edâ keyfiyetleri.[278]

11. Vakf halinde harekenin durumu revm ve işmâmın beyân edilmesi.[279]

12. Vakf ve vakfın kısımları.[280] Müellif, bu başlık altında vakf-ı tâm[281], vakf-ı kâfî[282], vakf-ı hasen[283] ve vakf-ı kabîh[284] gibi vakf türlerini açıklamıştır.

Alanında ilk müstakil tecvîd eserleri olmaları bakımından iki eseri karşılaştırdığımızda konu itibariyle birbirlerinden eksik ya da fazla yönlerinin olduğunu müşahede etmekteyiz. Örneğin inceleme konumuz olan *"er-Ri'âye"de, "Âdâbü'l-Kur'ân"a* yönelik olarak bilgiler aktarılırken *"et-Tahdîd"de* bu konuya temas edilmemiştir. Mekkî, vakf konusunu, "Hemze" ve şeddeli harf üzerinde vakf noktasında ele alırken Dânî aynı konuyu vakf halinde harfin harekesinin durumu açısından değerlendirmiştir. Dânî ayrıca vakf-ı tâm, vakf-ı kâfî, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh gibi vakf çeşitlerinden bahsederken Mekkî, bu konuya temas etmemiştir.

---

[275] Bu sıfatların açıklamaları sıfatlar bahsinde ele alınacağından burada açıklama gereği hissetmedik. Dânî, 105-10.
[276] Müellif, (فزم طرس شصن) harflerinin telaffuzu sırasında seste oluşan ziyadelik sebebiyle mahreç yakınlığı bulunan diğer harflere idğâm edilemeyeceğini ifade etmiştir. Dânî, 109-10.
[277] Dânî, 111-15.
[278] Dânî, 116-68.
[279] Dânî, 169-73.
[280] Dânî, 174-77.
[281] Vakf-ı tâm; lafız ve mânâ yönünden siyak-sibak ilişkisi bulunmayan yerde yapılan vakf türüdür. Dânî, 174.
[282] Vakf-ı kâfî; lafız ve mana açısından tam olsa da sonrasıyla bağlantılı olan yerlerde yapılan vakf çeşitidir. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, 174.
[283] Vakf-ı hasen; vakf halinde anlam tam olsa da konu tam olarak anlaşılamadığı için sonrasıyla tilavete başlanılmamaktadır. Bu gibi yerlerde mânâ ile beraber mefhûmun tam anlaşılması için tekrar geriden başlamak gerekmektedir. Dânî, 174-75.
[284] Vakf-ı kabîh; lâfız ve mananın tamamen eksik kalacağı vakf şeklidir. Dânî, 175-76.

İki eser arasındaki önemli farklardan bir tanesi de sıfatlar konusudur. *"er-Ri'âye"de* sıfatlar konusu daha detaylıca incelenmiştir. Ayrıca Dânî'nin temas ettiği terkîbi sıfatlara her ne kadar sıfatlar bahsinde değinilmemiş olunsa da harflerin keyfiyetlerine yönelik ilgili başlıklarda *"Muhtelis"* kavramı dışındaki diğer kavramlar geçmektedir. Eserlerin içeriklerine yönelik olarak detaylı karşılaştırmalar araştırmamızın ilgili başlıklarında ele alınacağından burada fazla detaya girmeyeceğiz.

2.3. ESERİN MUHTEVASI

Araştırmamızın asıl bölümünü oluşturan bu yerde müellifin, *"Âdâbu'l-Kur'ân", "Harflerin sayıları", "Aslî harfler ve zâid harfler", "Hârfler ve harekelerin birbirinden öncelik ve sonralığı", "Med ve lîn harfleri ile harekelerin birbirinden üremesi"* ile ilgili tartışmalar, *"Dillerde müşterek olan harfler", "Harflerin sıfatları", "Harflerin mahreçleri ve telaffuz keyfiyetleri", "Mahreçlerdeki ihtilaflar", müşeddedât/şedde"* ve *"Tenvîn ve ûn-i sâkinenin halleri"* hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

2.3.1. Âdâbu'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşleri

Müellif *"er-Ri'âye*" adlı eserini telif ederken asıl konuya giriş yapmadan önce Kur'ân-ı Kerîm'in ve ona tâlip olanın fazîleti, Kur'ân okuyan kimsenin sakınması gereken durumlar, kârî ve mukrî'de bulunması gereken vasıflar ile kıraatin kimden öğrenilebileceği gibi hususlara değinmiştir. Mekkî'nin eserin içerisinde ilk olarak bu bahse yer açmasının amacının, Kur'ân tâlibini mânen Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeye ve öğretmeye hazırlamak olduğunu ifade edebiliriz.

Eserde, bu konunun çok geniş bir konu olduğu ve âlimlerin bu hususta birçok eser yazdığı zikredilmiştir. Müellif, buna yönelik olarak: *"Ben de Kur'ân'ın fazîletine ve ecrine delâlet eden delilleri zikredeceğim. Yine "Allah'ın (c.c), Kur'ân'a samimi bir şekilde yönelip içindekilerle amel eden kimseler için hazırlamış olduğu mükâfatlardan bahsedeceğim. Ancak konunun kısa olması için aktaracağım rivâyetlerin isnatlarına yer vermeyeceğim"* demektedir. Mekkî, *"Âdâbu'l-Kur'ân'a"* dair ilgili rivâyetleri ve görüşleri aktarmadan önce Kur'ân'ın yüceliğiyle alakalı: *"Mü'min bir kimsenin bilmesi gereken en önemli şey, Kur'ân'ın Allah'ın (c.c) kelamı olmasıdır. Kur'ân, mahluk*

değildir.[285] *Benzeri olmayanın sözüdür. Sıfatlarında O'nun bir benzeri yoktur. Âlemlerin ilâhının, göklerin ve yerin yaratıcısının kitabıdır. Yoldan çıkmışları hidayete erdiren, helâk olanları helakten kurtaran ve şüphede olanlar için delildir. O, Allah'ın sağlam ipi, hikmetli bir zikir, parlak bir yıldız, apaçık bir gerçek, dosdoğru bir yoldur. Bütün bunlardan daha büyük bir fazîlet var mıdır?"* ifadelerine yer vererek Kur'ân tâlibine, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın (c.c) kelamı olduğunun bilincinde olması gerektiğini hatırlatmaktadır.[286]

Müellif, bu bahis içerisinde aktaracağı rivâyetlerin[287] çok olduğunu ve bütün bu hadisleri Esed b. Mûsâ'dan (v. 212/827) aldığını zikretmiş ancak eserin adını vermemiştir.[288] Ahmed Hasan, Esed b. Mûsâ'nın bu eserinin *"Esedu's-Sunne"* olduğunu aktarmıştır. Ayrıca müellifin zayıf hadisleri[289] kullanma noktasında gevşek davrandığını ifade etmiştir. Bunun yanında Nesaî'nin (v. 303/915) Esed b. Mûsâ hakkında sikâ/güvenilir olmasına rağmen *"Bu zayıf hadisleri nakletmeseydi onun için daha iyi olurdu"* dediğini, yine Ebû Said b. Yûnus'un da (v. 347/958): *"Sika*[290] *olmasına rağmen bu münker hadisleri*[291] *kullanmıştır. Ben bu hadislerin onun dışında eserine dahil edildiğini düşünüyorum"* dediğini zikretmiştir. Ahmed Hasan, Mekkî'nin eserinde zayıf hadisleri kullanmasında sakınca görmemesini, zayıf hadislerin amellerin fazîletlerine yönelik olarak kullanılabilmelerine bağlamıştır.[292]

Biz bu çalışmamızda eserde yer alan hadislerden *"Kutub-i Tis`a"da* geçenleri dipnotta göstereceğiz. Diğerlerini ise eserde yer aldığı yerde aktaracağız.

---

[285] Halku'l-Kur'ân konusunda bkz. Ramazan Altıntaş, ed. Şaban Ali Düzgün, *"Kelam", Sistematik Dönem Kelam Okulları Mu`tezîle: Önemli İsimler, Temel ilkeler ve Ana Eserler,* 2. Bs, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 97-98; Osman Karadeniz, ed. Şaban Ali Düzgün, *"Kelam", Halku'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Yaratılmışlığı Meselesi),* 2. Bs, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 387-89.

[286] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 55.

[287] Rivâyet hadis ıstılahında; bir hadisi edâ sığalarından herhangi birisiyle kaynağına isnad etmektir. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü,* 19. bs Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 45.

[288] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 75.

[289] Zayıf hadis; sahih ve hasen şartlarını taşımayan hadislere denir. Detaylı bilgi için bkz. Çakan, *Hadis Usûlü,* 113.

[290] Rivâyetlerine güvenilen, hüccet kabul edilen ravi için kullanılan hadis ıstılahıdır. Tehânevî, Zafer Ahmed *Yeni Usûl-i Hadis,* Thk: Abdulfettah Ebû Gudde, Tercüme: İbrahim Canan, Türkiye Öğretmenler Vakfı, İzmir 1982, 555.

[291] Münker hadis; Zayıf bir ravinin sikâ raviye muhalif olarak rivâyet ettiği hadis türüdür. Münker hadisin diğer tanımları için bkz. Çakan, *Hadis Usûlü,* 120.

[292] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 8.

2.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Fâzîletleri ve O'na Talip Olanın Üstünlüğü

Zeyd b. Seleme (v. 136/754), Nebî'den (s.a.s) şöyle rivayet etmiştir: *"Rasûlullah'a (s.a.s) en faziletli amelin hangisi olduğu soruldu. Dedi ki: "Konup göçendir."*[293] Mekkî, Hz. Peygamber'in bununla Kur'ân'ı hatmedip ardından tekrar okumaya başlamayı ifade ettiğini aktarmıştır. Yine İbn Ebî Bezze'nin (v. 250/864); Abdullah b. Kesir'in (v. 120/738) bu rivâyete uyulması için Kur'an okuyanlara, hatimi bitirdikleri zaman tekrar Fâtiha Sûresi ile Bakara Sûresi'nin ilk beş âyetini okumalarını emrettiğini zikretmiştir.[294] Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere günümüzde de devam eden bu geleneğin çıkış yerinin zikredilen hadis-i şerif olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebî Abdirrahman es-Sulemî (v. 73/693), Osman b. Affan'dan (v. 35/656) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Sizin en üstününüz Kur'ân-ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."*[295] Ebû Abdurrahman, Kur'ân okutmak için oturduğu bir mecliste *"Beni bu mecliste oturtan zikrettiğimiz hadisin bahsettiği kimselerden olmaktır."* demiştir.[296]

Sehl b. Muaz b. Enes el-Cuhenî (v..?) babasından, Nebî'nin (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Kim Kur'ân'ı okur ve içindekilerle amel ederse, kıyamet gününde anne ve babasına güneşin ziyâsından daha güzel ışık saçan bir taç giydirilir. Siz bir de Kur'an ile amel eden kimsenin halini düşünün!"*[297]

Ka`bu'l-Ahbâr (v. 32/653): *"Bir çocuk yedi yaşına ulaştığında Kur'ân'ı öğrenir, içindekilerle amel eder ve ona tabi olursa Allah (c.c) Kur'ân'ı onun kanına ve etine karıştırır ve o kimseyi kendi katında onurlu bir yolda olan kimselerden yazar. Bir kimse de yaşlılığında Kur'ân'ı öğrenmek için azmeder ve öğrenmeye çalışırsa onun ecri iki katı olur. O kimseye kerâmet elbisesi ve vakar tâcı giydirilir. Ardından Allah (c.c) Kur'ân'a şöyle seslenir: Bu kulumdan razı mısın? Kur'ân ona verdiğine razı olmadım der. Bunun ardından Allah (c.c), o kişiye sağ eliyle cennet nimetini sol eliyle de ebedîlik nimetini*

[293]Tirmizî, Kırâat: 11.
[294] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 56.
[295] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân: 21.
[296] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 56-57.
[297] Ebû Dâvud, Vitr: 14.

verir ve ardından yine sorar: Kuluma verdiğime razı oldun mu? Kur'ân: Evet razı oldum der."[298] demiştir.

Hasanu'l- Basrî (v. 110/729), Nebî'nin (s.a.s): *"Kur'ân'ı okuyunuz; çünkü o, kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaat edecektir. İki nur yumağını, yani Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyunuz; çünkü onlar, kıyamet gününde iki büyük bulut veya gölgelik ya da kuş sürüsü gibi gelerek kendilerini okuyanları savunacak ve koruyacaklardır. Bakara sûresini okuyunuz! Çünkü ona sahip olmak bereket, terk etmek ise hasret ve pişmanlık sebebidir; ona sihirbazların güçleri yetmez"* buyurduğunu rivâyet etmiştir.[299]

Ebû Umâme el-Bâhilî (v. 86/705), Nebî'den merfu` olarak rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber'in (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktarır: *"Kim Kur'ân'ın dörtte birini okursa o kimseye nübüvvetin dörtte biri verilir. Kim Kur'ân'ın üçte birini okursa o kimseye nübüvvetin üçte biri verilir. Kim Kur'ân'ın üçte ikisini okursa o kimseye nübüvvetin üçte ikisi verilir."* Mekkî, bu hadis-i şerifle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır. *"En doğrusunu Allah bilir ancak bu hadisle kastedilen şudur: Fazîlet ve sevap Kur'ân'ın indirildiği nübüvvete delâlet eder. Bu, o kimsenin vahiy aldığı anlamına gelmez."*[300]

Hasanü'l-Basrî, Kur'ân okumanın ve dinlemenin fazîletine dair şöyle demiştir: *"Kim Kur'ân'dan bir âyet dinlerse Allah (c.c) ona kat kat mükâfat yazar. Kim de Kur'ân'dan bir âyet okursa, kıyamet gününde o kimse için bir nur olur."*[301]

İbn Mes`ûd şöyle demiştir: *"Kur'ân'ı öğrenin ve onu okuyun. Şüphesiz ki onun her bir harfine on hasene vardır. Dikkat edin! Ben, elif lâm mîm bir harftir demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harftir."*[302]

Ebû Seleme b. Abdirrahmân (v. 94/713) şöyle buyurmuştur: *"Kur'ân'ın sâhibine kıyâmette şöyle denir: Oku (ikra') ve yüksel/terakkî et! Dünyada tertîl ettiğin gibi tertîl et. Şüphesiz senin makâmın en son okuduğun âyetin yanındadır."*[303]

---

[298] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 58.
[299] Müslim, Müsâfirîn: 252.
[300] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 60.
[301] Ahmed b. Hanbel, el-Müsned: 2/341.
[302] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân: 16.
[303] Ebû Dâvûd, Vitr: 20; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân: 18.

Mucâhid'in (v. 103/721) şöyle dediği aktarılmıştır: *"Kim Kur'ân'ın hatmini gündüz vakti tamamlarsa yetmiş bin melek akşam oluncaya kadar ona dua ederler. Kim de Kur'ân hatmini geceleyin tamamlarsa yetmiş bin melek sabah oluncaya kadar ona dua ederler."*[304] Mekkî, hadîsin müjdesine nail olmak için sahabenin, sabah vaktinde ya da gecenin ilk vaktinde Kur'ân hatmini tamamladıklarını ifade etmiştir.[305]

Nebî'den (s.a.s) rivâyet edildiğine göre: *"Bir kimse Kur'ân'ı hatmeder ve ardından bundan daha zengin bir şey olduğunu düşünürse; küçüğü büyültmüş, büyüğü küçültmüş olur."*[306]

Nebî'den (s.a.s) şöyle rivayet edilmiştir: *"Kur'ân-ı Kerîm kıyâmet gününde insanların kendisini görebileceği en güzel surette girer. İnsanlar derler ki: Bu kimdir? Bu bir nebidir! Ancak peygamberlerin bulunduğu mekânı geçince: Bu bir melektir! Meleklerin bulunduğu mekânı geçince Allah'ın (c.c) huzuruna gelir, insanlara ve cinlere sunulur, ardından onun kim olduğunu bilirler. Kur'ân herkesin nasıl olduğuyla alakalı şâhitlik eder. O öyle bir şahittir ki, şâhitliği tasdik edilir ve şefaatine itibar edilir."*[307]

Enes b. Mâlik'ten (v. 93/712) Nebî'nin (s.a.s) bir hadîs-i kutsîde şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Allâh (c.c) Kur'ân hâmiline şöyle buyurur: Kitabımın nuruyla bana yaklaşın ki size olan sevgimi artırayım ve sizi kullarıma sevdireyim. Kur'ân dinleyenlerin üzerinden dünya belâları def edilir. Kur'ân okuyan kimseden ise, âhiretin şerri def edilir. Allah'ın (c.c) kitabından bir âyet dinlemek altın hazinesinden daha hayırlıdır. Allah'ın (c.c) kitabından bir âyet okumak ise yerin içi ve arşın altındakilerden daha hayırlıdır."*[308]

Ebî Bekir b. Şeybe (v. 235/850), İbn Mes`ûd'un şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Kur'ân'ı öğrenin şüphesiz ki onun her bir harfine on hasene yazılır. Dikkat edin! Ben "Elif lâm mîm" için on hasene vardır demiyorum her bir harfe, ayrı ayrı on hasene vardır, diyorum."*[309]

Ummu'd-Derdâ (v. 30/651): *"Ben, Hz. `Âişe'nin (v. 58/678) huzuruna girdim, cennete girenler arasında Kur'ân okuyanların okumayanlara göre üstünlüğü nedir diye*

---

[304] Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân: 33.
[305] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 61-62.
[306] Mekkî, 62.
[307] Mekkî, 62.
[308] Mekkî, 62-63.
[309] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân: 16.

sordum. O, cennetin derecelerinin sayısı Kur'ân âyetlerinin sayısı kadardır. Cennete Kur'ân okuyan kimseden daha faziletli bir kimse girmemiştir." dedi.[310]

İbn Abbas (v. 68/688): *"Bir kimse Kur'ân'ı okur ve içindekilerle amel ederse Allah (c.c) onu dalâletten hidâyete erdirir. Onu, kıyâmet gününde hesabının kötü olmasından korur. Allah'ın (c.c) Kur'ân'da buyurduğu gibi: "Kim Kur'ân'a tâbî olursa o artık sapmaz ve korkmaz[311]"* buyurmuştur. Müellif, İbn Abbas'ın bu âyetle ilgili: *"Allah Kur'ân'a tâbî olan kimseye, dünyada sapmayacağına ve âhiretin dehşetinden de korkmayacağına dair teminat veriyor"* dediğini zikretmektedir.[312]

Nebî'den (s.a.s) şöyle rivâyet edilmiştir: *"Rasûlullah bir gün sahabenin yanına geldi ve şöyle dedi: Müjde…! Müjde…! Allah'tan (c.c) başka ilah olmadığına şahitlik eder misiniz? Sahabe: Evet, ederiz dediler. Ardından Allah'ın (c.c) elçisi şöyle buyurdu: Muhakkak ki bu Kur'ân bir sebeptir. Bir tarafı Allah'ta (c.c) bir tarafı da sizdedir. O Kur'ân'a tutunun asla sapmazsınız ve sondan sonra da hiçbir zaman helâk olmazsınız."*[313]

İbn Vehb (v. 197/813), Nebî'nin şöyle buyurduğunu aktarmıştır: *"Kur'ân kıyâmet gününde şefaatine itibar edilen bir şefaatçi ya da doğrulanan bir şahit olarak gelir. Kim Kur'ân'ı kendisine rehber edinirse, Kur'ân onu cennete götürür. Kim de Kur'ân'ı arkasına atar onu rehber edinmezse, onu cehenneme götürür."*[314]

Leysî (v. 175/791): *"Denilir ki: Rahmete en hızlı ulaşan kişi Kur'ân dinleyen kişidir. Allah'ın (c.c) şu ayetinde buyurduğu gibi: "O Kur'ân okunurken ona kulak verin. Umulur ki merhamete ulaştırılırsınız."*[315] *Umma ise Allah (c.c) hakkında vâciptir"* demiştir.[316]

Ali b. Ebî Tâlib, (v. 40/661) Rasûlullah'tan (s.a.s) şöyle rivâyet etmiştir: *"Allah'ın (c.c) kitâbı sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberidir. Aranızda bir anlaşmazlık olduğu zaman, aranızda hüküm verir. Gerçek anlamda hak ile bâtılı birbirinden ayırt edicidir. Nefisler onunla yoldan sapmaz. Alimler ondan doymaz. Sürekli okumakla eskimez. Onun*

---

[310] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 63.
[311] Tâhâ: 20/123.
[312] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 64.
[313] Mekkî, 65.
[314] Mekkî, 65.
[315] A`râf: 7/204.
[316] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 66.

güzellikleri eksilmez. Kim Kur'ân'ı terk ederse Allah'ın (c.c) terk ettiği cabbarlardan olur. Kur'ân'ın dışında hidâyet arayan kimseyi Allah (c.c) saptırır. O Allah'ın (c.c) güvenilir sağlam ipidir. O, Hikmetli bir zikir ve dosdoğru bir yoldur. Kim onunla amel ederse mükâfatlandırılır. Kim onunla hüküm verirse âdil olur. Kim ona çağırırsa doğru yola çağırmış olur."[317]

İbn Mes`ûd'tan aktarıldığına göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyumuştur: *Şüphesiz ki bu Kur'ân Allah'ın (c.c) sofrasıdır, gücünüz yettiğince onu öğrenin. Muhakkak ki bu Kur'ân Allah'ın (c.c) ipi, parlayan bir nûr, faydalı bir şifa, ona yapışana koruyucu bir kalkan ve ona tâbi olan için kurtuluştur. Kur'ân eğilmez bükülmez ki düzeltilsin. Yoldan saptırmaz ki, ayıplansın. O'nun hârikulâdelikleri çoktur. Tekrar edildikçe eskimez."*[318]

Yine İbn Mes`ûd şöyle demiştir: *"Kur'ân okunmayan evin misali içinde yaşanılmayan harâbe ev gibidir."*[319]

İbn Sîrîn (v. 110/729) şöyle demiştir: *"İçerisinde Kur'ân-ı Kerîm okunan evde melekler hazır bulunur, şeytanlar ise o evden çıkarlar. Kur'ân okunan evin içinde sıkıntı, kavga olmaz aksine genişlik olur. Bu evin hayrı çok olur. İçinde Kur'ân okunmayan evde ise şeytanlar hazır bulunurlar ve melekler o evden çıkarlar. Artık o ev, halkına dar gelir ve hayrı da az olur."*[320]

Ebû Hureyre (v. 58(678) ya da Ebû Saîd el-Hudrî'den (v. 74/694) şöyle rivâyet olunmuştur: *"Kıyâmet gününde Kur'an sahibine oku ve yücel, şüphesiz ki senin değerin okuduğun son âyete göredir, denilir."* Âsım b. Behdele (v. 127/745), Zir b. Hubeyş'ten (v. 82/702), o da Abdullah b. Amr (v. 65/685) isnadıyla aynı hadise şu kısmı eklemiştir: *"Dünya da iken Kur'ân'ı nasıl okuduysan öyle oku. Şüphesiz ki senin değerin en son okuduğunun derecesine göredir."*[321]

Ebu'd-Derdâ (v. 32/653), Nebî 'nin (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Kim bir gecede yüz âyet okursa gâfillerden yazılmaz. Kim bir gecede iki yüz âyet okursa*

[317] Mekkî, 67.
[318] Mekkî, 67.
[319] Mekkî, 68.
[320] Dârimî, Fezâili'l-Kur'ân: 1.
[321] Ebû Dâvûd Vitr: 20; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân: 18

gânitînlerden yazılır. Her kim de bin âyetten bin beş yüz âyete kadar okursa büyük bir dalga mîsâli ona kantarlarla ecir vardır."[322]

İbn Mes`ûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Kim bir gecede elli âyet okursa gâfillerden yazılmaz."*[323]

İbn Amr (v..?) dedi ki: *"Kim bir gecede on âyet okursa gâfillerden yazılmaz"*[324]

İbn Abbas şöyle demiştir: *"Kim Allah'ın (c.c) kitabından bir âyet okunurken onu dinlerse, kıyâmet gününde dinlediği âyet onun için bir nur olur."*[325]

Nebî'den (s.a.s) şöyle rivâyet edilmiştir: *"Nasıl ki farz ibadetler nâfile ibadetlere göre daha üstündür, Kur'ân'ı bakarak yüzüne okumak da ezbere okumaya göre o derece üstündür."*[326]

Nebî'den (s.a.s) şöyle rivayet edilmiştir: *"Kur'ân'ın hatmine şâhit olan kimse taksim olunmuş ganîmete şâhit olan kimse gibidir. Kur'ân'ın başlangıcına şâhit olan da Allah (c.c) yolunda fethe şâhit olan kimse gibidir."*[327]

İbn Mes`ûd şöyle demiştir: *"Bir kimseye Kur'ân verilir, o da Kur'ân'ın küçük gördüğü şeye gözünü dikerse, Kur'ân'a muhâlefet etmiş olur. Sen Allah'ın (c.c) Peygamberine olan şu sözü işitmedin mi: Şüphesiz ki biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik. Sakın ola ki bazı kimselere verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin!*[328]*"* demiştir.[329]

2.3.1.2. Kur'ân Ehlinin Sakınması Gereken Hususlar

Mekkî, bu bab başlığı altında Kur'ân ehlinin üzerine gelen en büyük âfetin, Kur'ân'ı, Allah'ın (c.c) rızası dışında dünyalık menfaat elde etmek için istemesi, Kur'ân'a riyâyı karıştırması ve içindekilerle amel etmemesi olduğunu zikreder. Müellif, Kur'ân'ı okuyup içindekilerle amel etmemenin büyük günah olduğunu ve Kur'ân ile helâk olmaya en yakın grubun bunlar olduğunu da aktarır. Bu hususta: *"Kim Kur'ân'a tâbi olursa*

---

[322] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 70.
[323] Mekkî, 70.
[324] Ebû Dâvûd, Şehr-u ramazân: 9
[325] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 71.
[326] Mekkî, 71.
[327] Mekkî, 71.
[328] Hicr: 15/87.
[329] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 71-72.

Kur'ân onu cennete götürür, kim de Kur'ân'ı kendine tâbi kılarsa, Kur'ân onun kafasında kırılır ve onu cehenneme götürür" rivâyetine yer verdikten sonra: *"Ben derim ki; Kur'ân'a en yakın olan kişi onu ezberlemese dahi onunla amel edendir. Kur'ân'a karşı insanların en şerlisi ise, Kur'ân'ı ezberlediği halde onunla amel etmeyen kimsedir"* ve ardından Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (v. 42/663) şu sözünü aktarır: *"Kur'ân'a tâbi olun, Kur'ân'ı kendinize tâbi kılmayın."*[330]

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in (s.a.s) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Hz. Peygamber (s.a.s), "Cubb'l-huzun"den (hüzün kuyusu) Allah'a (c.c) sığınırız, dedi. "Cubbu'l-huzun" nedir diye kendisine sorulduğunda buyurdu ki: O, cehennemde bir vadidir. Cehennem günde yetmiş defa onun şerrinden Allah'a (c.c) sığınır. Allah (c.c) bu vadiyi riyâkar Kur'ân okuyucuları için hazırlamıştır."*[331] Müellif, bir başka rivâyette de: *"Allah (c.c) onu amellerinde gösteriş yapanlar için hazırlamıştır"* buyurulduğunu aktarmaktadır.[332]

Bir başka hadîs-i şerifte de Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Cehennemde bir vadi vardır ki, cehennem günde yedi defa bu vadinin şerrinden Allah'a (c.c) sığınır. Bu vadide bir çukur vardır ki cehennem ve bu vadi, bu çukurun şerrinden Allah'a (c.c) sığınır. Bu çukurda da bir yılan vardır ki cehennem, vadi ve çukur, günde yedi kere bu yılanın şerrinden Allah'a (c.c) sığınır. Allah (c.c) onu Kur'ân ile Allah'a (c.c) isyan eden Kur'ân taşıyıcılarının şâkîleri için hazırlamıştır."*[333]

Müellif bütün bu rivâyetleri zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: *"Ben derim ki bütün bunların aslı Allah (c.c) Te`ala'nın şu sözündedir: Her kim Allah'a ulaşmayı umuyorsa amel-i salih işlesin ve ibadetlerinde hiçbir şeyi O'na ortak koşmasın!*[334] Devamında: *"Bu kimse amelini Allah (c.c) için yapar gibi görünür ancak onun asıl maksadı ve niyeti ise sadece beğenilmektir. Allah (c.c) ise bu durumu riyâ olarak isimlendirmiş olup: Şüphesiz ki şirk büyük bir zulümdür*[335]*"* âyetiyle de bunu yasaklamıştır."[336]

---

[330] Mekkî, 73.
[331] Tirmîzî, Zühd: 48.
[332] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 74.
[333] Mekkî, 74.
[334] Kehf: 18/110.
[335] Lokman: 57/13.
[336] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 74-75.

Mekkî, konu başlığı altındaki değerlendirmelerini: *"Kur'ân taşıyıcısı, kendi nefsi hakkında Allah'tan (c.c) korksun ve O'na karşı ihlaslı olsun! Şayet hoşlanmadığı bir durum nefsinde belirirse hemen tövbe etsin! Kur'ân ile amel etme ve Kur'ân'ı öğrenmeyi arzu ettiğinde ihlaslı bir şekilde ona başlasın! Kur'ân ehlinin sakınması gereken hususlar başkalarına göre daha fazladır. Tıpkı onun mukâfâtının başkalarına göre daha fazla olması gibi"* nasihatleriyle bitirir.[337]

2.3.1.3. Kur'ân Ehlinde Bulunması Gereken Özellikler

Müellif, Kur'ân talebesinin Kur'ân hakkında yapması gereken ilk şeyin onu yalnızca Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak için talep etmesi olduğunu söyler ve ardından bu hususta aşağıdaki hadis-i şerifleri aktarır.

Abdullah b. Mes`ûd şöyle demiştir: "*Kur'ân'ı yalnız Allah'ın (c.c) rızasını gözeterek okuyan kimseye, her bir harf için o kişiye on hasene yazılır yahut da on günahı silinir."*[338]

Hz. Âişe'den (r. anha) şöyle nakledilmiştir: *"Cennetin derecelerinin sayısı Kur'ân âyetlerinin sayısı kadardır. Cennete girenler içerisinde Kur'ân okuyandan daha üstün kimse bulunmamaktadır!* Müellif, bunun ancak Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak şartıyla okunması halinde olacağını ifade etmiştir.*"*[339]

Müellif, bu iki rivâyeti aktardıktan sonra Kur'ân talebesinin yapması gereken bir diğer hususun; gece olsun gündüz olsun ya da namazın içinde ve dışında Kur'ân-ı Kerîm'i az da olsa okumasıdır. Bu hususta Mekkî, Hasanü'l-Basrî'ye: *"Kur'ân'ı ezberleyen fakat gecenin tamamını uyuyarak geçiren kimse hakkında ne dersin diye sorulduğunda: Allah o kimseyi Kur'ân'dan ya da rahmetinden uzaklaştırmıştır. O, Kur'ân'ı kendisine yastık yapıyor"* ya da bundan daha ağır bir söz söylemiştir, dediğini aktarmaktadır.[340]

Mekkî, Kur'ân talebesinin Kur'ân hakkında sakınması gereken bir diğer hususun; *"Kur'ân'ı, dünyanın çocukları olan yöneticiler ile bunların dışındaki makam sahibi kimselerin yanında şan ve şeref kazanmak için istememesi"* olduğunu zikreder.

---

[337] Mekkî, 75-76.
[338] Mekkî, 77.
[339] Mekkî, 77.
[340] Mekkî, 77.

Devamında, *"Kur'ân'ı yalnız Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak için istemelidir. Makam sahiplerinin yanında itibar görmek gibi bir durumun kişinin nefsine gelmesi durumunda ise hemen tövbe edip ve itikadını yalnız Allah'a (c.c) has kılmalıdır"* der.[341]

Eserde zikredilen Kur'ân talebesinde bulunması gereken bir diğer özellik ise; Allah'a (c.c) hamd edici, şükredici, zikredici, tevekkül edici olunması ve yalnız O'ndan yardım dilenmesidir. Kur'ân talebesinin sadece Allah'ı (c.c) arzulaması, O'na bağlanıp sığınması ve daima ölümü düşünüp ona hazırlanması gerekir. Günah işlemekten de sakınarak rabbinin affını ummalıdır. Hiç kimse ölümün kendisine ne zaman geleceğini bilemeyeceğinden kişi sağlığına güvenip de gaflete düşmemelidir. Yine sekarât halinde bile olsa havf ve recâ içersinde olmalıdır. Bunun yanında Allah (c.c) hakkında hüsn-ü zan sahibi olmalıdır. Zamanının âlimini bilip şeytanından da kendisini korumalıdır. Nefsini terbiye etmek için gayret gösterirken nefsi için de gücü yettiğince çalışmalıdır. Mekkî, Kur'ân talebesinin en önemli işinin dini hakkında verâ sahibi olması olduğunu ifade etmektedir. Devamında, *"Allah'a (c.c) karşı takvâ sahibi olup Allah'ın (c.c) gözetimi altında olduğunu hiç aklından çıkarmayıp ve bu minvalde emir ve nehiyleri yerine getirecek"* der. Bu hususla ilgili İbn Mes`ûd'un: *"Kur'ân okuyan kimse insanlar uyuduğunda gecesi ile, insanlar iftarlıyken oruç tutmasıyla, insanlar gülerken ağlamasıyla, insanlar günah işlerken takvâsıyla, insanlar söze dalıp konuşurlarken susmasıyla, insanlar kibirli iken tevazusuyla ve insanlar sevinçliyken hüznü ile bilinecek"* dediğini aktarır. [342]

Abdullah b. Ömer'den (v. 73/693) nakledilen bir diğer rivâyette ise şu nakle yer verilmiştir: *"Kur'ân hâmili, laflara dalan kimselerle laflara dalmaz, haset edenlerle beraber haset etmez, cahille cahil olmaz fakat o Kur'ân hakkı için affedici, kucaklayıcı olacak. Çünkü o Allah'ın (c.c) kitabını taşımaktadır."*[343]

Eserde, bu rivâyetleri aktardıktan sonra bu başlık altında son olarak şu değerlendirmeyi yapar: *"Ben derim ki; Kur'ân taşıyıcısı nefsinde Müslüman kardeşine kin beslemez, kendisine zulmedeni affeder, kendisiyle ilişkisini kesen kimseyle ilişkisini*

[341] Mekkî, 78.
[342] Mekkî, 78-79.
[343] Mekkî, 79.

kesmez ve kendisine vermeyene verir. Yine kendi işlerinde de en iyisini tercih etmelidir. Çünkü hiçbir şey onun makâmından yüksek değildir."[344]

2.3.1.4. Kur'ân-ı Kerîm ve Hâmili'l-Kur'ân'ın Yüceltilmesi

Ebû Mûsâ el-Eş`arî bu hususta*: "Kur'ân taşıyıcısını aşırıya kaçmadan yüceltmek Allah'ı yüceltmektir"*[345] demektedir.

Enes b. Mâlik, Nebî'den (s.a.s) şöyle rivâyet etmiştir*: "Kur'ân her şeyden daha yücedir. Kim Kur'ân'ı yüceltirse gerçekte Allah'ı (c.c) yüceltmiş olur, her kim de Kur'ân'ı hafife alırsa hakikatte o, Allah'ı (c.c) hafife almış olur. Kur'ân hâmili olan kimse Allah'ın (c.c) rahmetiyle kuşatılmış kişilerdir. Onlar Allah'ın (c.c) kelâmını yüceltmişler ve Allah'ın (c.c) nûrunu giyinmişlerdir. Kim onları dost edinirse gerçekte Allah'ı (c.c) dost edinmiş olur, her kim de onlara düşmanlık ederse Allah'ın (c.c) hakkını hafife almış olur."*[346]

Yezid b. Ebî Mâlik (v..?) şöyle demiştir: *"Muhakkakki ağızlarınız Kur'ân'ın yollarından biridir. Dolayısıyla onu temizleyin ve gücünüz yettiğince ağzınızı temiz tutun."* Müellifin aktardığına göre Yezid b. Mâlik'ten hadîsi alan kişi, Kur'ân okumaya başladığından beri soğan yememiştir. Bununla Kur'ân'ı yüceltmeyi amaçlamıştır.[347]

İbn Mucâhid şöyle demiştir: *"Kur'ân okurken esnemen gelirse esneme geçinceye kadar Kur'ân okumayı bırak."* İkrime (105/723), İbn Mucahid'in bu sözüyle Kur'ân'ı yüceltmeyi ve Kur'ân'a saygı duymayı amaçladığını ifade etmektedir.[348]

Mekkî, Ebu'l-Âliye'nin (v. 90/709) bir sûrenin, küçük sûre ya da kısa sûre olarak isimlendirilmesini kerih gördüğünü, eğer böyle söyleyen bir kimseyi görürseniz ona, "*Sen ondan daha küçüksün Kur'ân'a gelince Kur'ân'ın hepsi büyüktür*" söyleyin dediğini aktarır.[349]

---

[344] Mekkî, 80.
[345] Mekkî, 81.
[346] Mekkî, 81-82.
[347] Mekkî, 82.
[348] Mekkî, 82-83.
[349] Mekkî, 83.

2.3.1.5. Kur'ân Talebesinin Edebi ve Kur'ân Hakkında Bilmesi Gerekenler

Müellif, bu bap başlığı altında kendi kişisel görüşlerine yer vererek Kur'ân talebesinin ahlâkı ve edebi hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Mekkî'nin değerlendirmelerini şu şekilde özetlememiz mümkündür.

Kur'ân talebesi, ilim tahsilinde yalnız Allah'ın (c.c) rızasını gözetmeli, Kur'ân'ın naklinde dikkatli davranmalıdır. Kur'ân'ı naklettiği kişinin dininden ve ilminden emin olmalı ve Kur'ân'ı talep ederken Allah'a (c.c), hocasına ve arkadaşlarına karşı tevazu içerisinde olmalıdır. Kur'ân öğretme hususunda yetkin hale gelmeden Kur'ân öğretmemeli ve bu hale gelince de öğretme hususunda cimri davranmamalıdır. Ayrıca, talebelerine karşı yumuşak huylu olup şiddet uygulamamalı ve onu rencide edici davranışlardan sakınmalıdır. Yine elinden geldiği kadar ona Kur'ân'ı öğretmeye çalışmalı ve sevabını yalnız Allah'tan (c.c) beklemelidir. Yine, Kur'ân talebesi şüpheli şeylerden kaçınmalıdır. Az gülmeli, çok konuşmamalıdır. Özellikle Kur'ân meclislerinde bağıra çağıra konuşmayıp hilm ve vakar sahibi olmalıdır. Gereksiz tartışmalardan kaçınmalı, nâzik ve edepli olmalıdır. Fakirlere karşı tevâzu ile davranmalı, kibirden ve kendini beğenmekten nefsini muhafaza etmelidir. Fitneye düşmekten korkarsa dünya ve nimetlerine meyletmemelidir. İnsanların şerrinden emin olduğu, hayrının umulduğu kimse olmalıdır. Öyle ki yanında uyuyan kimse onun sesini bile işitmemelidir. Kendisine arkadaş seçiminde dikkatli davranıp ve onu hayra götüren iyi arkadaşlar edinmelidir.[350]

2.3.1.6. Kur'ân Talebesinin Kur'ân'a Hâkim Olması

Günümüzde Kur'ân-ı Kerîm eğitimi veren kurumlara ve eğitimin içeriğine yönelik ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Yapılan eleştirilerin en başında ise Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen talebenin, Kur'ân'ın içeriğine yönelik olarak temelinin bulunmaması gösterilmektedir. Anlamı bilinmeden ezberlenen Kur'ân, kişi için nasıl hidayet kaynağı olacaktır? Anlaşılmayan bir Kur'ân, insanlara nasıl anlatılacaktır? Ya da anlamadığı bir Kur'ân'ı, kişi nasıl muhafaza edecektir? Getirilen bütün bu eleştiriler, güncel hayatta karşılaştığımız sorunların birer izdüşümüdür. Günümüzde Kur'ân eğitimi veren kurum ve kuruluşların bu sorunların üzerine düşünmesi ve çözüm noktasında paydaşların bir

[350] Mekkî, 84-85.

araya gelerek ortak akılla Kur'ân eğitimine yönelik olarak bir paradigma değişikliğine gidilmesi son derece elzemdir. *"er-Ri'âye"* adlı eser bu hususta son derece önemli doneler sunmaktadır. Mekkî, döneminde bu sorunlarla karşılaşmış olacak ki incelediğimiz eserinde bu konuya yönelik olarak Kur'ân tâlibine tavsiyeler vermektedir.

Kur'ân tâlibinin farzı, helâli ve haramı bilebilmesi için Kur'ân'ın ahkâmını bilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'den hüküm çıkarabilecek donanıma sahip olan doğrudan Allah'ın (c.c) muhatabı olur. Ancak bu şekilde okuduğu zaman Kur'ân'dan faydalanır ve Kur'ân ile amel eder. Yine farz olanı farz olmayandan ayırt edebilmesi için "Nâsih ve Mensûh"u[351] da bilmesi gerekir. "Nâsih ve Mensûh"u bilmeyen üzerine farz olan ile olmayanı nasıl ayırt edebilir? Kur'ân okuyan kimse için Kur'ân'ı ezbere okuyup da ne okuduğunu bilmemesi ne kötüdür! Bu kimse bilmediği ile nasıl amel edebilir ki? Okuduğu şeyin anlamını bilmeyip onu başkasına sorması ne kötüdür! Bu durum taşıdığı yükün kendisine bir faydası dokunmadığı bir merkebe benzer.[352]

Eserde konuyla alakalı olarak temas edilen bir diğer husus da; Kur'ân hâmilinin *"Mekkî ve Medenî"*[353] âyetleri bilmesi gerektiğidir. Müellif, ancak bununla beraber kişinin, İslam'ın ilk ve son dönemlerinde Allah (c.c) tarafından muhâtap kılındığı hususları bilebileceğini aktarır. Aynı şekilde hangi hükümlerin Mekke'de, hangilerinin Medine'de farz kılındığını ancak *"Mekkî ve Medenî"* âyetlerin bilinmesiyle elde edilebileceğini, ilâveten *"Nâsih ve Mensûh"un* bilinmesinin de *"Efâ`li mükellefin"in* bilinmesine destek olacağını ifade eder. Bu görüşünü temellendirirken medenî âyetlerin mekkî âyetleri nesh ettiğini aksinin mümkün olmadığı bilgisini verir.[354]

Müellifin Kur'ân hâmilinin kemâlâtı için gerekli gördüğü bir diğer husus da Kur'ân'ın i`râbını ve *"Garîbu'l-Kur'ân"*ı[355] bilmesidir. Buna gerekçe olarak, kıraat esnasında okunan âyetin manasının bilinmesini kolaylaştırmasını gösterir. Ayrıca i`râbı bilmenin kişiye hareke hatası yapıp yapmamayla alakalı şüpheden uzak olmasına fayda

---

[351] Hükmü kaldırılan âyete mensûh, hükmü kaldıran âyete nâsih denir. Detaylı bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 29. bs MİFAV, İstanbul 2014, 230-31.
[352] Mekkî, 86.
[353] Hicret öncesi inen sürelere "Mekkî", hicret sonrası inen sürelere "Medenî" süre denir. Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine,* Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2002, 71-74.
[354] Mekkî, 87.
[355] Terim olarak, diğer dillerden Arapça'ya dahil olması sebebiyle anlamı bilinmeyen kelimelerdir. Demirci, *Tefsir Usulü,* 141.

sağlayacağını aktarır.[356] Eserde temas edilen son husus, her kârinin başına mutlaka gelmiştir. Kıraat esnasında harekeyi doğru mu yanlış mı okudum şüphesine düşmeyen yoktur. Bazen bu durum bir vehimden de ibaret olabilir. Fakat, müellifin de ifade ettiği gibi i'rab bilgisine sahip olmak, ezber esnasında yapılan hatanın ya da kıraat esnasında düşülen vehmin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

Mekkî'ye göre talebenin *"Ulûmu'l-Kur'ân"*a[357] vakıf olması, onun kemâlâtının, şerefinin, arınmasının ve terbiyesinin tam olması anlamına gelir. Hz. Âişe validemizden rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte: *"Kur'ân'ı gereği gibi güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur'ân'ı kekeleyerek zorlukla okuyan kimseye de iki kat sevap vardır."*[358] Müellif devamında: *"Bütün bu zikrettiğimiz hususlarda Kirâmin Berara melekleriyle beraber olmak için niyeti yalnız Allah'a (c.c) has kılmalıdır. İlim tahsiline başlamadan önce niyeti Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak olmayan kimse bu nimetlerden faydalanamaz. Bazen ilim tahsiline başlayan bir kimse, dünyada şan şeref kazanmak, makam mevki elde etmek ya da hiç bunları düşünmeden ilme talip olmaktadır. Bu kişi niyetindeki hatasının farkına vardığı zaman hemen tövbe etsin ve niyetini yalnız Allah'a (c.c) has kılsın. Böyle yaparsa ilminden faydalanır, hâli güzel olur"* uyarılarını yapar ve ardından âlimlerin: *"Biz ilmi başlangıçta Allah'ın (c.c) rızası dışındaki şeyler için istedik fakat ilim üzere kaldığımız için niyetimiz başta hâlis olmasa da sonunda bizi Allah'a (c.c) götürdü"* sözlerini aktarır. Yine İbn Mucâhid de: *"Biz bazen ilmi niyetimiz olmadan istedik sonra Allah (c.c) niyetimizi güzelleştirdi"* demiştir.[359]

Kısaca buraya kadar müellifin temas ettiği husus, Kur'ân hâmilinin tekâmülünü tamamlaması için Kur'ân ilimlerine vakıf ve niyetinin de yalnız Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak olması noktasındaki zarûriyettir. Bu yönü eksik olan bir karî ya da mukrî tam anlamıyla kemâlini tamamlamamış olacaktır.

---

[356] Mekkî, 87.
[357] Kur'ân ile ilgili ilimler için kullanılan bir tefsir terimidir. Demirci, *Tefsir Usulü*, 129.
[358] Buhârî, Tevhîd 52; Müslim, Müsâfirîn 243. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Salât 349; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân: 13.
[359] Mekkî, 87-88.

2.3.1.7. Mukrîde Bulunması Gereken Özellikler

Mekkî'nin hocalarını tanıtırken ifade ettiğimiz gibi müellif, her hocanın önünde diz çökmemiş, bu anlamda kendisinden istifade edilecek kişide bazı özellikler aramıştır. O, bu hususta şöyle demiştir: *"Kur'ân talibi için gerekli olan hususlardan birisi de ilminden ve dininden razı olduğu güvenilir bir kişiden ilmi almasıdır."*[360] Günümüzde Kur'ân kıraati hususunda eğitim-öğretim veren kurum ve kuruluşlarda, hocanın önemsememesi ya da bilgisinin eksikliğinden dolayı talebenin kıraatinde yanlışlıklar olabilmektedir. Müellif, kendi döneminde benzer eksiklikleri görmüş olacak ki eserinde konuya yer vermiştir. Mekkî, bap başlığı altında kendi kişisel görüşlerinin yanında Ebû Bekr b. Mucahid'in görüşlerini de aktarmıştır.

Müellife göre; Kur'ân talibinin yapması gereken ilk şey, hoca seçimidir. Onun hocada aradığı özellikler ise özetle; din ve sıyânet ehli, *"Ulûmu'l-Kur'ân"*a ve Arap ilimlerine vâkıf, tecvîd ilmini bilen ve ilmiyle meşhur olmuş imamlardan sahih nakille alan bir kimse olmasıdır. Bu özellikler bir kimsede toplandığı zaman o kimsenin imametinin vacip olacağını ifade eder.[361]

Mekkî, kurrâ âlimlerin birbirlerine olan üstünlüğünü kendinden öncekilerin şu sözüyle aktarır: *"Kurrâlar birbirlerine tecvîd bakımından üstündürler."*[362] Müellifin burada aktardığı, o dönemde tecvîd bilgisine sahip olmanın ne derece önemli olduğu hakikatidir.

Eserde, kıraat alimlerinin mukrîyi iki kısma ayırdıkları bilgisine yer verilmiştir. Birinci kısımda yer alanlar tecvîd ilmini, rivayet, kıyas ve temyiz bakımından bilenlerdir. Bu kimselerin çok zeki olduğu ifade edilir. İkinci kısımdakiler ise tecvîdi, işitme ve taklit yoluyla bilen âlimlerdir. Bunların noktalama ve hareke hatası yapmasının muhtemel olduğu, kıraatini asıl üzerine inşa etmediği ve bundan ötürü de bu gibi mukrîlerden kıraat alınmaması gerektiği aktarılır. Yine bu âlimlere göre kıraati ve tecvîd bilgisini dirâyet yoluyla nakletmek, işitme ve rivâyet yoluyla nakletmekten daha güzeldir. Çünkü rivâyet, sadece bilgiyi aktarmaktır. Bunda ise nakleden aktardığı bilginin usûlunu ve illetlerini bilmediği için hata yapma ihtimali yüksektir. Dirâyet yoluyla nakleden ise; aktardığının

[360] Mekkî, 84.
[361] Mekkî, 89.
[362] Mekkî, 89.

uslûnu bilir. Usul bilgisine sahip olan birinin de naklinde hataya düşmesi zayıf bir ihtimaldir. Yine bunlara göre mukrîde nakl, anlayış, dirayet ve birde bunların yanında dindarlık olursa o kimsenin imameti vacip olur.[363] Müellif, bu görüşlerin kime ait olduğuyla alakalı bir bilgi vermemektedir.

Eserde konuyla ilgili Ebû Bekr b. Mucâhid'in Kur'ân hâmilinin vasıfları hakkındaki görüşlerine de yer verilmektedir. Bunlar;

1-Kıraatin ve İ'râbın Vucûhlarını Bilenler: Bu kısım kurrâ; dilleri ve kelâmın mânâlarını bilir. Ayrıca, kıraat lafızlarının kusurlarını anlayabilecek ve eserleri tenkit edebilecek bilgiye sahiptir. Bu kimse İslam bölgelerinden kendisine mürâcat edilen bir imamdır.[364]

2-İ'râbı Bilip, Kıraat ve Tecvîd İlmini Bilmeyenler: İbn Mücâhid bu kimseyi Kur'ân'ı kendi diliyle bilen ancak dilini çeviremeyen, okuyuşunda kendi karakterini taşıyan bedevi Araplara benzetmektedir. [365]

3-Kıraati Sadece İşittiği Gibi Okuyanlar (Taklit): Böyle olan bir kimsenin öğrendiğini unutması neticesinde benzer yerlerde hareke hatası yapması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Arapçanın inceliklerini, kelimelerin mânâlarını bilmemektedir. Sadece hıfzına ve işitmesine güvenir. Birbirine benzeyen harfleri unutup yanlış okur, dahası hatasının farkında olmaz ve kendi yaptığı hatada ısrar eder, aksini kabul etmez. Belki de kendisi gibi hata yapan birisinden kıraati almıştır. Ancak, zamanla bu kişi insanlar arasında okuyuşuyla şöhret bulup insanların da hatalı öğrenmesine sebep olur. Böyle bir kimseden kıraat öğrenilmez ve başkalarına da aktarılmaz.[366]

İbn Mucâhid'in burada üzerinde durduğu husus, günümüzde bizim de eğitim-öğretim sırasında karşılaştığımız en önemli sorunların başında gelmektedir. Fem-i muhsin vasfına sahip olmayan, kıraatinde hata yapan kimselerin hadleri olmayarak talebeye Kur'ân eğitimi vermesi neticesinde; alışılagelen usul üzerine talebenin temrinlerde bulunması ve okuyuş formunun zamanla kalıplaşması, doğru kıraatin öğrenilmesi noktasında eğitimcileri fazlasıyla yormaktadır. Hocanın, yeterince işin üzerine eğilememesi ya da görevini önemsememesinden kaynaklı olarak da yanlış öğrenmeler

[363] Mekkî, 89-90.
[364] Mekkî, 90.
[365] Mekkî, 90.
[366] Mekkî, 91.

olabilmektedir. Bu hususta, bu eğitim sürecini yöneten ve özellikle resmî kurumlarda görev yapan görevlilerin daha dikkatli davranması gerektiğini hatırlatmakta fayda görüyoruz.

4-Okuduğunun İ`râbını, Mânâsını, Dilleri Bilen Ancak Kıraatleri, İhtilafları ve Eserleri Bilmeyenler: Böyle bir kimse Arap dili gramerine göre doğru bir okuyuş icra etse de rivâyete dayalı okumadığı için okuyuşuna itibar edilmez.[367]

Mekkî, İbn Mucâhid'in bu görüşlerini aktardıktan sonra Kur'ân tâlibinin bu özellikleri taşıyan kimselerden nakletmekten kendisini koruması gerektiğini ifade etmiştir.[368] Müellif, İbn Mucâhid'in zikrettiği ilk grubun dışındakilerden kıraat öğrenilmesini câiz görmemektedir.

2.3.2. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Harflerle İlgili Görüşleri

Mekkî'nin harflerle ilgili görüşlerini ele alacağımız bu bölüm, araştırmamızın asıl kısmını oluşturmaktadır. Zira eserini te'lif ederken eserin kaleme alınma gerekçesini net bir biçimde ortaya koymuştur.[369]

Müellif, bu başlık altında öncelikli olarak konuya giriş mahiyetinde harfin tanımını yapmış ve ardından harflerin sayısı, aslî harfler, zâid harfler, dillerde müşterek olan harfler, harflerin ve harekelerin birbirlerinden önceliği ve sonralığı, med harfleri ile harekelerin birbirinden oluşması hakkındaki tartışmalar hakkında bilgiler vermiştir. Sonrasında ise harflerin sıfatlarını izah etmiş ve ardından her bir harfi muhtemel senaryoları göz önünde bulundurarak tek tek mahreç bölgelerini de zikrederek açıklamıştır. Son olarak mahreçlerin sayısındaki ihtilaflara değinip müşeddedât/şedde bahsi ile "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin hallerini açıklayarak, eserini tamamlamıştır.

Biz burada konuları ele alırken sırasıyla Halil b. Ahmed'in *"Kitâbu'l-Ayn"*, Sibeveyh'in *"el-Kitâp"* ve Dânî'nin *"et-Tahdîd"* adlı eserlerinde ortaya koymuş oldukları görüşlerden yola çıkarak Mekkî'nin *"er-Ri'âye"* adlı eserinin tecvîd ilmine

[367] Mekkî, 91.
[368] Mekkî, 90-91.
[369] Mekkî, 50-51.

katkılarını aktaracağız. Ayrıca yeri geldikçe bu eserlerin dışında başka eserlerden de istifade edeceğiz.

2.3.2.1. Harflerin ve İlletlerinin Bilinmesi

Harf, lügatte *"Bir şeyin ucu, yanı, kenarı"*[370] olarak tarif edilmiştir. Bilindiği üzere Arapça'da kelimeler, isim, fiil ve harf olmak üzere üç gruba ayrılır.[371] Mekkî'de, isim ve fiillerin en az üç harften meydana geldiğini, kelimeleri meydana getiren harflerin de kelimenin başı, ortası ve sonu olmak üzere kelimenin bir tarafını oluşturduklarını ifade etmiş, bundan dolayı da harfi, *"Taraf"* olarak tarif etmiştir. Delil olarak ise; (وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًامِنَ الَّيْلِ)[372] *"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl"* âyetini getirmiştir.[373] Ayrıca, (وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّه عَلٰي حَرْف)[374] *"İnsanlardan kimi de Allah'a, (dininin) yalnız bir tarafından tutup ibadet eder"* âyetinde de (حرف) kelimesi zikrettiğimiz lügat anlamında kullanılmıştır. Bir tecvîd ıstılâhı olarak ise harf; *"Bir mahrece dayanarak çıkan ses"*[375] olarak tanımlanmıştır.

Müellif, harfleri tanıtırken harflerin yüceliklerine yönelik olarak; Allah'ın harflerle kelâmını bize ulaştırdığını, kelâmını anlaşılır hâle getirdiğini, yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının, emir ve yasaklarının, eşyanın hakikatinin bilinmesinin harflere borçlu olunduğunu, sûrelerin bir kısmının bunlarla başladığını[376], Allah'ın bu harflerle yemin ettiğini vb. birçok şerefin bu harflerde var olduğunu zikretmektedir.[377]

2.3.2.1.1. Harflerin Sayısı

Halil b. Ahmed, Arap lügatinde aslî harflerin sayısının yirmi dokuz olduğunu aktarmıştır. Bunları (ع - ح - ه - خ - غ - ق - ك - ج - ش - ض - ص - س - ز - ط - د - ت - ظ - ذ - ث - ر - ل - ن - ف - ب - م - الف - و - ي - همزة) şeklinde sıralamıştır. Ayrıca, bu harflerin yirmi

---

[370] Ramazan Pakdil, *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat*, 20.baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, 51.
[371] Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 7. Bs, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, 80.
[372] Hûd: 11/114.
[373] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 93,94.
[374] Hacc, 22/11.
[375] Pakdil, *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat*, 51.
[376] Hurûf-ı mukatta` hakkında detaylı bilgi için bkz. Demirci, *Tefsir Usulü*, 170-76.
[377] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 94.

beş tanesinin hakîkî mahreçten olduğunu "Hemze" ve "Med harfleri" olmak üzere dört tanesinin ise mahreci belli olmayan cevfî/ hevâî harfleri olduklarını açıklamıştır.[378]

Sibeveyh, aslî harflerin sayısını tıpkı el-Halil gibi yirmi dokuz olarak zikretmektedir. Ancak harflerin sıralamasını ondan farklı olarak vermektedir. O harflerin sırasını; (همزة - الف - ه - ع - ح -غ - خ - ق - ك - ض - ج - ش - ى - ل - ر - ن - ط - د - ت - ص - س - ز - ظ - ذ - ث - ف - ب - م - و) olarak açıklamıştır. Ayrıca el-Halil'den farklı olarak o bütün bu harflerin hakîkî mahreçlerinin bulunduğunu aktarmıştır.[379] Dânî, aslî harflerin sayısı ile bunların hepsinin hakîkî mahreçlerden olmaları noktasında Sibeveyh'e katılırken harflerin mahreçlerinin sıralamasında farklı davranmıştır.[380] O, eserinde harfleri sırasıyla; (همزة - الف - ه - ع - ح -غ - خ - ق - ك - ج - ش - ى - ط - د - ت - ظ - ذ - ث - ص - س - ز - ر - ن - ل - ض - ف - ب - م - و) şeklinde zikretmiştir.[381] Ayrıca "Hemze" harfinin tanınabileceği bir suretinin bulunmadığını, ancak şekil ve müşâfehe yoluyla tanınabileceğini, "Tahkîk"[382], "Tahfif beyne beyne"[383], "Bedel"[384] ve "Hazf"[385] olmak üzere dört şekilde bulunduğunu aktarmıştır.[386]

Mekkî ise harflerin sayısını lafızların değişik olmasına bağlı olarak yirmi dokuz olduğunu[387] ve hepsinin bir suretinin bulunduğunu, üzerinde ittifak edilen bu ıstılahlarla tanındıklarını ve "Hemze" hariç sûretlerinin ise asla değişmediğini ifade etmektedir.[388] Eserinde harfleri mahreç sırasına göre; (همزة - الف - ه - ع - ح -غ - خ - ق - ك - ش - ج - ى - ض- ل - ن - ر - ط - د - ت - ز- س - ص - ظ - ث - ذ - ف - ب - م - و) olarak takdim etmiştir.[389]

---

[378] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 57.
[379] Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitap*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, c. IV, Mektebetü'l-Hanecî, Kahire 1982, 431.
[380] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 103.
[381] Dânî, 118-67.
[382] "Tahkîk" teriminin lügat anlamı; bir şeyi eksiksiz ve ziyâdesiz hakkıyla yapmaktır. Istılahta ise; her harfin hakkını vermek, hareke, izhâr ve ğunne gibi hususları telaffuzda bütün gayretiyle bir harfin diğerine karıştırılmadan tane tane okumaktadır. Konumuz itibariyle ise; "Hemze" harfini teshil yapmadan kıraat etmektir. Bkz. Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi*, 185.
[383] "Tahfîf beyne beyne" teriminin lügat anlamı, yumuşatmak demektir. Kıraat ıstılahında ise; "Hemze"nin ne çok sert ne çok yumuşak okunmasıdır. Bkz. İsmail Durmuş, *"Hemze"*, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, 190-93.
[384] "Bedel" teriminin lügat anlamı; bir şeyin yerine başkasını ya da benzerinin getirmektir. Istılahta ise; sakin "Hemze"nin med harfleri olan "Elif", "Vâv" ve "Yâ" harflerine değiştirilmesidir. Bkz. Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi*, 180.
[385] "Hazf" helimesinin lügat anlamı; düşürmek, kaldırmak demektir. Kıraat ıstılahında ise; kelimede bir harfin kaldırılmasıdır. Bkz. Tetik, 179.
[386] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 118.
[387] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 93,107.
[388] Mekkî, 95.
[389] Mekkî, 145-239.

Müellif, “Hemze” harfinin, “Elif”, “Vâv” ve “Yâ” harflerinin suretini kullandığını, bazen de hiçbir suretinin bulunmadığını, bundan ötürü de tanınabileceği bir suretinin olmadığını ifade etmiştir. Bu duruma gerekçe olarak ise “Hemze”nin ağır bir harf olmasından dolayı Arapların bunu değiştirdiğini, başka hiçbir harfte yapmadıkları tasarrufu “Hemze” harfinde yapmalarını göstermiştir. Mekkî, “Hemze”nin Kur’ân’da ve Arap kelamında “Muhakkak”, “Muhaffef”, “Mubdel”, “Harekesi, kendinden önceki harfin üzerine atılarak (mülgâ)”, “Hazf”, “Muspet”[390] ve “Musehhel”[391] (kendi harekesi ile sonraki harfin harekesi arasında) olmak üzere yedi vecih üzere bulunduğunu aktarmıştır. Yani lafzı sabit olmadığı için belli bir şeklide yoktur. “Hemze” harfine, sadece “Vâv”, “Yâ” ve “Elif” harflerinin şeklinin verilmesinin sebebi ise, kardeş olmalarıdır. Örneğin; (رَأْسٌ- بُئْسٌ- بِئْرٌ) kelimelerinde “Hemze” tahfîf yapıldığı zaman kendinden önceki harfin harekesinin cinsine değiştirilir ve (رَاسٌ- بُوسٌ -بِيرٌ) şeklinde telaffuz edilir. Yine; (شِفَاءٌ) kelimesinde “Hemze”, “Yâ” harfinden bedel yapılmıştır. Çünkü asılda, (فِعَالٌ) vezninden (شَفَى-يَشْفِي) kelimesinden türemiştir. Benzer şekilde (كِسَاءٌ) kelimesinde “Hemze”, “Vâv” harfinden bedeldir. O da yukarıda olduğu gibi (فِعَالٌ) vezninden olup (كَسَا-يَكْسُو) kelimesinden türemiştir. Son olarak (رَسَائِلٌ) kelimesindeki “Hemze” ise, zâid bir “Elif” harfinden türetilmiş olup (رِسَالَةٌ) kelimesinin çoğuludur.[392]

Sonuç olarak görüşlerini ele aldığımız müelliflerin harflerin sayısını noktasında görüş ayrılığının bulunmadığını ifade etmekle birlikte hakîkî mahrece sahip olan harflerin sayısı noktasında el-Halil ile diğerlerinin farklı düşündüğünü görmekteyiz. Ayrıca harflerin sıralanmasına yönelik olarak da farklılıklar göze çarpmaktadır. Bununla beraber Dânî’nin “Hemze”nin okunuşuna yönelik olarak yaptığı açıklamalar ile Mekkî’nin konuyu ele alışı benzerlik gösterse de müellifin, Dânî’den ziyade “Hemze”nin şekillerini yedi vecih olarak aktarması ve delilleriyle beraber bunları sunması son derece öneme hâizdir.

---

[390] “Muspet” kelimesinin lügat anlamı; yerinde bırakmak, gerçekleştirmek ve ispat etmektir. Istılahta ise; iskatın zıttı olarak kullanılan bir kavramdır. Bkz. Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi*, 181.

[391] “Musehhel” kavramına yönelik olarak her ne kadar müellifin açıklamasına yer vermiş olsak da konunun daha iyi anlaşılması bakımında izah edeceğiz. Teshîl kelimesinin lügat manası; kolaylaştırmak, zorluğa ait şeyleri kaldırmak demektir. Istılahta ise; “Hemze”nin “Hemze” ile “Hê” arası, “Hemze” ile “Yâ” arası ya da “Hemze” ile “Vâv” arası bir ses ile telaffuz edilmesidir. Bkz. Tetik, 187-88.

[392] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve,* 95-96.

Mekkî, harfleri aslî harf[393] ve zâid harf[394] olmak üzere iki kısımda ele almıştır.

2.3.2.1.1.1. Aslî Harfler

Aslî harflerin sayısına yönelik olarak yukarıda alimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Buna ilaveten Mekkî burada "Elif" harfine ayrı bir parantez açmaktadır. Ona göre "Elif" harfi, her zaman sakin halde bulunması, belli bir mahrecinin olmaması ve tek başına da kâim olamamasından dolayı onun aslî harf olmasını, ancak başka bir harften gelmesine bağlamaktadır.[395] Örneğin (قَالَ) fiili, (قَوَمَ) fiilinden türemiştir. Verilen örnekte "Elif" harfinin aslı, "Vâv" harfidir.[396] Zikredilen örnekten de açıkça anlaşılacağı üzere "Elif" harfinin aslî oluşu, bir sebebe bağlanmıştır. Diğer müelliflerin açıklamalarında ise böyle bir ayrıma rastlamadık.

Özetle müellifin aktardıklarından hareketle aslî harfleri, belli bir şekli, sûreti ya da müsammâsı bulunup kendi başlarına kâim olan harfler olarak ifade edebiliriz. Bunun dışında belli bir şekli ve sureti bulunmayıp sadece müsammâsı bulunan ayrıca kendi başına da kâim olamayan harfler de zâid (Fer'i) harflerdir.

2.3.2.1.1.2. Zâid Harfler (Fer'i Harfler)

Fer'i harfler, fasih Arapçada bulunan ancak resmi/şekli bulunmayan, asli harflerden birisiyle yazılıp farklı seslendirilen harflerdir.[397] Sibeveyh, aslî harflerin sayısını zikrettikten sonra yirmi dokuz harfin dışında, onlardan türeyen harflerle beraber kullanımı uygun görülüp görülmeyenlerle birlikte harflerin sayısının kırk iki olduğunu tespit etmiştir. Bu harfler içerisinde Kur'an'da ve Arap şiirinde uygun görülenler; "Nûn-i hafife", "Elif" ve "Hê" arası "Hemze", imâle yapılan "Elif", "Cîm" harfine benzeyen "Şîn", "Zây" harfine benzeyen "Sâd" ve tefhîm "Elif"idir. Bunların dışında Kur'an kıraatinde ve Arap şiirinde çok fazla kullanılmayan ve kullanımı da güzel görülmeyenler ise; "Cîm" ve "Kâf" arasında "Kêf" harfine benzeyen "Cîm", "Şîn" harfine benzeyen "Cîm", zayıf "Dâd", "Sîn" harfine benzeyen "Sâd" "Tê" harfine benzeyen "Tâ", "Sê"

[393] Mekkî, 93-96.
[394] Mekkî, 107-12.
[395] Mekkî, 94.
[396] İllet harflerinin kolaylık için değiştirilmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf,* 557.
[397] Pakdil, *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat*, 52.

harfine benzeyen "Zâ" ve "Fâ" harfine benzeyen "Bâ" harfleridir. Sibeveyh, zâid harflerin ancak müşâfehe yoluyla bilinebileceğini de aktarmıştır.[398]

Dânî'nin *"et-Tahdîd"* adlı eserinde konuyu ayrı bir başlık altında sunmasa da "Hemze" bahsinde, "Hemze"nin şekillerini[399], "İmâle" bahsinde imâlenin yapılışını[400], "Meftûh" başlığında ise "Fetha"nın okuyuş şekillerini[401] açıklarken "Elif-i Mufehhame"yi kendi kavramlarıyla izah etmiştir. Son olarak "Muhfâ"[402] başlığı altında da "Nûn-i hafife" konusunu açıklamıştır. Dânî'nin konuya ilişkin ifadelerine ilgili başlıklar altında yer vereceğiz.

Mekkî ise zâid harflerin altı tane olduğunu[403] ve bunların beşinin Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığını, bir tanesinin ise Kur'ân'da kullanılmadığını aktarmıştır.[404] Kur'ân'da kullanılan zâid harfler; "en-Nûn-i hafife", "el-Elifu'l-Mumâle", "el-Elifi'l-Mufehhame", lafzına "Zây" lafzı karıştırılan "Sâd" ve "Hemzetu beyne beyne"dir.[405]

Kur'ân'da kullanılmayan zâid harf ise; "Kêf-i muennes"in "Şîn" harfine ibdâl edilerek lafzına "Cîm" harfinin karıştılıp elde edilen "Şîn" ve "Cîm" harfleri arası bir harftir. Müellif, İbn Dureyd'in bu harfin okunuşuna örnek olarak (غُلاَمِكِ) yerine (غُلاَمِشِ) kelimesinde "Kêf" harfinin "Şîn" harfi ile "Cîm" arası bir sesle telaffuz edilmesini vermiştir. Bazılarının ise burada "Kêf" harfini halis bir "Şîn" harfine dönüştürdüğünü de ayrıca zikretmiştir.[406]

Eserde, bu harflere ilaveten bazı Arapların mecbur kaldıklarında bu otuz beş harfe yedi harf daha ekledikleri ve bunların ise şaz harfler oldukları aktarılmıştır. Ayrıca (قَوْم) kelimesinin, (ق) ile (ك) arası bir harf ile (كَوْم) şeklinde, yine (جَمَل) kelimesinin, (ج) ile (ك) arası bir harf ile (كَمَل) olarak telaffuz edildiklerini ve bunların Arap kelamında kullanımının az olduğunu İbn Dureyd'ten aktarmaktadır.

Sonuç olarak Sibeveyh'in ve Mekkî'nin zâid harflerle ilgili görüşlerinin Kur'an'da ve Arap kelamında kullanımı yaygın olan harfler noktasında benzer görüşe sahip

---

[398] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 431-32.
[399] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 118.
[400] Dânî, 101.
[401] Dânî, 100-101.
[402] Dânî, 100.
[403] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 107.
[404] Mekkî, 111.
[405] Mekkî, 107-10.
[406] Mekkî, 111.

oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Sibeveyh'in zâid harflerin hepsini zikretmesi ve bu sayıyı kırk ikiye çıkarması, buna mukabil ise Mekkî'nin diğer zâid harflerinden sadece iki tanesine yer verip diğerlerini aktarma gereği hissetmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ancak Mekkî'nin İbn Dureyd'ten aktardığı iki tane zâid harf Sibeveyh'in zikrettiklerinin dışındadır. Ayrıca, müellifin Kur'ân'da kullanılmayan zâid harfi açıklaması da kayda değer bir farklılıktır. Her iki müellifin aktardıklarından yola çıkarak aslî harfler ile zâid harflerin sayısının kırk dörde kadar çıktığını ifade edebiliriz. Aslî harflerin sayısı yirmi dokuz, Kur'ân'da kullanılan fer`i harflerin sayısı ise beştir. Geri kalan on tane harf ise Arap kelamında kullanımları güzel görülmeyen ve şaz olan harflerdir.

Biz araştırmamızda sadece Kur'ân'da kullanılması uygun görülen harflere yer vereceğiz.

1-Nûn-i Hafîfe: Dânî, bu harfin hayaşîm/genizden gelen "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfi olduğunu belirtmiştir.[407] Mekkî'de tıpkı Dânî gibi "Nun-i hafife"nin, ihfâ harflerinden önce gelen "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" olduğunu ifade etmiştir. Ona göre "Tenvîn" ve "Te'kid nûnu"nun mahreci, harekeli ve "Nûn-i sâkine"nin mahrecinden farklıdır.[408] Müellif, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin hallerini konu edindiği yerde de "Nûn" harfinin biri kendi, diğeri onda bulunan ğunnenin olmak üzere iki ayrı mahrecinin olduğunu aktarmıştır.[409]

2-Elif-i Mumâle: Sibeveyh, zâid harfleri konu edinirken "Elif-i imâle-i şedîde" kavramını kullanmıştır.[410] Buradaki "Şedîde" lafzının "İmâle-i kubrâ" olması muhtemeldir.[411] Dânî, "et-Tahdîd" adlı eserinde imâleyi "Muşba`" ve "Ğayr-i muşba`" olmak üzere iki kısma ayırmıştır. "Muşba`" kavramını; kesre-i şedîd ile fetha-i vasat arasında bir sesle telaffuz etme şeklinde açıklarken, "Ğayru muşba`" kavramını; fetha-i vasat ile imâle-i mahza arasında bir sesle telaffuz etme olarak izah etmiştir.[412]

---

[407] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 100.
[408] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* s, 107.
[409] Mekkî, 267.
[410] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:432.
[411] Önder, "Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları", 48.
[412] Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Ammân 2000, 101.

Mekkî ise "Elif" ile "Yâ" harfi arasında bir harf olduğunu zikretmiştir. Ne halis bir "Elif"tir ne de halis bir "Yâ" harfidir. Ancak "Ya" harfinin lafzına daha yakın bir harftir.[413] Mekkî'nin burada "İmâle-i kubrâ"yı ifade ettiği ve Sibeveyh'i esas aldığı aktarılmıştır.[414] Müellif, bunun bir illetten ötürü böyle olduğunu ifade etmiş ancak illetin ne olduğu hakkında bir açıklama yapmamıştır. Hamza (v. 156/773) ve Kisa`î'nin Kur'ân'ın çoğunluğunda imâle ile okuduğunu, Ebu `Amr'ın da onlara katıldığını ve diğer kıraat imamlarının bir kısmının da bazı yerlerde onlara iştirak ettiğini ifade etmiştir. Örnek olarak; (أَسَارَى)[415], (الْعُلَا) ve (الْهُدَى)[416] kelimelerini vermiştir.[417] Ayrıca "Elif" harfinin, iki harf arasında fetha ve imâle ile okunması yönelik hususlar farklı bir kitapta ele alındığı için eserde buna yer verilmemiştir.[418]

3-Elif-i Mufahhame: Sibeveyh, *"Elif-i mufahham"* harfinin hicaz ehlinin kullanımına has bir harf olduğunu aktararak (الْحَيَاةُ)[419], (الصَّلَاةَ)[420] ve (الزَّكَوةَ)[421] kelimelerinde "Elif"in tefhîm/kalın[422] ile okunduğunu ifade etmiştir. İbn Cinnî de, (قام) ve (سلام) gibi kelimelerde bu harfin "Elif" ile "Vâv" arasında telaffuz edilen bir harf olduğunu zikrederek (الصَّلَوةَ - الزَّكَاةَ - الْحَيَوةُ) kelimelerindeki "Elif"in "Vâv" şeklinde yazılmasını buna delil olarak getirmiştir.[423] Dânî'nin konuya yaklaşımını ele aldığımızda ise meftûh bahsinde bu harfi, *"Elif-i tefhîmu'ş-şedîd"* kavramıyla ifade etmiştir. Burada tefhîmin şiddetinden ötürü "Elif" harfi, "Vâv" harfine meylettirilerek icra edilir. O, (الزكوة) ve (الصلوة) kelimelerini örnek vererek imam mushafta böyle bir okuyuş şeklinin olmadığını aktarmıştır.[424] Mekkî'ye göre ise bu harf, lafzına tefhîm karıştırılan bir "Elif"ten ibarettir. Aynı zamanda "Elif-i mumâle"nin de zıttıdır. "Elif-i mumâle" de "Elif" terkîk/ince[425] yapılarak "Yâ" lafzına yaklaştırıldığı gibi bunda da "Elif", "Vâv"

---

[413] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 108.
[414] Önder, "Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları", 48.
[415] Bakara: 2/85.
[416] Tâhâ: 20/4.
[417] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 108.
[418] Ahmet Hasan bu kitabın *"el-Keşf `an Vucûhi'l-Kırâât"* adlı eser olduğunu zikretmiştir. Mekkî, 161.
[419] Hadid: 57/20.
[420] Bakara: 2/43.
[421] Bakara: 2/110.
[422] "Tefhîm" kelimesinin lügat anlamı; yüceltmek, büyütmek demektir. Istılahta ise; Tağlîz ve isti'la anlamlarında kullanılmış olup kalın sıfatlı harflerin ardından "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Elif" harfinin kalın okunmasıdır. Bkz. Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi,* 186-87.
[423] İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *Sirru Sınâti'l-İ'râb*, Thk: Hasan Hindâvî, c. I, by. ts., 50.
[424] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 100-101.
[425] "Terkîk" Lügatte; inceltme ve yumuşatma anlamlarında kullanılmıştır. Istılahta ise; harfin ince okunmasıdır. Bu anlamda tefhîm ve tağlizin zıttıdır. Bkz. Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi,* 187.

lafzına yaklaştırılarak tefhîm yapılmaktadır. Mekkî, Verş'in bunu İmam Nafi`den (v. 169/785) okuduğunu aktarmaktadır. Örnek olarak; (بِظَلَّامٍ)[426], (الطَّلَاقَ)[427], (مُصَلًّى)[428] ve (الصَّلَاةَ) kelimelerini vermiş ve tıpkı Sibeveyh gibi bu okuyuş tarzının hicaz ehlinde yaygın bir okuyuş olduğunu da ifade etmiştir. Mekkî, ayrıca verilen örneklerde imâle ile okumanın câiz olmadığı düşüncesinden hareketle, tefhîm ile okunduğunu, bazı nahivcilerin (الصلَاة) kelimesinin "Elif"i tefhîm ile okuyanlara göre (الصّلوة) olarak "Vâv" ile yazıldığını aktarmış; aslı "Vâv" olduğu içinde tefhîm ile okunduğunu zikretmiştir.[429]

4-Sâd (Sâd-ı Muşemme): Sibeveyh, bu harfin "Zây" harfine benzeyen "Sâd" harfi olduğunu ifade etmiştir.[430] Mekkî ise bu harfin, lafzına "Zây" lafzı karıştırılan "Sâd" harfi olduğunu aktararak iki lafız arasında bir harf olduğunu zikretmiştir. Örnek olarak (الصِّرَاطَ)[431] yerine (الزراط) ve (قصد السبيل)[432] yerine (قزد السبيل) şeklinde; "Sâd" ile "Zây" arası bir harfle okunmasını göstermiş ve Hamza ve Kisâ`î'nin bu şekilde okuduğunu aktarmıştır.[433]

Müellif, kıraat imamlarının bu şekilde okumalarının gerekçesini; "Zây" ile "Sâd" harflerinin mahreçte ve safîr sıfatında kardeş olmalarına bağlamıştır. Dolayısıyla aralarındaki yakınlıktan ötürü birbirlerine yakınlaştırılarak iki harf arasında bir harf elde edilmiştir. Kelimenin kökenine indiğimizde ise (الصراط) kelimesinin aslında (السراط) şeklinde "Sîn" harfi ile yazıldığı ortaya çıkmaktadır. "Sîn" harfinde hems, infitâh ve safîr sıfatları bulunmaktadır. "Tâ" Harfinde ise ıtbâk ve cehr sıfatı bulunmasına rağmen safîr sıfatı yoktur. Hems sıfatı, cehr sıfatının zıttı olmasının yanında telaffuzda ve mahreçte cehr sıfatından daha zayıf bir sıfattır. Itbâk ise, infitah sıfatının zıttıdır. Telaffuzda ve mahreçte ise infitâh sıfatından daha kuvvetli bir sıfattır. Bütün bu zıtlıkların telaffuzda bir araya toplanmasından dolayı Araplar, "Sîn" harfini değiştirip mahreçte ve safîr sıfatında onun kardeşi olan "Sâd" harfini, "Tâ" harfine de cehr sıfatında kardeş olan "Zây" harfini getirmişlerdir. "Zây" harfinin mahreçte ve sıfatta "Sâd" harfinin kardeşi olmasından ötürü bu iki harfi birbirine karıştırarak bu ikisi arasında bir harf ortaya çıkarmışlardır. "Sâd"

---

[426] Âl-i İmran: 3/142.
[427] Bakara: 2/227.
[428] Bakara: 2/125.
[429] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 109.
[430] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:432.
[431] Fâtiha: 1/6.
[432] Nahl: 16/9.
[433] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 109-110.

harfi de “Tâ” harfiyle ıtbâk sıfatında kardeştir. “Sîn” harfinin “Sâd” harfine ibdâliyle birlikte “Sâd” ile “Zây” harfi birbirine karıştırılarak, bir yönüyle “Zây” harfi “Sîn” harfine, “Sâd” harfi de “Tâ” harfine yakınlaştırılmış ve böylece safîr sıfatı korunmuş olup dilin tek bir amel yapması sağlanmıştır.[434]

Yine bunun gibi (قصد السبيل) kelimesindeki “Dâl” harfi de “Tâ” harfi gibidir. “Dâl” harfinde cehr sıfatı bulunmasına rağmen safîr sıfatı yoktur. Kendinden önceki “Sâd” harfinde ise hems ve safîr sıfatı vardır. Diğer örnekte olduğu gibi dilin tek bir amel yapması için “Sâd” harfini “Zây” harfi ile karıştırarak hem “Dâl” harfine hem de “Sâd” harfine mahreçte ve sıfatta ortak olan bir harf elde etmişlerdir. Elde edilen harf ne tam “Sâd” harfi ne de tam “Zây” harfidir. Bu iki harf arasında bir harftir.[435]

Özetle şunu söyleyebiliriz; telaffuzda dile kolaylık olması için birbirine zıt özellikleri bulunan harfleri birbirine yaklaştırmak için, her iki harfe de benzer yönü bulunan bir harfe ibdâl uygun görülmüş ve bunu yaparken de ibdâle uğrayan harfin aslını değiştirip sıfatını korumaya dikkat etmişlerdir.

5-Hemzet-u Beyne Beyne: Sibeveyh’in konuya ilişkin görüşü, daha önce de ifade ettiğimiz gibi “Elif-hê” arası “Hemze”dir.[436] Dânî’nin konuya yaklaşımı ise “Hemze” bahsinde “Tahkîk”, “Tahfîf beyne beyne”, “Bedel” ve “Hazf” olmak üzere dört farklı şekilde okunduğuna yönelik açıklamalardan ibarettir.[437] Müellif, ayrıca “Hemze-i müsehhele”yi, “beyne beyne” kavramıyla açıklamıştır. Bu durumda ona göre “Hemze” fethalı olup ma kabli fethalı olursa, göğüs tarafından yumuşatılarak “Hemze” ile “Elif” arası bir sesle, kendisi kesre olup mâ kabli fetha olursa, “Hemze” ile sâkin “Yâ” arası bir sesle ve kendisi damme olup mâ kabli fetha olursa, damme ile sâkin “Vâv” arası bir sesle icrâ edilir.[438] Dânî’nin bunları zâid harf olarak kabul edip etmediğine dair ilgili eserde herhangi bir veriye rastlamadık.

Mekkî’ye geldiğimizde ise bu harf için “Hemzet-u beyne beyne” tabirini kullanmıştır. Müellif, bu hemzenin Arap kelamında ve Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan, “Hemze” ile “Elif”, “Hemze” ile “Vâv” ya da “Hemze” ile “Yâ” arası hafif bir “Hemze”

---

[434] Mekkî, 109-110.
[435] Mekkî, 110. İbdal konusunda ayrıca bkz. Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf,* 567.
[436] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:431-32.
[437] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 118.
[438] Dânî, 97.

olduğunu aktarmaktadır. Örnek olarak; fethada (رَأْىٌ), dammede (يَؤُوسٌ) ve kesrede (سَيِّئَ) kelimelerinde olduğu gibi ne tam halis bir "Hemze"dir ne de "Hemze" dışında başka bir harftir. İki harf arasında hafifletilmiş bir harftir.[439] Ayrıca "Hemze"nin okuyuş şekillerine yönelik olarak müellifin ilgili görüşlerini daha önce aktardığımız için burada tekrar etme gereği hissetmedik. Bunun yanında İmam Âsım kıraatinde bu tarz bir kıraat şeklinin ise sadece Fussılet sûresinin 44. âyetinde geçen (ءَاَعْجَمِيٌّ) kelimesindeki ikinci "Hemze" de bulunduğunu da ifade etmek isteriz.[440]

2.3.2.2. Kelâmın Oluşması

Eserimizde kelâmın harekeli harf, harekesiz harf, hareke ve sükûn olmak üzere dört şeyden meydana geldiği ifade edilmiş, bunun da harekeli harf ve sakin harf olmak üzere iki şeye döndüğü aktarılmıştır. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Arap kelamında harekeli harf, sakin harften daha fazla bulunmaktadır. Çünkü cümleye, hareke ile başlanmaktadır. Sakin bir harfle kelama başlamak ise mümkün değildir. Ayrıca, harekeli harf kendisinden sonra gelen harekeli bir harfe bitişmesi caiz iken, sakin bir harfin kendisinden sonra gelen sakin bir harfe bitişmesi, med ve lin harfleri dışında ya da kendisinden sonra gelen harf, vakf yapılmak için sakin yapılmamışsa, caiz değildir. Bundan dolayı da Arap kelamında hareke, sûkundan daha fazla bulunmaktadır.[441]

2.3.2.3. Harflerin ve Harekelerin Birbirinden Öncelik ve Sonralığı

Müellif, nahivcilerin ve ehl-i nazarın, harflerin ve harekelerin hangisinin daha önce geldiği ya da hangisinin daha güçlü oldukları gibi hususlarda ihtilaf ettiklerini aktarmıştır. Ardından konu ile ihtilaflara ve bunlarla ilgili delillere yer vermiştir.[442]

Çalışmamızın bu kısmında, ilgili görüşleri ve delilleri aktarıp ardından Mekkî'nin konuya yaklaşımını ele alacağız.

1-Harflerin, Harekelerden Önce Olduğunu Savunanlar ve Delilleri: Konu ile alakalı görüşleri savunanların delillerinden ilki, harfin önceden sakin halde bulunması ve

---

[439] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 110-111.
[440] Pakdil, *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat*, 56.
[441] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 97.
[442] Mekkî, 98.

sonrasında harekelenmesi, bundan dolayı da harekenin daima ikinci planda olmasıdır. Bu görüşe göre harfin harekeden önce bulunması, ihtilafsızdır.[443]

İkinci olarak, harflerin kendi başlarına kaim olmalarını, harekelerin ise kendi başlarına kaim olamamalarını göstermişlerdir. Buna göre harfler, harekelere ihtiyaç duymadan tek başlarına bir anlam ifade edebilirlerken harekeler ise tek başlarına bir anlam ifade etmemektedir. Bundan dolayı da harfler daima harekelerden öncedir.[444]

Üçüncü delil ise; harekenin, "Elif" harfi gibi bazı harfler üzerine gelmemesidir. Bunun yanında Arap kelamında harfler olmadan, sadece kendi başına kullanılan bir hareke ise bulunmamaktadır. Ancak, aynı durum harfler için ise geçerli değildir. Bu da harflerin, harekelerden daha önce ve daha güçlü olduğunu göstermektedir.[445]

2- Harekelerin Harflerden Önce Olduğunu Savunanlar ve Delilleri: Bunlara göre harekeler, harflerden öncedir. Delil olarak ise; harekelerin harflere bitişmesinden harflerin çıkmasını göstermişlerdir. Örneğin; "Damme" den "Vâv" harfi, "Kesra" dan "Yâ" harfi, "Fetha" dan ise "Elif" harfi çıkmaktadır. Bundan dolayı, harekelerin harfler için asıl olduğunu, asıl olanın ise ilk önce olması gerektiğini savunmuşlardır. Eserde, bunun zayıf bir görüş olduğu aktarılmıştır. Gerekçe olarak ise; harflerin çıktığı harekelerin tek başlarına kaim olamaması gösterilmiştir. Çünkü harekelerin, harflerin üzerinde bulunması gerekir. Dolayısıyla ancak harflerle beraber bulunabilmektedirler. Bu durum da harekelerin, harflerin önüne geçip ilk olmalarına engel oluşturmaktadır.[446]

3-Harflerin ve Harekelerin Birbirlerine Üstünlüklerinin Bulunmadığını Savunanların Görüşleri ve Delilleri: Bu görüşe göre harfler ve harekeler birbirlerinin önüne geçemezler. Dolayısıyla birbirlerine herhangi bir üstünlükleri de bulunmamaktadır. Bu duruma delil olarak ise; cisim ve arazların[447] birbirlerinin önüne geçememelerini, beraber kullanıldıklarını ve her ikisinin varlığının diğerine bağlı olmasını göstermişlerdir. Buna göre aynı durum, harfler ve harekeler içinde geçerlidir. Müellifimiz, bu son görüşünde eleştirildiğini aktarmaktadır. Çünkü cisimde sükûn hali

---

[443] Mekkî, 98.
[444] Mekkî, 98-99.
[445] Mekkî, 99.
[446] Mekkî, 99.
[447] "Araz" *Cisimlerde bulunan haller ve sıfatlardır.* Detaylı bilgi için bkz. Şaban Ali Düzgün, ed., "Kelam", *Varlık*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 201.

arazdır. Buna mukabil harflerdeki sükûn durumu ise hareke değildir. Harekenin, harften gitmesi onu başka bir harekeye götürmediği gibi onu sadece sükûn yapmaktadır. Cisimden arazın gitmesi ise, onun yerine başka bir arazın gelmesine sebep olmaktadır. Cismin sükûnu da hareketi de arazdır. Ancak harfin sükûnu, hareke değildir. Bundan dolayı cisim ile araz arasında kurulan münasebet ile harfler ile harekeler arasındaki kurulan münasebeti birbirine benzetmek hatadır. Ayrıca, harfin yerine getirilen cisim hiçbir zaman arazdan bağımsız olmamaktadır. Arazlar ile cisimler birbirine bağlı olduğu için bütün cisimler muhdestir. Çünkü hadis olma durumu cisimlerden hiçbir zaman ayrılmamaktadır. Cisimler sürekli değişmektedir. Bütün bu değişikler ise cisimler için arazdırlar. Dolayısıyla sonradan yaratılanı geçmeyen şeyde onun gibi sonradan yaratılmıştır. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere üçüncü görüşü savunanların getirmiş olduğu delil zikredilen sebeplerden ötürü yetersiz bulunmuştur.[448]

Müellifimiz üçüncü görüş ile ilgili olarak yapılan itirazlardan, yapılan benzetmenin hatalı olduğunu kabul etmekle beraber konuya getirilen eleştirilerin *"Harfler ve harekeler kullanımda birbirlerini geçemez"* görüşünü nefyetmediğini dile getirmiştir. Delil olarak ise; kelamın harfler üzerine kurulmasını göstermiştir. Çünkü harflerin üzerine hareke bulunmadığı zaman sakindirler. Daha önce de ifade edildiği üzere, sakin ile kelama başlanılmamaktadır. Yine kelamda da sakin bir harfe başkaca sakin bir harf bitişmemektedir. Dolayısıyla bütün bu görüşler içerisinde doğru olan görüşün, harfin hareke ile beraber olması ve birinin diğerinin önüne geçmemesidir. Harf olmadan da harekenin var olması mümkün değildir. Diğer bir delil ise; kelamın konuşanın içindeki mananın anlaşılması için kullanılmasıdır. Konuşan kimse hangi manayı kastetmek istiyorsa harekeyi ona göre belirlemektedir. Bundan dolayı harekenin değişmesiyle birlikte, mana da değişmiş olacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzerine harekeler, kelama bağlı olup ona bitiştirilmişlerdir. Mananın ayırt edilebilmesi de ancak harekelerle mümkün olmaktadır.[449]

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzerine Mekkî, burada üçüncü görüşü savunanların ortaya koymuş oldukları delile her ne kadar katılmasa da bu görüşün daha evla olduğunu düşünmektedir.

---

[448] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 100.
[449] Mekkî, 101-2.

2.3.2.4. Med ve Lîn Harfleri ile Harekeler Arasındaki İhtilaflar

Eserimizde nahiv alimlerinin "Med ve Lîn" harflerinin ve "Fetha", "Damme" ve "Kesra" olmak üzere üç harekenin hangisinin hangisinden alındığı noktasında ihtilaf ettikleri zikredilmiştir.[450] Araştırmamızın bu bölümünde konuyla ilgili ihtilafları ve bunların delillerini ele alacağız.

1-Harekelerin Med ve Lîn Harflerinden Alındığını Savunanların Görüşleri ve Delilleri: Müellifimiz, nahiv alimlerinin büyük çoğunluğunun bu görüşte olduklarını aktarmıştır. Bunlara göre "Damme", "Vâv" harfinden, "Fetha", "Elif" harfinden, "Kesra" ise "Yâ" harfinden alınmıştır. Bu duruma delil olarak ise, daha önce de zikredilen; harflerin, harekelerden önce bulunmasını savunanların görüşüdür. Hatırlanacağı üzere bunlara göre harfler, harekelerden önce bulunduğu için ilk olan asıldır ve ikinci daima birincisinden alınmadır şeklindedir. Dolayısıyla bunlara göre harflerin harekelerden alınması caiz değildir. Çünkü bu durumda yokluktan bir şeyin alınması söz konusu olacaktır. Başka bir deyişle harekelerin varlığı, harflere bağlıdır.[451]

İkinci delilleri ise; Arapların ilk başta i'rab'ı harflerle yapmalarını göstermişlerdir. Buna göre harekelerle i'rab yapmak daha sonra olmuştur. Örneğin "Vâv" harfi, "Merfu`" alameti, "Yâ" harfi "Kesra" alameti, "Elif" harfi de "Fetha" alametidir. Yine, "Cem`i muzekkeri salim", "Tesniye" ve (أَخُوكَ-أَبُوكَ-فُوكَ-حَمُوكَ-ذُومَالٍ) örneklerinde olduğu gibi "Esmâ-i hamse" kelimeleri muzâf olduklarında i'rabları hareke yerine, harf ile yapılmıştır.[452]

Harekelerin, harflerden çıktığına dair üçüncü delil ise; harflerin harekelerden alınması durumunda harekelerin, harflerden önce gelmesi gerektiği şeklindedir. Dolayısıyla harekeler, tek başlarına kaim olamadıkları için tek başına kaim olamayan şeyden harfin türemesi de mümkün değildir.[453]

2-Med ve Lîn Harflerinin Harekelerden Alındığını Savunanların Görüşleri ve Delilleri: Müellif, bir kavmin bu konuda harflerin harekelerden alınmıştır, dediklerini aktarmaktadır. Bunların ileri sürdükleri deliller ise; birinci olarak, harekelerin

---

[450] Mekkî, 103.
[451] Mekkî, 103-4.
[452] Müellif, *"Esma-i Hamse"* nin muzaf olma durumunda ki i'rabının ihtilaflı olduğunu ve burada tartışılmasına ihtiyaç olmadığını aktarmıştır. Mekkî, 104.
[453] Mekkî, 104.

genişletilmesiyle birlikte bu harflerin onlardan türediği şeklindedir. İkinci olarak, Arapların bazı kelamlarında "Vâv" harfi yerine "Damme", "Yâ" harfi yerine "Kesra" yine "Elif" harfi yerine ise "Fetha" yı kullanmalarını örnek göstermişlerdir. Bunlara göre, hareke asıl, harf fer olduğu için fer'i bırakıp, asılla yetinmişlerdir. Örneğin; (هَذاهُ زَيْدٌ وَبَيْناهُ عَمْرٌو)[454] bunun aslı ise (هَذَا هُوَ وَ بَيْنَا هُوَ) şeklindedir. Burada munfasıl zamirleri hazfedip, muttasıl zamirleri kullanmışlardır. Bu şekilde yaparak, aslın kendi fer`i üzerine delalet etmesini sağlamışlardır. Bu duruma ise aşağıdaki şiiri delil getirmişlerdir;

فَلَوَ أَنَّ الْأَطِبَّاءَ كَانُ حَوْلِي وَكَانَ مَعَ الْأَطِبَّاءِ الشِّفَاءُ[455]

Burada verilen örnekte (كَانُ) kelimesinden "Vâv" harfi hazfedilip, delil olarak "Damme" bırakılmıştır.[456]

Başka bir başka şiirde ise;

دَارٌ لِسَلمِي إِذْهِ مِنْ هَوَاكَا[457]

Verilen örnekte görüldüğü üzere (هِيَ) zamiri hazfedilip ona delil olarak "Kesra" bırakılmıştır.[458]

Bir başka örnekte ise;

فَبَيْنَاهُ يَشْرِي رِحْلهُ قَالَ قَائِلٌ لِمَنْ جَمَلٌ رَخْو الْمِلَاطِ نَجِيبٌ[459]

Bu örnekte ise şair aslında (فَبَيْنَاهُوَ) demek istemektedir. Burada "Vâv" harfi sakin yapılmıştır. "Damme" de "Vâv" Harfine delalet ettiği için zamirden "Vâv" harfi hazfedilmiştir.[460]

Bu görüşü savunanların aktardıkları başka bir delil ise, (أَنَ فِي الدَّارِ) cümlesidir. Örnekte "Elif" harfinin "Fetha" üzerine delalet etmesinden dolayı (أَنَا) zamirindeki "Elif" hazfedilmiştir. Yine benzer şekilde (وَنادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ)[461] ayetindeki "Hâ" harfi, "Fetha" ile okunduğunda (ابْنَهَا) kastedilmektedir. "Elif" Harfi, "Fetha" üzerine delalet ettiği için hazfedilmiştir. (ابْنَهَا) Şeklinde kıraat edildiği zaman *"Eşinin başkasının sulbünden olan*

[454] "Bu Zeyd'dir. Aramızdaki Ömer'dir."
[455] "Eğer doktorlar benim etrafımda olsalardı, keşke doktorlarla beraber şifâ olsaydı."
[456] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 105.
[457] "Bu Selman'ın evidir. O, Hevak'tandır".
[458] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 105.
[459] "Bir ara kendi hayvanını satın alıyordu, ardından birisi dedi ki: Bu tüysüz deve kimindir?".
[460] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 105-6.
[461] Hûd: 11/42.

oğlu" kastedilmektedir. Müellif, bu durumun Arap kelamında çokça bulunduğunu aktarmaktadır.[462]

3-Harekelerin ve Harflerin Birbirine Eşit Olduğunu Savunanların Görüşleri ve Delilleri: Eserde, ehl-i nazardan bazılarının, zikredilen harflerle harekelerin birbirinden alınmalarının söz konusu olmadıkları ifade ettiklerine yer verilmiştir. Dolayısıyla bu son görüşe göre bu harfler ile harekelerin birbirinden önce ya da sonra olmaları veyahut da birbirlerinden türemeleri söz konusu değildir. Mekkî'de bu görüşü desteklemektedir.[463]

2.3.2.5. Dillerde Müşterek ve Münferid Olan Harfler

Mekkî, Arapların kullandığı meşhur yirmi dokuz harfin bazılarının diğer dillerde kullanılan harflerle aynı olduğunu, bazılarının ise sadece Arap diline has olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; (ظ) harfinin sadece Arapçaya has olduğunu zikretmiştir. Müellif bazı dilcilerin, (ح) harfinin de yalnız Araplara has olduğunu ifade ettiklerini, Esma`î'nin (v.216) de, Rumca ve Farsça'da (ث) harfinin, Süryanice'de de (ذ) harfinin bulunmadığını tespit ettiğini ondan nakille aktarmıştır. Mekkî, (ص - ض - ع - ق - ث - ظ) harflerinin kullanımının Araplarda çok, bazı acem dillerinde ise kullanımlarının az, bazılarında ise hiç kullanılmadıklarını, "Hemze"yi acemlerin sadece kelimelerin başında kullandıklarını, ortada ve sonda kullanımının ise sadece Araplara has olduğunu da aktarmış ve [464](التَّنُّور) kelimesinin ise bütün dillerde aynı olduğunu ifade etmiştir.[465]

2.3.2.6. Harflerin Sıfatları, Lakapları ve İlletleri

Halil b. Ahmed, harflerin sıfatlarını çıkış yerlerine nispet ederek on tane zikretmiştir. Bunlar; halkıyye, leheviyye, şeceriyye, eseliyye, nit'ıyye, lesêviyye, zilgıyye, şefehiyye, cevfiyye ve hevâiyye sıfatlarıdır.[466]

---

[462] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 106.
[463] Mekkî, 106.
[464] Tandır.
[465] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 113-114.
[466] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I:41-42.

Sibeveyh'e gelince, herhangi bir tasnife tabi tutmadan on iki sıfatın varlığından bahsetmektedir. Bunlar; cehr, hems, şiddet, rihvet, beyniyye, inhirâf, ğunne, tekrir, lîn, hâvî, mutbaka ve münfetih sıfatlarıdır.[467]

Dânî harflerin sıfatlarını iki kısımda ele almaktadır. Bunlardan ilki; "*Harflerin telaffuz sınırları ve lafızların hakîkati"* başlığı altında, muharrek, müsekken, muhtelas, mûram, muhfâ, müşemm, mehmûz, memdûd, mübeyyen, müdğam, meftûh ve mümâl sıfatları olmak üzere on iki tanedir. Dânî, bu kavramları açıklamadan önce bunların bilinmeden tecvîdin tam anlamıyla yerleşmeyeceğini ve telaffuzda tahkikinde gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.[468] İkincisi ise, "*Harflerin sıfatları ve tasnifi"* başlığı altında; mehmus, mechur, şedîd, rihvet, mutbak, munfetiha, müste`liye, mustefile, memdûde, safîr, mutefeşşî, mustetîle, mukerrar, munharif, ğunne ve hâvî sıfatlarıdır. Bunları açıkladıktan sonra ayrı bir fasıl açarak, muşrabe (kalkale), zevâid harfler, i`tilâl harfleri, idğâm olunmaktan men edilmiş harfler ve bedel harfleri olmak üzere yirmi bir tane sıfatın varlığından bahsetmektedir. Ayrıca i`tilâl harflerini açıklarken bu harflere cevf harfleri dendiğini de aktarmıştır. Bununla beraber şiddet ve rihvet harflerini açıklarken de *"Şiddet sıfatıyla birlikte sesin aktığı harfler"* başlığında her ne kadar beyniyye sıfatına ismen değinmemiş olsa da buna yönelik olarak bir ayrım yapmıştır.[469] Bunlarla müellifin iki ayrı başlık altında zikrettiği sıfatların toplamının ise otuz beş tane olduğunu ifade edebiliriz.

Mekkî ise, harflerin sıfatları ve bunların illetleriyle ilgili konu üzerine, sürekli araştırmalar yaptığını bunları kırk dört tane olarak tespit ettiğini[470], bu sıfatların ve lakapların on tanesinin ise Halil b. Ahmed'in *"Kitâbu'l-Ayn"* kitabının başında yer aldığını ve bunları harflerin çıkış yerlerine nispet ettiğini ifade etmiştir.[471] Mekkî, kendi tespit ettiği sıfatların her birinin harflerdeki bir manaya ve faydaya işaret ettiğini, bu fayda ve manaların ise başka harflerde olmadığını zikretmiştir.[472]

Müellifin eserinde yer verdiği sıfatlar sırasıyla, mehmûse, mehcûre, şedîde, rihvet, zevâid hafler, muzebzebe, asliyye, ibdâl, itbâk, munfetiha, isti`lâ, mustefile, safîr, kalkale

[467] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:434-36.
[468] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 95-101.
[469] Dânî, 105-10.
[470] Mekkî, 115.
[471] Mekkî, 138.
[472] Mekkî, 138.

(laklaka), medd, lîn, hevâiyye, hafiyye, illet, tefhîm, imâle, muşrabe (muhâleta-muhâlita), mukerrar, ğunne, inhirâf, cers, mustetîle, mutefeşşî, musmata, muzleka, summ, mehtûf, râci', muttasıl, halkıyye, leheviyye, şeceriyye, eseliyye, nit'ıyye, lisêviyye, zilkıyye (zevlegıyye), şefehiyye, cevfiyye, hevâiyye harfleridir.[473] Ayrıca Dânî'de olduğu gibi Mekkî'nin de her ne kadar beyniyye sıfatını ilgili başlık altında ele almamış olsa da bu sıfatın varlığına yönelik olarak ifadeleri mevcuttur.[474] Bunları sıfatları ele alırken ayrıca inceleyeceğimiz için şimdilik burada detaya girmiyoruz. Bunu da eklediğimizde müellifin temas ettiği sıfatların sayısının kırk beş olduğunu ifade edebiliriz. Bunlardan on tanesini el-Halil'in isimlendirmesi olduğunu daha önce zikretmiştik.

Müellif eserinde ayrıca Mâzinî'nin (v. 249/863) sıfatlar konusundaki taksimine de yer vermiştir. Mâzinî'nin bu konudaki görüşleri; *"Kelamın oluştuğu harfleri birbirinden ayıran sıfatların, cehr, hems, şiddet, irhâ, itbâk, medd ve lîn olmak üzere yedi tanedir. Bunlar;* (جَهَرْتَ أَوْ هَمَسْتَ أَوْ أَطْبَقْتَ أَوْ شَدَدْتَ أَوْ مَدَدْتَ أَوْ لَيَّنْتَ) *sözlerinde de toplanabilir. Şayet tek bir mahreç ve sıfat olsaydı, konuşma hayvanların seviyesinde olurdu. Çünkü onların tek bir mahreci ve sıfatı vardır. İnsanlarda tıpkı hayvanlar gibi tek mahreç ve sıfattan konuşmuş olsalardı kelamdan bir şey anlaşılamazdı. Harflerin bu şekilde farklı mahreç ve sıfatlarının bulunması Allah (c.c)'ın benî âdemin seslerinde yarattığı bir hikmetidir. Bu sıfatlarla insanlarla hayvanların sesleri birbirinden ayrılmaktadır. Âdemoğlunun lafızlarındaki harflerin sıfatlarının, mahreçlerinin ve tabiatlarının farklı olmasıyla birlikte mütekellimin ifade etmek istediği mana muhatap için anlaşılır hale gelmektedir"* şeklindedir.[475]

Eserde, bir harfte; bir, iki, üç ya da daha fazla sıfatın bulunabildiği, bazı sıfatların ortak olduğu, bazılarının ise farklı olduğu da ayrıca aktarılmıştır. Bazı harflerin mahreçleri bir olup sıfatları farklı olabilirken, sıfatları bir olup mahreçleri farklı da olabilmektedir. Dolayısıyla mahreçleri ve sıfatları aynı olup farklı olan iki harf bulunmamaktadır. Çünkü bu durum işitmede ortak olmayı gerektirir. Bu durumda lafız tek bir lafız olacağından, kelamdan istenilen mana elde edilemeyecektir.[476] Dolayısıyla

[473] Mekkî, 115-43.
[474] Mekkî, 132.
[475] Mekkî, 143-44.
[476] Mekkî, 115.

harflerin sıfatlarının ve isimlerinin bilinmesiyle birlikte harfler ancak rahatlıkla birbirlerinden ayırt edilebilirler.[477]

Müellif, harflerin sıfatlarının ve lakaplarının onların yaratılış özellikleri olduğunu, Allâh (c.c) tarafından bu tabiat üzerine yaratıldıklarını ve yaratılış özelliklerine uygun bir şekilde ıstılahî olarak isimlendirildiklerini aktarmaktadır. Ayrıca bu isimlendirmelerin, ittifakla yapıldığını da ifade etmiştir. Mekkî, harflerin sıfatlarını iştikak (kök) manasıyla ilişkilendirerek açıklamıştır.[478]

Burada şunu ifade etmek isteriz ki incelediğimiz eserlerde harflerin sıfatları lâzımî ve arızî sıfatlar olarak taksim edilmemiştir. Buradan hareketle dönem itibariyle harflerin sıfatlarıyla ilgili bir sınıflandırma yapılmadığını düşünmekteyiz. Ancak her ne kadar bu şekilde bir sınıflandırılma yapılmamış olsa da müelliflerin, harflerin sıfatlarıyla ilgili açıklamaları ya da harfleri tek tek ele alırken bazı sıfatların korunması yönünde yaptıkları uyarıları dikkate alacak olursak, lazımî ve arızî sıfatların varlığıyla alakalı çıkarımlarda bulunabiliriz. Ayrıca, Mekkî'nin kalkale sıfatını açıklarken bu sıfatın, "Kâf" harfinin asıl sıfatı olduğunu söyleyenlerin olduğuna yönelik ifadesi de bu şekilde bir ayrımın varlığına işaret etmektedir.[479]

Müellif harflerin sıfatlarını, lazımî ve arızî olarak taksim etmediği için bizde burada bir ayrım yapmayarak eserde aktarıldığı şekliyle konuyu ele alacağız.

2.3.2.6.1. el-Hurûfi'l-Mehmûse (اَلْحُرُوفُ الْمَهْمُوسَةُ)

el-Halil'in, nefesin akması ve akmaması şeklindeki ifadelerinden açık bir şekilde olmasa da cehr ve hems sıfatlarını bilinçli olarak vurguladığı aktarılmaktadır.[480] Ğanim Kaddûrî, mehmûs ve mehcûr sese ilişkin ilk tanımı yapan kimsenin Sibeveyh olduğunu ifade etmiştir.[481]

Sibeveyh mehmûs sıfatını; kendisiyle beraber nefesin akması ve bu şekilde harfin mahrecine olan baskısının zayıf olması şeklinde, tanımlamıştır. Bu harfler; (ح - ث - ت -

[477] Mekkî, 241.
[478] Mekkî, 115-16.
[479] Mekkî, 124.
[480] İbrahim Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, 185.
[481] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'an Fonetiği Üzerine Tetkikler*, çev. Mehmet Emin Maşalı vd., Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, 128.

خ - س - ش - ص - ف - ك - ها) harfleridir.[482] Dânî'de hems ısfatını; telaffuzda sesin nefesle beraber akmaması şeklinde izah etmiş ve bu harfleri, (كسف شخصه تحث) hecesinde sistematize ederek bir araya getirmiştir. Ayrıca bu harfin mahrecine olan baskısının zayıf olduğunu da ifade etmiştir.[483]

Mekkî ise, hemsin lügat manasını; gizli zayıf bir his olarak, açıklayarak bu şekilde isimlendirilmesi, zayıf olmasına bağlamıştır. Delil olarak ise; (فَلاَ تَسْمَعُ إِلّا هَمْسًا)[484] âyetinde geçen hems kelimesinin, *"Yavaşça yürürken çıkan ayak sesi"* olarak açıklanmasını göstermiştir. Terim olarak; konuşma esnasında harflerin zayıf olmasından dolayı sesin nefesle beraber akmasıdır.[485] Mahreçlerine itimatlarının zayıf olmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bu harfler; (سكت فحثه شخص), ve (ستشحثك خصفه) hecelerinde ya da (كست شخصه فحث) hecesinde toplanmıştır. Cehr harflerinden daha zayıf olmakla beraber kendi aralarında da birbirlerinden daha zayıf ve kuvvetli olanları mevcuttur. Örneğin; "Sâd" harfinde isti'lâ, ıtbâk ve safir sıfatları, "Hâ" (خ) harfinde de isti'lâ sıfatı bulunmasından dolayı diğerlerinden daha kuvvetlidirler.[486]

2.3.2.6.2. el-Hurûfi'l-Mehcûra (اَلْحُرُوفُ الْمَهْجُورَةُ)

Sibeveyh mechûre sıfatını, telaffuz sırasında mahrece yapılan baskının tam olmasından kaynaklı olarak nefesin harfle beraber akmaması, şeklinde izah etmiştir. Bu baskı ortadan kalkınca da nefes tekrar akmaktadır. Bu harfler, mehmûs harfleri dışındaki diğer on dokuz harftir.[487] Dânî bu sıfatı; harflerin telaffuzu sırasında sesin nefesle beraber akmasının engellenmesi olarak açıklamıştır. Bunun sebebi ise, harfin mahrecine olan itimadının kuvvetli olmasıdır. Müellif, ayrıca hemsin gizlemek, cehrin ise; ilân etmek anlamlarına geldiğini de aktarmıştır. Bu harfleri; (ظل قيد بطغم زر بطا وأذ نعج) hecesinde toplamıştır.[488]

Mekkî ise, mehcûrun lügatte; güçlü ve şiddetli bir ses olduğunu ifade etmiştir. Terim olarak ise; harfin kuvvetli olmasından dolayı telaffuz sırasında sesin nefesle

---

[482] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:434.
[483] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 105.
[484] Tâhâ: 20/108.
[485] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 116.
[486] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 116.
[487] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:434.
[488] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 105.

beraber akmasının engellenmesidir. Bu harflerin kuvveti, çıktığı yere dayanmaktadır. Bu durum harfin güçlü olmasını da beraberinde getirmiştir. Bundan ötürü de cehr diye isimlendirilmişlerdir. Cehr harfleri, hems harfleri dışındaki diğer harflerdir. Başka bir deyişle cehr sıfatı, hems sıfatının zıttıdır. Hems sıfatından daha kuvvetli bir sıfattır. Ayrıca hems harflerinde olduğu gibi cehr harflerinin de kendi aralarında birbirinden daha güçlü ve zayıf olanları mevcuttur.[489]

Müellifin hems harflerinde olduğu şekliyle cehr harflerini bir arada toplayan bir kodlama yapmamıştır.

Sonuç olarak hems ve cehr sıfatları, telaffuz sırasında sesin nefesle beraber akıp akmaması şeklinde bir ayrımdan yola çıkılarak belirlenmiştir. Ayrıca Dânî'nin ve Mekkî'nin izahatlarından Sibeveyh'in etkisinde kaldıkları da anlaşılmaktadır.

2.3.2.6.3. el-Hurûfi'ş-Şedîde (اَلْحُرُوفُ الْشَدِيدَةُ)

Sibeveyh, şiddeti; harfin akıcılığına engel teşkil eden sıfat, şeklinde açıklamıştır. Bu harfler; "Hemze", "Kâf", "Kêf", "Cîm", "Dâl", "Tê", "Tâ" ve "Bâ" olmak üzere sekiz tanedir. [490] Dânî' de şiddet sıfatını; telaffuz sırasında sesin akmayıp hapsolması, olarak tanımlamıştır. Bunun sebebi ise, harflerin yerlerine olan itimatlarının kuvvetli olmasıdır. O, bu harfleri (أجدك قطبت) hecesinde sistematize etmiştir. Örneğin; (الحج) ve (ألج) kelimelerinin telaffuzunda harfin kuvveti, sesin nefesle beraber akmasını engellemektedir.[491]

Mekkî de bu harfleri (أجدك قطبت) hecesinde bir araya getirmiştir. O, şiddet sıfatını; sesin telaffuz esnasında akmayıp hapsolması, şeklinde tanımlamıştır. O da tıpkı Dânî gibi, bu harflerin şiddet harfi olarak isimlendirilmelerinin sebebini; harflerin kendi yerlerine olan bağlılıklarının şiddetli ve katı olmasına bağlamaktadır. Öyle ki, neredeyse telaffuz esnasında onlarla beraber ses bile çıkmamaktadır. Örneğin (اَلْحَجُّ) ve (اَلَدُّ) kelimelerinde ses nefesle beraber akmamaktadır.[492]

---

[489] Mekkî, 116-117.
[490] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:434.
[491] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 105.
[492] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 117-18.

Müellif, şiddet sıfatının, harflerin güçlü oluşunun alametlerinden olduğunu, bir harfte, şiddet sıfatı ile beraber cehr, ıtbâk, isti‘lâ sıfatlarından ikisinin ya da daha fazlasının bulunması halinde, bunun kuvvetin zirvesi olarak kabul edildiğini zikretmiştir. Çünkü zikrolunan bütün bu sıfatlar, güçlü sıfatlardır. Örneğin “Tâ” harfinde şiddet, cehr, ıtbâk ve isti‘lâ sıfatları mevcuttur. “Sâd” Harfinde ise safir, isti‘lâ ve ıtbâk sıfatı olmasına rağmen, şiddet ve cehr sıfatları bulunmadığı için “Tâ” harfinden daha zayıf bir harftir. Yine “Dâd” harfi, kendisinde bulunan cehr sıfatının, “Sâd” harfinde bulunan safîr sıfatından daha güçlü olmasından dolayı “Sâd” harfinden daha güçlü bir harftir. Bir harfte, güçlü sıfatların fazlalığı harfi güçlü yaptığı gibi zayıf sıfatların fazlalığı da harfi o kadar zayıf yapmaktadır. Eser de muhatapların dikkatine çekilen bir hususta, harflerin güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesiyle ancak kıraat esnasında her harfin hakkının tam anlamıyla korunabileceğidir.[493]

2.3.2.6.4. el-Hurûfi’r-Rihvet (اَلْحُرُوفُ الرَّخْوَةُ)

Sibeveyh, rihvet harflerinin telaffuzu sırasında, sesin harfin mahrecinden aktığını ve bunların; “Hê”, “Hâ” (ح), “Hâ” (خ), “Ğayn”, “Şîn”, “Sîn”, “Sâd”, “Dâd”, “Zây”, “Zâ”, “Sê”, “Zâl” ve “Fâ” harfleri olmak üzere on üç tane olduğunu aktarmıştır.[494] İbn Cinnî’de rihveti; telaffuzda kendisinde sesin aktığı harf, olarak açıklamıştır.[495] Dânî ise rihveti; telaffuzda, sesin harfin mahrecinden akması, şeklinde izah etmiş (الغض) ve (الظش) kelimelerini de buna örnek olarak vermiştir. O, bu harfleri; (خس حظ شص هز ضغث فذ) hecesinde sistematize etmiştir.[496]

Mekkî ise rihveti; telaffuzda sesin bunlarla beraber akmaması, olarak tanımlamıştır. O da bu harfleri Dânî’ye benzer şekilde; (ثخذ ظغش زحف صه ضس) hecesinde bir araya getirmiştir. Ayrıca, (لم يرو عنا) hecesi ile şiddet harfleri dışında kalan harfler olduğunu da ifade etmiştir. Telaffuzda, kendi yerlerine olan itimatlarının zayıf olmasından dolayı, şiddet harflerinden daha zayıftırlar. Örneğin; (الَس) ya da (الَش) kelimelerinde olduğu şekliyle, rihvet harflerinin telaffuzu sırasında ses, nefesle beraber akmaktadır. Bu da şiddetin zıttıdır. Bu harflerin rihvet diye isimlendirilmelerinin sebebi

[493] Mekkî, 117-118.
[494] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:434-35.
[495] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti’l-İ’râb*, I:70.
[496] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 106.

ise; rihvetin, leyyin/yumuşaklık olmasıdır. Leyyin ise, şiddetin zıttıdır. Müellif rihvetin, şiddetin zıttı olmasından kaynaklı olarak bu harflerin, rihvet harfleri olarak isimlendirildiklerini ifade etmektedir. Rihvet sıfatı, hems ve hafâ sıfatları gibi zayıflık alâmetlerindendir. Bir harfte zayıf sıfatların sayısı miktarınca harfte ki zayıflık ziyade olur. Örneğin; "Hê" harfinde hems, infitâh, rihvet ve hafîlik sıfatları gibi birden fazla zayıf sıfat bulunmasından dolayı (رَمَاهُو-عَصَاهُو- بِهِي- فَيهِي) kelimelerinde mahrecinin açığa çıkarılması için bazen "Vâv" bazen de "Yâ" harfleri ile açıklanmıştır.[497]

2.3.2.6.5. el-Hurûfi'l-Beyniyye (اَلْحُرُوفُ الْبَيْنِيَّةُ)

Ğanim Kaddûrî'nin aktardığına göre harflerin, şiddet ve rihvet harfleri olarak nitelendirilmeleri Sibeveyh'e göredir ve sonrasında gelenler de Sibeveyh'in yolunu takip etmişlerdir.[498] Şunu da ifade etmemiz gerekir ki görüşlerine yer verdiğimiz müellif bu başlık altında sıfatı incelememiştir. Ancak, şiddet ve rihvet harflerini ele alış şekillerinden hareketle beyniyye sıfatını ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Sibeveyh, şiddet sıfatına sahip olan harfler ile rihvet sıfatına sahip olan harfleri zikrettikten sonra, "Ayn" harfinin bu iki sıfat arasında olduğunu ifade ederek beyniyye sıfatına vurgu yapmıştır. Bunun dışında (ل - ن - م - ر - و - ى - ا) harflerini açıklarken "Lâm" harfinin inhirâf özelliğine "Nûn" ve "Nûn" harflerinin ğunne sıfatlarına, "Râ" harfinin tekrir sıfatına, "Vâv" ve "Yâ" harflerinin lîn sıfatlarına ve "Elif" harfinin uçuşkan bir harf olmasına temas etmiştir.[499] Sibeveyh'in açıklamalarından hareketle zikredilen harfleri beyniyye harfleri olarak açıklamamış olsa da bu harfleri şiddet ve rihvet harflerinin dışında ele alması, onları da bu gruba dahil ettiğini göstermektedir. Ğanim Kaddûrî, İbn Cinnî'nin de harfleri, şiddet, rihvet ve bu iki sıfatın arasında olmak üzere üç farklı şekilde ele aldığını şiddet ve rihvet harfleri dışında kalan harfleri ise (لم يرو عنا) hecesinde topladığını aktarmıştır.[500]

Dânî ise, şiddet özelliği bulunan harflerin sekiz tane olduğunu, bunun dışındakilerin ise; harflerin telaffuzu sırasında kendisinde sesin aktığı şiddet harfleri ve

---

[497] Mekkî, 118-120.
[498] Attar, Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemezânî, *et-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd*, Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 253-54.
[499] Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitap*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, c. IV, Kahire, ts., 434-435.
[500] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 253.

rihvet harfleri olmak üzere iki gruba ayrıldığını aktarmaktadır. O, bu harfleri (لم نرع) hecesinde bir araya toplamıştır. Bu harflerin mahreçlerine olan bağlılıkları çıkış sırasında kuvvetli iken sonrasında mahreçlerinden uzaklaşmışlardır. Bundan dolayı da ses bunlarla beraber akmaktadır. "Ayn" harfinin telaffuzu sırasında dil, mahreçten çekildiği için ses nefesle beraber akmıştır. Bunun sebebi ise "Ayn" harfinin, "Hâ" (ح) harfine benzemesidir. "Râ" harfi de tekrir/ince sıfatından dolayı telaffuz sırasında mahrecinden saptığı için ses onla beraber akmıştır. "Lâm" harfinde de inhirâf sıfatından dolayı dilin yanının üst tarafı mahrecinden saptığı için ses, telaffuz sırasında kendisiyle birlikte akmıştır. Ancak bu harfteki akma mahreçte değil de dilin sivri kısmının birazcık üstünde gerçekleşmektedir. "Nûn" ve "Mîm" harflerinde ise ğunne sıfatından dolayı telaffuz sırasında dil, ğunnenin çıktığı tarafa doğru meylettiği için ses akma gerçekleştirir.[501] Açıkça görüldüğü üzere Dânî, "Vâv", "Yâ" ve "Elif" harflerini bu taksimatın dışında tutmuştur. Bununla beraber açıklamalarından hareketle beş harfin şiddetten rihvete doğru saptıklarını ifade edebiliriz.

Mekkî, (لم يروِ عنا) hecesinde toplanmış olan harfleri şiddet ve rihvet harflerinin dışında tutmuştur.[502] O, her ne kadar zikredilen sekiz harfi, şiddet ve rihvet harflerinin dışında bırakmış olsa da sıfatları incelerken beyniyye ya da mutavassıt harfler konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Eserde her ne kadar ilgili başlık altında Sibeveyh ve Dânî gibi beyniyye harflerine yönelik olarak detaylı açıklamalar yer almamış olsa da harflerin incelendiği bölümde benzer açıklamalar geçtiği için görüşler arasında sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmemiz adına ilgili açıklamalara burada yer vermeyi uygun gördük.

Müellif, inhirâf sıfatını açıklarken bazılarının; "Râ" harfinin şiddetten rihvete inhiraf ettiğini söylediğini, aktarırken.[503] "Râ" harfini ayrı bir başlık altında incelediği bölümde ise, rihvetten şiddete saptığını ifâde etmiştir.[504] "Ayn" harfi, rihvet harflerinden olmasına rağmen kendisinde birazcık şiddetinde bulunduğunu söyleyenler mevcuttur.[505] "Lâm" harfi ise, rihvet harflerinden olup telaffuz sırasında kendi mahrecinden "Nûn"

[501] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 106.
[502] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 118-19.
[503] Dipnotta Mekke nüshasında ibarenin, rihvetten şiddete saptığı yönündedir. Mekkî, 133.
[504] Mekkî, 195.
[505] Mekkî, 162.

harfinin mahrecine inhirâf etmektedir.[506] Müellif, inhirâf harflerini açıklarken "Lâm" harfinin rihvet ve şiddet arasında bir harf olduğunu belirtmek için (بين صفتين) tabirini kullanmıştır.[507] "Nûn" harfi de rihvet harfi olmasına karşın telaffuzda kendi mahrecinden "Lâm" harfinin mahrecine inhirâf etmiştir.[508] "Mîm" harfi de sakin olduğu zaman kendisinde bulunan ğunne sıfatından dolayı nefesin çıkışı, rihvet harflerine benzemesine sebep olmuştur.[509] Med ve Lîn harflerine gelince müellif, telaffuzları sırasında dilin ağızın herhangi bir yerine dayanmadığını ifade etmiştir.[510] Bu yönleriyle de şiddet ve rihvet harflerinden ayrılmaktadırlar.

Sonuç olarak harflerin, şiddet, rihvet ve bu ikisi dışında olanlar olarak ayrılması, telaffuz sırasında sesin nefesle beraber akıp akmamasına bağlanmıştır. Bu sekiz harfin iki grubun dışında olması noktasında ihtilaf bulunmazken harflerin açıklanması ve sayısı noktasında ise farklılık göze çarpmaktadır. Öyle ki, şiddet ve rihvet harflerine yönelik olarak Sibeveyh, İbn Cînnî ve Mekkî'nin aksine Dânî'nin şiddet harfi dışındaki harfleri iki kısımda incelediğini görmekteyiz. O, her ne kadar harfleri beyniyye olarak nitelendirmese bile "Lâm", "Râ", "Ayn", "Mîm" ve "Nûn" harfler olmak üzere bu beş harfi bunların dışında tutmuş, "Elif", "Vâv" ve "Yâ" harflerini ise, hiçbir gruba dâhil etmemiştir. Ayrıca Dânî, bu beş harfin şiddetten rihvete doğru saptığını ifade ederken Mekkî ise bunların, rihvetten şiddete doğru saptığını aktarmaktadır. Bununla birlikte dönem itibariyle harflerin beynniyye şeklinde net bir biçimde isimlendirilmesine yönelik olarak Sibeveyh'in "Ayn" harfinin *"Beyne'şiddet-i ve'r-rihve"* ve Mekkî'nin "Lâm" harfinin rihvetten şiddete sapması yönünde kullandığı *"Beyne sıfateyn"* tabirinin dışında başka net bir emare bulunmamaktadır.

2.3.2.6.6. el-Hurûfi'l-Itbâk (اَلْحُرُوفُ الإِطْبَاقُ)

Sibeveyh, harfler arasında, telaffuz sırasında dilin üst damağa kapanıp kapanmaması açısından ıtbâk (mutbaka) ve infitâf (munfetiha) sıfatlarına sahip harfler bulunduğunu aktarmıştır. Bunlardan ıtbâk sıfatına sahip olan harfler ise; (ص - ض - ط - ظ) harfleri olmak üzere dört tanedir. Geri kalan yirmi beş harf ise, infitâh harfleridir. Itbâk

[506] Mekkî, 188.
[507] Mekkî, 132.
[508] Mekkî, 193.
[509] Mekkî, 232.
[510] Mekkî, 126.

harflerinin telaffuzu sırasında dil, harflerin mahreçlerinden üst damağa doğru kapanır ve ardından ses, dil ile damak arasına hapsedilir. Ayrıca bu harflerin telaffuzu sırasında ıtbâk sıfatına dikkat edilmezse "Tâ" harfi "Dâl" harfine, "Sâd" harfi "Sîn" harfine, "Zâ" harfi "Zâl" harfine dönüşür. "Dâd" harfi de ise yerine gelebilecek başka bir harf bulunmadığı için tamamen ortadan kalkacaktır.[511] İbn Cinnî'de, ıtbâk harflerinin önemini açıklarken bu sıfatın beyanına dikkat edilmediği durumlarda Sibeveyh'in aktardığı değişimlerin meydana geleceğini zikretmiştir.[512] Dânî'de ıtbâk sıfatını, dilin üst damağa kapanması, şeklinde açıklamıştır.[513]

Mekkî ise bu harflerin ıtbâk harfi olarak isimlendirilmelerinin sebebinin; bu harflerin telaffuzu esnasında dilin bir kısmının hava ile beraber üst damağa yapışmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla hava, dil ile üst damak arasına sıkışır ve ardından ağız içerisinde bir yükselme meydana gelir.[514]

Eserde, ıtbâk harflerinin birbirleri arasında kuvvet farklılığının bulunduğu da zikredilmektedir. Örneğin; "Tâ" harfi, cehr ve şiddet sıfatlarından dolayı, ıtbâk harflerinin en güçlüsü olup, diğerlerine göre makamı daha da yüksektir. "Zâ" harfi ise; kendisinde rihvet ve inhirâf sıfatlarının bulunmasından dolayı aralarında en zayıf olanıdır. Telaffuzu sırasında üst dişlerle beraber dilin ucuna yapışmaktadır. "Sâd" ve "Dâd" harfleri ise, ıtbâk sıfatında orta kuvvettedirler.[515]

2.3.2.6.7. el-Hurûfi'l-Münfetiha (اَلْحُرُوفُ الْمُنْفَتِحَةُ)

Sibeveyh'in konuya ilişkin açıklamasına ıtbâk harflerini aktarırken değinmiştik. Bu harfler ıtbâk harfleri dışında kalan yirmi beş harftir. Dânî, infitâh sıfatını; harflerin telaffuzu sırasında dilin üst damağa kapanmadan ayrık bir şekilde bulunması, şeklinde izah etmiştir. Mekkî ise, bu harflerin infitâh olarak isimlendirilmelerinin gerekçesini; telaffuz esnasında hava ile beraber dilin üst damağa yapışmamasına bağlamıştır. Hava, ıtbâk harflerinde olduğu gibi dil ile üst damak arasına sıkışmamaktadır. Aksine telaffuz sırasında dil ile damak arası açılır ve hava çıkar.[516]

---

[511] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 436.
[512] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb*, I: 61.
[513] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 106.
[514] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 122.
[515] Mekkî, 122-23.
[516] Mekkî, 123.

Harflerin, telaffuzları sırasında dilin üst damağa kapanıp kapanmaması açısından ıtbâk ve infitâh harfleri olarak ele alınması noktasında Dânî'nin ve Mekkî'nin Sibeveyh'i esas aldığı kanaatindeyiz.

2.3.2.6.8. el-Hurûfi'l-İsti`la (اَلْحُرُوفُ الْإِسْتِعْلَاءُ)

Halil b. Ahmed'in harflerin sıfatlarına yönelik olarak yaptığı taksimlerden birinde; dilin damağa yükseltilmesi ve alçaltılması şeklinde muste`liye ve inhifâd şeklinde bir ayrıma gittiği aktarılmıştır. el-Halil'e göre isti'lâ harfleri; (ط - ظ - ض- ص - ق) olmak üzere beş tanedir.[517] Sibeveyh ise bu harfleri, imâle başlığı altında ele almıştır. O, bu harflerin imâle yapılmamasının sebebini, müste'liye harfleri olmalarına bağlamaktadır. Ancak el-Halil'e ilave olarak bu harflere (خ - غ) harflerini de ekleyerek bu sayıyı yediye çıkarmıştır.[518] Ayrıca Sibeveyh'in eserinin bazı kısımlarında isti`lâ yerine "Tasa`ud" kelimesini kullandığını da görmekteyiz.[519] İbn Cinnî'de harflerin sıfatlarına yönelik olarak yapılan tasniflerden birinin de isti`lâ ve inhifâd şeklinde olduğunu aktarmıştır. İsti`lâ harflerinin sayısını yedi olarak zikretmiş geri kalanların ise inhifâd harfleri olduğunu belirtmiştir. O, isti'lâ sıfatını, harflerin üst damakta yükseklik kazanması şeklinde açıklamıştır. Bununla beraber dördünün ıtbâk harfleri olduğunu, geri kalan üçünde ise ıtbâk sıfatının bulunmadığını belirtmiştir.[520] İbn Cinnî'nin bu tasnifinden hareketle onun Halil b. Ahmed'den etkilendiğini düşünmekle birlikte harflerin sayısı noktasında ondan ayrılmaktadır. Dânî'ye gelince isti`lâ sıfatını; harflerin telaffuzu sırasında dilin üst damağa yükselmesi olarak tanımlamıştır. Bu harfleri, (ضغط خص قظ) hecesinde toplamıştır. Ayrıca bu harfleri ıtbâk ve isti`lâ sıfatı özellikleri bulunması yönünde iki kısımda ele almış; ıtbâk sıfatına sahip olan harflerin telaffuzu sırasında dilin üst damağa yükselmekle birlikte üst damağa yapıştığını, diğer üç harfte ise dilin sadece üst damağa yükseldiğini ifade ederek bir ayrıma gitmiştir.[521]

Mekkî'nin konuya ilişkin açıklamalarına baktığımızda ise, bu harflerin isti`lâ harfleri olarak nitelendirilmelerinin sebebini; harflerin telaffuzu esnasında sesin üst

---

[517] İbrahim Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, 188.
[518] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 128-29.
[519] Sibeveyh, IV: 479-80.
[520] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb*, I: 71.
[521] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 106.

damağa yükselmesi ve ardından sesin hava ile beraber üst damağa yapışması şeklinde açıklamıştır. İsti`lâ harfleri, ıtbâk harflerinin yanında (ق -غ -خ) harfleriyle beraber yedi tanedir.[522] Müellif, ıtbâk harfleriyle beraber dilin üst tarafı damağı kuşattığını ancak bunun sadece ıtbâk harfleriyle beraber gerçekleştiğini, diğer isti`lâ harflerinde ise dilin üst tarafının damağı kuşatmadığını ve sesin de üst damağa yapışmadan yükseldiğini ifade etmiştir.[523]

2.3.2.6.9. el-Hurûfi'l-İstifâle (اَلْحُرُوفُ الْإِسْتِفَالَةُ)

İsti`lâ harfleri dışındaki diğer yirmi iki harftir.[524] Halil b. Ahmed yukarıda da ifade edildiği gibi istifâle kavramı yerine "İnhifâd" terimini kullanmıştır.[525] Sibeveyh ise, harflerin telaffuzu sırasında dilin altta bulunmasını *"Tefessül"* kavramıyla ifade etmiştir.[526] İbn Cinnî'de Halil b. Ahmed'in yolunu takip ederek istifâle kavramı yerine yukarıda da ifade edildiği gibi *"İnhifâd"* kavramını kullanmıştır.[527] Dânî'ye gelince, bu harflere istifâle sıfatının verilmesini; telaffuzları sırasında dilin üst damağa yükseltilmemesine bağlamaktadır.[528]

Mekkî, bu harflerin istifâle harfleri olarak isimlendirilmelerinin sebebini; harflerin telaffuzu esnasında isti'lâ harflerinde olduğu gibi sesin ve dilin üst damağa yükseltildiği gibi yükseltilmemesini göstererek, Dânî'ye benzer şekilde bir açıklama yapılmıştır. Müellif, harflerin telaffuzları esnasında mahreçlerinin durumlarına göre dilin, ağızın dibinde kaldığını aktarmıştır.[529]

Sonuç olarak; harflerin bu şekilde bir taksimata tabi tutulmasının sebebi, harflerin telaffuzları sırasında dilin üst damağa yükseltilmesi ya da altta bırakılmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca İsti`lâ harflerinin sayısı noktasında sonraki dönem âlimlerinin el-Halil'den ayrıştığı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber İbn Cinnî, Dânî ve Mekkî'nin isti`lâ harflerini ıtbâk özelliği bulunan ve bulunmayan olarak iki kısımda ele alması da son

---

[522] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 123.
[523] Mekkî, 123.
[524] Mekkî, 123-24; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[525] İbrahim Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, 188.
[526] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:130.
[527] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb,* I:71.
[528] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[529] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 123-24.

derece önemlidir. Bunun yanında diğerlerinden farklı olarak Dânî'nin isti`lâ harflerini hece harfinde toplaması da kayda değer bir ayrımdır.

2.3.2.6.10. el-Hurûfi's-Safîr (اَلْحُرُوفُ الصَّفِيرُ)

Ğanim Kadûrî, araştırdığı kaynaklar içerisinde bu sıfattan bahseden ilk kişinin Müberred (v. 286/899) olduğunu aktarmaktadır.[530] Sibeveyh, "*Dil ucu ve senâyâ (ön dişler) harflerinin idğam babı"* başlığı altında, (ص - س - ز) harfleri için "Sâfir harfleri" terimini kullansa da detaylı bilgi vermemektedir.[531] Dânî, bu harflerin telaffuzu sırasında ıslık sesine benzer ses çıkmasından dolayı bu adı aldıklarını ifade etmiştir.[532]

Mekkî ise safîr sıfatının hakikatini; dil ucu ile ön dişlerin arasından havayla beraber kuvvetli çıkan ve duyulduğunda açıkça hissedilebilen bir lafız, şeklinde açıklamıştır.[533] Bu harflerin bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi; telaffuz esnasında ıslık sesine benzer şekilde bir ses çıkmasıdır. Eserde, safîr sıfatının bu harflerde bulunan ekstra bir sıfat olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. Çünkü safir sıfatı, harflerin güçlü sıfatları arasında yer almaktadır. Bu harfler, güçlü ve zayıf olmaları bakımından farklılık arz etmektedir. "Sâd" harfi, kendisinde bulunan isti'lâ ve ıtbâk sıfatlarından ötürü diğer safîr harflerinden daha kuvvetlidir. "Zây" harfi ise, cehr sıfatından dolayı kuvvette "Sîn" harfinden daha öncedir. "Sîn" harfi ise, hems sıfatından ötürü bu harflerin en zayıfıdır.[534]

2.3.2.6.11. el-Harfi'l-Müstetîle (اَلْحَرْفُ الْمُسْتَطِيلُ)

Halil b. Ahmed'in istitâle kelimesini *"Uzamak"* anlamında kullandığı ifade edilmiştir.[535] Sibeveyh ise "Dâd" harfini açıklarken rihvet sıfatına bağlı olarak "Lâm" harfinin mahrecine bitişene kadar uzadığını, "Şîn" harfinin de aynı şekilde "Tâ" harfinin mahrecine bitişene kadar uzadığı için "Dâd" harfi gibi olduğunu ifade etmiştir.[536] Dânî' de aynı şekilde "Dâd" harfinin rihvet sıfatına bağlı olarak "Lâm" harfinin mahrecine

---

[530] Mekkî, 309-10. Ayrıca bkz. Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci,* 192-93.
[531] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:464.
[532] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[533] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 212.
[534] Mekkî, 124.
[535] İbrahim Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, 193.
[536] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV, 456-57; Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 316; Tetik, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 193-94.

kadar ağızda uzadığını, aktarmıştır. Bu duruma delil olarak ise, (الضَّالِّينَ)[537] kelimesinde idğâm yapılmasını göstermiştir. Ayrıca bu sıfata sahip olan harfin yalnız "Dâd" harfi olduğunu zikretmiştir.[538]

Mekkî'nin de konuya bakış açısı diğerleriyle benzer nitelik taşımaktadır. Bu sıfata sahip olan harfin yalnız "Dâd" harfi olduğu noktasında Dânî ile aynı düşünceye sahiptir. Eserde "Dâd" harfinin istitâle harfi olarak isimlendirilmesine gerekçe olarak; telaffuz sırasında lafzın ağızda uzaması gösterilmiştir. Çünkü mahreci, "Lâm" harfinin mahrecine yakın olduğu için telaffuz anında onun mahrecine bitişinceye kadar uzamaktadır. Ayrıca "Dâd" harfinde cehr, isti'lâ ve ıtbak sıfatlarının bulunmasından dolayı kuvvetli bir harftir.[539]

Sonuç olarak; ıstitâle sıfatının izahı noktasında aynı minvalde açıklamalar yapılırken bu sıfata sahip olan harfin hangileri olduğu hususunda Mekkî ve Dânî, Sibeveyh'ten ayrılmaktadır.

2.3.2.6.12. el-Harfi'l-Mukerrar (اَلْحُرْفُ الْمُكَرَّرُ)

Sibeveyh, harflerin sıfatları konusunu açıklarken bu harfler içerisinde mükerrer bir harf bulunduğunu ve şiddet özellikli olduğunu ifade etmiştir. Sibeveyh bu harfin "Râ" harfi olduğunu ve kendisinde bulunan tekrîr/tekrar sıfatından kaynaklı olarak "Lâm" harfine inhirâf ettiği için sesin akma gerçekleştirdiğini, bunun da tıpkı rihvet sıfatında olduğu gibi sesin uzamasına yol açtığını zikretmiştir.[540] Dânî'de bu sıfatın sadece "Râ" harfine has olduğunu şiddet harfi olduğu için de tekrîr sıfatından dolayı "Lâm" harfine inhirâf ettiğini ancak bu durumun sadece vakf ve sakin halde olduğu zaman ortaya çıktığını ifade etmektedir.[541]

Mekkî'nin konuya yaklaşımını ele alacak olursak o, "Râ" harfinin mükerrer olarak isimlendirilmesine gerekçe olarak; telaffuzu esnasında dilin harf üzerine tekrarlanmasını göstermiştir. Öyle ki dil harfin telaffuzu sırasında sanki bununla sallanmaktadır. Ayrıca "Râ" harfi şeddeli olduğunda bu durum kendisini daha da fazla ortaya çıktığı için kârînin

---

[537] Fâtiha: 1/7.
[538] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 108.
[539] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 134.
[540] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:435.
[541] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 108.

kıraat sırasında tekrir/tekrar sıfatını gizlemesi gerekmektedir. Çünkü "Râ" harfinde bulunan tekrir sıfatı, harfin güçlü sıfatları arasında yer almaktadır. "Râ" harfi, tekrîr sıfatından dolayı kuvvetli ve şiddetli bir harftir. Kendisinde bulunan tekrîrden ötürü de "Lâm" harfine doğru akması sebebiyle sesi akıcı bir harf olmuştur. Bu yönüyle de rihvet gibidir.[542]

Sonuç olarak; müelliflerin bu sıfata yönelik olarak yaptıkları açıklamalar paralellik arz etse de Dânî'nin tekrîr sıfatının sadece vakf ve sakin halde gerçekleşeceğine yönelik görüşü, Sibeveyh ve Mekkî'den farklılık arz etmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Mekkî, harfin şeddeli olduğu durumlarda tekrîr sıfatının daha da belirgin hale geleceğini ifade etmesi, Dânî'nin görüşüne yakınlık arz etmektedir.

2.3.2.6.13. el-Harfi'l-İnhirâf (حَرْفُ الْإِنْحِرَافِ)

Sibeveyh'in açıklamalarına baktığımızda inhirâf harfinin sadece "Lâm" harfi olduğunu aktarmaktadır. O, "Lâm" harfinin şiddet özellikli bir harf olmasına rağmen sesin onda bir akma meydana getirdiğini ifade etmiştir. Dil, sese paralel bir şekilde mahrecinden saptığı için şiddet harflerinde olduğu gibi bir engellemeyle karşılaşmamaktadır. Bu durumda ses, "Lâm" harfinin mahrecinin yerine, dil ucunun iki tarafının biraz üstünden çıkmaktadır.[543] Dânî'de inhirâf harfine sahip olan harfin sadece "Lâm" harfi olması noktasında, Sibeveyh'le aynı görüşü paylaşmaktadır.[544] "Lâm" harfinin telaffuzu sırasında dilin kıvrılmasıyla birlikte ses "Lâm" harfinin mahrecinin yerine dilin ince kenarının birazcık üzerinden akmaktadır.[545] Dânî; Kûfî'lerin mükerrar olan "Râ" harfinin, "Nûn" harfinin mahrecinden "Lâm" harfinin mahrecine doğru sapmasından dolayı onu da inhirâf harfi saydıklarını aktarmıştır. Çünkü bu durumda konuşan kimse, tekrîrden dolayı sanki iki "Râ" harfi telaffuz etmektedir.[546]

Mekkî ise, bu harflerin "Lâm" ve "Râ" harfleri olduklarını ifade ederek Sibeveyh ve Dânî'den ayrılmaktadır. Bu harflerin, inhirâf olarak isimlendirilmelerine gerekçe olarak; telaffuzları sırasında kendi mahreçlerinden ve sıfatlarından çıkıp başka harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına bitişmelerini göstermiştir. Örneğin; "Lâm" harfinde rihvet

---

[542] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 130-31.
[543] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:435.
[544] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 108.
[545] Dânî, 106.
[546] Dânî, 108.

sıfatı olmasına rağmen, dil sesle beraber şiddete sapmaktadır. Şiddet olayı ise bu sesin çıkmasına mâni oluşturmamaktadır. Ayrıca rihvet ile beraber çıkan ses, "Lâm" ile tam çıkmamaktadır. Yani "Lâm" harfinin rihvet harfi olması ve telaffuzu sırasında şiddet sıfatına yönelmesi onun rihvet harfi olmasıyla tenakuz oluşturmamaktadır. Bu durumda "Lam" harfi ne şiddet ne de rihvet harfidir. Her ikisinin hükmünden de sapmaktadır. Dolayısıyla iki sıfat arasında bir harftir. "Râ" harfi ise kendisine en yakın olan mahreçlerden olan "Nûn" harfinin mahrecinden "Lâm" harfinin mahrecine sapmaktadır. "Lâm" harfi ise "Nûn" harfinin mahrecine göre "Râ" harfinin mahrecine daha uzak olan bir mahreçtir. Bundan dolayı da inhiraf harfi olarak isimlendirilmiştir.[547] Ayrıca beyniyye harflerini açıklarken temas ettiğimiz gibi Sibeveyh ve Dânî "Lâm" harfinin şiddetten rihvete saptığını ifade ederlerken Mekkî ise burada rihvetten şiddete yöneldiklerini aktarmaktadır.

Eserde temas edilen bir hususta bazılarının "Râ" harfi ile ilgili; "Lâm" harfine saptığı için inhirâf olarak isimlendirildiğidir. Çünkü "Râ" harfi asılda şiddet harfi[548]olmasına rağmen, şiddetten rihvete doğru sapmıştır. Öyle ki şiddetle beraber ses onunla akmazken rihvete saptığı için ses onunla beraber akmaktadır. "Râ" harfinde bulunan şiddet sıfatı, tekrîr sıfatından daha güçlü olmasına rağmen "Râ" harfinin şiddetten rihvete doğru sapması, telaffuz sırasında sesin harfle beraber akmasına yol açmıştır.[549]

2.3.2.6.14. el-Harfi'l-Ğunne (حَرْفًا الْغُنَّة)

Sibeveyh, bu sıfatın "Mîm" ve "Nûn" harflerine has bir sıfat olduğunu zikretmiştir. Bu sıfatı: *"Sesi akıcı şiddetli harfler olup burundan gelen ğunne sesidir. Harflerin mahreçlerinin yerinde sabit olmasına rağmen ğunne sesi burundan çıkmaktadır. Burun kapatıldığında ise bu ses çıkmamaktadır."*[550] şeklinde açıklamıştır. Dânî de tıpkı Sibeveyh gibi bu harflerin, "Mîm" ve "Nûn" harfleri olduğunu ve genizden geldiğini belirtmiştir. Bunun delili ise; burnun sıkılması halinde ğunnenin çıkmamasıdır. Ayrıca müellif hayşûmu; ağız içine doğru uzanan burun deliği olarak açıklamıştır. Bunun

---

[547] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 132.
[548] Ahmet Hasan Ferhat eserin Mekke nüshasında ibarenin, "Râ" harfinin "Rihvet harfi" şeklinde olduğunu tahkikin dipnotunda aktarmaktadır. Mekkî, 133.
[549] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 131-33.
[550] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 435.

yanında bu sıfatın "Mîm" harfinde "Nûn" harfine göre daha yoğun bulunduğunu da zikretmiştir. Çünkü sakin "Mîm" kendi dışında hiçbir harfe idğâm edilmezken "Nûn" harfi kendi dışındaki diğer harflere idğâm edilmektedir.[551]

Müellifimiz ise bu harflerin, "Nûn-i sâkine" ve "Mîm" harfleri olduğunu aktarmıştır. Bu şekilde isimlendirilmelerine gerekçe olarak; telaffuz sırasında sesin genizden (خياشيم) gelmesini göstermiştir.[552] Ğunnenin mahrecinin genizden olmasına delil olarak; burnun tutulması durumunda "Nûn-i sâkine" harfindeki sesin ğunnesiz bir şekilde çıkması gösterilmiştir. Ayrıca ğunnenin boğazın üst boşluğunda oluşan bir ses olduğu da aktarılmıştır.[553] Ğunne sıfatı, ıtbâk harflerinde ıtbâk, safîr harflerinde de safîr sıfatının zâide bir sıfat olması gibi bu iki harfte zâide sıfattır. Ayrıca ğunne sıfatı, harfin kuvvetli sıfatları arasında yer almaktadır. Tenvîn buna örnektir.[554]

Özetle; Sibeveyh ve Dânî ğunne sıfatının "Mîm" ve "Nûn" harflerine has bir sıfat olduklarını ifade ederlerken, Mekkî ise; bu sıfatın "Mîm" ve "Nûn" harflerinin sakin olmaları durumunda meydana geldiğini ifade etmektedir.

2.3.2.6.15. el-Hurûfi'z-Zevâid (اَلْحُرُوفُ الزَّوَا ئِدُ)

Dânî, zevâid harflerin on tane olduklarını ve (سألتمونيها) hecesinde toplandıklarını aktarmıştır.[555] Mekkî'de bu harflerin (اليوم تنساه) ya da (سألتمونيها) hecelerinde zikredilen harfler olduklarını ifade etmiştir. Bu harflerin zevâid harfler olarak isimlendirilmelerinin gerekçesi ise ister isim olsun ister fiil olsun Arap kelamında bu harfler dışında zâid harf kullanılmamasıdır. Bu harfler; fâu'l-fiil, lâmu'l-fiil ve aynu'l-fiilin dışındaki fiil vezni üzerine gelirler. Ayrıca bir kelimede birden fazla zâid harf bir arada bulunabilir. Örneğin (انطلق) ve (استكبر) fiillerinde (ن - س - ت - ا) harfleri zâidedirler. Ayrıca zâid harfler, "Elif" harfi dışında bir kelime de aslî olarak da bulunabilirler. Bu harfler, müzebzebe harfleri olarak da isimlendirilmiştir. Muzebzebe ise bir lakaptır.[556]

---

[551] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[552] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 131.
[553] Mekkî, 240-41.
[554] Mekkî, 131.
[555] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[556] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 120-21.

2.3.2.6.16. el-Hurûfi'l-Muzebzebe (اَلْحُرُوفُ الْمُذْبْذَبَةُ)

Muzebzebe harfleri, yukarıda zikredilen zâid harflerdir. Müellif bu şekilde isimlendirilmelerine gerekçe olarak, belli bir hal üzerine karar kılmamalarını göstermiştir. "Elif" dışındaki diğer zâid harfler, bir kelimede bazen aslî bazen de zâid olarak gelebilmektedir. "Elif" harfi ise daima zâidedir.[557] Daha önce de geçtiği üzere onun aslî olması ancak başka bir harfle bulunmasına bağladır.[558]

2.3.2.6.17. el-Hurûfi'l-Asliyye (اَلْحُرُوفُ الْأَصْلِيَّةُ)

Dânî, eserinde her ne kadar bu sıfata yer vermemiş olsa da yirmi dokuz harfin on tanesini zâid harf olarak nitelendirmesi geriye kalan harfleri aslî harf olarak gördüğünü göstermektedir.[559] Mekkî ise bu konuda bir isimlendirme yaparak zâid harflerin dışında kalan on dokuz harfin aslî harf olduğunu aktarmıştır. Harflerin aslî olarak isimlendirilmelerinin sebebi ise ister fiil olsun ister isim olsun, Arap kelamında daima aslî olarak bulunmalarına bağlamıştır. Ayrıca bu harflerin hepsinin noktalı harfler olmasına vurgu yapması önemli bir tespittir.[560]

2.3.2.6.18. el-Hurûfi'l-İbdâl (الْحُرُوفُ الْإِبْدَالُ)

Dânî bu harfler için *"Bedel harfleri"* kavramını kullanmıştır. Zâid harflerden "Sîn" harfinin çıkarıp "Tâ", "Cîm" ve "Dâl" harflerini ekleyerek (طَالَ يَوْمٌ أَنْجَدَتْهُ) hecesinde bu harfleri sistematize etmiştir.[561]

Mekkî'de ibdâl harflerinin, (طَالَ يَوْمٌ أَنْجَدَتْهُ) hecesinde zikredilen on iki harf olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu harflerin ibdâl harfleri olarak isimlendirilmelerinin gerekçesini, başka harflerden alıntılanmış olmalarına bağlamaktadır. Örneğin (هَذا أَمْرٌ لَازِبٌ) *"Bu iş gereklidir"* cümlesinde (لَازِبٌ) yerine (لَازِمٌ) da denilmiştir. Bu kelimede "Mîm" (م) harfi "Bâ" (ب) harfinden ibdâl edilmiştir. "Bâ" harfi "Mîm" harfinden ibdâl edilmemiştir. Çünkü "Bâ" harfi, ibdâl harflerinden değildir. Bununla beraber diğer harfler "Bâ" harfinden ibdâl edilebilirler. Eserde temas edilen diğer bir hususta, bedelin her şeyde câiz

---

[557] Mekkî, 121-22.
[558] Mekkî, 94.
[559] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[560] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 121-22.
[561] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.

olmadığıdır. Başka bir ifadeyle bunun bilinmesi, ancak semâ`î olarak mümkündür. Kıyâsî değildirler. Ayrıca, Arapların bu on iki harfin dışındaki diğer harfleri ibdâl ettiklerine yönelik olarak bir rivayette bulunmamaktadır.[562]

2.3.2.6.19. el-Hurûfi'l-Kalkale (اَلْحُرُوفُ الْقَلْقَلَةُ)

Sibeveyh, kalkale harflerinin (ق - ج - ط - د - ب) harfleri olmak üzere beş tane olduğunu aktarmıştır. Harfler arasında mahrecinde baskılanan birtakım harfler bulunduğunu, bunlar üzerinde durulduğu vakit az bir ses çıktığını ve bu esnada dilinde mahrecinden uzaklaştığını ifade etmiştir. Bu duruma delil olarak (الحِذْق) kelimesinde durulmak istendiğinde ancak az bir sesle vakf yapma imkânı bulunabileceğini göstermiştir. Kısacası ona göre bu harfler üzerinde vakf yapılacağı zaman az bir ses çıkarmadan vakf mümkün olmamaktadır. Ayrıca vasl durumunda bu sesin işitilmeyeceğini de ifade etmiştir.[563] Dânî, bu harfleri (جد بطق) hecesinde bir araya toplamıştır. Ancak bu harfler için kalkale yerine müşrabe kavramını kullanmış, kalkale harfleri terimini de ayrıca zikretmiştir. Dânî de Sibeveyh gibi ses çıkmadan bu harfler üzerinde vakf yapmanın mümkün olmamasından kaynaklı olarak bu şekilde adlandırıldıklarını aktarmıştır.[564]

Mekkî de kalkale harflerinin beş tane olduğunu ve bunların (جد بطق) hecesinde toplandıklarını ayrıca bu harfler için "Laklaka" da dendiğini aktarmıştır. Bu harflerin kalkale harfleri olarak isimlendirilmesinin gerekçesini ise; üzerinde vakf yapıldığında ve tam konuşma iradesi oluştuğunda bu harflerden titreşime benzer bir ses çıkmasını göstermiştir. Bu sesin, vakf halinde vasıl durumuna göre daha fazla ortaya çıkmaktadır. Müellif, bazılarının kendi yerinde basıncı yüksek bir harf olmasından kaynaklı olarak üzerinde durulması zor olduğu için kalkale sıfatının "Kâf" harfinin asıl sıfatı olduğunu ifade ettiklerini zikretmektedir. Çünkü "Kâf" harfi, basıncı ve isti`lâsı yüksek olduğu için üzerinde vakf yapılması ancak zâide bir sesle mümkün olabilmektedir. Diğer kalkale harfleri de bu hususta ona harfine benzemektedirler.[565]

---

[562] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 122.
[563] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV: 174-76.
[564] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[565] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 124.

Eserde, konuyla alakalı el-Halil'in kalkale için: "(شِدَّةُ الصِّياحِ) *"Çığlığın (Bağırma) şiddetidir" ve* (شِدَّةُ الصَّوْتِ) *"Sesin şiddetidir". "Kâf" harfinin üzerinde vakf yapıldığında ses, harfin üzerine şiddetlendiği için kalkale harfi olarak isimlendirilmiştir. Diğer kalkale harfleri de ona izâfe edilmiş olup üzerlerinde durulduğu zaman harflerde zâide bir ses meydana gelmektedir. "Kâf" harfi, diğer kalkale harflerine göre boğaza daha yakın bir konumda bulunduğu için üzerinde durulduğunda harfin sesi, diğerlerine göre daha açık olmaktadır. Ayrıca, "Kâf" harfinde isti`lâ sıfatı bulunmasından dolayı diğer kalkale harflerinden daha kuvvetli bir harftir.*[566] şeklinde ifadelerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak kalkale harflerinin sayısında herhangi bir ihtilaf bulunmazken vakf ve vasıl hallerinde bulunmasına yönelik olarak Sibeveyh sadece vakf halinde meydana geleceğini ifade etmiştir. Müellifin aktardıklarından hareketle el-Halil'in de kalkalenin sadece vakf halinde meydana geldiğini kabul ettiğini görmekteyiz. Dâni ise vasl durumu ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Mekkî ise, Sibeveyh ve el-Halil'den farklı olarak; kalkalenin, vakf durumuna göre daha az olsa da vasıl halinde de mümkün olduğunu ifade etmiştir.

2.3.2.6.20. el-Hurûfi'l-Medd-i ve'l-Lîn (اَلْحُرُوفُ الْمَدُّ و اللِّينُ)

Med ve lîn harfleri (ا -و-ى) olmak üzere üç tanedir.[567] Ğanim Kaddûrî, el-Halil'in med harfleri yerine "Cevfiyye" ve "Hevâiyye" kavramlarını kullandığını aktarırken, Abdulvahhab el-Kurtubî'nin, "Musavvit" kavramını kullandığını ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Ebû Ömer'in (v. 470/1078); bu harflerin "Zâib" harfler olarak isimlendirildiklerini de aktarmıştır.[568] Dânî ise bu harfler için "Memdûde" kavramını kullanmıştır.[569] Mekkî'ye gelince o, bu harfleri "Med ve Lîn" harfleri olarak isimlendirmiştir.[570] Kaddûrî, el-Halil'in bu harflerin "Cevfiyye" ve "Hevâiyye" harfleri olarak isimlendirmesinin gerekçesini; bu harflerle beraber nefesin ağız ve boğaz boyunca rahat bir şekilde akmasına mani bir durum olmaması şeklinde açıkladığını, el-Kurtubî'nin ise bu harfleri "Musavvit" olarak isimlendirmesinin gerekçesini; telaffuzlarının diğer harflere göre ziyade ses oluşturması şeklinde açıklamıştır. Ahmed b. Ebû Ömer'in bu

---

[566] Mekkî, 125.
[567] Mekkî, 125.
[568] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 338.
[569] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[570] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 125.

harfleri "Zâib" harfler olarak isimlendirilmelerine gelince; telaffuzları sırasında bu harflerin akma, uzama ve esneme sergilemelerinden kaynaklandığını aktarmıştır.[571] Dânî meddi; sesin mahrecinden çıktıktan sonra uzaması şeklinde izah etmiştir.[572] Mekkî ise; sesin uzamasının ancak bu harflerle mümkün olabileceğini ifade ederek, isimlendirme gerekçesini açıklamıştır.[573]

Mekkî, med harflerini "Elif" öncesi dammeli olan sakin "Vav" ve öncesi kesre olan "Yâ" harfleri olduğunu aktardıktan sonra; med harflerinden sonra onlara bitişen sakin bir harf olacak ya da öncesine ve sonrasına bitişen bir "Hemze" olacak şeklinde yaptığı açıklamalarla sebeb-i med olgusuna değinmiştir. Çünkü bunlar kendileri med harfleridirler. Müellif, bunlarda asıl olan "Elif" harfi olduğunu "Vâv" ve "Yâ" harflerinin ise "Elif"e benzedikleri için uzatıldıklarını ifade etmiş ve ardından "Elif" harfine benzemelerinin sebebini, onun gibi sakin olmalarına bağlamıştır. Çünkü bunlardan önceki hareke "Elif" gibidir. "Vav" ve "Yâ" harfleri de tıpkı "Elif" harfi gibi kendilerinden önceki harekenin işba'ından/tam olması meydana gelmektedirler. Ayrıca "Vâv" ve "Yâ" harfi "Elif" gibi i'rab olmaktadırlar. Bu iki harfin "Elif"ten bedel oldukları gibi, "Elif" harfi de bunlardan bedel olmaktadır.[574]

Son olarak med harflerinin eda keyfiyetlerine yönelik olarak; Dânî, "Elif" harfinin mahrecindeki sesin genişliği, "Vâv" ve "Yâ" harflerinden daha fazla olduğu için med miktarının diğerlerine göre daha fazla olduğunu aktarmıştır.[575] Ayrıca meddi "Memdûdu tabii ve mütekellef" olmak üzere iki kısımda inceleyerek, med olgusunu edâ keyfiyetleri ile beraber sunmaktadır.[576] Buna mukâbil ise müellif, meddin keyfiyetine yönelik olarak sadece "Elif" harfinin açıklandığı bahiste harfin med miktarı ile ilgili (شَاءَ) ve (جَاءَ) örneklerinde olduğu gibi, kendisinden sonra "Hemze"nin gelmesi durumunda uzatılması hususunda bir payının olmayacağı ve "Hemze"den dolayı da daha fazla uzatılması gerektiğini ifade etmiştir. Yine ondan sonra şeddeli ya da şeddesiz sakin bir harf gelmesi halinde de uzatılacağı aktarılmıştır. Mekkî "Elif" harfi üzerine yaptığı kısa açıklamalardan sonra meddinin fazlalığı ve noksanlığı ile ilgili hususları bu kitabın

[571] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 338.
[572] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[573] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 125.
[574] Mekkî, 125-26.
[575] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[576] Dânî, 98.

dışında kurrâların ihtilaflarının konu edinildiği başka bir kitapta zikrettiğini aktarmaktadır.[577] Diğer med harfleriyle alakalı hususlarda ise sadece harfleri müstakil olarak ele aldığı yerlerde sakin halde beyanlarının korunmasına yönelik olarak açıklamalar yapmakla yetinmiştir.

Sonuç olarak Dânî'nin, eserinde konuyu daha detaylı olarak ele alması eserinin farkını ortaya koyduğunu gösterse de biz aradaki bu farkın Mekkî'nin eserinde sıklıkla vurguladığı *"Biz bu kitapta ittifak edilen hususları ele aldık ihtilaf edilen hususları almadık. Çünkü bu kitap ittifak kitabıdır, ihtilaf kitabı değildir"*[578] şeklindeki izahatlarından yola çıkarak bunun bilinçli bir tercih olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca yukarıda da açıklandığı gibi o, eserinde detaya girmek istemediğinde; *"Biz bunu farklı bir kitapta ele aldık"*[579] ifadeleriyle konunun geniş açıklaması için diğer eserlerine yönlendirmeler yapmaktadır.

2.3.2.6.21. el-Harfi'l-Lîn (حَرفًا الّلِين)

Lîn harfleri, "Vâv" ve "Yâ" harfleridir.[580] Dânî, eserinde "Lîn" harfleriyle ilgili olarak sıfatları incelerken ayrı bir başlık açmamıştır. Ancak med harfleri bahsinde bu harflerin lîn harfleri olarak isimlendirilmelerini zayıf ve hafif olmalarına bağlamıştır.[581] Ayrıca, "Yâ" harfini ele aldığı bahiste, bu iki harfin mâ kablinin fetha olması durumunda meddin çoğunluğunun yok olacağını, dilin ağızda yayılarak harflerin telaffuz edileceğini aktarmıştır. Ancak bu durumda harflerin, med harfleri olmaktan çıkıp diğer harflerle aynı seviyede olacaklarını ifade etmiştir.[582]

Mekkî ise, bu harflerin lîn harfleri olarak isimlendirilmelerinin, dilin üzerine az külfet vermelerinden kaynakladığını aktarmıştır. Ayrıca sakin olmalarından kaynaklı olarak lîn harfleri olarak isimlendirildiklerini de ifade etmiştir. Ancak bu harflerin, lîn harfi olabilmesi için bir önceki harfin harekesinin fetha olması gerekmektedir. Müellif, bu harflerin med miktarıyla alakalı olarak ise "Elif"e olan benzerliklerinden ötürü noksan

---

[577] Ahmed Hasan, bu kitabın *"el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâât"* olduğunu zikretmiştir. Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 160.
[578] Mekkî, *er-Riâ`ye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzı't-Tilâve,* 154, 202, 226, 231.
[579] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 225.
[580] Mekkî, 126.
[581] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107.
[582] Dânî, 131-32.

olduklarını zikretmiştir. Bunun gerekçesini ise; bunlardan önceki harfin harekesinin kendi cinslerinden olmamasını göstermiştir. Bu durumda med özellikleri gitmiş sadece lîn özellikleri kalmıştır. Bundan dolayı da "Elif" harfindeki med miktarına göre bu iki harfteki med miktarı eksik olmuştur.[583]

Sonuç olarak Dânî her ne kadar lîn harflerini bir sıfat olarak ele almamış olsa da keyfiyetlerine yönelik olarak yapmış olduğu izahatlar, Mekkî ile aynı minvaldedir. Ayrıca her iki müellifin lîn harflerinin med miktarları noktasında eksik kaldıklarını ifade etmeleri de kayda değerdir. Ancak Mekkî'nin med miktarının eksik olmasını gerekçelendirmesi eserin farkını ortaya koymaktadır.

2.3.2.6.22. el-Hurûfi'l-Hevâiyye (اَلْحُرُوفُ الْهَوَائِيَّةُ)

Sibeveyh bu sıfatı sadece "Elif" harfi için kullanmaktadır. Çünkü bu harfin mahreci diğerlerine göre ağız ve boğaz boşluğunda daha geniştir.[584] Dânî' de bu anlamda Sibeveyh'i takip ederek hâvî harfin sadece "Elif" harfine has bir sıfat olduğunu açıklarken bu duruma gerekçe olarak; diğer harflerin telaffuzu sırasında mahreçte bir daralma meydana gelirken buna mukabil bu harfin telaffuzunda herhangi bir daralma meydana gelmemesini göstermektedir.[585] Mekkî, el-Halil'in bu harfleri "Elif", "Vâv", "Yâ" ve Hemze" olmak üzere dört tane zikrettiğini aktarmıştır. "Hemze"nin bu harflere dahil edilmesini, mahrecinin boğazın en altında bulunmasına bağlamıştır. Çünkü o da cevfe bitişmektedir.[586]

Müellif, bu harflerin Med ve lîn harfleri olduğunu aktararak el-Halil'in yolundan gitmiştir. Harflerin bu şekilde isimlendirilmelerinin çıkış yerlerine nispetle olduğunu ifade etmiştir. Çünkü telaffuz esnasında bu harfler ağızda havada kalmaktadır. "Vâv" ve "Yâ" harfleri bu hususta "Elif"e benzemişlerdir. Çünkü "Elif" harfinin telaffuzu sırasında dil, ağızın herhangi bir yerine dayanmadığı için ağız boşluğundaki konumu "Vâv" ve "Yâ" harflerine göre daha güçlüdür. Ayrıca ister med yapılsın ister yapılmasın bu harflerin telaffuzunda yapılan sadece ağzı açmaktır. Bunun da aslı "Elif"tir.[587]

---

[583] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 126.
[584] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:435-36.
[585] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 108.
[586] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 142.
[587] Mekkî, 126-127.

Sonuç olarak Sibeveyh ve Dânî bu sıfata sahip olan harfin sadece “Elif” harfini kabul ederken el-Halil ve Mekkî “Elif” harfinin yanına “Vâv” ve “Yâ” harflerini de eklemişlerdir. Mekkî’nin “Elif” harfinin ağızdaki konumunun diğer iki harfe nazaran daha güçlü olduğunu ifade etmesi Sibeveh’in ve Dânî’nin yalnız “Elif” harfini tercih etmelerine yönelik olarak yaptıkları açıklamalarla paralellik arz etmektedir. Bunun yanında el-Halil “Hemze” harfinin bu harflere dahil edilmesi noktasında tek kalmıştır.

2.3.2.6.23. el-Hurûfi’l-Hafiyye (اَلْحُرُوفُ الْخَفِيَّةُ)

Hafâ harfleri, (و-ي-ا-ها) olmak üzere dört tanedir.[588] İbn Cinnî, ihfâ edilen “Nûn” harfini de hafiyye olarak adlandırmıştır.[589] Müellif ise bazılarının; “Hemze” ve “Nûn-i sâkine” harflerinde de küçük bir hafiliğin bulunduğunu ifade ettiklerini aktarmıştır.[590]

Mekkî, bu harflerin hafâ harfleri olarak isimlendirilmelerinin gerekçesini, harflerin lafızda gizlenmesine bağlamaktadır. Ancak bu harfler, iki harf arasında ya da bir harften veya hevâ harflerinden sonra gizli olmaktadırlar. “Hê” harfi de gizli bir harf olduğu için onu zevâid harflerle güçlendirmişlerdir. Bazı Araplar, “Hê” harfinin gizli olması câiz olduğu için öncesi sakinse ise kendisinden sonra ki “Vâv” harfini hazfetmişlerdir. Aynı şekilde “Hê” harfinden önceki harf sakin olduğunda kendisinden sonra gelen “Yâ” harfinin hazfedilmesi de câiz görülmüştür. Özetle “Hê” harfinin öncesi ve sonrası sakin olduğunda iki sakin arasında kalmasından dolayı kendisinden sonra gelen “Yav” ve “Yâ” harfleri hazfedilir. Bu durumda “Hê” harfi zaten gizli olduğu için iki sakin arasında kalmasından ötürü ona itibar edilmemektedir. Müellif, telaffuzu esnasında dilin hiçbir etkisinin bulunmamasından kaynaklı olarak bu harflerin en gizlisinin “Elif” harfi olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca kendisine nispet edilecek hakiki bir mahreci de yoktur. Daima sakindir, hiçbir zaman harekesi de bulunmaz. Kendinden önceki harfin harekesi de hiçbir zaman değişmez ve dil onu telaffuz ederken ağızın herhangi bir azasına da dayanmaz. “Elif” harfi, nefesin ve sesin boğazın en altında kesildiği yere kadar uzanarak çıkar. Bundan dolayı da mahreçte boğaza nispet edilmiştir. O, lafızda gizli olduğu için daima mâ kabline bitişiktir.[591]

---

[588] Mekkî, 127.
[589] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti’l-İ’râb*, I: 51-53.
[590] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve,* 128.
[591] Mekkî, 127-128.

2.3.2.6.24. el-Hurûfi'l-İllet (اَلْحُرُوفُ الْعِلَّةُ)

Dânî, bu harfleri açıklarken (حُرُوفُ الإعتِلَالِ) terkibini kullanmıştır. Bu harflerin, "Hemze", "Med" ve "Lîn" harfleri olmak üzere dört tane olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu harflerin cevften çıkmalarından dolayı cevf harfleri olarak isimlendirildiklerini de aktarmıştır.[592]

Mekkî'de tıpkı Dânî gibi bu harflerin, "Hemze" ve "Med ve lîn harfleri" olduklarını aktarmıştır. Bu harflerin illet harfleri olarak isimlendirilmelerinin sebebi; tağyir, illet ve inkılâbın Arap kelamın da sadece bu harflerde olmasıdır. "Yâ" ve "Vâv" harfleri, bazen "Elif" harfine bazen de "Hemze" harfine dönüşürler. Örneğin (قَالَ -كَالَ -بِيرٌ -بُوسٌ -رَاسٌ- سِقَاءٌ -دُعَاءٌ) vb. kelimelerde olduğu şekliyle bazen de "Hemze" harfi, "Yâ,", "Vâv" ve "Elif" harflerine kalb edilir. Müellif, bir kavmin "Hê" harfinin de bazen "Hemze" harfine dönüştürülmesini delil getirerek onu da illet harflerine dâhil ettiklerini aktarmıştır. Örneğin (مَاءٌ -أَيْهَات) kelimelerinin asılları, (مَاهٌ -هَيْهَات) şeklindedir.[593]

2.3.2.6.25. el-Hurûfi't-Tefhîm (اَلْحُرُوفُ التَّفْخِيمُ)

Dânî *"et-Tahdîd"* adlı eserinde tefhîm ile ilgili bir sıfattan bahsetmemekle birlikte "Lâm" harfinin telaffuzu ile ilgili başlıkta kalın okunmak için iki yerde tağliz, bir yerde de tefhîm kavramını kullanmıştır.[594] Mekkî ise tefhîm kavramını; harflerin telaffuzu sırasında sesin üst damağa kapanmasından kaynaklı olarak sesin kalınlaşması şeklinde açıklamıştır. Ona göre bu harfler, ıtbâk harfleridir. Ayrıca kelamın çoğunda tefhîm bulunduğunu "Râ", "Lâm" ve "Elif" harflerinin de tefhîm ile okunduğunu aktarmıştır. Örneğin (رَبَّكُمْ)[595] ve (رَحِيمٌ)[596] kelimelerinde "Râ" harfi tefhîm ile okunmaktadır. İmam Verş'in kıraatinde ise (الصَّلَاة)[597] ve (الطَّلَاقُ)[598] kelimelerinde "Elif" harfi tefhîm ile okunmaktadır.[599] Yine (قَالَ اللهُ)[600] ve (يَعْلَمُ اللهُ)[601] vb. yerlerde lafzatullâh (الله) kelimesi, mâ

---

[592] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[593] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 128.
[594] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 157-61.
[595] Bakara: 2/21.
[596] Bakara: 2/143.
[597] Bakara: 2/43.
[598] Bakara: 2/227.
[599] Elif-i müfahhame konusunda bu konuya değindiğimiz için burada açıklama gereği hissetmedik.
[600] Âl-i İmrân: 3/55.
[601] Nisâ: 4/63.

kablinin fetha ve damme olması durumunda tefhîm ile okunmaktadır. Ancak "Lâm" harfinde tefhîm sadece (اللهُ) lafzında ki şeddeli "Lâm" harfinde yapılır. Bunun dışında (قَالَ) kelimesinde ki "Lâm" harfinde tefhîm yapılmamaktadır. Ayrıca "Tâ" (ط) harfi tefhîm konusunda diğer ıtbâk harflerinden daha üstün konumdadır.[602]

Sonuç olarak her ne kadar Dânî bu sıfata yönelik olarak bir başlık açmamış olsa da hem onun hem de Mekkî'nin tefhîm kavramını, harfin kalın okunması şeklinde kullandıklarını ifade edebiliriz. Ayrıca müellifte tıpkı Dânî gibi harfin kalın okunması anlamında, tağliz ifadesini de sık sık kullanmaktadır. Harfin ince okunması anlamında da terkîk ifadesini tercih etmiştir. Bununla beraber her ne kadar tağliz ve terkîk kavramlarını ayrı birer sıfat olarak ele almamış olsa da sonraki dönemlerde bu kavramların ayrı birer sıfat olarak ele alınmasına öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.6.26. el-Hurûfi'l-İmâle (حُرُوفُ الْإِمالَة)

Dânî, imâleyi; harekenin bulunduğu yer itibariyle tilavet sırasında telaffuzdaki zorluğun hafifletilmesi için yapılan bir eylem olduğunu ifade etmiştir.[603] Ayrıca imâleyi; kıraatte kesre-i şedid ile fethay-ı vasat arasında eda etmek anlamında müşba', fethay-ı vasat ile imâle-i mahza arasında okumak meyanında, ğayr-i müşba' olmak üzere iki kısma ayırmıştır.[604] Ancak imâle harflerine yönelik olarak herhangi bir açıklama getirmemiştir.

Mekkî ise imâleyi, fethanın kesreye ya da "Elif" harfinin "Yâ" harfine meylettirilmesi şeklinde izah etmiş, imâle harflerinin, "Elif" "Râ" ve "Hâu't-te'nîs" harfleri olmak üzere üç tane olduklarını aktarmıştır. Ayrıca, Arap kelamında imâlenin sadece bu harflerde meydana gelmesinden dolayı bu şekilde isimlendirildiklerini de ifade etmiştir. "Elif" ve "Hâu't-te'nîs" harflerinin imâlesi ancak kendilerinden önceki harfle mümkün olmaktadır. Ayrıca "Hâu't-te'nîs" sadece vakf halinde imâle yapılabilirken "Elif" ve "Râ" harfleri ise hem vakf hem de vasıl halde imâle yapılabilmektedir. "Râ" harfinde imâle, mâ kablinin imâlesi ile olmaktadır. Aynı şekilde "Elif" harfi de tıpkı "Râ" harfi gibi mâ kabilinin imâlesi yapılır. Aksi takdirde ona ulaşılamaz. "Elif harfinde imâle, onu "Yâ" harfine doğru meylettirmek şeklinde gerçekleşir ki bu da ancak kendinden

[602] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 128-129.
[603] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 161.
[604] Dânî, 101.

önceki fethayı, kesreye düşürerek mümkün olur. Örneğin (دَارِهِمْ)[605] kelimesinde fetha "Elif"ten ötürü "Elif"te "Râ" harfindeki kesreden ötürü imâle yapılmıştır. "Elif" ve "Hâü't-te'nis" harfleri kendi cinslerine meylettirilir ve mâ kalbleri de kendilerinden ötürü imâle yapılırlar. "Râ" harfi ise ancak kendisi kesreli olup mâ kabli de "Elif" olursa imâle yapılır. Örneğin (تَرَى)[606] ve (اشْتَرَى)[607] kelimelerinde ifade edildiği şekilde imâle yapılır.[608]

Sonuç olarak Dânî'nin ve Mekkî'nin imâle konusunda farklı tanımlar yaptığını görmekteyiz. Ayıca Dânî imâleyi iki farklı şekilde ele alırken Mekkî'de böyle bir ayrım bulunmamaktadır. Ancak "Elif" harfi bahsinde harfin, iki harf arasında fetha ile imâle okunmasına yönelik hususların başka bir eserinde ele alındığını ifade etmesi[609] Dânî'nin ayrımına benzer bir ayrımın orada olma ihtimalini doğurmaktadır. Çünkü o eserinde ihtilaf edilen konulara yer vermemiştir. Konuyla alakalı farklı olan bir diğer durumda müellifin Dânî'nin aksine imâle harflerinin hangileri olduğuna yönelik olarak bilgi vermesidir. Bununla beraber bu harflerde imalenin nasıl uygulanması gerektiğini örnekler üzerinden açıklaması da kayda değer bir diğer özelliktir.

2.3.2.6.27. el-Hurûfi'l-Muşrabe (اَلْحُرُوفُ الْمُشْرَبَةُ)

Kaynakları incelediğimizde bu harfler ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Sibeveyh, bu harfleri, kalkale (قطب جد) harfleri ve (ظ - ض - ز - ذ) harfleri olmak iki gurupta ele almıştır.[610] İbn Cinnî ise, sadece Sibeveyh'in ikinci gurupta zikrettiği (ظ - ض - ز - ذ)[611] harfler olduğunu kabul ederken, Dânî bu kavramı kalkale harfleri için kullanmıştır.[612] Mekkî ise müşrabe harflerinin; aslî harfler üzerine ilave edilen altı tane zâid harf olduğunu aktarmaktadır. Bu harfler, başka harflerle birbirlerine karıştırıldıkları için müşrabe, muhâleta ya da muhâlita harfleri olarak isimlendirilmişlerdir.[613]

---

[605] A'râf: 7/78.
[606] Mâide: 5/80.
[607] Tevbe: 9/111.
[608] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 129-130.
[609] Mekkî, 161.
[610] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV:175.
[611] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb,* I: 63.
[612] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[613] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 130.

2.3.2.6.28. el-Harfi'l-Mehtûf (اَلْحَرْفُ الْمهْتُوفُ)

İbn Cinnî, "Hê" harfinde bulunan hafâ ve zayıflıktan kaynaklı olarak "Mehtût" harfi olduğunu aktarmıştır.[614] Buna mukâbil olarak ise Mekkî, "Hetf" kelimesinin lügatte, şiddetli ses anlamına geldiğini ifade etmiş ve bu sıfata sahip olan harfin "Hemze" olduğunu aktarmıştır. Araplar bir kimseye seslenirken (هَتَفَ بِهَ) ifadesini kullanmışlardır. "Hemze" harfinin bu şekilde isimlendirilmesine gerekçe olarak; harfin telaffuzu sırasında göğüsten çıkması için öksürük (تَهَوُّعٌ) gibi güçlü bir sese ihtiyaç duymasını göstermiştir. Müellif, "Cers" kelimesinin de tıpkı "Hetefe" gibi "Şiddetli ses" anlamına gelmesinden kaynaklı olarak "Hetefe" kelimesinin "Cers" kelimesi seviyesinde olduğunu ifade etmektedir. Özetle "Hetefe" ve "Cers" kelimeleri "Şiddetli ses" anlamlarına geldiği için "Hemze" harfi de çıkışta şiddetli bir sese ihtiyaç duyduğu için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Müellif, bazı âlimlerin methûf yerine mehtût kavramını kullandıklarını gerekçe olarak ise; "Hemze"nin üzerinde vakf yapıldığı zaman "Vâv", "Yâ" ya da "Elif" olmasını ifade ettiklerini aktarmaktadır.[615]

2.3.2.6.29. el-Harfi'l-Cersiyy (اَلْحَرْفُ الْجَرْسِيُّ)

Cers, lügatte: "Ses" anlamına gelmektedir. Cers sıfatına sahip olan harf, sadece "Hemze" harfidir. Mekkî, el-Halil'in "Hemze" hakkında bir yerde *"Öğürmek"* (السّعلة) başka bir yerde ise "Öksürük" (التهوّع) gibi bir ses olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır. Onunla konuştum ya da ona seslendim derken (جَرَسْتُ الْكَلَامَ) denilmiştir. Yine ziynet eşyası ses çıkardığı zaman (أَجْرَسُ الْحُلِيُ) ifadesi kullanılmıştır. Müellif, konuşma sırasında ses onunla beraber yükseldiği için bu ismi aldığını, konuşma sırasında bütün harflerin ses çıkardığını ancak "Hemze" harfinde diğer harflere nazaran daha fazla meziyet bulunduğunu, ses diğer harflerde olmayan bir ziyade ile "Hemze" de bulunduğu için de "Cers" diye de isimlendirildiğini zikretmiştir. Aynı zamanda "Hemze"nin sanki ses harfi olduğunu da ifade etmektedir. İki "Hemze" arasında bir vasıta bulunmadığında "Hemze"nin kullanımı oldukça zordur. Böyle olduğunda şiddetli, güçlü bir ses çıkmaktadır. Bu durum dile oldukça ağır geldiği için kelam da bir ağırlık meydana gelmektedir. Yine bir kelimede iki "Hemze"yi bir araya getirmek dile ağır geldiği için

---

[614] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb*, I: 64.
[615] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 137-38.

bazı Araplar ses tekrarlandığı için bunu kullanmamakta, bazıları da iki ayrı kelimede ya da bir kelime olup iki iki ayrı kelime hükmünde olan kelimelerde iki "Hemze" olduğu vakit zor olmasına rağmen bunu kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu duruma bağlı olarak "Hemze" harfinin okunmasında tahkik, tahfif, bedel, hazf, beyne beyne ve harekenin atılması caiz görülmüştür.[616]

Müellifin aktardıklarından hareketle "Hemze" harfinin telaffuzu sırasında güçlü bir ses çıkmasından dolayı "Ses harfi" olarak isimlendirildiğini ifade edebiliriz.

2.3.2.6.30. el-Harfi'l-Mutefeşşî (اَلْحَرْفُ الْمُتَفَشِّي)

Sibeveyh, "Şîn" harfini açıklarken "Tefeşşî" ifadesini kullanmıştır.[617] Dânî ise "Şîn" harfinin telaffuzu sırasında mahrecinde ki gevşeklikten kaynaklı olarak "Zâ" harfinin mahrecine kadar yayılmasını tefeşşî sıfatına delil olarak göstermektedir. Bununla birlikte "Fâ" harfinin de "Sâ" harfinin mahrecine bitişecek kadar yaklaşmasından kaynaklı olarak onda da tefeşşî sıfatının zorunlu olarak bulunduğunu ifade etmiş delil olarak; (جدف) kelimesinin (جدث) olarak değiştirilmesini örnek göstermiştir. Ancak yine de bu sıfatın sadece "Şîn" harfine has olduğunu belirtmiştir.[618] Mekkî ise tefeşşî sıfatını; telaffuz sırasında dil ve damak arasından çıkan havanın bolca yayılması,[619] konuşma sırasında çıkan havanın şiddeti[620] ve "Şîn" harfinin telaffuzu anında çıkan şiddetli hava[621] olarak açıklamıştır. Müellif, "Şîn" harfinin telaffuz sırasında "Zâ" harfinin mahrecine bitişene kadar dil ile damak arasında ağızda yayıldığını zikretmiştir.[622] Eserde, "Şîn" harfi incelenirken "Tâ" [623] harfinin mahrecine bitişene kadar yayıldığı ifade edilse de biz bu farklılığın tahkikten kaynaklandığını düşünmekteyiz. Aksi takdirde bu hataya dipnotta yer verilirdi. Ayrıca "Fâ" harfi bahsinde her ne kadar bu harfte de tefeşşî sıfatının bulunduğunu ifade etse de "Şîn" harfinde bulunan tefeşşînin "Fâ" harfinden daha yoğun olduğunu aktarmış ve her harfin rütbesine göre bu sıfatın bulunduğunu ifade etmiştir.[624]

---

[616] Mekkî, 133-134.
[617] Sibeveyh, *el-Kitap,* IV: 448.
[618] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 107-8.
[619] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 135.
[620] Mekkî, 175.
[621] Mekkî, 227.
[622] Mekkî, 134.
[623] Mekkî, 175.
[624] Mekkî, 227.

Eserde bazı âlimlerin "Şîn" harfinin yanında "Dâd" harfini de tefeşşî harfi olarak zikrettiklerini bazılarının da "Şîn" harfi ile "Tê" harfini tefeşşî harfleri olarak saydıklarını aktarmaktadır. "Dâd" Harfini, tefeşşî harfi olarak zikredenlerin delili; "Şîn" harfinin ağızda "Zâ" harfinin mahrecine bitişene kadar yayılması gibi "Dâd" harfi de "Lâm" harfinin mahrecine bitişene kadar ağızda yayılması, onda da tefeşşî sıfatının bulunduğunu göstermektedir şeklinde açıklanmıştır. Ancak o da tıpkı Dânî gibi bu harfin sadece "Şîn" harfi olduğunu ifade etmiştir. Mekkî, "Dâd" ile "Şîn" harflerini tefeşşî harfleri olarak zikredenler tarafından, dilin ucundan bitiştiği şeye karıştıkları için muhâleta harfleri olarak isimlendirildiklerini de ayrıca zikretmektedir.[625]

Özetle Sibeveyh, "Şîn" harfindeki tefeşşî sıfatına vurgu yaparken detaylı açıklama yapmamıştır. Dânî konu hakkında daha genel bir tanım yapmışken Mekkî, daha detaylı olarak bu sıfatı açıklamıştır. Bununla beraber, Dânî'nin ve Mekkî'nin tefeşşî sıfatı ile ilgili aynı minvalde açıklamalar yaptığını ifade edebiliriz. Ayrıca her iki müellifin de her ne kadar "Fâ" harfinde de tefeşşî sıfatının bulunduğunu aktarsalar da bu sıfatın sadece "Şîn" harfinde olduğunu kabul etmişlerdir. Mekkî'nin burada "Fâ" harfi ile "Şîn" harfinde bulunan tefeşşî sıfatının gerekçesini ve "Şîn" harfinin bu sıfatta ayrıldığı noktayı açıklaması Dânî'den farklılık arz etmektedir. Yine, zikri geçen diğer tefeşşî harfleriyle ilgili görüşleri aktarması da kayda değer bir farklıktır.

2.3.2.6.31. el-Hurûfi'l-Musmete (اَلْحُرُوفُ الْمُصْمَتَةُ)

Eserde musmata ve müzleka sıfatları her ne kadar aynı başlık altında verilmiş olsa da çalışmamızın sistematiği açısından bunları ayrı ayrı başlıklar altında ele almayı uygun gördük.

Ğanim Kaddûrî, bu sıfatlardan bahseden ilk kişinin el-Halil olduğunu aktarmaktadır.[626] Buna mukabil Mekkî tarafından bu lakapların İbn Dureyd tarafından verildiği ifade edilmiştir.[627]

---

[625] Mekkî, 134-135.
[626] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 290; *Tetik, Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 189; *Önder, Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları,* 118.
[627] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 135.

Kaddûrî'nin Ezherî'den (v. 370/980) yaptığı nakilde el-Halil'in harfleri, zülakâ ve ismat olmak üzere iki kısma ayırdığı aktarılmıştır. İsmat sıfatını, "Sutm" olarak zikrettiğini ve bunların sayısını on dokuz olarak aktardığı ifade edilmiştir. Ayrıca harflerin bu şekilde isimlendirilmelerine gerekçe olarak; Arap dilinde sadece bu harflerden kurulu rübâî ya da hümâsî bir kelimenin bulunmaması gösterilmiştir. İbn Dureyd'in ise, ismat harflerinin sayısını illet harflerini de ekleyerek yirmi ikiye çıkardığını "Elif" harfini ise; sarf özelliği olmayan bir ses olması ve i`rabta tasarruf hakkı bulunmamasından kaynaklı olarak musmata ve izlak harflerinden saymadığını aktarmıştır. [628] Ayrıca İbn Cinnî de harfleri, izlak ve ismat olmak üzere iki kısma ayırmış; izlak harflerinin sayısını tıpkı el-Halil gibi altı tane olduğunu ifade etmiştir. Harflerin bu şekilde isimlendirilmelerine gerekçe olarak ise; bu harflerin telaffuzu sırasında harflere olan baskının, dilin baş kısmıyla ya da başka bir ifadeyle dilin uc kısmıyla olmasını göstermiştir. Bu altı harf dışındaki diğer harflerin ise ismat harfleri olduğunu zikretmiştir.[629]

Ğanim Kaddûrî, tecvîd âlimleri içerisinde bu konu üzerine en çok temas eden kişinin Mekkî olduğunu ifade etmiştir.[630] Mekkî, İbn Dureyd tarafından, Ahfeş'in (v. 215/810) musmetenin manası hakkında; Arap kelamında bir kelimenin binasına has olmaktan men edilmiş harf anlamına geldiğini ifade ettiği aktarılmıştır. Bir kelimede harflerin sayısı ne kadar fazlaysa telaffuz da dilin üzerine o kadar ağırlık gelmektedir. Musmete harflerinin mezid kelimelerde tek başlarına bulunmaları da dile ağırlık verdiği için ancak izlak harfleriyle beraber bir arada bulunabilmişlerdir. Bundan dolayı da tek başlarına mezid kelimelerde bulunmaları engellendiği için musmeta harfleri olarak isimlendirilmişlerdir. Yani bir kelimede bulunmaları engellenmiş harfler demektir. Bir kimse kendini susmaktan men ettiğinde (صمت) denmektedir. Musmeta harfleri, müzleka harfleri olan (فَرَّ مِنْ لُبِّ) hecesi dışında kalan yirmi iki harftir. Bu yirmi iki harfin on dokuz tanesi sahih, üç tanesi ise "Vâv", "Yâ" ve "Hemze" olmak üzere mu`tel harflerdir. "Elif" harfi ise; belli bir mahreci olmadığı için musmeta ya da müzleka harflerinden sayılmamaktadır. Müellif, mezid kelimelerde musmata harflerinin tek başlarına bir arada

[628] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 291-92.
[629] İbn Cinnî, *Sirru Sınâti'l-İ'râb*, I, 74-75.
[630] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 293.

bulunmamasının Arap kelamına has bir özellik olduğunu ve bunun Allah'ın (c.c) Arap lügatine verdiği hikmete delâlet eden bir durum olduğunu da ayrıca zikretmiştir.[631]

2.3.2.6.32. el-Hurûfi'l-Muzleka (الْحُرُوفُ الْمُذْلَقَةُ)

el-Halil, izlak (dil ucu) ve şefevî (dudak) harflerinin (ل - ر - ن - ف - ب - م) olmak üzere altı tane olduğunu ve bunların zülk olarak isimlendirildiklerini ifade etmiştir. Gerekçe olarak ise; telaffuz bakımından zülk sıfatının, dilin ön kısmının ucu ve dudaklardan olmasını göstermiştir. Ğanim Kaddûrî, bunlardan (ل - ر - ن) harfleri olmak üzere üçünün izlak harfi diğerlerinin ise şefevî harfleri olduğunu aktarmış el-Halil'in bu altı harfi aynı başlık altında inceleme sebebinin rubâî ve humâsî kelimelerin içerisinde bunlardan birisinin bulunmasının zorunlu olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Ayrıca Kaddûrî, Ezherî'den yaptığı nakille el-Halil'in zulekâ harflerinin iki farklı mahrece sahip altı harf olduğunu rivayet ettiğini aktarmıştır. [632]

Müellif, muzleka harflerinin daha önce de ifade edildiği gibi (فَرَّ مِنْ لُبِّ) hecesinde bulunan altı harf olduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin "Elif" harfi ile musmeta harfleri dışında kalan harfler olduğunu da söyleyebiliriz. Müellif, İbn Dureyd'ten aktardığına göre Ahfeş, muzleka harflerinin manasını; kullanımı ve çıkışı dilin ucundan iki dudağa kadar olan harfler, şeklinde açıkladığını aktarmaktadır. Yani Ahfeş'e göre muzleka; dil ile dudak arasından çıkan harflerdir. Çünkü "Her şeyin ucu" için de (ذلقه) kelimesi kullanılmıştır. Mekkî bu harflerin, muzleka harfleri olarak isimlendirilmesinin sebebini dilin ucundan olmalarına bağlamaktadır. Çünkü dil, telaffuz sırasında bu harflere bitişiktir. Bunlardan (ف - ب - م) harfleri, dudaktan çıkar ve dilin bu harflerin çıkışında hiçbir etkisi bulunmamaktadır. (ر - ل - ن) harfleri ise dilin ucundan boğazın derinliğine kadar gitmektedir. Muzleka harfleri ile ilgili eserde temas edilen bir diğer husus ise bu harflerin dile en hafif gelen, açılışı en güzel olan ve diğer harflere en fazla bitişen harfler olmalarıdır.[633]

Sonuç olarak Halil b. Ahmed musmata harflerinin sayısını on dokuz, müzleka harflerinin sayısını ise altı olarak kabul etmiştir. Ancak muzleka harflerinin dil ucu ve dudak olmak üzere iki farklı mahreci bulunduğunu aktarmıştır. İbn Dureyd ise muzleka

---

[631] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 135-37.
[632] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 291.
[633] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 135-37.

harflerinin sayısı noktasında el-Halil ile aynı görüşü paylaşırken musmata harfleriyle alakalı on dokuz harfe illet harflerini de ekleyerek bu sayıyı yirmi ikiye çıkarmaktadır. "Elif" Harfini ise her iki guruptan da saymamaktadır. İbn Cinnî ise müzleka harflerinin sayısını altı olarak zikrederken musmata harflerinin sayısı noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. Mekkî'nin konuya yönelik yaklaşımını ele aldığımızda musmata harflerinin sayısı ile "Elif" harfinin her iki gurubun dışında tutulması noktasında İbn Düreyd'i takip ettiğini görmekteyiz. Ayrıca Mekkî'nin de tıpkı el-Halil gibi müzleka harflerinin iki mahreci olduğunu kabul etmektedir. Dânî ise eserinde bu sıfatlara yer vermemiştir. Genel olarak her ne kadar musmata harflerinin sayısıyla ilgili ihtilaf bulunsa da harflerin bu şekilde vasıflandırılmalarının gerekçesine yönelik olarak yapılan açıklamaların ortak noktasını, Arap kelamında mezid fiillerde bu harflerin tek başlarına kullanımlarının bulunmaması oluşturmaktadır.

2.3.2.6.33. el-Hurûfi's-Summ (اَلْحُرُوفُ الصُّمُّ)

Mekkî**,** boğaz harfleri dışında kalan harfler için "Summ" harfleri denildiğini ve mahreçleri ağızda yerleşik oldukları için bu şekilde isimlendirildiklerini zikretmektedir. Eserde, el-Halil'in *Kitâbu'l-Ayn* kitabında "Summ" harflerini, boğazda olmayan harfler olarak isimlendirdiği aktarılmaktadır. Dolayısıyla harfler el-Halil'e göre; boğaz harfleri ve ağız harfleri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu harfler ağızda muhkem olmuşlardır. Müellif, el-Halil ve başkalarının muhkemin manasını, "Musammim" olarak açıkladıklarını aktarmaktadır.[634]

2.3.2.6.34. el-Harfi'r-Râci` (اَلْحَرْفُ الرَّاجِعُ)

"Mîm-i sâkine" harfidir.[635] Dânî, *"et-Tahdîd"* adlı eserinde her ne kadar bu ad altında bir başlık açmamış olsa da "Mîm" harfinde bulunan ğunne sıfatından dolayı telaffuzunda genize dönmesinden kaynaklı olarak, râci` harfi olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Ancak her ne kadar "Nûn-i sâkine" harfinde de ğunne sıfatı bulunmuş olsa da bu sıfatın sadece "Mîm" harfine mahsus olduğunu aktarmıştır. Gerekçe olarak ise ğunne sıfatının "Mîm" harfinde, "Nûn" harfine göre daha kuvvetli olmasını göstermiştir.

---

[634] Mekkî, 137.
[635] Mekkî, 138.

Çünkü bu iki harfin karşılaşması neticesinde "Nûn" harfi, "Mîm" harfinde kaybolurken aksi durumda "Mîm" harfinin lafzı kaybolmamaktadır.[636] Mekkî'de benzer şekilde "Mîm" harfinde bulunan ğunne sıfatından ötürü mahrecinde genize döndüğü için raci` harfi olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir. Ancak devamında "Nûn-i sâkine"de de ğunne sıfatının bulunduğunu ve aynı şekilde genize döndüğünü bunun için onun da raci` sıfatında "Mîm" harfine ortak olması gerektiğini aktarmıştır.[637] Müellif, her ne kadar "Nûn" harfinde de bu sıfatın bulunduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş olsa da tıpkı Dânî gibi raci` harfi olarak sadece "Mîm" harfini zikretmiştir.

2.3.2.6.35. el-Harfi'l-Muttasıl (اَلْحَرْفُ الْمُتَّصِلُ)

Müellif, "Vâv" harfi olduğunu belirterek bu şekilde isimlendirilmesinin gerekçesini; lîn özelliğinden dolayı mahrecinde havada kalıp elif harfinin mahrecine bitişmesini göstermiştir.[638]

Eserde zikredilen kırk dört ismin on tanesinin Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* kitabının başında yer aldığını ve bu isimlerin harflerin çıkış yerlerine nispet edildiklerinin müellif tarafından ifade edildiğini daha önce zikretmiştik. Geriye kalan on tane isim el-Halil tarafından verildiği için müellif bunları ayrıca zikretmiştir. Bundan dolayı Mekkî, bu lakapları sayarken tekrar birinci sıradan zikretmeye başlamıştır. Biz de buna sadık kalarak aynı şekilde sırayı takip etmeyi uygun gördük.

2.3.2.6.36. el-Hurûfi'l-Halkiyye (اَلْحُرُوفُ الْحَقِيَّةُ)

el-Halil, halkiyye (boğaz) harflerinin (غ- خ - ه - ح- ع) harfleri olduğunu, "Hemze"nin ise hevâdan çıktığı için kendisine nispet edilebilecek bir mahrecinin olmadığını ifade ederek boğaz harflerinden saymama gerekçesini izah etmiştir. [639] Mekkî ise bu harflere "Hemze" harfini de ekleyerek boğaz harflerini zikretmiştir. Ayrıca el-Halil'in, "Elif" harfini sadece boğazdan çıkmadığı için bu harflerden saymadığını aktarmıştır.[640]

---

[636] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[637] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 138.
[638] Mekkî, 138.
[639] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 57-58.
[640] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 139.

2.3.2.6.37. el-Hurûfi'l-Leheviyye (اَلْحُرُوفُ اللَّهَوِيَّةُ)

el-Halil, "Kâf" ve "Kêf" harflerinin başlangıçlarının lehât olmasından dolayı bu harfleri, leheviyye harfleri olarak isimlendirmiştir.[641] Mekkî, lehâtın; ağız ile boğaz arası, olduğunu aktarmıştır.[642]

2.3.2.6.38. el-Hurûfi'ş-Şecriyye (اَلْحُرُوفُ الشَّجرِيَّةُ)

el-Halil, şecriyye harflerinin "Cîm", "Şîn ve "Dâd" harfleri olduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin başlangıç yeri, *"Şecru'l-fem"* yani *"Mefracu'l-fem"* olduğu için bu şekilde isimlendirilmişlerdir.[643] Mekkî *"Mefracu'l-fem"* kavramının, "Ağızın açılış yeri ya da ağızın ön kısmı" anlamına geldiğini yine bazılarının da *"eŞ-şecru"* kelimesini *"Dudak ile çene arası kılların toplanma yeri"* olarak açıkladığını aktarmıştır.[644]

2.3.2.6.39. el-Hurûfi'l-Eseliyye (اَلْحُرُوفُ الْأَسلِيَّةُ)

el-Halil, "Sâd", "Sîn" ve "Zây" harflerinin başlangıç yerlerinin dil ucunun sivri kısmı olmasından dolayı bu harflere, eseliyye harfleri demiştir.[645] Mekkî de dil ucundan (tarafü'l-lisân) çıktıklarını ifade etmiş, bundan kastedilen mananın ise; *"Dilin sivri (esletuhû)"* kısmı olduğunu aktarmıştır.[646]

2.3.2.6.40. el-Hurûfi'n-Nit`ıyye (اَلْحُرُوفُ النِّطْعِيَّةُ)

el-Halil, "Tâ", "Dâl" ve "Tê" harflerinin başlangıç yerinin, ağızın üst damağı, olmasından dolayı bu harfleri, nıt`ıyye harfleri olarak nitelemiştir.[647] Mekkî, ağızın üst damağından kastedilenin: *"Ağızın tavanı"* olduğunu aktarmıştır.[648]

---

[641] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* I: 58.
[642] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 139.
[643] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* I: 58.
[644] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 139-140.
[645] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* I: 58.
[646] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 140.
[647] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* I: 58.
[648] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 140.

2.3.2.6.41. el-Hurûfi'l-Liseviyye (اَلْحُرُوفُ اللِّثَوِيَّةُ)

el-Halil, "Zâ", "Zâl" ve "Sê" harflerinin başlangıçlarının lisse olması hasebiyle bu harfleri, liseviyye harfleri olarak tanımlamıştır.[649] Mekkî *"Lisse"* kavramını; *"Dişlerin bitiştiği et"* olarak açıklamıştır. Bir başka ifadeyle *"Lisse"* diş eti demektir.[650]

2.3.2.6.42. el-Hurûfi'z-Zilegıyye (اَلْحُرُوفُ الذِّلقِيَّةُ)

el-Halil, "Lâm", "Râ" ve "Nûn" harflerini; başlangıç noktalarının dil ucu olmasından dolayı zelegıyye harfleri olarak isimlendirmiştir. Dil ucunun iki tarafının sınırından çıkmaktadırlar.[651] Mekkî, bu harflerin (الذِّلْقِيَّةُ) ya da (الذَّوْلَقِيَّةُ) olarak isimlendirildiklerini de aktarmaktadır. Ayrıca, herhangi bir şeyin ucu için (ذلقه) ifadesinin kullanıldığını da ifade etmiştir. Müellif, *"Kitâbü'l-Ayn"* kitabının bazı nüshalarında el-zülg harflerini (ر - ل - ن - ف - ب - م) olmak üzere altı tane gördüğünü, bu harflerin (نمر فبل) topladığını, (مل فنبر) ya da (فر من لب) hecesinde toplanabilecekleri de aktarmıştır. Müellif bütün bu harflerde bir hikmet olduğunu bundan dolayı da hümasî kelimelerde mutlaka bu harflerden birisinin bulunduğunu, humasî kelimelerde bu harflerden birisi bulunmadığında Arap kelamından olmadığını ve bunun bilinmesi gerektiğini ayrıca ifade etmiştir.[652] Buradan hareketle el-Halil'in muzlaka harfleri iki kısımda ele aldığını ifade edebiliriz. Birincisi ayrımda harfleri, mezid fiillerde bir arada bulunması engellenmiş olan harfler (musmata) ile bunların dışında kalan altı harf (muzleka) ki bunlar dil ucu ve dudak harfleridir. Mezid fiillerde musmata harfleri ancak müzleka harfleri ile beraber bir arada bulunabilmektedir. İkinci ayrım ise burada ele aldığımız harflerin çıkış yerlerine nispetle zelekıyye harfleri olarak isimlendirilmeleridir. Özetle el-Halil, zulg harflerini iki farklı şekilde ele almıştır.[653]

2.3.2.6.43. el-Hurûfi'ş-Şefehiyye (اَلْحُرُوفُ الشَّفَهِيَّةُ)

el-Halil, "Fâ", "Bâ" ve "Mîm" harflerini çıkış yerlerine nispetle şefeviyye harfleri olarak isimlendirmiştir. Ayrıca bu harfler için şefehiyye teriminin kullanılabileceğini de

---

649 Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
650 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 140.
651 Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
652 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 140-141.
653 Konu müzleke ve musmata başlıkları altında detaylı olarak ele alınmıştır.

aktarmıştır. Müellif, "Vâv" harfini dudak harflerinden saymadığı için burada zikretmemiştir.[654] Mekkî**,** bu harfler için şefeviyye ifadesinin kullanıldığını zikretmektedir. Müellifin ifadesinden el-Halil'in ikinci isimlendirmesini tercih ettiğini anlamaktayız. Bunların mahreci iki dudak arasıdır.[655]

2.3.2.6.44. el-Hurûfi'l-Cevfiyye (اَلْحُرُوفُ الْجَوْفِيَّةُ)

el-Halil, "Elifu'l-leyyine", "Vâv", "Yâ" ve "Hemze" harflerini cevfî harfler olarak isimlendirmiştir. Müellif, "Hemze"yi cevfî olarak kabul etmesini, cevften çıkmasına bağlamaktadır. Çünkü, boğaz, lehât (küçük dil) ve dil mahreçlerinden çıkmamaktadır. Ayrıca hevâî bir harf olduğu için cevf dışında kendisine nispet edilebilecek bir mahrece de sahip değildir.[656] Dânî'de "Hemze", "Elif", "Vâv" ve "Yâ" harflerine cevf/ecvef harfleri dendiğini aktarmıştır.[657] Mekkî ise cevfiyye harfleri için (الْجُوفُ) harfleri de denildiğini çoğulunun ecvef olduğunu ifade etmiştir. Cevfiyye harflerinin "Elif", "Vâv" ve "Yâ" harfleri olduğunu zikrederek, "Hemze"nin bu harflerden sayılması noktasında el-Halil'den ayrılmaktadır. Cevfiyye harfleri, mahreçlerinin son çıkış yerlerine nispet edilmişlerdir. Müellif, "Hemze"nin bu harflere dahil edilmesini daha öncede ifade edildiği gibi de çıkışının aksa'l-halk olması ve ardından cevfe bitişmesine bağlamıştır.[658]

2.3.2.6.45. el-Hurûfi'l-Hevâiyye (اَلْحُرُوفُ الْهَوَائِيَّةُ)

el-Halil, "Elifu'l-leyyine", "Vâv", "Yâ" ve "Hemze" olmak üzere hevâiyye harflerini dört tane kabul etmiştir.[659] Sibeveyh' bu sıfata sahip olan harfin sadece "Elif" harfi olduğu noktasında görüş belirtirken[660] Dânî ise daha önce de ifade edildiği gibi hâvî harfin sadece "Elif" harfi olduğunu noktasında Sibeveyh'e tabi olmuştur.[661] Mekkî bu harflerin "Vâv", "Yâ" ve "Elif" olduklarını zikretmiştir.[662]

---

[654] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
[655] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 141-142.
[656] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I:57.
[657] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 109.
[658] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 142.
[659] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 57-58.
[660] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 435-36.
[661] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 108.
[662] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 142.

2.3.2.7. Mahreç Bölgeleri

Araştırmamızın bu kısmında el-Halil, Sibeveyh, Dânî ve Mekkî'nin harflerin mahreçleriyle ilgili görüşlerini, harflerin sıfatlarında olduğu gibi karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Ancak harflerin edâ keyfiyetlerine yönelik hususlarda sadece Dânî ve Mekkî'nin görüşlerine yer vereceğiz. Bu şekilde hem el-Halil ve Sibeveyh'in Mekkî ve Dânî üzerindeki etkisini görmüş hemde iki eserin konuları ele alış biçimini görmüş olacağız.

Konuya giriş yapmadan önce müelliflerin mahreç noktasında kullandıkları kavramları aktaracağız.

el-Halil bu hususta (حيز - موضع - مدرج - مخرج) [663] kavramlarını kullanırken Sibeveyh, Dânî ve Mekkî (موضع - مخرج)[664] terimlerini tercih etmişlerdir.

2.3.2.7.1. Boğaz

el-Halil, boğaz harflerini (خ - غ- ح - ع - ها) olmak üzere beş tane zikrederken (همزة) harfini, cevfî/hevâî harflerden kabul ettiği için onu boğaz harfleri arasında saymamaktadır. Ayrıca bu harflerin boğazdaki konumlarına yönelik olarak iki mahreç telaffuz etmektedir. Birinci mahreçten sırasıyla (ها - ح- ع) ardından (غ- خ) harfleri çıkmaktadır. Müellif, ayrıca boğazdaki birinci mahreç için *"Aksa'l-hurûf"* kavramını kullanmaktadır.[665] Sibeveyh, boğazda üç mahreç ve yedi harf bulunduğunu, dibinden (aksâ) (همزة - الف - هاء) ortasından (evsatu'l-halk) (ح- ع), başından (ednâ) da (غ- خ) harfleri çıkmaktadır.[666] Dânî de boğazdaki mahreçlerin sayısı noktasında Sibeveyh'le aynı görüşü paylaşırken göğüs ile boğazın bitiştiği noktadan (aksâ) ilk çıkan harfin (همزة), sonrasında (الف) ardında da (هاء) harfinin çıktığını ifade ederek ayrıca harflerin çıkış sırasını da zikretmiştir. Boğaz ortasından (vasatu'l-halk) (ح- ع), başından ise (ednâ) (غ- خ) harflerinin çıktığını zikretmiştir. [667] Ancak son iki mahreçte bulunan harfler için hangisinin önce ya

---

[663] Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk: Dâvud Sallum Süleymân el-Anbekî, 1. bs, c. I, Mektebetü Lübnân, Lübnân, Beyrut 2004, 57-58.
[664] Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitap*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, c. IV, Mektebetü'l-Hanecî, Kahire 1982, 432; Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Thk: Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Bs, Dâru Ammâr, Ammân 2000, 102; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 173-74.
[665] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 57-58.
[666] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:433.
[667] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.

da sonra geldiği noktasında bir açıklama yapmamıştır. Yanı sıra ilk mahreçte yaptığı taksimattan hareketle harfleri öncelik ve sonralığına göre sıraladığını söyleyebiliriz.

Mekkî, boğazdaki mahreçlerin sayısı ile ilgili Sibeveyh ve Dânî ile aynı görüşü paylaşırken bunların sırası noktasında onlardan ayrılmıştır. Müellif, (همزة) harfinin boğazın göğüse bitiştiği yerden ve mahreçlerin ilkinden çıktığını aktarmış, ardından da sırasıyla (هاء) ve (الف) harflerini zikretmiştir. Bu harflerin her ne kadar aynı mahreçten olsa da rütbe bakımından "Hemze"nin "Hê" harfinden önce olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca "Elif" harfinin boğaza nispet edilmesini ise; ağızda başlayıp mahrecinin boğazda kesilmesine bağlamaktadır. Boğazın ikinci mahrecinden (ح- ع) üçüncü mahrecinden ise (غ- خ) harfleri çıkmaktadır.[668]

Sonuç olarak el-Halil, boğazdaki harflerin sayısı ve bunların boğazdaki konumlarına yönelik olarak iki mahreç bölgesinden beş harfin çıktığını aktarırken Sibeveyh, Dânî ve Mekkî ise, boğazdaki mahreçlerin sayısında üç mahreç ve yedi harf olması noktasında hemfikirdirler. Bununla birlikte el-Halil'in boğazdaki ilk mahreç olarak kullandığı aksa'l-hurûf ifadesinden tam olarak hangi bölgeyi kastettiği anlaşılamamaktadır. Ayrıca her ne kadar bu harflerin önceliği ve sonralığı noktasında bir ihtilaf görünse de harflerin, tek mahreçten olmalarına rağmen kendi aralarında öncelik ve sonralığının bulunması hususunda Sibeveyh net bir ifade kullanmazken el-Halil, Dânî ve Mekkî aynı görüştedir.

Araştırmamızda harfleri tek tek ele alırken müellifin eserinde esas aldığı sıralamaya göre hareket edeceğiz.

2.3.2.7.1.1. Aksa'l-Halk (Boğaz Dibi)

Boğazdaki mahreçlerin ilkinden çıkan harflerin sıralanışıyla ilgili görüşleri yukarıda aktardığımız için tekrardan konuyu ele almayacağız. Bunlar (همزة - هاء - الف) harfleridir.

[668] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 144-70.

2.3.2.7.1.1.1. Hemze (الهمزة) Harfi

Dânî, "Hemze" harfinin mechûr ve şiddet sıfatlarına sahip, mahreci en uzak ve belli bir sureti olmayan harf olduğunu aktarmıştır. Onun sureti ancak şeklen ve müşâfehe yoluyla bilinebilir. En uzak mahreçten olduğu için karînin onu tam olarak telaffuz etmesi zordur. Bundan dolayı da tahkîk, tahfif, teshîl, ibdâl ve hazf gibi farklı şekillerde kıraat edilmiştir.[669] Dolayısıyla abartılmadan/ibtihâr akıcı ve kolay bir tarzda icra edilmesi gerekmektedir. Müellif, insanların bu harfin telaffuzunda kendi tabiatlarına uygun bir şekilde kaba ve sert davrandıklarını, bu durumun da kulağı rahatsız edecek boyutlara ulaşmasından dolayı kıraatin kalplere nüfûz etmesine engel teşkil edeceğini ve bunun âlimler tarafından kerih görüldüğünü ifade etmiştir. "Hemze"nin kıraatinin güzel olması ancak dile külfet vermeden rahat bir şekilde telaffuz edilmesine bağlıdır ki kıraat âlimlerinin tercihi de bu yönde olmuştur.[670]

Mekkî'de "Hemze" harfinde; mechur, şiddet, zevâid ve bedel gibi sıfatlarının bulunduğunu, dile ağır gelen bir harf olmasından dolayı Arapların onu değiştirdiğini ve bunun içinde belli bir suretinin olmadığını zikretmiştir. Dolayısıyla kârînin, hemzenin bütün hallerini ve tabiatlarını bilmesi gerekmektedir.[671]

Mahreci uzak bir harf olduğu için lafız onunla zor olmaktadır. Bundan dolayı çıkışı sırasında hemzenin şiddetinde teassufî/gelişigüzel davranmayıp onun yumuşak bir şekilde telaffuz edilmesi gerekir. Bu durumda lafız onunla tavassut/orta olur. Mahrecinin uzak olmasından dolayı telaffuzda bir ağırlık meydana getirdiği için Araplar bir kelimenin aslında iki "Hemze"yi tahkikli bir şekilde kullanmamışlardır. İki hemzenin Arap kelamında idğâmlı bir şekilde kullanımı da çok azdır. Kârî, "Hemze"yi yumuşak bir şekilde çıkarırsa onu güzel şekilde telaffuz etmiş olur.[672]

Eserde Hammad b. Zeyd'in (v. 179/796): *"Şehir de bir adamın birisine saldırdığını gördüm. Bunun üzerine adama ondan ne istediğini sordum.* Bana: *"O Kur'ân'ı tehdit ediyor"* dediği aktarılmaktadır. Yani hemzeyi okurken aşırı şiddetli okuyor dedi. Müellif bu rivayeti aktardıktan sonra kârînin hemzeyi bu şekilde zorlamamasının doğru olmadığını, sesin şiddetli bir şekilde çığlık atar gibi çıkmasının kabîh olduğunu ve

---

669 Bu kavramlar daha önce zâid harfler bahsinde açıklandığı için tekrar açıklama gereği hissedilmemiştir.
670 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 118-20.
671 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 145.
672 Mekkî, 145-146.

hemzeyi zorlanmaksızın nefesle beraber telaffuz etmesi gerektiğini zikretmiştir. Ayrıca Ebû Bekr b. Ayyaş'ın (v. 193/809)[673]; *"İmamımız* (مُؤْصَدَةٌ)[674] kelimesindeki "Hemze"yi öyle *şiddetli okuyordu ki ben o okurken kulaklarımı kapatmak istiyordum"* dediğini aktarmaktadır.[675] Bu rivayet, Dânî tarafından *"et-Tahdîd"* adlı eserde isnadıyla birlikte aktarılmıştır.[676]

Art Arda Gelen "Hemze"lerin Okunması: Müellif, kârînin (قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ)[677], (أَئِذَا)[678], (شُهَداءَ إِذْ وَصَّا كُمْ)[679], (أَإِنَّا)[680], (أَئِفْكًا)[681], (أَؤُلْقِيَ)[682] ve (جَاءَ أُمَّةً)[683] örneklerinde olduğu gibi bir kelimede ya da ayrı ayrı kelimelerde art arta gelen "Hemze"lerde birinci "Hemze"yi tahkîk ile ikinci "Hemze"yi ise, birinci "Hemze"ye nazaran daha yumuşak okuması gerektiğini zikretmektedir. İmam Nafi' ve ona uyanların kıraatinde ikinci "Hemze" tahfîf ile okunmaktadır.[684]

Dammeli "Hemze"; dammeli "Hemze" ile "Vâv-i sâkine" arasında, kesreli "Hemze"; kesreli "Hemze" ile "Yâ-i sâkine" arasında, fethalı "Hemze" ise; fethalı "Hemze" ile "Elif" arasında okunur. Örneğin (جَاءَ أَحَدُهُمْ)[685] ve (أَأَنْذَرْتَهُمْ)[686] kelimelerinde ikinci "Hemze" fethalı olduğu için "Hemze" ile "Elif" arasında okunmuştur.[687]

Fethalı olan birinci "Hemze", tahfîf ile okunduğu zaman ondan başka bir harf türetilmiş olur. Bu durumda ona başka bir şey karışmadan ondan türetilmiş halis harfi, ikinci "Hemze"ye doğru telaffuz etmek gerekir. Örneğin (يَا سَمَاءُ أَقْلِعِي)[688] ve (السُّفَهَاءُ أَلَّا)[689] kelimelerinde birinci "Hemze"yi ikinci "Hemze"nin olduğu yerde halis fethalı bir "Vâv" şeklinde kıraat edilir. Bu şekilde kıraat edildikleri vakit (السُّفَهَاءُ أَلَّا) kelimesi (أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ

[673] Mekkî, Ebu Bekr b. Ayyaş'ın İmam Asım'ın râvisi olduğunu aktarmıştır. Mekkî, 146.
[674] Beled: 90/20.
[675] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 146-147.
[676] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 118-19.
[677] Âl-i İmrân: 3/15.
[678] Râ'd: 13/5.
[679] En'âm: 6/144.
[680] Mü'minûn: 23/82.
[681] Sâffât: 37/86.
[682] Kamer: 54/25.
[683] Mü'minûn: 23/44.
[684] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 147.
[685] Mü'minûn: 23/99.
[686] Bakara: 2/6.
[687] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 147.
[688] Hûd: 11/44
[689] Bakara: 2/13.

السُّفَهاءُ وَلكِنْ)[690] seviyesinde olur. Birinci kelimede aslı iki "Hemze"dir. İkinci kelimede ise "Hemze" ve fethalı bir "Vâv" vardır. Lafız ise tek bir lafızdır.[691]

İki "Hemze"den birincisi kesre, ikincisi fetha olur ve "Hemze" tahfif ile okunmak istendiğinde fethalı "Hemze" halis bir "Yâ" harfine dönüştürülür. Örneğin (مِنَ الشُّهَداءِ أَنْ تَضِلَّ)[692] ve (وَالْفَحْشَاءِ أَنْ تَقُولُوا)[693] âyetlerinde ikinci "Hemze", "Yâ" harfine dönüştürüldüğünde (مِنَ الشُّهَداءِ يَنْ تَضِلَّ) ve (وَالْفَحْشَاءِ يَنْتَقُولُوا) şeklinde kıraat edilirler.[694]

İki "Hemze"den birincisi damme ikincisi kesre olması durumunda ikinci "Hemze"nin tahfif ile okunmasında iki vecih vardır. İkinci "Hemze" tahfif ile okunmak istendiğinde, harekenin durumuna göre "Yâ" harfine ya da mâ kabline göre "Vâv" harfine çevrilirler. Örneğin (مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ)[695] ve (وَلَا يَأْبَى الشُّهَدَاءُ إِذَا ما دُعُوا)[696] âyetlerinde ikinci "Hemze", "Vâv" ya da "Yâ" harflerine kalb/çevirme edilerek iki şekilde de okunabilir. Şayet iki "Hemze" de tahkik üzerine okunacaksa her ikisini de yumuşak bir şekilde zorlamaksızın okumak gerekir[697]

"Hemze"nin Bir Kelimede Damme ya da Kesreli Olması: Mekkî, "Hemze"nin bir kelimede tek başına dammeli ya da kesreli olması durumlarında "Hemze"nin çıkartılmasına dikkat edilmesi gerektiğini zikretmektedir. Çünkü bu iki harekenin ve "Hemze"nin ağırlığının bir kelimede birleşmesiyle iki ağır bir araya geleceği için dil üzerinde esktra bir ağırlık olacak ve bu da "Hemze"nin telaffuzunu zorlaştıracaktır. Bundan dolayı "Hemze"nin çıkartılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle "Hemze"nin öncesinde kesre ve damme ya da sonrasında kesre varsa daha fazla dikkat etmek gerekir. Örneğin (وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ)[698] ve (إِلَى بَارِئِكُمْ)[699] âyetlerinde bu durum kendisini açıkça göstermektedir. Bu gibi yerlerde "Hemze"nin çıkartılmasına dikkat edilmediği takdirde harf tam anlamıyla çıkmayacak ve tecvîdli okuma gerçekleşmeyecektir.[700]

---

690 Bakara: 2/13.
691 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 147-148.
692 Bakara: 2/282.
693 Bakara: 2/169.
694 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 148.
695 Bakara: 2/142.
696 Bakara: 2/282.
697 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 148.
698 Âl-i İmran: 3/139.
699 Bakara: 2/54.
700 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 149.

Art Arda Gelen İki Müleyyin "Hemze"den Önce Tahkiki "Hemze"nin Gelmesi: Müellif; A'raf, Tâhâ ve Şuarâ' sûrelerinde (آمَنْتُمْ بِهِ)[701], (آمَنْتُمْ لَهُ)[702] kelimelerinde olmak üzere üç yerde ve Zuhruf sûresindeki (آلِهَتُنَا)[703] kelimesinde olmak üzere bir kelime de iki yumuşak "hemze" bulunduğunda ve bunlardan önce de tahkîki "Hemze" geldiğinde, tahkîki "Hemze"nin zorlamaksızın çıkartılmasını, yumuşak/leyyin olan birinci "Hemze"nin fethalı "Hemze" ile "Elif" arasında okunmasını, leyyin olan ikinci "Hemze"nin ise "Elif" harfine çevrilerek/kalb işba`/doygun med yapılarak uzatılması gerektiğini aktarmaktadır. Eserde bu kıraat şeklinin Nafi` ve ona tabi olanların kıraatinde olduğu aktarılmaktadır. Yine (جَاءَ آلَ لُوطٍ)[704] vb. kelimelerde de iki kelimede üç tane "Hemze" toplandığı durumlarda karînin her iki "Hemze"yi de tahkik üzere okuması halinde birinci "Hemze"yi tahkîk, ikinci "Hemze"yi ise yumuşak/leyyin okuması ve üçüncü sakin "Hemze"den `ıvaz olarak yeni bir "Elif" getirmesi gerektiği zikredilmektedir.[705]

İki "Hemze"den İkincisinin Meksur Olması: Mekkî, iki "Hemze"den ikincisinin meksur olması durumunda ikinci "Hemze"nin aslının sukûn olduğunu ve "Hemze"yi tahfif yapanların kıraatinde ikinci hemzenin halis bir "Yâ" harfine dönüştürüldüğünü zikretmektedir. Örneğin (أَئِمَّة)[706] kelimesini (أَئِذا)[707] ve (أَئِفْكاً)[708] kelimelerinde olduğu gibi ikinci "Hemze"yi, "Hemze" ile "Yâ" arasında değil aslının sükûn olmasından dolayı kesreli bir "Yâ" yapılması gerekmektedir. Çünkü (أَئِمَّة) kelimesi efı'letün vezninde (إمام) kelimesinin çoğuludur. Aslı ise (أَأْمِمَة) kelimesidir. İdğâm ile illetli yapılmıştır. Birinci "Mîm" harfinin harekesi sakin "Hemze"nin üzerine atıldığı için sakin "Hemze" meksûr olmuştur. Bu durumda ikinci "Hemze" de halis bir "Yâ" harfine çevrilerek yumuşatılmıştır. Müellif (أَئِمَّة) ve (أَئِفْكاً) kelimelerinin farklı olmasını; (أَئِفْكاً) kelimesindeki ikinci "Hemze"nin aslının kesre, (أَئِمَّة) kelimesindeki ikinci "Hemze"nin aslının ise sükûn olmasına bağlamıştır. Bunun için birinci kelimedeki ikinci "Hemze" kesre ise, sakin "Yâ"

---

[701] A'raf: 7/123
[702] Tâhâ: 20/71; Şüarâ: 26/49.
[703] Zuhruf: 43/58.
[704] Hicr: 15/61.
[705] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 149.
[706] Tevbe: 9/12.
[707] Ra'd: 13/5.
[708] Sâffât: 37/86.

arası telaffuz edilirken ikinci kelimedeki "Hemze" ise, halis bir "Yâ" harfine ibdâl/dönüşme edilir.[709]

"Hemze"nin Meksur Olması ve Kendinden Önce İki Tane Şeddeli Harfin Bulunması: Mekkî, kârînin; "Hemze"nin bir kelimede meksûr halde bulunması ve kendinden önce de iki tane şeddeli harf bulunması durumunda "Hemze"yi izhâr etmesi gerektiğini zikreder. Çünkü şeddeli harf, "Hemze" ve kesre ağırdır. Şeddeli harfin illetli harf olması durumunda kelime daha da ağır olmaktadır. Bu kadar ağırlığın bir kelimede bulunması onun telaffuzunu zorlaştırmaktadır. İki tane şeddeli harf ile iki tane kesreli harfin yan yana gelmesi, şeddeli harfin aynı zamanda illetli harf olması ve sonrasında da "Hemze-i mütetarrife" olmasından dolayı bütün bunlar ağır oldukları için "Hemze"nin lafzını yumuşak bir şekilde korumak gerekmektedir. Örneğin (وَمَكْرُ السَّيِّءِ)[710] kelimesinde hem "Hemze"nin korunmasına hem de kelimede kayma olmamasına dikkat edilmesi icap etmektedir. Eserde İmam Hamza'nin bundaki ağırlığı gördüğü için "Hemze"yi ıskan[711] ile okuduğu, bunun zayıf bir kıraat olduğu vakf niyeti ile yapılması dışında güzel olmadığı aktarılmıştır.[712]

Art arta iki tane "Hemze" gelir bunlardan ilki damme olur öncesinde de ilki illetli olmak üzere iki tane şeddeli harf gelirse lafız çok ağır olacağı için birinci "Hemze"nin beyân/izhâr edilmesine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda ağırlığın tekrar etmemesi için iki "Hemze"nin de tahfif ile okunması gerektiği eserde zikredilmektedir. Örneğin (وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّءُ إِلَّا بِأَهْلِهِ)[713] âyetinde, zikredilen hususlardan ötürü iki "Hemze"yi de tahfif ile okumak gerekmektedir. Müellif, bu durumda kârînin "Hemze"lerden önce yerinde açık olan iki tane şeddeli harf getirmeye muhtaç olduğunu, bu iki şeddeli harften sonra yeri açık olan tahkikli dammeli "Hemze"yi getirmesi halinde ancak lafzı yumuşak hale getirebileceğini ve sonrasında da müleyyen "Hemze"yi, meksûr "Hemze" ile sâkin "Yâ" harfi ya da sakin "Vâv" arasında okuması gerektiğini

---

[709] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 150.
[710] Fâtır: 35/43.
[711] Lügatte, sâkin kılma, oturma ve yerleştirme anlamlarına gelmektedir. Kıraat ıstılahında ise; (هي-هو) zamirlerinden önce (ل-و-ف) harflerinden birisinin fethalı olarak bulunması halinde zamirlerin başlarındaki (هاء) harfinin sakin yapılmasıdır. Bkz.Tetik, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, 182.
[712] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 152-153.
[713] Fâtır: 35/43.

aktarmaktadır. Birinci "Hemze"nin damme, ikinci "Hemze"nin ise kesre olması durumunda kıraatin nasıl yapılacağı daha önce zikredilmiştir.[714]

Mekkî, kârînin "Hemze"den sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Hemze"yi tağliz/kalın ile okumamasını, "Hemze"yi zorlamadan terkîkli/ince olarak telaffuz etmesi gerektiğini zikreder. Örneğin (آتَى الْمَالَ)[715], (آخَرَ)[716] ve (آمَنَ)[717] vb. yerlerde "Hemze"yi tağliz yapmadan okumak gerekmektedir.[718]

"Hemze" Üzerinde Vakf: Müellif, kârînin mütetarrif "Hemze"nin üzerinde vakf yapması durumunda "Hemze"yi izhâr etmesi gerektiğini zikreder. Çünkü o mahrecinden uzaklaşmıştır. Kelimenin sonunda olması ve vakf halinde harekesinin gitmesinden ötürü harf zayıf olmuştur. Yine "Hemze" sükûn durumunda daha da zayıf olduğu için onu izhâr etmek oldukça zorlaşmaktadır. Bundan dolayı "Hemze"nin noksanlığından korkulduğu için vakf halinde onun izhâr edilmesine dikkat etmek gerektedir. Aksi halde telaffuzda harf sâkıt/düşme olur. Örneğin (أَسْوَأَ)[719] ve (يَسْتَهْزِيءُ)[720] kelimelerinin üzerinde vakf yapıldığında "Hemze"yi telaffuz etmek zor olacağı için harfin izhâr edilip sâkıt/düşme olmamasına dikkat etmek gerekmektedir.[721]

"Hemze" üzerinde vakf yapılması halinde dikkat edilmesi gereken bir diğer durumda, "Hemze"nin öncesinde med ve lîn harflerinden birinin sakin halde bulunmasıdır. Bu durumda "Hemze"nin üzerinde vakf yapmak diğer durumlara göre daha zor olduğu için "Hemze"yi çıkartmakta oldukça zorlaşmaktadır. Bundan dolayı "Hemze"nin çıkartılmasında dikkatli davranmak gerekir. Örneğin (السَّرَّاءِ)[722], (سُو ءَ)[723], (شَيْءٍ)[724], (يُضِيءُ)[725] ve (شَاءَ)[726] kelimelerinin üzerinde vakf yapılmak istendiğinde bu durum ziyadesiyle ortaya çıkmaktadır. Müellif, bu gibi yerlerde revm yapılması halinde sükûna göre "Hemze"nin telaffuzunun daha kolay olduğunu, revm yapılmadığında ise

---

[714] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 153.
[715] Bakara: 2/177.
[716] Zâriyât: 51/51.
[717] Bakara: 2/177.
[718] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 153.
[719] Zümer: 39/35.
[720] Bakara: 2/15.
[721] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 150-51.
[722] Âl-i İmran: 3/134.
[723] Bakara: 2/49.
[724] Bakara: 2/113.
[725] Bakara: 2/20.
[726] En'âm: 6/107.

"Hemze"den önceki harfin med ve lîn harflerinin dışındaki harflerden birisi olması halinde, "Hemze" üzerinde vakf yapmanın daha da zor olduğunu aktarmaktadır. Örneğin (شَيْءٌ)[727] ve (سُوٓءَ)[728] kelimelerinin üzerinde vakf yapmak (مِلْءُ)[729] ve (دِفْءٌ)[730] kelimelerinde vakf yapmaya göre daha kolaydır. Bu gibi yerlerde vakf yapılması halinde "Hemze" korunmadığı zaman bir harf hazfedilmiş olur ki bu da lahn/hata olur.[731]

Eserde, vakf halinde "Hemze"yi talep etmek zor olduğu için Hişam b. `Ammâr (v. 245/860) İbn `Âmir'in (v. 118/736) özellikle vakf halinde mütetarrif olan "Hemze"yi telyîn ile okuduğu, Hamza'nın da bu durumda İbn `Âmir'e katıldığı ancak Hamza'nın münferid olarak ortada olan "Hemze"yi de özellikle vakf halinde telyîn ile okuduğu aktarılmıştır. Müellif, Hamza ve İbn `Âmir'in, mütetarrif "Hemze"nin telyîni hakkındaki görüşleri hakkında ayrı bir kitap yazdığını ve bunları delilleriyle birlikte ortaya koyduğunu ifade etmiştir.[732]

Eserde "Hemze" üzerine vakf yapılması ile ilgili temas edilen bir diğer hususta, sondaki "Hemze"nin fetha, sonrasının ise tenvîn olması durumunda "Hemze"nin üzerinde vakf yapmanın güzel olacağıdır. Bu durumda vakf yapıldığı zaman tenvîn "Elif" harfine ibdâl edilerek, "Hemze" ortaya çıkarılır. Böylece "Hemze", kendisinden sonra "Elif" harfi bulunduğu için son da olmamış olur ve telaffuzu da kolaylaşır. Örneğin (مَاءٍ)[733], (مَلْجَأً)[734] ve (أَسْمَاءٍ)[735] kelimelerinde iki üstünden birisi "elif" harfine çevrildikten sonra med yapılarak "Hemze"nin üzerinde vakf edilir. Bu da "Hemze"nin telaffuzunu kolaylaştırmaktadır.[736]

Müellif, "Hemze" bahsinde son olarak "Hemze" ile alakalı kurrâ imamların, telyîn, hazf, bedel, tahkîk gibi usullerini ve bunların dışındaki diğer hükümler hakkındaki ihtilafları bu kitabın dışında başka bir kitapta zikrettiği için benzer konuları tekrar etme ihtiyacı hissetmediğini, bu kitabın ihtilaf kitabı olmadığını, lafızların Tecvîdi ve kelamın

---

[727] Şûra: 42/11.
[728] Ra'd: 13/21.
[729] Âl-i İmran: 3/91.
[730] Nahl: 16/5.
[731] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 151.
[732] Ahmed Hasan, *"el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâât"* adlı eserde bu eserin adının, *"Tahfîfu'l-Hemzetu'l-Mutetarrife li Hamza ve Hişâm"* olarak geçtiğini zikretmiştir. Mekkî, 152.
[733] Muhammed: 47/15
[734] Tevbe: 9/57.
[735] A'râf: 7/71.
[736] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 152.

oluştuğu harflerin hükümleriyle beraber kelamın hakikatlerini bilme kitabı olduğunu zikretmiştir.[737]

2.3.2.7.1.1.2. Hê (الهاء) Harfi

Dânî'nin ve Mekkî'nin, "Hê" harfinin boğazdaki konumuna göre "Hemze" harfinden sonra gelmesi noktasında ihtilaf ettiklerini görüyoruz. Bu hususta Dânî, "Elif" harfinin üstünden çıktığını ifade ederken[738] buna mukabil Mekkî, boğaz mahreçlerinin ilk mahrecinin ortasından çıktığını ve "Hemze"nin rütbe bakımından "Hê" harfinden önce geldiğini de aktarmıştır.[739]

Dânî, "Hê" harfinin, hafî ve mehmûs sıfatlarına sahip olduğunu ve karînin ister harekeli ister sakin olsun onu kıraatinde abartısız bir şekilde zorlanmadan onu telaffuz etmesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir.[740] Mekkî'de "Hê" harfinin hems ve rihvet sıfatlarından dolayı gizli zayıf bir harf olduğunu aktarmıştır. Bunun yanında "Hê" ile "Hemze" harflerini birbirinden ayırıp tek bir ses olmalarına engel olan sıfatların; "Hê" harfinde bulunan hems ve hafâ sıfatları ile "Hemze" harfinde bulunan cehr ve şiddet sıfatları olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla bu iki harfin tek mahreçten olmalarına rağmen duyuşta onları birbirinden âmil, zayıf ve kuvvetli yönlerinin birbirlerinden farklı olmasıdır.[741]

Müellif, "Hê" ile "Hemze"nin birbirine olan yakınlıklarından ötürü, Arapların bu iki harfi birbirine ibdâl ettiklerini ifade etmiştir. Örneğin (مَاءٌ) kelimesinin aslı (مَاهٌ) onun aslı da (مَوَهٌ) kelimesidir. "Vâv" Harfi, "Elif"e "Hê" harfi de "Hemze"ye ibdâl edilmiştir. Yine Araplar صَبًّا (kafası sert olan kimse) için (هِيرٌ) ve (إِيرٌ), *"Başın kepekleri*" için de (إِبْرِيَة) yerine (هِبْرِيَة) kullanmışlardır. Ayrıca (أَيَا فُلَانٍ) yerine (هَيَا فُلَانٍ), yine (هَرَقْتُ الْمَاءَ) yerine (أَرَقْتُه) ve (إِيَّاكَ) yerine (هِيَّاكَ) kelimelerini de kullanmışlardır.[742]

Eserde, harflerin tek mahreçten olmasına rağmen sıfatlarının farklı olmasından dolayı seslerin değişik olduğu ifade edilmiştir. Tek mahreçte olan harflerin birbirine olan yakınlığı mahreç bakımındandır. Sıfatları arasında ise zıtlık söz konusudur. Eğer harfler

---

[737] Ahmed Hasan, bu kitabın *"el-Keş an Vucûhi'l-Kırâât"* olduğunu aktarmıştır. Mekkî, 154.
[738] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.
[739] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 155.
[740] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 123.
[741] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 155.
[742] Mekkî, 155.

iki ayrı mahreçten olup sıfatları da birbirinden farklılık olursa zıtlık bakımından birbirinden daha da uzak olurlar. Harflerin mahreçleri farklı olup sıfatları birbirine yakın olabilir. Bu durumda da aralarındaki zıtlık mahreç bakımından olur. Müellif tarafından bütün harflerin dönüşünün böyle olduğu ve bunun anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Hem mahreçleri hem de sıfatları aynı olan bir harf bulunmamaktadır. Mahreçleri ve sıfatları aynı olduğu takdirde duyuşta tek bir ses meydana gelir ki bu da mahreçlerinde ve sıfatlarında ihtilaf olmayan hayvanların sesine benzer. Böyle olmaması için harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının birbirinden farklı olması gerekmektedir. [743]

Müellif, "Hê" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Hê" harfinin, harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi mürakkak/ince okunması gerektiğini aktarmaktadır. Örneğin (هَؤُلَاءِ)[744] ve (هَا أَنْتُمْ)[745] kelimelerinde "Hê" harfinin, tağliz ve imâle yapmaksızın okunması gerekir. Ayrıca "Hê" harfinin hafî bir harf olmasından dolayı daima beyânının korunması gerekir.[746]

Mekkî, "Hê" harfinin (بِأَفْواهِهِمْ)[747], (جِبَاهُهُمْ)[748], (يُلْهِهُمُ الْأَمَلُ)[749], (فَصَكَّتْ وَجْهَهَا)[750] ve (وَجْهُهُ)[751] vb. yerlerde bir kelimede ya da (فِيهِ هُدًى)[752], (وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)[753], (فَاعْبُدُوهُ هَذَا)[754], (إِنَّ هاللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ)[755] ve(فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ)[756] örneklerinde olduğu gibi iki ayrı kelimede peş peşe gelmesi durumunda hem hafîliğin tekrar etmesi hem de mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harfin bir araya gelmesinden dolayı idğâm yapılmaması için harflerin beyân edilmesinin kârî üzerine vacip olduğu ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı Tecvîdli okuyan kârînin bütün bunları kıraatinde beyân etmesi ve koruması gerekmektedir.[757]

Eserde iki tane "Hê" harfinin peş peşe gelmesi durumunda birincisi sakin ikincisi harekeli olursa idğâmın, teşdidin/şedde ve şeddeli "Hê" harfinin beyan edilmesi gerektiği

---

[743] Mekkî, 156.
[744] Nisâ: 4/143.
[745] Âl-i İmran: 3/119.
[746] Mekkî, 156-157.
[747] Âl-i İmran: 3/176.
[748] Tevbe: 9/35.
[749] Hicr: 15/3.
[750] Zâriyât: 51/29.
[751] Nahl: 16/58.
[752] Bakara: 2/2.
[753] Mâide: 5/76.
[754] Âl-i İmran: 3/51.
[755] Lokman: 31/26.
[756] Âl-i İmran: 3/107.
[757] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 156-57; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 125.

zikredilmektedir. Sakin olan "Hê" harfinden önce şeddeli bir harf varsa iki tane şeddeli harfin peş peşe gelmesinden dolayı "Hê" harflerinin beyanında daha dikkatli davranılması lazımdır. Şayet şeddeli olan ilk harf güçlü mechur bir harf ise daha da dikkatli olunması gerekir. Örneğin (أَيْنَما يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ)[758] âyetindeki (يُوَجِّهْهُ) kelimesinin aslı (يُوَجِّهُهُ) şeklindedir. Bunun için idğâm olmasına rağmen mushafta iki "Hê" ile yazılmıştır. Birinci "Hê" (أَيْنَما) şart edatından dolayı sakin olduğu için ikinci "Hê" harfine idğâm edilmiştir. Yine bunun gibi (فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ)[759], (وَهَّاجًا)[760], (فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ)[761] ve (أَنْ طَهِّرَا)[762] vb. yerlerde bütün şeddeli "Hê" harflerinde "Hê" harfinin beyan edilmesi gerekmektedir.[763]

Mekkî, sakin olan "Hê" harfinin başka bir kelimede olması durumunda birincisinin üzerine vakf yapılıp ikincisine idğam edilmemesi gerektiğini aktarmıştır. Bu da hê-i sekte olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de tek bir yerde mevcuttur. Örneğin (مَالِيَهْ *هَلَكَ عَنِّي)[764] kelimeleri arasında sakin olan birinci "Hê" harfinin ikincisine idğâm edilmeyip üzerinde vakf yapılması tercih edilen görüştür. Çünkü bazı kavimler, bunu idğâm edip şeddeli okumuşlardır.[765] Dânî, Mekkî'nin aksine burada şeddeli okuyuşu tercih etmiştir.[766]

"Hê" Harfinin "Hâ" (ح) Harfinden Önce ve Sonra Gelmesi: Dânî, "Hê" harfinden sonra boğaz harflerinden birinin bulunması halinde harfin telaffuzuna riayet edilmesi gerektiğini aktarmıştır.[767] Mekkî ise bu konuya ayrı bir fasıl açarak konunun önemine dikkat çekmiştir.

Müellif, "He" harfinden önce ya da sonra "Hâ" (ح) harfinin gelmesi durumunda "Hâ" harfi ile beraber "He" harfinin hafîliğinin daha da belirginleşmesinden dolayı izhâr edilip korunması gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin (وَسَبِّحْهُ لَيْلًا)[768] âyetinde "Hê" harfinin telaffuzuna dikkat edilmediği takdirde kendinden önce gelen "Hâ" harfine idğâm edilip şeddeli "Hâ" harfine dönüşecektir. Çünkü mahreçleri birbirine yakın olmalarına rağmen kendisinde bulunan hâfilikten ötürü "Hâ" harfinden daha zayıf bir harftir. Ayrıca bu iki

[758] Nahl: 16/76.
[759] Târık: 86/17.
[760] Müzzemmil: 73/11.
[761] Yûsuf: 12/70.
[762] Bakara: 2/125.
[763] Mekkî, 157-158; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 124.
[764] Hâkka: 69/28,29.
[765] Mekkî, 158.
[766] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 124.
[767] Dânî, 123.
[768] İnsan: 76/26.

harf birbirine idğâm edildiğine dair bir rivayet bulunmadığı için her iki harfin beyân edilmesi daha da elzem hale gelmektedir. Yine (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ)[769] âyeti vb. yerlerde olduğu gibi "Hê" harfinin, "Hâ" harfinden önce gelmesi halinde, "Hâ" harfinin yanında daha fazla gizli olup idğâm yapılmaması için onu muhafaza etmek gerekir. Dolayısıyla bütün bu hallerde "Hê" harfinin lafzının korunmaması hatadır.[770]

Ayrıca "Hê" harfinin (فَبَايِعْهُنَّ)[771] ve (كَالْعِهْنِ)[772] örneklerinde olduğu gibi öncesinde ve sonrasında "Ayn" harfinin gelmesi durumunda mahreçlerin yakınlığından dolayı idğâm yapılmaması için "Hê" harfinin lafzının korunması gerekmektedir. Çünkü "Hê" harfindeki hafîlikten dolayı lafzının değiştirilmesinden korkulmaktadır.[773]

Eserde, "Hê" harfi ile alakalı dikkat edilmesi gereken bir diğer hususta iki tane "Elif" harfinin arasında bulunması durumunda, üç tane hafî harfin yan yana gelmesinden dolayı "He" harfinin beyan edilmesi gerektiğidir. Örneğin (ضُحَاهَا)[774], (سَوَّاهَا)[775] ve (بَنَاهَا)[776] kelimelerinde üç tane hafî harf yan yana geldiği için "Hê" harfinin beyânında dikkatli olmak lazımdır. Yine (مُنْتَهَاهَا)[777] örneğinde olduğu gibi birinci "Elif"in öncesinde "Hê" harfi bulunduğu zaman dört tane hafî harf yan yana geldiği için "Hê" harfinin açığa çıkarılması daha da gerekli olmaktadır. [778]

Dânî, Mekkî'den farklı olarak (أَمْرُهُ)[779] kelimesinde olduğu gibi "Hê" harfinin mâ kablinin harekeli olması durumunda hafâ sıfatından dolayı harfin kuvvetlendirilmesi için müzekker zamirin uzatılacağını, (مَا نَفْقَهُ)[780] kelimesinde olduğu gibi kelimenin aslından ise uzatılmayacağını vurgulamıştır.[781]

---

[769] En'âm: 6/91.
[770] Mekkî, 158-159.
[771] Mümtehine: 60/12.
[772] Kâria: 101/5.
[773] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 159.
[774] Nâziât: 79/46.
[775] Şems: 91/7.
[776] Şems: 91/5.
[777] Nâziât: 79/44.
[778] Mekkî, 159.
[779] Kasas: 17/28.
[780] Şems: 11/91.
[781] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 123-25.

2.3.2.7.1.1.3. Elif (الالف) Harfi

Daha önce de değindiğimiz gibi Dânî, "Elif" harfinin mahreçte "Hemze"den sonra geldiğini aktarırken[782] Mekkî'nin onu "Hemze" ve "Hê" harflerinden sonra zikretmesinden hareketle "Hê" harfinden sonra çıktığını kabul ettiğini düşünüyoruz.[783]

Dânî, "Elif" harfinin, hâvî ve mehcûr sıfatlarına sahip olduğunu, tıpkı nefes gibi telaffuzda ağızdaki hiçbir mahrece dayanmadığını ve hevâdan gelen bir ses olması münasebetiyle de cevfe nispet edildiğini ifade etmiştir. Şayet (أُوذِينَا)[784] örneğinde olduğu gibi "Elif" harfinden sonra sakin, müzhar/izhâr ya da müdğam/idğâm bir harf bulunmadığı durumlarda ziyade uzatılmaması gerekir. Yine (الر)[785] ve (طه)[786] gibi huruf-u mukatta' harflerinde "Tâ", "Râ" ve "Hê" ile beraber bulunduğu takdirde de med ölçüsü aynı şekildedir. Ancak (كهيعص)[787] gibi hurûf-u mukatta'lardaki "Kêf", "Ayn" ve "Sâd" harflerinde ise med ziyade yapılır. Bununla beraber bazı edâ ehli, izhâr durumunda sesin kesilip idğâm yaparken sesin akmaya devam etmesinden dolayı (الم)[788] gibi yerlerde "Lâm" harfini, kendisinden sonra gelen harfe idğâm yaparak daha fazla med yapmaktadırlar. Bir kısmı ise bu hususta her iki durumda da iki sakinin karşılaşmasından dolayı med miktarında eşit davranmışlardır. "Elif" harfinden sonra sakin, müzhar/izhâr ya da müdğam/idğâm bir harfin bulunduğu durumlarda ise "Hemze"nin yanında gizlenmemesi ve iki sakin harfin birbirinden ayrılıp bir araya toplanmaması için ziyade uzatılması gerekmektedir. Mâ kabli (قَالُوا ءَامَنَّا)[789] ve (بَرِيئُونَ)[790] örneklerinde olduğu gibi meksûr "Yâ" ve mazmûm "Vâv" harfleri ise yine hüküm aynıdır. Dânî (وَلَا جَانٌّ)[791] ve vb. yerlerde "Elif" harfinden sonra idğâmlı bir harf gelmesi halinde de yine med ziyade yapılır. Ayrıca (أَتُمِدُّونَنِ)[792] gibi yerlerde de kıraati şeddeli yapanlar "Elif" harfinin med miktarını idğâmlı ve idğâmsız bir harfin gelmesindeki duruma benzetmişlerdir. Bunun yanında harekenin muâdili olmasından dolayı bazı edâ ehli medlerin bu kısmının noksan

---

[782] Dânî, 102.
[783] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 160.
[784] A'râf: 7/129.
[785] Yûnus: 10/1; Hûd: 11/1; Hicr: 15/1.
[786] Tâhâ: 20/1.
[787] Meryem: 19/1.
[788] Bakara: 2/1; Âl-i İmran: 3/1.
[789] Bakara: 2/14.
[790] Yûnus: 10/41.
[791] Rahman: 55/56.
[792] Neml: 27/36.

olduğunu düşünmüşlerdir. Müellif, `Âsım kıraatinin dışında diğer bütün kıraat imamlarının Âl-i `İmrân süresinin ilk ayetindeki (الم الله) "Mîm" harfinin meddini işba'/doygun yaptıklarını aktarmıştır. İmam Nâfî'nin Verş kıraatine göre de Ankebût süresinin evvelinde de aynı şekilde sükûn takdir edilmiştir. Bir kısım imam da "Mîm" harfinin harekesine itimad edip meddi tam yapmamaktadır. Bazıları ise (كهيعص) âyetindeki "`Ayn" harfinin mâ kablinin fethalı "Yâ" olmasından dolayı onun meddinde aşırı davranmazken bir kısmı da iki sakinin karşılaşmasından dolayı meddi aşırı yapmıştır. Her iki görüşte sahihtir. Son olarak Dânî, İmam Hamza'dan nakledilen sahih rivayetler dışında "Hemze" harfini de med yaparak okuma noktasında bir rivayetin bulunduğunu ifade etse de bunun câiz olmadığını zikretmiştir.[793]

Mekkî'de Dânî gibi, "Elif" harfinin, ağızda boşta kalıp boğazda son bulmasından dolayı boğaza nispet edildiğini zikretmiştir. Mahreci ağızda genişlediği içinde ona, hâvî ya da hevâî harf denmiştir. Bununla birlikte hafî bir harf olmasından dolayı çıkışında dilin üzerine bir ağırlığı bulunmamaktadır. "Elif" harfine, (جَاءَ)[794] örneğinde olduğu gibi "Hemze" bitiştiği takdirde onun med konusunda bir payı kalmadığı için daha fazla uzatılması gerekmektedir. Yine ondan sonra şeddeli ya da şeddesiz, sakin bir harf geldiği vakit yine med yapılır. Medlerin miktarı ile ilgili kurrâ âlimlerin aralarındaki ihtilaflar, farklı bir kitapta ele alındığı için eserde konuya temas etme gereği hissedilmemiştir.[795]

Müellif, "Elif" harfinin daima sakin halde bulunmasından dolayı kelimeye onunla başlanılmadığını ve mâ kablinin de her zaman fetha olduğunu zikreder. O, daima harekeli harften sonra gelir ve çoğunlukla da zâide olarak bulunur. Harfler içerisinde en fazla kullanılan harftir. Başka hiçbir harfte bulunmayan özelliklerde onda mevcuttur. Daima zaide olup aslî olması başka bir harften kalb edilmesine bağlıdır. Örneğin (قَالَ) kelimesinde "Elif" harfi "Vâv" harfinden, (كَالَ) kelimesinde "Yâ" harfinden ve (سَالَ) kelimesinde ise "Hemze" harfinden kalb/çevrilme edilmiştir. Yine (مِنْسَاتِهِ) kelimesinde "Nûn-i sâkine" ya da "Tenvîn"den ıvaz olmuştur.[796]

Eserde, "Elif" harfinin birçok özelliğinin bulunduğu ve bunun kârînin bütün durumlarını bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tağliz ya da imâle ile okunmasına yönelik

[793] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 120-23.
[794] Nisâ: 4/90.
[795] Müellifin bahsettiği eser, *"el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâât"* adlı eserdir. Mekkî, 160.
[796] Mekkî, 160-161.

bir rivayet bulunmadığı zaman onun tefhim yapılmadan okuması ve telaffuzda orta yolun tutulması gerekmektedir.[797]

2.3.2.7.1.2. Vasatu'l-Halk (Boğaz Ortası)

Boğaz ortasındaki harfler için Sibeveyh *"Evsetu'l-halk"*[798] terimini kullanırken Dânî, *"Vasatu'l-halk"*[799] kavramını kullanmıştır. Mekkî ise bu harfler için *"Boğazdan ağıza kadar olan mahreçlerin ikincisinden"*[800] çıktığını ifade etmekle yetinmiştir. Boğaz ortasındaki harflerin sıralanışı noktasında ise daha önce de ifade edildiği üzere bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu harfler, (ع-ح) harfleri olmak üzere iki tanedir.

2.3.2.7.1.2.1. `Ayn (العين) Harfi

Dânî, "`Ayn" harfinin cehr sıfatına sahip bir harf olduğunu aktarmaktadır. Bununla beraber edasına yönelik olarak ister sakin olsun ister harekeli olsun, şiddetli olmayacak şekilde zorlanmaksızın kolay bir şekilde telaffuz edilip hakkının verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Boğaz harfleriyle birlikte bulunduğunda da durum yine aynıdır. "`Ayn" harfinin (مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ)[801] örneğinde olduğu gibi art arda gelmesi ve birincisinin sakin ikincisinin harekeli olması halinde idğâmın zorlamaksızın yapılması gerekmektedir. Ayrıca "`Ayn" harfinde hems sıfatı bulunmasından dolayı (يَوْمِ الْبَعْثِ)[802] örneğinde olduğu gibi kendisinden sonra hems harflerinden birisinin gelmesi durumunda aynı sıfata sahip olmaları münasebetiyle, lafzının "Hâ" (ح) harfinin lafzına benzememesi için telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir.[803]

Mekkî, "`Ayn" harfinin mahrecinin, boğazdaki ikinci mahrecin ilkinden olduğunu ifade etmiştir. Cehr ve rihvet harflerindendir. Eserde, bazılarına göre; "`Ayn" harfinde birazcık şiddet bulunduğu da ifade edilmiştir. Bundan dolayı o güçlü bir harftir. "`Ayn" harfi "Hemze"nin kardeşi olduğu için Araplar tarafından birbirlerine ibdâl edilmişlerdir. Örneğin (أَأْدَيْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ) yerine (أَعْدَيْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ) ya da (أَعْدَيْتُهُ), yine (مَوْتٌ ذُؤَفٌ) yerine

---

797 Mekkî, 161.
798 Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 433.
799 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.
800 Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 162-64.
801 İsrâ: 17/78.
802 Rûm: 30/56.
803 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 125-26.

(مَوْتٌ ذُعَافٌ) ve (أَرَدْتُ أَنْ تَفْعَلَ) yerine (أَرَدْتُ عَنْ تَفْعَلَ) cümlelerinde "Hemze" harfi, "`Ayn" harfine ibdâl edilmiştir.[804]

Müellif, kârinin "`Ayn" harfinin lafzını muhafaza etmesi ve mahrecinde hakkını vermesi gerektiğini zikreder. Özellikle iki ayrı kelimede art arta bulunduğunda harfin kuvvetli olması ve telaffuzunun dile zor gelmesinden dolayı beyanı daha da gerekli hale gelmektedir. Örneğin (أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ)[805] ve (يَنْزِعُ عَنْهُمَا)[806] âyetlerinde her iki "`Ayn" harfinin de beyân edilmesi ve korunması vaciptir. Çünkü boğaz harfini tek başına telaffuz etmek zordur. Tekrarı durumunda ise bu zorluk daha da fazlalaşmaktadır. Mekkî, bu durumu ayakları bağlı bir şekilde yürümeye çalışan, yürümek istediği zaman ayağını kaldırdığında yine aynı yerine koyan ve bu şekilde zorlanarak yürümeye çalışan kimsenin durumuna benzetmiştir. Bu durumun zorluğu gibi peş peşe iki ayn harfinin telaffuzu da zor olduğu için bunların beyanına dikkat edilmesi vaciptir.[807] Yine (وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ)[808] örneğinde olduğu gibi "`Ayn" harfi sakin olup kendisinden sonra da "Ğayn" harfi geldiğinde mahreçlerinin birbirlerine yakın olmasından dolayı "`Ayn" harfinin beyan edilmesi gerekmektedir. Çünkü ikisi de boğaz harfi olduğu için lafız, "`Ayn" harfini "Ğayn" harfine idğâm etmede acele etmektedir.[809]

**"`Ayn" Harfinin Sakin Olması ve Sonrasında "Hê" (هاء) Harfinin Gelmesi**: Bir kelimede "`Ayn" harfinin sakin halde bulunması ve sonrasında "Hê" harfinin gelmesi durumunda "`Ayn" harfinin lafzının "Hâ" (ح) harfinin lafzına yakın olmaması için izhâr edilip korunması gerektiği eserde zikredilmiştir. Çünkü bu durumda "Hê" harfi, "Hâ" (ح) harfine idğâm edileceği için şeddeli bir "Hâ" (ح) harfi meydana gelmiş olur. Bu gibi yerlerde dikkat edilmediği takdirde (مَعَهُمْ) lafzı yerine (مَحَهُمْ) lafzı çıkacaktır. Örnekte "`Ayn" harfinden bir "Hâ" (ح) harfi ibdâl edilmiştir. İkinciyi birinciye idğâm etme durumuna göre de "Hâ" (ح) harfi, "Hê" harfine idğâm edilmiştir. Çünkü her iki harfte hems sıfatında harfiyle ortak olup mahreçleri de birbirine yakındır. Yine (أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ)[810] ve (كَلَّا لَا تُطِعْهُ)[811] âyetlerinde olduğu gibi "`Ayn" harfinin mahrecine dikkat edilmediği

[804] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 162.
[805] Hacc: 22/65.
[806] A'râf: 7/27.
[807] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 162.
[808] Nisâ: 4/46.
[809] Mekkî, 162-163; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 125.
[810] Yâsin: 36/60.
[811] Alak: 96/19.

zaman yukarıdaki örnekte açıklandığı gibi şeddeli bir "Hâ" (ح) harfi meydana gelecektir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde "`Ayn" harfinin lafzını izhâr etmek ve onu mahrecinden çıkarmak vaciptir. Müellifin burada temas ettiği hususlardan birisi de "`Ayn" harfinden sonra gelen "Hê" harfinin mahrecine de dikkat edilmesidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere "`Ayn" harfinin lafzına dikkat edilmediğinde, "`Ayn" lafzı "Hâ" (ح) lafzına yakınlaşır. "Hê" Harfi ile "Hâ" (ح) harfinin hems sıfatında ortak olmaları, "Hê" ile "`Ayn" harfinin sıfat bakımından birbirine uzak olmaları "`Ayn" lafzının "Hâ" (ح) lafzına yönelmesini kolaylaştırmaktadır. Bunun için "`Ayn" harfini, telaffuzda "Hê" harfinin altından çıkarmaya dikkat etmek gerekir. Çünkü "Hê" harfi mahreçte ondan öncedir.[812]

2.3.2.7.1.2.2. Hâ (الحاء) Harfi

Dânî, "Hâ" (ح) harfinin mehmûs sıfatına sahip olan bir harf olduğunu ve tıpkı "`Ayn" harfinde olduğu gibi (فَأَصْبَحَ هَشِيمًا)[813] vb. yerlerde harekeli ya da harekesiz bir şekilde boğaz harfleriyle karşılaştığında idğâm olmaması için açık bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü boğaz harfleri ancak kendi misliyle karşılaştığında idğâm yapılmaktadır.[814]

Mekkî, "Hâ" (ح) harfinin, boğazın ikinci mahrecinden, "`Ayn" harfinin mahrecinden çıktığını ancak mahreçte ondan sonra geldiğini zikretmektedir. Hems ve rihvet harfidir. Onu "`Ayn" harfinden ayıran özellik ise "`Ayn" harfinde bulunan cehr sıfatıdır. Eserde, el-Halil'in "Hâ" (ح) harfinde hems sıfatının bulunmasıyla birlikte lafızda "`Ayn" harfinden ayrıldığını ifade ettiği aktarılmaktadır. Çünkü mahreçleri bir olduğu için "`Ayn" harfine benzemektedir. Mahreçlerinin bir olmasının yanında sıfatları da birbirine yakın olduğu için bu iki harf, asıl bir kelimede yan yana gelmemiştir. Yine bunun gibi "Hâ" harfi (ح) harfi "Hê" harfi ile de yan yana bulunmamaktadır. Ancak bazı Araplar (مَعَهُمْ) yerine (مَحَهُمْ) diyerek "Hâ" (ح) ile "Hê" harflerini yan yana kullanmışlardır. Ayrıca "Hâ" (ح) harfi ile "`Ayn" harfinin aynı mahreçten olmalarının yanında sıfatlarının da birbirine yakın olmasından dolayı "`Ayn" harfini, "Hâ" (ح) harfine ibdâl etmişlerdir. "Hê" harfinde hafîlik sıfatı bulunduğu için sıfat bakımından "Ayn" harfine uzak olmuştur. Bundan dolayı da "`Ayn" harfini "Hâ" (ح) harfine ibdâl edip ikincisini birincisine idğâm

[812] Mekkî, 163.
[813] Kehf: 18/45.
[814] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 126.

etme durumuna göre "Hê" harfini "Hâ" (ح) harfine idğâm etmişlerdir. Eserde bu duruma sebep olarak, "Hâ" (ح) harfi ile "Hê" harfinin bir kelimede asıl halde yan yana gelmelerinin mümkün olmaması, mahreçlerinin birbirine yakın ve sıfatlarının da ortak olması gösterilmiştir. Çünkü aralarında cehr, hems ve hafâ dışında başka bir sıfat bulunmamaktadır.[815]

Müellif, "Hâ" (ح) harfi ile "`Ayn" harfinin kardeş olmaları ve mahreçlerinin de aynı olması sebebiyle Arapların bu iki harfi birbirine ibdâl ettiklerini aktarmıştır. Örneğin (ضَبَعَتِ الْخَيْلُ) ifadesinde (ضَبَعَتِ) yerine (ضَبَحَت) ve (بِحِذَاهِ) yerine (بِعِذَاهِ) de demişlerdir. Aynı şekilde "Hâ" (ح) harfini, "Hê" harfine de ibdâl ettikleri aktarılmıştır. Örneğin (مَدَحَهُ) yerine (مَدَهَهُ) ve (كَدَحَهُ) yerinde (كَدَهَهُ) de demektedirler.[816]

Eserde, "Hâ" (ح) harfinden sonra "Elif" harfi geldiği zaman kârînin "Hâ" (ح) harfini, hurûf-i mukatta' ya da harflerin sayımı sırasında telaffuz edildiği gibi tefhim/kalın yapmaksızın okuması gerektiği zikredilmektedir. Ayrıca "Hâ" (ح) harfinden sonra "`Ayn" harfi geldiğinde iki harfin birbirine olan benzerliği ve yakınlığı ile aynı mahreçten olmaları sebebiyle "Hâ" (ح) harfinin telaffuzunda ihfâ ya da idğâma yakınlaşmasından korkulduğu için lafzının korunması gerektiği aktarılmıştır. Çünkü "`Ayn" harfi, "Hâ" (ح) harfinden kuvvet bakımından biraz daha güçlü olduğu için onun lafzını kendisine çekmektedir. Bu iki harf (المَسِيحُ عِيسَى)[817] ve (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)[818]örneklerinde olduğu gibi iki ayrı kelimede art arda bulunduklarında ise telaffuzu, daha da ağırlaştırmaktadır. Bunun için "Hâ" (ح) harfini beyan etmek gerekmektedir.[819]

Müellif, "Hâ" (ح) harfinin sakin olarak "`Ayn" harfinden önce gelmesi ve bu iki harf de art arda iki ayrı kelimede bulunması durumunda "Hâ" (ح) harfinin beyanın korunmasın daha da gerekli olduğunu aktarmıştır. Çünkü "Hâ" (ح) harfi, sakin olduğunda idğâm yapmaya daha da elverişli hale gelmektedir. Bunun için (فَاصْفَحْ عَنْهُمْ)[820] âyeti ve benzeri yerlerde "Hâ" (ح) harfinin lafzını beyan etmek vaciptir. "Hâ" (ح) harfi (عُقْدَةُ النِّكَاحِ

[815] Mekkî, 164; Sibeveyh, *el-Kitap,* IV: 450.
[816] Mekkî, 165.
[817] Âl-i İmran: 3/45.
[818] Bakara: 2/229.
[819] Mekkî, 165-166.
[820] Zuhruf: 43/89.

حَتَّى)[821] ve (لَا أَبْرَحُ حَتَّى)[822] âyetlerinde olduğu gibi iki ayrı kelimede tekrar ettiğinde idğâm-ı misleyn yapmak dile kolay geldiği için her iki harfin lafzını korumak gerekmektedir.[823]

Sakin "Hâ" (ح) Harfinden Sonra "Hê" Harfinin Gelmesi: Müellif, sakin "Hâ" (ح) harfinden sonra "Hê" harfinin gelmesi halinde mahreçlerinin birbirine olan yakınlığı sebebiyle idğâm yapılmaması için "Hâ" (ح) harfinin lafzının korunması gerektiğini zikretmektedir. Çünkü "Hâ" (ح) harfi, "Hê" harfinden biraz daha güçlü olduğu için bu durumda onu kendisine çekmektedir. Örneğin (وَسَبِّحْهُ لَيْلًا)[824] ve (فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ)[825] âyetlerinde dikkat edilmediğinde (سَبِّحُّ) şeklinde idğâm yapılarak okunacaktır. Daha önce bu iki harfin Arap kelamında yan yana gelmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti. Verilen örneklerde ise, "Hê" harfi, mef'ul zamiri olarak geldiği için kelimenin aslından değildir. Eserde, bunun bilinmesi gerektiğine ayrıca vurgu yapılmıştır.[826]

2.3.2.7.1.3. Edne'l-Halk (Boğaz Başı)

Bu harfler (غ-خ) harfleridir.[827] Dânî bu harflerin mahreci için *"Edne'l-halk"* terimini kullanmış ilk olarak ise "Ğayn" harfini ardından "Hâ" (خ) harfini zikretmiştir.[828] Mekkî ise, *"Boğazdan ağıza kadar olan mahreçlerin üçüncüsü"* şeklinde bir ifade kullanmış ve bu harflerin ilkinin "Hâ" (خ) harfi sonrasında ise "Ğayn" harfi olduğunu ifade etmiştir.[829] Açıkça görüldüğü üzere boğazın ednâsından olan harflerin çıkış sırası ile alakalı müellifler arasında bir ihtilaf söz konusudur.

2.3.2.7.1.3.1. Hâ (الخاء) Harfi

Dânî, "Hâ" (خ) harfinin, telaffuzda hüküm bakımından "Ğayn" harfiyle aynı olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla telaffuzda diğer harflere karışmasının önüne geçmek için, harfi şiddet uygulamadan ve zorlamaksızın tam olarak hakkını vererek çıkarmak gerektiğine vurgu yapmıştır. Örneğin (وَلَا تَخْشَى)[830] âyetindeki gibi "Hâ" (خ) harfinden

---

[821] Bakara: 2/235.
[822] Kehf: 18/60.
[823] Mekkî, 166.
[824] İnsan: 76/26.
[825] Kâf: 50/40
[826] Mekkî, 166-167.
[827] Mekkî, 168-69; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.
[828] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.
[829] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 168-69.
[830] Tâhâ: 20/77.

sonra “Şîn” ya da “Tê” harflerinden birisi geldiğinde lafzına dikkat edilmediği takdirde “Hâ” (خ) harfi “Ğayn” harfine dönecektir. Ayrıca hems ve isti`lâ sıfatlarına sahip bir harftir. [831]

Mekkî ise “Hâ” (خ) harfinin, boğazdan ağıza kadar olan mahreçlerin üçüncü mahrecin ilkinden çıktığını zikretmiştir. Hems ve rihvet sıfatlarından dolayı güçlü bir harf değildir. Yanı sıra isti‘lâ harflerindendir. Bunun için “Hâ” (خ) harfinden sonra “Elif” harfi geldiğinde kârînin onu, harfler sayılırken telaffuz edildiği şekliyle tefhîm ve tağliz ile okuması gerekmektedir. Örneğin (الخَاسِرُونَ)[832] vb. kelimelerde tefhîm ile okunması gerekmektedir. Müellif, bazı talebeleri (الْأَخِ) kelimesindeki “Hâ” (خ) harfini şeddeli okurken gördüğünü ve bunun fahiş bir hata olduğunu, onun (الْأَبِ) kelimesindeki “Bâ” harfi gibi şeddesiz ve kesreli olduğunu aktarmaktadır.[833]

2.3.2.7.1.3.2. Ğayn (الغين) Harfi

Dânî “Ğayn” harfinin isti`lâ ve cehr özellikleri bulunan bir harf olduğunu aktarmıştır. Kendisinden sonra boğaz harflerinden birisinin gelmesi durumunda tıpkı “Hâ” (خ) harfinde olduğu gibi şiddet uygulamadan ve zorlamadan harfin hakkının tam olarak verilip telaffuz edilmesi gerekmektedir. Yine kendisinden sonra “Sîn, “Şîn”, “Tê”, “Sê” ve “Fâ” harflerinden birisinin gelmesi durumunda “Hâ” (خ) harfine ibdâl edilmemesi için telaffuzuna dikkat edilmelidir.[834]

Konuya ilişkin Mekkî’nin açıklamalarına baktığımızda ise, “Ğayn” harfinin boğazdan ağıza kadar olan mahreçlerin üçüncüsünün sonundan çıktığını ve “Hâ” (خ) harfiyle aynı mahreçten olmasına rağmen ondan sonra olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber “Hâ” (خ) harfinden daha kuvvetli bir harftir. Cehr, rihvet ve isti`lâ harflerindendir. Mahreçlerinin aynı, sıfatlarının da birbirine yakın olmasından dolayı duyuşta “Ğayn” ve “Hâ” (خ) harflerini birbirinden ayıran en önemli özellik “Hâ” (خ) harfinde bulunan hems sıfatıdır. Dolayısıyla “Hâ” (خ) harfinde hems sıfatı bulunmamış olsaydı telaffuzda “Ğayn” olurdu.[835]

---

[831] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 127-28.
[832] Mü’minûn: 23/34.
[833] Mekkî, 168.
[834] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 127.
[835] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve,* 169.

Kârînin (غَافِرِ الذَّنْبِ)[836] vb. âyetlerde olduğu gibi "Ğayn" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi halinde onu tefhîm ile okuması gerekmektedir. Yine (رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا)[837], (رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا)[838] ve (كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُم)[839] âyetlerinde olduğu gibi "Ğayn" harfinden sonra "`Ayn" ya da "Kâf" harflerinden birisinin gelmesi durumunda mahreçlerin birbirine olan yakınlığından dolayı "Ğayn" harfinin lafzının gizlenmesi ya da idğâm edilmesinden korkulduğu için onun beyânını korumak gerektiğine işaret edilmektedir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde "Ğayn" harfinin lafzını tecvîdli okumak, onun hakkını vermek, daha güzel ve daha evladır. Bunun yanında (وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِينًا)[840] âyetinde olduğu gibi "Ğayn" harfi, iki ayrı kelimede tekrar ettiğinde, ihfâ ve idğâm olmasından korkulduğu için onu korumak gerekmektedir.[841]

Sakin Olan "Ğayn" Harfinden Sonra "Şîn" Harfinin Gelmesi: Müellif, "Ğayn" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından "Şîn" harfi gelmesi halinde "Ğayn" harfinin "Hâ" (خ) harfine yakınlaşmaması için beyân edilmesi gerektiğini zikreder. Çünkü "Şîn" harfi sıfat bakımından "Ğayn" harfine uzak, "Hâ" (خ) harfine ise hems ve rihvet sıfatında ortaktır. Örneğin (يَغْشَى طَائِفَةً)[842] vb. âyetlerde, "Ğayn" harfinin beyânına tam olarak/mütemekkin dikkat edilmediği takdirde zikredilen illetten ötürü (يَغْشَى) yerine, âyet (يَخْشَى) şeklinde telaffuz edilebileceği gibi "Hâ" (خ) ile "Ğayn" arası bir sesle telaffuz da edilebilir. [843]

Mekkî bütün bunları aktardıktan sonra bütün uyarılarına rağmen talebelerinde bu hataları görmeye devam ettiğini, dillerinin hataya kaydığını ve tabiatlarının onları hataya sevk ettiğini gördüğünü aktarır. Talebelerin lafızlarını, batıda ve doğuda çok araştırdığını, onları uyardığı hususlar üzerine çok durduğunu, bütün bu lafızları talebelerine tavsiye ettiğini de ayrıca aktarmıştır. Devamında eseri okuyan kimselerin de bunları, kendi nefislerinde ve tabiatlarında görebileceğini de ifade etmiştir.[844]

---

[836] Mü'minûn: 23/3.
[837] Âl-i İmran: 3/8.
[838] Bakara: 2/250.
[839] Tevbe: 9/117.
[840] Âl-i İmran: 3/85.
[841] Mekkî, 169-170.
[842] Âl-i İmran: 3/154.
[843] Mekkî, 170.
[844] Mekkî, 170.

2.3.2.7.2. Dil

el-Halil, dil bölgesindeki harflerle ilgili olarak, harflerin çıkış yerlerine nispetle küçük dil (leheviyye), dil ortası (şecriyye), dil ucu (eseliyye, nit`ıyye, lisêviyye, zelegıyye) kavramlarını kullanmıştır. Bunlar; leheviyye harfleri (ق-ك), şecriyye harfleri (ج-ش-ض), eseliyye harfleri (ص-س-ز), nit'ıyye harfleri (ط-د-ت), lisêviyye harfleri (ظ-ذ-ث) ve zelegıyye harfleri (ر-ل-ن) olmak üzere on yedi tanedir. "Yâ" harfini (ى) cevfî harflerden zikrettiği için burada zikretmemiştir. Ayırca el-Halil'in aktardıklarından hareketle dil bölgesindeki mahreçleri, yedi olarak kabul ettiği ortaya çıkmaktadır.[845] Sibeveyh, dil bölgesi harflerini *"Aksa'l-lisân"*, *"Vasatu'l-lisân"*, *"Hâfetu'l-lisân"* ve "*Tarafu'l-lisân"* olmak üzere dört ayrı bölümde ele almıştır. Bunlar on sekiz harf ve on mahreçte incelemiştir. Bunların *"Aksa'l-lisân"* kısmından (ق-ك), *"Vâsatu'l-lisân"*dan (ج-ش-ي), *"Hafetu'l-lisân"*dan (ض-ل) ve *"Tarafu'l-lisân"* kısmından da (ن- ر-ط-د-ت-ص-س-ز-ظ-ذ-ث) harfleri olmak üzere on sekiz harf çıkmaktadır.[846] Dânî ve Mekkî'de dil bölgesini *"Aksa'l-lisân"*, *"Vasatu'l-lisân"*, *"Hâfetu'l-lisân"* ve *"Tarafu'l-lisân"* olmak üzere dört kısma ayırmış, bunların on sekiz harf ve on mahreç oluşu noktasında Sibeveyh'i takip etmişlerdir. Dânî, *"Aksa'l-lisân"*dan (ق-ك) *"Vasatu'l-lisân"*dan (ج-ش-ي), *"Tarafu'l-lisân"*dan (ط-د-ت-ظ-ذ-ث-ص-س-ز-ن-ر) ve *"Hâfetu'l-lisân"*dan ise (ض-ل) harfleri çıktığını aktarırken Mekkî'ye gelince *"Aksa'l-lisân"*dan (ق-ك), *"Vasatu'l-lisân"*dan (ج- ش-ي), *"Hâfetu'l-lisân"*dan (ض-ل) ve *"Tarafu'l-lisân"*dan (ن-ر-ط-د-ت-ز-س-ص-ظ-ث-ذ) harflerinin çıktığını ifade etmektedir.[847]

Sonuç olarak dil bölgesindeki harflerin isimlendirilmesi noktasında el-Halil harf ve mahreç sayısında diğer müelliflerden ayrılmaktadır. el-Halil bu harfleri, yedi mahreç on yedi harf, diğerleri ise, on mahreç on sekiz harf olarak kabul etmektedir.

Bu harflerin çıkış yerlerinin detaylarına daha sonra değineceğimiz için tekrar olmaması adına burada zikretmeyi uygun bulmadık.

---

[845] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
[846] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:433.
[847] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102-4; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 171-226.

2.3.2.7.2.1. Aksa'l-Lisân (Dil Kökü)

Bu harfler (ق-ك) harfleri olmak üzere iki harf olup iki ayrı mahreçten çıkmaktadırlar.[848] el-Halil, bu bölge için daha öncede ifade edildiği gibi diğer müelliflerden farklı olarak *"Aksa'l-lisân"* yerine *"Leheviyyetân"* kavramını kullanmıştır. "Kâf" ve "Kêf" harflerinin çıkış yerinin küçük dil/lehât olduğunu ifade etmiştir. "Kêf" harfinin mahrecinin "Kâf" harfinin mahrecinin yukarısından çıktığını zikretmiştir.[849] Sibeveyh, "Kâf" harfinin mahrecini, dil kökü ile birlikte üst damak olarak açıklamıştır. "Kêf" harfinin mahreci ise; "Kâf" harfinin mahrecinin biraz aşağısından ve onu izleyen üst damaktır. [850] Dânî ise, "Kâf" ve "Kêf" harflerinin mahreci noktasında Sibeveyh'i takip etmiştir.[851] Mekkî'ye gelince "Kâf" harfinin çıkış yerini; ağızdan boğaza kadar olan mahreçlerin boğaza yakın olan kısmının ilkinden olduğunu, dil kökü/aksa'l-lisân ile üst damaktan çıktığını[852] "Kêf" harfinin mahrecinin ise; ağızdaki mahreçlerin ikincisinden olup "Kâf" harfinden sonra ağıza doğru olan kısımdan olduğunu zikretmiştir.[853]

2.3.2.7.2.1.1. Kâf (القاف) Harfi

Dânî, "Kâf" harfinin cehr ve isti`lâ sıfatlarına sahip bir harf olduğunu ve telaffuzda (وَمَنْ يَقْتُلْ)[854] âyetindeki "Kâf" harfinin (أَخَانَا نَكْتُلْ)[855] örneğinde olduğu gibi "Kêf" harfine dönüşmemesi için sıfatlarının korunmasında gayret/teammül sarf edilmesi gerektiğini aktarmıştır. Yine (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)[856] örneğinde olduğu gibi "Kâf" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından "Kêf" harfinin gelmesi halinde kalkale sıfatı kalacak şekilde "Kêf" harfine çevrilip idğâm yapılır. Bir ya da iki ayrı kelimede şeddeli ya da şeddesiz bir şekilde tekrar etmesi halinde de cehr ve isti'lâ sıfatlarına riâyet edilmelidir.[857]

Mekkî, "Kâf" harfinin mahrecinin "Kêf" harfinin mahrecine de yakın olduğunu aktarmaktadır. "Kâf" harfi, cehr, isti`lâ, şiddet ve kalkale gibi sıfatlara sahip olmasından

---

[848] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58; Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 433; Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 171-74.
[849] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, I: 58.
[850] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 433.
[851] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102.
[852] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 171.
[853] Mekkî, 173.
[854] Nisâ: 4/93.
[855] Yusuf: 12/63.
[856] Mürselât: 77/20.
[857] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 128-29.

dolayı yerinde mütemekkin/sağlam güçlü bir harftir. Kârînin "Kâf" harfini, (قَامُوا)[858] vb. örneklerde olduğu gibi kendisinden sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda, harfler sayılırken telaffuz edildiği şekliyle açık bir şekilde tefhîm ile okuması gerekmektedir. Yine (قُدُورٍ)[859] ve (قَدِمْنا)[860] örneklerinde olduğu gibi "Kâf" harfi, tek başına dammeli ya da fethalı olduğunda onu halis bir şekilde beyân etmek ve tefhîm ile okumak gerekir.[861]

Eserde "Kâf" harfinin (بِكُفْرِكَ قَلِيلًا)[862], (كُلِّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ)[863] ve (خَلَقَكُمْ)[864] örneklerinde olduğu gibi "Kêf" harfinden önce ya da sonra gelmesi durumunda birbirlerine olan yakınlıklarından dolayı telaffuz esnasında harflerin birbirine benzememesi için "Kâf" harfi ile "Kêf" harfinin beyân edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[865]

Müellif, "Kâf" harfinin "Kêf" harfinden önce bir kelimede sakin halde bulunması halinde iki mahrecin birbirine yakın olması sebebiyle idğâm edilmesi gerektiğini ancak (مَنْ يُؤْمِنُ)[866] ve (أَحَطْتُ)[867] vb. kelimelerde idğâm yapılırken ğunne ve ıtbâk sıfatlarının baki kalması gibi (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) âyetindeki "Kâf" harfinde de isti`lâ sıfatının baki kalması gerektiğini aktarır. Yine "Kâf" harfi (وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ)[868], (يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ)[869], (طَرَائِقَ قِدَدًا)[870] ve (أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ)[871] vb. âyetlerde olduğu gibi "Kâf" harfi tekrar ettiğinde de izhârının vacip olduğu da eserde ifade edilmiştir.[872]

2.3.2.7.2.1.2. Kêf (الكاف) Harfi

Dânî, harfin istifâle ve hems sıfatlarına sahip olduğunu aktardıktan sonra telaffuzunda "Kâf" harfinin hükümlerine tabi olduğunu zikreder. Dolayısıyla "Kêf" harfinin çıkarılması noktasın gayret/teammül gösterilmesi gerekmektedir. Bu iki harfi birbirinden ayıran sıfatların korumasına dikkat edilmediği takdirde kelimenin kökü

---

[858] Bakara: 2/20.
[859] Sebe: 34/13.
[860] Furkan: 25/23.
[861] Mekkî, 171.
[862] Zümer: 39/8.
[863] Şuarâ: 26/63.
[864] Bakara: 2/21.
[865] Mekkî, 171.
[866] Tevbe: 9/99.
[867] Neml: 27/22.
[868] Nisâ: 4/115.
[869] Furkan: 25/25.
[870] Cin: 72/11.
[871] A`râf: 7/143.
[872] Mekkî, 172.

değişeceğinden mana da değişecektir. Yine "Kêf" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından kendi misli gelmesi halinde idğâmın yumuşak bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir.[873]

Mekkî ise; "Kêf" harfinde, hems, şiddet ve istifâle sıfatlarına vurgu yapmıştır. "Kâf" ile "Kêf" harflerinin mahreçleri birbirine yakın olmasına rağmen, telaffuzda ikisini birbirinden ayıran husus, "Kâf" harfindeki, cehr ve isti'lâ sıfatları ile "Kêf" harfinde bulunan hems ve istifâle sıfatlarıdır. Dolayısıyla zikredilen sıfatlara dikkat edilmediğinde "Kâf" harfi "Kêf" harfine, "Kêf" harfi de "Kâf" harfine dönüşecektir. Bundan dolayı Arap kelamında asıl olan bir kelimede, yan yana ancak aralarında başka bir harf bulunursa gelebilirler. Bunun haricinde asıl kelimede bir arada gelmezler.[874]

Müellif, "Kêf" harfinden sonra (كَانُوا)[875] vb. yerlerde olduğu gibi "Elif" harfinin gelmesi halinde, harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi tağlîz yapılmaksızın kıraat yapılması gerektiğini aktarmaktadır. Yine (مَنَاسِكَكُمْ)[876] ve (إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا)[877] âyetlerinde olduğu gibi "Kêf" harfi, bir kelimede ya da iki ayrı kelimede tekrar ettiği zaman tekrarda dile ağırlık gelmesinden dolayı idğâm olmaması için "Kêf" harflerini açık bir şekilde korumak gerekir.[878]

Müellif, "Kêf" harfinden sonra (مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ)[879] ve (عَشْرُكِ قَالَتْ)[880] âyetlerinde olduğu gibi, "Kâf" harfinin gelmesi halinde, mahreçlerinin ve seslerinin birbirine yakın olmasından dolayı, "Kêf" harfinin beyân edilmesi gerektiğini zikreder. Eserde temas edilen bir diğer hususta "Kêf" harfinin bazı Arap dillerinde "Kâf" harfine ibdâl edilmesinin câiz oluşudur. Örneğin (وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ)[881] âyetinde İbn Mes`ûd كُشِطَتْ kelimesini (قُشِطَتْ) şeklinde "Kâf" ile okumuştur. Bu durumda bir kıraatten başka bir kıraate geçilmemesi için "Kêf" harfinin beyân edilmesi gerekmektedir.[882]

---

[873] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 129.
[874] Mekkî, 173.
[875] Bakara: 2/57.
[876] Bakara: 2/200.
[877] Tâhâ: 20/35.
[878] Mekkî, 173-174.
[879] Nisâ: 4/78.
[880] Neml: 27/42.
[881] Tekvir: 81/11.
[882] Mekkî, 174.

2.3.2.7.2.2. Vasatu'l-Lisân (Dil Ortası)

el-Halil, bu bölge için şecriyye kavramını kullanmakta ve bu bölgeden çıkan harflerin (ج-ش-ض) olduğunu ifade etmektedir. "Yâ" (ي) harfini ise, cevf/hevâiyye harflerinden saydığı için bu bölgeye dâhil etmemiştir.[883] Şecriyye bölgesi, dilin yanları ile orta bölgesini kapsamaktadır. el-Halil'in bu bölgeyi geniş bir biçimde ele aldığı ve dil ortası ile dilin yanını aynı kapsamda değerlendirdiği aktarılmıştır.[884] Sibeveyh ise bu bölgeden, (ج-ش-ي) harflerinin çıktığını zikretmiştir. Ayrıca bu harflerin mahreçlerinin, dil ortası ile üst damağın ortası olduğunu aktarmıştır. Mahreçleri noktasında ise bir ayrım ve sıralama yapmamıştır.[885]

Dânî ve Mekkî, harflerin aynı mahreçten olmaları hususunda Sibeveyh'i takip ederken mahreci ile ilgili, *"Üst Damak"* yerine sadece *"Damak"* ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca Mekkî bu harflerin mahreçlerini; ağızdaki mahreçlerin üçüncüsünden, "Kêf" harfinin mahrecinden sonra olduklarını açıklamış ve harflerin sırasını (ش-ج-ي) şeklinde Sibeveyh ve Dânî'den farklı olarak aktarmıştır. Biz bunu, harflerin aynı mahreçten olmalarına bağlamaktayız. Çünkü müellif, boğazdaki harflerde, aynı mahreçten olan harflerin öncelik ve sonralığına dair hususlara yer verirken burada böyle bir ayrım yapmamıştır.[886]

2.3.2.7.2.2.1. Şîn (الشين) Harfi

Dânî, "Şîn" harfinin; hems ve tefeşşi sıfatlarına sahip olduğunu, sakin ve şeddeli olduğu durumlarda ise tefeşşî sıfatının daha belirgin bir şekilde çıkarılması gerektiğini zikretmiştir. Bunun yanında hems ve cehr sıfatına sahip olan harflerin art arda gelmesi durumunda bu sıfatlara riayet edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Çünkü bu durumda hems sıfatına sahip olan harf, cehr sıfatıyla, cehr sıfatına sahip olan harfte, hems sıfatıyla telaffuz edilmiş olacağından kıraatte, lafız ve mananın değişmiş olacaktır.[887]

---

[883] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
[884] Önder, *"Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları",* 67.
[885] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 433.
[886] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 103; Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 175-79.
[887] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 131.

Mekkî, "Şîn" harfinin hems, rihvet ve tefeşşi gibi sıfatlara sahip bir harf olduğunu aktarmıştır. Telaffuz sırasında "Zâ" (ظ) harfinin mahrecine bitişmesinden dolayı harfte biraz kuvvet meydana geldiği için tilavet sırasında tefeşşî sıfatının beyân edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda "Şîn" harfinin telaffuzunda diğer harflerin aksine ağızda ziyade bir hava yayılmaktadır.[888]

Eserde, "Şîn" ve "Cîm" harflerinin aynı mahreçten olmaları sebebiyle (فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)[889] vb. âyetlerde art arda bulunmaları halinde "Şîn" harfinin lafzının, "Cîm" harfinin lafzına yakınlaşmaması için beyân edilmesi gerektiği zikredilmektedir. Çünkü "Cîm" harfinde cehr ve şiddet sıfatlarının bulunmasından dolayı "Şîn" harfinden daha güçlü bir harf olduğu için dikkat edilmediğinde "Şîn" harfini kendisine çekecektir. Müellif, "Şîn" harfinin Arap kelamında kullanımının az olduğunu da ayrıca belirtmektedir.[890]

2.3.2.7.2.2.2. Cîm (الجيم) Harfi

Dânî "Cîm" harfinin cehr sıfatına sahip bir harf olduğunu da ifade etmiştir. "Cîm" harfinin (لِتُجْزَى)[891] ve (أَجْسَامُهُم)[892] örneklerinde olduğu gibi bir kelimede sakin halde bulunması ve kendisinden sonra "Sîn" ve "Zây" harflerinden birisinin gelmesi durumunda idğâm yapılmaması için harfin hakkının tam olarak verilmesine dikkat edilmesi gerektiğini aktarmıştır. Çünkü bu durumda "Sîn" ve "Zây" harflerinin birbirine kalb edilmesi sonucu ortaya bir karışıklık çıkacaktır. Yine (مِنْ وُجْدِكُمْ)[893], (خَرَجْتُمْ)[894] ve (يَجْحَدُونَ)[895]örneklerinde olduğu şekliyle "Cîm" harfinde sonra "Dâl", "Tê" ve "Hâ" (ح) harflerinden birisinin gelmesi halinde, "Tê" harfinin hems "sıfatında "Şîn" harfine ortak olması ve "Tê" harfinin de "Dâl" harfine yakın mahreçten olmasıyla birlikte "Cîm" harfinin "Şîn" harfine kalb edilme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bunun için bu karışıklığın önlenmesi adına "Cîm" harfinin hakkının verilerek teammül/gayret ile beyân edilmesi gerekmektedir.[896]

---

[888] Mekkî, 175.
[889] Nisâ: 4/65.
[890] Mekkî, 175.
[891] Tâha: 20/15.
[892] Münâfikûn: 63/4.
[893] Talak: 65/6.
[894] Bakara: 60/1.
[895] Ahzab: 33/6.
[896] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 130-31.

Mekkî'nin konuya ilişkin görüşlerine geldiğimizde o, "Cîm" harfinin "Sîn" harfinin mahrecinden çıktığını ve cehr ve şiddet sıfatlarından dolayı güçlü bir harf olduğunu aktarmıştır. "Cîm" harfi (يَوْمًا لَا تَجْزِي)[897], (وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ)[898] ve (رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ)[899] âyetlerinde olduğu gibi bir kelimede sakin halde bulunur ve ardından da "Zây" harfi gelirse izhârının korunması gerekmektedir. Verilen örneklerde "Cîm" harfinin beyânı korunmadığında lafız, "Zây" harfine yönelecek ve "Cîm" harfinden çok "Zây" harfine benzeyecektir. Bu durumda da kendisinden sonra gelen harfe idğâm edilmiş olacaktır. Bunun sebebi ise her iki harfinde cehr harfi olmasıdır. Bunun yanında "Zây" harfinde safir sıfatı da vardır. Safir sıfatıyla da güçlü olmuştur. Fakat "Cîm" harfi, cehr ve şiddet harfidir. "Zây" harfi ise rihvet harfidir. Bu iki harfin arasındaki fark şiddet sıfatından kaynaklanmaktadır. Bu durumda lafız ve dil, "Cîm" harfini "Zây" harfine ibdâl ederek dilin, iki rihvet harfinde tek bir amel yapmasını sağlamaktadır. Çünkü bu şekilde bir telaffuz, mahreçleri birbirine yakın olan şiddet harfi ile kendisinde rihvet ve safir sıfatı bulunan bir harfin, art arda okunmasından daha kolaydır. Özetle, "Cîm" harfinin "Zây" harfine ibdâl edilerek idğâm yapılmasının dile kolay gelmesi ve "Cîm" harfindeki şiddet sıfatıyla "Zây" harfinde bulunan rihvet ve safir sıfatlarının birbirine zıt sıfatlar olması sebebiyle "Cîm" harfini beyân etmek gerekmektedir.[900]

Müellif, zikredilen sebeplerden ötürü sakin "Cîm" harfinden sonra "Zây" harfinin mahrecinin, "Şîn" harfinin mahrecine yakınlaşmaması için "Zây" harfinin de korunması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü "Cîm" ve "Şîn" harfleri arasındaki benzerlik, "Cîm" ve "Zây" harfleri arasındaki benzerlikten daha fazladır. Bundan dolayı "Cîm" harfi, "Şîn" harfini, "Zây" harfine göre kendine daha layık görmektedir. Ayrıca "Şîn" harfinde hems sıfatı olduğu için "Cîm" harfinden daha zayıf bir harftir. Bunun yanında "Şîn" harfinin dile kolay gelmesi ve safir sıfatında da "Zây" harfinin kardeşi olması onun yerine geçmesini daha da kolaylaştırdığı için "Zây" harfinin mahrecinin de korunmasına dikkat etmek gerekmektedir.[901]

Sakin "Cîm" Harfinden Sonra "Tê" Harfinin Gelmesi: Mekkî, "Cîm" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından "Tê" harfinin gelmesi halinde karînin,

[897] Bakara: 2/48.
[898] Müddesir: 74/5.
[899] Bakara: 2/59.
[900] Mekkî, 176.
[901] Mekkî, 176.

"Cîm" harfini yerinden çıkartmasını ve hakkını vermesi gerektiğini, böyle yapmadığı takdirde "Cîm" harfinin lafzına "Şîn" lafzı karışacağını zikretmektedir. Çünkü "Cîm" ve "Tê" harfleri, mahreçte ve sıfatta birbirine uzak oldukları gibi zayıflık ve kuvvet bakımından da birbirine uzaktırlar. Bunun yanında "Cîm" harfini güçlü bir harf yapan cehr ve şiddet sıfatı olduğu gibi "Tê" harfini de zayıf yapan hems sıfatıdır. Ayrıca "Şîn" harfi, "Cîm" harfinin kardeşidir ve aynı mahreçtendir. Bununla birlikte "Şîn" ve "Tê" harfleri ise hems sıfatında ortak oldukları için sıfat bakımından birbirine daha yakındır. Bütün bu sebeplerden dolayı "Şîn" harfinin, "Cîm" harfinin yerine geçmesi kolay olduğu için "Cîm" harfinin mahrecinin korunması ve onun hakkının verilmesi gerekmektedir. Örneğin (هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ)[902], (اللَّهُ يَجْتَبِي)[903] ve (إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ)[904] âyetlerinde olduğu gibi zikredilen illetlerden dolayı "Cîm" harfinin lafzına "Şîn" harfinin lafzının karışmaması için kârînin dikkat etmesi gerekmektedir. Aksi halde (خَرَجْتُمْ) ifadesinin (خَرَشْتُمْ) şeklinde telaffuz edilme ihtimali söz konusu olabilecektir. Yine bunun gibi (مِنَ الْأَجْدَاثِ)[905] örneğinde, sakin "Cîm" harfinden sonra "Dâl" harfinin gelmesi halinde "Dâl" ile "Tê" harfleri aynı mahreçten oldukları için zikredilen illetlerden ötürü "Cîm" harfinin beyân edilmesi gerekmektedir.[906]

Şeddeli ya da Mükerrer "Cîm" Harfinin Art Arda Bulunması: Eserde (وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ)[907] ve (حَاجَجْتُمْ)[908] örneklerinde olduğu şekliyle şeddeli ya da mükerrer bir "Cîm" harfinin bir kelimede art arda gelmesi halinde cehr ve şiddet sıfatlarının tekrarından dolayı lafız daha da kuvvetli olacağı için kârînin "Cîm" harfini beyân etmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Yine (اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ)[909] âyetinde olduğu gibi şeddeli "Cîm" harfinden sonra şeddeli hafî bir harf gelmesi halinde hem "Cîm" harfinin hem de ondan sonra gelen hafî harfin gizlenmemesi için her iki şeddeli harfin beyânı daha da gerekli olmaktadır. Çünkü bu durumda telaffuz dile daha da zor gelmektedir.[910]

---

[902] Şüarâ: 26/39.
[903] Âl-i İmran: 3/179.
[904] Mümtehine: 60/1.
[905] Yâsin: 36/51.
[906] Mekkî, 176-177.
[907] En'âm: 6/80.
[908] Âl-i İmran: 3/66.
[909] Nahl: 16/76.
[910] Mekkî, 178.

2.3.2.7.2.2.3. Yâ (الياء) Harfi

Dânî "Yâ" harfinin; dil ortası ile damak ortasından çıktığını ve mahrecinin, "Elif" harfinin mahrecinde son bulduğunu zikretmiştir. Bunun yanında cehr sıfatına sahip bir med harfi olduğunu da aktarmıştır. Müellif, (مِيقَاتُ)[911] örneğinde olduğu gibi, "Yâ" harfinden sonra "Hemze" ya da sakin bir harf gelmediği takdirde med miktarının ziyade yapılmadan uzatılmasını, geldiğinde ise ziyade uzatılması gerektiğini ifade etmiştir. "Yâ" harfinden önceki harfin harekesi fetha olduğunda ise "Yâ" harfindeki meddin çoğunluğu gidip diğer harflerle aynı seviyede olacağından dil yayılarak harf telaffuz edilir. "Yâ" harfinin sakin olması ve sonrasında da "Hemze" harfinin gelmesi durumunda nakil ile okuyanların mezhebinde "Hemze"nin harekesi öncesindeki harfe göre verilir. "Yâ" harfi kendi misliyle karşılaştığında ise birbirine idğâm edilmesinde icmâ vardır. Dânî, (يُبَايِعُونَ اللهَ)[912] örneğinde olduğu gibi "Yâ" harfinin mâ kabli üstün, esre ya da ötre olduğu durumlarda, bu harekeler ister aslî olsun ister arızî[913] olsun ihtilas[914] ve ziyade yapmadan harfin işba'/tam olarak kıraat edilmesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir. (يُحْيِيكُمْ)[915] örneğinde olduğu gibi "Yâ" harfinin harekeli olması ve ardından kendi misli olan sakin bir harf gelmesi durumunda yazıda ihtisar/özlülük olması için hazf yapılabileceği, kendi aslı üzerine kalması da mümkün olduğu için harekeli olan "Yâ" harfinin harekesi tam/işba' olarak icra edilip sonra gelen sakin "Yâ" harfi de med yapılır. Yine (أَحْيَيْنَاهَا)[916] ve (لِنُحْيِيَ بِهِ)[917] örneklerinde olduğu gibi "Yâ" harfinin bir kelimede ya da iki ayrı kelimede tekrar etmesi durumunda med ve harflerin birbirine karışmasını önlemek için acele etmeden çıkarılması gerekmektedir.[918]

Mekkî ise, "Yâ" harfinin ağızdaki üçüncü mahreç olan "Cîm" ve "Şîn" harflerinin mahrecinden çıktığını zikretmektedir. Med ve lîn harflerinden olmasının yanında illet harflerindendir. Ayrıca onda bir hafîlik ve ağırlık bulunmaktadır. Müellif, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

---

911 A'râf: 7/142.
912 Fetih: 48/10.
913 Aslî ve arızî harekeler hususunda bkz. Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları,* 152-60.
914 "Muhteles", harekede hızlı davranmaktır. Harekeyi duyan kimsenin onun kaybolduğuna dair hüküm vermesidir. Detaylı bilgi için bkz. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 95-96.
915 Câsiye: 45/26.
916 Yâsin: 36/33.
917 Furkan: 25/49.
918 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 131-35.

(آمَنُوا)[919] vb. âyetlerde olduğu gibi "Yâ" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Yâ" harfinin, harflerin telaffuzu sırasında zikredildiği gibi tağliz/kalın yapmaksızın ince/murakkak okunması gerektiğine dikkat çekmektedir.[920]

"Yâ" harfi (إِيَّاكَ نَعبُدُ)[921] ve (وَلِيُّ)[922] örneklerde olduğu gibi, ortada ya da sonda şeddeli halde bulunması halinde hem "Yâ" harfinin hem de şeddedeki ağırlıktan ötürü teşdidin beyan edilmesi gerektiği eserde zikredilmiştir. Aynı şekilde (بِمُصْرِخِيَّ)[923] ve (وَمِنْ طَرَفٍ خَفِيٍّ)[924] örneklerinde olduğu gibi şeddeli "Yâ" harfi sonda olduğu zaman revm[925] yapılmadan vakf yapılırsa vasıl durumuna göre "Yâ" harfinin ve ondaki teşdidin/şedde beyân edilmesine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda, vakf halinde iki tane sakin harf bir araya geldiği için şedde gizlenmektedir. Bundan dolayı şedde, vakf halinde yerinde sağlamlaştırılır ve gizlenmemesi için izhâr edilir. Ayrıca şedde burada izhâr edilmediği takdirde, tilavetten bir tane harf gitmektedir. Her ne kadar vakf durumunda şeddeyi izhâr etmek, vasıl durumuna göre daha zor olsa da onu korumak gerekmektedir.[926]

Müellif (ذُرِّيَّاتِهِمْ)[927] ve (رِبِّيُّونَ)[928] örneklerinde olduğu gibi, şeddeli "Yâ" harfinden önce başka şeddeli bir harfin bulunması durumunda şeddeli "Yâ" harfinin beyân edilmesinin daha şiddetli olduğunu ve bunun beyânının daha da gerekli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu durumda dil, birinci şeddeli harf ile meşgul olup ikinci şeddeli harfi göz ardı edebilir. Bu da dil için ağır ve zordur. Mekkî, şeddeli "Yâ" harfinin farklı usullerinin ve asılda birbirine zıt manalarının olduğunu ifade ederek bu konuda farklı bir kitap yazdığını ifade etmiştir. Müellif, konuyla alakalı yazdığı eserde "Yâ" harfini açık bir şekilde kısımlara ayırdığını, sebep ve sonucunu beyan ederek bunları açıkladığını da ayrıca aktarmıştır.[929]

---

[919] Bakara: 2/104.
[920] Mekkî, 179.
[921] Fatiha: 1/5.
[922] Bakara: 2/257.
[923] İbrahim: 14/22.
[924] Şûra: 42/45.
[925] "Revm", Harekenin çoğunun gidip zayıf bir sesle telaffuz edilmesidir. Bu şekilde Âmânın harekeyi duyarak idrak etmesi sağlanmaktadır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 169.
[926] Mekkî, 179-180.
[927] En`âm: 6/87.
[928] Âl-i İmran: 3/146.
[929] Ahmet Hasan, müellifin bahsettiği kitabın *"el-Yââti'l-Muşeddetâti fi'l-Kur'ân'i ve Kelâmi'l-`Arap"* adlı kitap olduğunu tahkikin ilgili kısmında aktarmıştır. Mekkî, 180.

"Yâ" Harfinin Okunuşuyla İlgili Bir Fasıl: "Yâ" harfinin (ثُمَّ يُحْيِيكُمْ)[930], (فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ)[931] ve (أَحْيَيْنَاهَا)[932] örneklerinde olduğu şekliyle art arda gelmesi halinde, kendinden önceki harf ile kendisinden sonra gelen ikinci "Yâ" harfinin sakin olması durumunda her iki "Yâ" harfinin parçalanmadan/tefkîk ve vurgulanmadan/nebr, yumuşak bir şekilde izhâr edilmesi gerektiği eserde zikredilmiştir. Yine (الْأُنْثَيَيْنِ)[933] kelimesinde "Yâ" harfinden önceki harfin harekeli olması, (أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى)[934] âyetinde "Yâ" harfinin öncesinin sakin sonrasının harekeli olması ya da (مَنْ حَيَّ) kelimesinde "Yâ" harfinin öncesinin ve sonrasının harekeli olması durumlarında her iki "Yâ" harfinin, kıraatte izhâr edilmesi gerekmektedir. Bütün bu durumlarda "Yâ" harfinin beyânının korunması ve harekenin hakkının vurgulanmadan ve zorlanmadan verilmesi gerekmektedir. Çünkü müellif, "Yâ" harfinin ağır bir harf olduğunu, tekrarında, ağırlığında tekrarlandığını, tekrarın harekeli olması halinde bu durumun daha da ağır hale geldiğini aktarmaktadır. Bundan dolayı zikredilen örneklerde her iki "Yâ" harfinin beyanının ifade edildiği şekliyle muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[935]

Eserde (فَإِمَّا تَرَيِنَّ)[936], (وَتَعِيَهَا أُذُنٌ)[937] ve (لَا شِيَةَ فِيهَا)[938] örneklerinde olduğu şekliyle "Yâ" harfinin harekesi kesre, öncesi fetha ya da "Yâ" harfi fetha, öncesi kesre ise "Yâ" harfine şedde ve uğultu gibi bir şey karışmaması ya da "Hemze"ye kaymaması için "Yâ" harfinin üzerindeki harekenin tâhfif edilerek, telaffuzunun kolaylaştırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Aynı şekilde (أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ)[939] örneğinde olduğu gibi "Yâ" kesreli olur ve sonrasında sakin bir "Yâ" harfi bulunursa, üzerindeki kesrenin vurgulanmadan ve zorlanmadan tahfif edilip lafzın kolaylaştırılması gerekmektedir.[940]

Sakin "Yâ" harfi, (طَرَفَيِ النَّهَارِ)[941], (يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ)[942] ve (بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ)[943]örneklerinde olduğu gibi lafzın kolaylaştırılması için kesre yapıldığında kesrenin vurgu yapılmadan

---

[930] Bakara: 2/28.
[931] Ahzab: 33/53.
[932] Yâsin: 36/33.
[933] Nisâ: 4/11.
[934] Ahkâf: 46/33.
[935] Mekkî, 180-181.
[936] Meryem: 19/26.
[937] Hâkka: 69/12.
[938] Bakara: 2/71.
[939] Kâf: 50/15.
[940] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 181.
[941] Hûd: 11/114.
[942] Yûsuf: 12/39.
[943] Hucurât: 49/1.

tahfîf ile okunması gerekmektedir. Yine bunun gibi (بِهَادِ الْعُمْيِ)[944] âyetinde i'rabın belirtilmesi için (بِهَادِى الْعُمْيِ) şeklinde "Yâ" harfi kesre yapılırsa kesrenin tahfîf yapılması ve vurgulanmadan okunması gerekmektedir.[945]

"Yâ" harfinin mâ kabli sakin olduğunda "Yâ" harfi kesre yapılırsa lafız hem daha kolay hem de boşluğa düşmekten uzak olur.[946]

"Yâ" Harfinin Bir Kelimede ya da İki Ayrı Kelimede Art Arda Gelmesi: Mekkî, "Yâ" harfinin (أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَة)[947] ve (إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ)[948] âyetlerinde bir kelimede ya da (وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ)[949] ve (وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ)[950] âyetlerinde olduğu şekliyle iki ayrı kelimede yan yana bulunması ve bunlardan birinin şeddeli ve meksur olması halinde "Yâ" harflerinin, tekrarın, kesrenin ve teşdîdin ağırlığından dolayı, tilavetten bir harfin düşmemesi için kârînin bütün bunları açık bir şekilde beyân etmesi gerektiğini zikreder. Yine (وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ)[951] vb. âyetlerde birinci "Yâ" harfinin tahfîf olması halinde de her iki "Yâ" harfinin telaffuzunun muhafaza edilmesi gerekmektedir.[952]

Müellif, (فِي يُوسُفَ)[953] ve (فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ)[954] âyetlerinde olduğu gibi iki "Yâ" harfinin bir araya gelmesi durumunda birincisi sakin, mâ kabli de kesre olursa bunlardan birincisinin, ikincisine idğam yapılmaması için beyan edilmesi gerektiğini zikreder. Eserde, illet harflerinin dışındaki diğer harflerin yan yana gelmesi halinde ancak idğâm-ı misleyn olacağı ayrıca aktarılmaktadır.[955]

Mekkî, (أَرَأَيْتَ)[956] vb. kelimelerde olduğu gibi lâmü'l-fiil deki "Yâ" harfinin sakin olması ve kendisine merfu' bir zamir bitişmesi halinde "Yâ" harfine, kesreden bir şey girmemesi için sükûnunun korunması gerektiğini aktarmış ve bu durumun kabih bir lahn olacağını ifade etmiştir. Müellif, burada ki "Yâ" harfinin, (öncesindeki "Hemze"yi tahfîf, tahkîk ve hazf okuyanlar olsun) bütün kıraatlerde sakin olduğunu ve kesresinin caiz

---

[944] Neml: 27/81.
[945] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 181-82.
[946] Mekkî, 182.
[947] Yûsuf: 12/101.
[948] A'râf: 7/196.
[949] A'râf: 7/146.
[950] En'âm: 6/52.
[951] Nahl: 16/90.
[952] Mekkî, 182.
[953] Yûsuf: 12/7.
[954] Âl-i İmran: 3/31.
[955] Mekkî, 182-183.
[956] Mâûn: 107/1.

olmadığını aktarmış, "Hemze"yi tahfîf ile okuyanların kıraatinde bu durum daha da mümkün olduğu için "Yâ" harfinin sükûnun korunmasının lâzım olduğunu ifade etmiştir.[957]

2.3.2.7.2.3. Hâfetu'l-Lisân (Dil Kenarı)

el-Halil'in dil ortası/aksa'l-lisân ve dil yanı/hâfetü'l-lisân bölgelerini, şecriyye bölgesi olarak ele daha önce ifade etmiştik. Ona göre (ج-ش-ض) harfleri şecriyye/dil ortası harfleridir. Bu harflerden (ض) harfi dışındakileri bir önceki konuda ele almıştık. Sibeveyh, (ض) harfinin mahrecinin, dilin yan tarafının ilk bölümü ve onu takip eden azı/edrâs dişleri olduğunu aktarmıştır.[958] "Lâm" harfi ise; dilin yan tarafının en yakın noktasından dil ucunun son bulduğu yerden ve buna paralel olarak üst damaktan çıkmaktadır.[959] Dânî, dil yanında iki mahrecin olduğunu ve bunlardan (ض-ل) harflerinin çıktığını zikretmiştir. "Dâd" harfinin mahrecini; dilin yan tarafının ilk bölümü ve onu takip eden azı dişleri olarak açıklamıştır. Bunun yanında dilin sağ ve sol tarafından çıkarılabileceğini ve bunun tek mahreç gibi olduğunu da ifade etmiştir. "Lâm" harfinin mahreci; dilin en alt tarafından onu takip eden üst damak ile küçük azı dişleri/dâhık, köpek dişleri/nâb, kesici dişlerinin yanında bulunan dört diş/rabâ'iyye ile ön kesici dişlerin/sêniyye birazcık üzeridir.[960] Mekkî ise; "Dâd" harfinin mahrecinin; ağızdaki mahreçlerin dördüncüsünden olduğunu aktarmış ve çıkış yerini Sibeveyh ve Dânî gibi, dilin yan tarafının ilk bölümünden ve onu takip eden azı dişlerinden olduğunu ifade etmiştir. "Lâm" harfinin mahrecini ise; ağızdaki mahreçlerin beşincisinden "Dâd" harfinin mahrecinden sonra olduğunu ve dilin yan tarafının en uç kısmı ile dil ucunun bitimine kadar olan yerden çıktığını aktarmıştır.[961]

2.3.2.7.2.3.1. Dâd (الضاد) Harfi

Dânî, "Dâd" harfinin, cehr, isti'lâ, ıtbâk ve istitâle sıfatlarına sahip bir harf olduğunu ve açık bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini zikretmiştir. "Dâd" harfinden

---

[957] Mekkî, 183.
[958] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:433.
[959] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 200.
[960] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 103-4.
[961] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 184,188.

sonra (فَرَضْتُمْ)[962] örneğinde olduğu gibi "Tê" harfi geldiğinde zorlanmadan izhâr edilmelidir. Yine (إِنَّا عَرَضْنَا)[963] vb. yerlerde "Dâd" harfinden sonra (ط-ج-ن-ل-ر) harflerinden birisinin gelmesi durumunda idğâm olmaması için "Dâd" harfi açık bir şekilde telaffuz edilmelidir. Müellif, "Dâd" harfinin, "Zâ" harfiyle karıştırılmamasına da dikkatleri çekmiştir. Çünkü bu harflerin mahreçlerine dikkat edilmediği takdirde mana değişecektir. Örneğin (ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ)[964] ve (ظَلَّ وَجْهُهُ)[965] âyetlerinde bu durum kendisini açıkça göstermektedir. Bunun yanında (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ)[966] âyetinde olduğu şekliyle de "Dâd" harfinden sonra "Zâ" ve "Zâl" harflerin iki ayrı kelimede gelmesi halinde "Dâd" harfinin "Zâ" ve "Zâl" harflerine idğâm edilmemesi için dikkat edilmesi gerekmektedir.[967]

Mekkî, "Dâd" harfinde, cehr, ıtbâk, isti'lâ ve istitâle sıfatlarının bulunmasından dolayı güçlü bir harf olduğu da aktarmıştır. Ayrıca "Dâd" harfinin lazfının, "Zâ" harfinin lafzına benzediğini de ifade etmiştir. Çünkü o da tıpkı "Dâd" harfi gibi isti'lâ, cehr ve ıtbâk harflerindendir. Bu iki harfi lafızda birbirinden ayıran, ayrı mahreçlerden olmaları ve "Dâd" harfinde bulunan istitâle sıfatıdır. Bu farklılıklardan dolayı duyuşta tek bir lafız olmaktan kurtulmuşlardır.[968]

"Dâd" harfinden sonra "Elif" harfi geldiğinde harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi kârînin onu, açık bir şekilde tefhim/kalın ile telaffuz etmesi gerekmektedir. Müellif, kârîlerin ve imamların çoğunun "Dâd" harfinin mahrecinde kusurlu davrandığını, bu harfi telaffuz etmeye alışmayan kimse için telaffuzunun zor olduğunu bundan dolayı da kârînin harfin lafzını her durumda koruması gerektiğini ifade etmiştir. Kur'ân'ı tecvîdli okuyan kimsenin "Dâd" harfini telaffuz ederken, tefhîm, isti'lâ, itbâk ve istitâle sıfatlarına dikkat etmesi gerekmektedir. Kârî, "Dâd" harfini telaffuz ederken dil kenarını azı dişlerine bastırdığında havanın çıkış sesinin ortaya çıkması gerekir. Bunu uygulama noktasında gevşek davranıldığı takdirde harfi "Zâ" ya da "Zâl" harfinin lafzını çıkarmış olur ki bu da tağyir ve tebdil olmaktadır.[969]

---

[962] Bakara: 2/237.
[963] Ahzâb: 33/72.
[964] İsrâ: 17/67.
[965] Nahl: 16/58.
[966] İnşirah: 94/3.
[967] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 161-63.
[968] Mekkî, 184.
[969] Mekkî, 184-185.

Eserde "Dâd" harfinin, mahreçte çıkarılması en zor olan harflerin ilki olduğu aktarılmıştır. Müellif, kârînin "Dâd" harfini çıkarmada ve hakkını vermede kendini zorlamadığı takdirde başka bir lafız ortaya çıkaracağı ve kıraatini de bozacağını, zorladığı takdirde ise "Dâd" harfinin lafzını Tecvîde uygun bir şekilde okuması zamanla onun âdeti ve tabiatı haline geleceğini aktarmıştır.[970]

"Dâd" Harfinden Sonra Itbâk Harfi Gelmesi: "Dâd" harfinden sonra (فَمَنِ اضْطُرَّ)[971] vb. âyetlerde olduğu gibi ıtbâk harflerinden birisi geldiğinde, dilin daha hafif olan idğâma kaçmaması için "Dâd" harfinin lafzının korunması gerektiği müellif tarafından zikredilmiştir. Bu gibi yerlerde "Dâd" harfinin lafzının hakkının verilmesine dikkat edilmediği takdirde mahreçlerinin yakınlığıyla beraber kuvvet ve sıfatları bir araya toplandığı için "Dâd" harfinin "Tâ" harfine idğâm edilmesi kolay hale gelmektedir. Ancak "Dâd" harfinden sonraki harf (بَعْضَ الظَّالِمِينَ)[972] ve (يَعَضُّ الظَّالِمُ)[973] âyetlerinde olduğu gibi şeddeli olduğunda, şeddeli harfin bizzat kendisi idğâmdan dolayı şeddeli olduğu için her ne kadar idğâm üzerine idğâm yapılamasa da "Dâd" ile "Zâ" harfleri arasındaki benzerlikten dolayı "Dâd" lafzının, "Zâ" lafzına benzememesi için beyân edilmesi gerekmektedir.[974]

Eserde, (يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ)[975] ve (لَا نْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ)[976] âyetlerinde olduğu gibi "Dâd" harfi şeddeli olduğunda, itbâk, isti'lâ ve cehr tekrar ettiği için "Dâd" harfinin beyânının daha da gerekli olduğu aktarılmıştır. Yine (يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ)[977] vb, âyetlerde olduğu şekliyle "Dâd" harfi açık olarak tekrar etmesi halinde onu beyân etmek gerekmektedir. Çünkü "Dâd" harfi güçlü bir harftir. Tekrarı durumunda kendisinde bulunan güçlü sıfatlar da tekrar edeceği için harfi daha da ağır olmaktadır.[978]

Yine (إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ)[979] ve (تَرَاضَيْتُمْ)[980] âyetlerinde olduğu haliyle "Dâd" harfinden önce ya da sonra, "Yâ" harfinin sakin halde bulunması durumunda, "Yâ" harfini izhâr

[970] Mekkî, 185.
[971] Bakara: 2/173.
[972] En`âm: 6/129.
[973] Furkan: 25/27.
[974] Mekkî, 185-186.
[975] Âl-i İmran: 3/106.
[976] Âl-i İmran: 3/159.
[977] Nûr: 24/31.
[978] Mekkî, 186.
[979] Yûnus: 10/61.
[980] Nisâ: 4/24.

etmek için "Dâd" harfinin hakkını vermek ve izhârını korumak gerekmektedir. Çünkü "Yâ" zayıf, "Dâd" ise güçlü bir harftir. Bu durumda "Yâ" harfinin zayıflığından dolayı "Dâd" harfinin lafzı zayıf olabileceği gibi, "Dâd" harfinin kuvvetinden dolayı "Yâ" harfi de gizlenebilir. Bundan dolayı da "Dâd" harfinin beyân edilmesi gerekir.[981]

Sâkin Olan "Dâd" Harfinden Sonra "Tê" Harfinin Gelmesi: Mekkî, (وَخُضْتُمْ)[982], (فَرَضْتُمْ)[983] ve (عَرَّضْتُمْ)[984] vb. âyetlerde, "Dâd" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve kendisinden sonra da "Tê" harfinin gelmesi halinde, "Tê" harfinde rihvet ve şiddet sıfatlarının bulunmasından dolayı ona idğâm yapılmaması için beyânının korunması gerektiğini zikretmektedir.[985]

2.3.2.7.2.3.2. Lâm (اللام) Harfi

Dânî, "Lâm" harfinin cehr sıfatına sahip bir harf olduğunu zikretmiştir. "Lâm" harfinin sakin olması ve ardından (بَلْ رَفَعَهُ)[986] örneğinde olduğu şekliyle "Râ" harfinin gelmesi durumunda "Lâm" harfinin, "Râ" harfine çevrilmesi gerekmektedir. Bu harfler arasındaki yakınlığın şiddetli olmasından dolayı idğâm tam/işba' olarak yapılır. Bu hususta kurra âlimler arasında icma söz konusudur. Ancak İmam Nâfi' ve Âsım (v.127)'dan bu durumda idğam yapılmayacağına dair bir rivayette bulunmakla birlikte, bu görüş kabul görmemiştir. İmam Âsım'ın ravisi Hafs (v.180), Mutaffifîn süresinin 14. âyetinde (بَلْ رَانَ) kelimeleri arasında sekteden dolayı idğâm yapmamıştır. Bu durum kaide ile tezat oluşturmamaktadır.[987]

Dânî, (وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَتَ اللهِ)[988] ve (أَرْسَلْنَا)[989] vb. âyetlerde olduğu gibi "Lâm" harfinin cezm, emir, nehy, cezm veya harekelerin art arda gelmesinden dolayı tahfîf için sakin yapılması durumlarından birinde kendisinden sonra bir ya da iki ayrı kelimede "Nûn" harfinin gelmesi halinde "Lâm" harfini, kendisinden sonra gelen "Nûn" harfine idğâm yapmamak için acele etmeden dikkatli bir şekilde beyân etmek gerektiğine dikkatleri

---

[981] Mekkî, 186-187.
[982] Tevbe: 9/69.
[983] Bakara: 2/237.
[984] Bakara: 2/235.
[985] Mekkî, 187.
[986] Nisâ: 4/158.
[987] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 157.
[988] Bakara: 2/211.
[989] Nisâ: 4/64.

çekmektedir. Yine (قُلْ نَعَمْ)[990] vb. örneğinde olduğu gibi "Lâm" harfinden sonra (ن-ت-س-ظ-ص) harflerinden birisi geldiğinde idğâm olmaması ve harflerin telaffuzlarında bir karışıklık meydana gelmemesi için harfin beyânında acele edilmemesi gerekir.[991]

Lâm-ı ta`rîfin (الزَّانِي)[992] örneğinde olduğu şekliyle hemze-i vasıl ile birlikte yan yana bulunması ve ardından (ر-ن-د-ت-ط-ث-ذ-ظ-ص-ز-س-ش-ض) harfleri olmak üzere bu on üç harften birinin gelmesi halinde "Lâm" harfi, bu harflere idğâm edilmektedir. Burada idğâm yapılmasının sebebi sebebi; "Lâm" harfi ile bu harfler arasındaki mahreç yakınlığı ve telaffuz sırasında "Lâm" harfinden bu harflere geçişin dile zor gelmesidir. Zikredilen sebeplerden dolayı harfin sakin olmasını zorunlu hale getirmiştir. "Lâm" harfi, kendi cinsinden olduğu için burada bu harfler arasında zikredilmemiştir.[993]

"Lâm" harfinin, (لِغُلَامَيْنِ)[994] örneklerinde olduğu gibi sakin ya da harekeli olması halinde kendisine ister isti'lâ harfi veyahut da kesre bitişsin her durumda ince/terkîk telaffuz edilmelidir. Dânî, Ebû Ali Hüseyin b. Mahled (v..?)'in, kurrânın, "Lâm" harfini Kur'ân'ın tamamında kalın/tağliz okunmasını kerih gördüklerini ifade ettiğini aktarmıştır. Mısır tarikinde "Lâm" harfinin, (فَيُصْلَبُ)[995] örneğinde olduğu gibi fetha ya da sakin olması durumunda Verş'in İmam Nâfi'den rivayetinde kalın/tağliz ile okunmuştur. Kurrâ ise bu gibi yerlerde aşırıya kaçmaksızın ince/terkîk ile okumuşlardır. Lafzatullah (الله) kelimesindeki "Lâm" harfinin mâ kabli kesre olduğunda terkîk ile damme ve fetha olduğunda ise tağliz ile okunmalıdır. Şayet lafzatullah kelimesinden önceki harf, damme ya da fethalı "Lâm" harfi ise onun; lafzatullah kelimesindeki tağliz ile okunan "Lâm" harfi ile karışmaması için terkîk ile telaffuz edilmesi gerekmektedir. Dânî, "Lâm" harfinin terkîk ile okunmasını harekeye bağlamamıştır. Bunun harfin kendisinde bulunan vasıftan kaynaklandığını zikretmiştir.[996]

Mekkî'nîn konuya ilişkin açıklamalarına geldiğimizde o, "Lâm" harfinin, cehr, rihvet ve inhirâf sıfatlarından dolayı orta kuvvette bir harf olduğunu zikretmektedir. Araplar, "Râ" harfinde tefhim ve terkîk yaptıkları gibi "Lâm" harfinde de tefhîm ve terkîk

---

990 Saffat: 37/18.
991 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 157-58.
992 Nûr: 24/2.
993 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 158-59.
994 Kehf: 18/82.
995 Yûsuf: 12/41.
996 Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 159-61.

yapmışlardır. Ancak "Lâm" harfindeki tefhîm "Râ" harfine göre daha azdır. Bundan dolayı da kıraatte, çoğunlukla tağliz yapılmaksızın terkîk ile okunmaktadır. Eserde, "Lâm" harfinin, "Râ" harfine olan yakınlığından dolayı kalın okunduğu aktarılmıştır. Çünkü "Râ" harfi, telaffuzu sırasında kendi mahrecinden "Lâm" harfinin mahrecine doğru sapmaktadır.[997]

Müellif, (خَوَّلْنَاكُمْ)[998] vb. örneklerde olduğu gibi "Lâm" harfinin sakin olması ve ardından "Nûn" harfinin gelmesi durumunda iki harf arasındaki tenasüpten dolayı idğâm ya da ifhâ olmaması için "Lâm" harfinin sükûnunun korunmasının vacip olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu iki harfin mahrecinin birbirine yakın olmasının yanında cehr ve rihvet sıfatlarında da ortaktırlar. Ayrıca "Lâm" harfi telaffuz sırasında, kendi mahrecinden "Nûn" harfinin mahrecine doğru da sapmaktadır. Duyuşta bu iki harfi birbirinden ayıran, mahreçlerinin farklılığıyla beraber "Nûn" harfinde bulunan ğunne sıfatıdır. Şayet "Nûn" harfinde ğunne sıfatı bulunmamış olsaydı "Nûn", "Lâm" olurdu. İki harfin zikredilen şekilde art arda gelmeleri halinde dikkat edilmesi noktasında getirilen uyarının bir başka sebebi ise; dilcilerin bu iki harfin mahrecinin hangisinin önce olduğu noktasında ihtilaf etmeleridir.[999]

"Lâm" Harfinden Sonra Lâm-ı Mufahham (Kalın) ya da Itbâk Harfinin Gelmesi: Eserde, (قَالَ اللَّهُ)[1000] ve (مَا اخْتَلَطَ)[1001] gibi yerlerde, "Lâm" harfinden sonra, lâm-ı müfahham ya da ıtbâk harfinin gelmesi halinde kendisinden sonra gelen tefhîmden dolayı dilin tefhîme yönelmesi kolaylaşacağından birinci "Lâm" harfinin terkîkinin korunması gerektiği aktarılmıştır. Burada birinci "Lâm" harfinin ince olarak telaffuz etmek için terkîkin izhârını zorlamak gerekmektedir.[1002]

Mekkî, "Lâm" harfinin lafzatullah (الله) dışında her ne şekilde olursa olsun daima tağliz yapmaksızın terkîk ile okunması gerektiğini aktarmıştır. Örneğin; (هَذَا غُلَامٌ)[1003] ve (وَلْيَتَلَطَّفْ)[1004] gibi yerlerde, daima terkîk ile okunmalıdır. Lafzatullahta (الله) ise ister ibtidada olsun isterse vasıl halde olsun ancak mâ kablinin "Fetha" ya da "Damme" olması

[997] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 188.
[998] En`âm: 94.
[999] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 189.
[1000] Âl-i İmran: 3/55.
[1001] En`âm: 6/146.
[1002] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 189-90.
[1003] Yûsuf: 12/19.
[1004] Kehf: 18/19.

durumunda tefhîm ile okunmaktadır. Müellif, İmam Verş'în kıraatinde, "Lâm" harfinin mâ kablinin (ص-ط-ظ) harfleri olması halinde kalın okunması ile alakalı hükümleri başka bir eserde zikrettiği için burada tekrar etme gereği hissetmemiştir.[1005]

"Lâm" Harfinin Art Arda Bulunması: Lâm" harfinin, (قَالَ لَهُمْ)[1006] örneğinde olduğu şekliyle art arda bulunması halinde idğâmın ve tefhîmin kolaylaşmasından dolayı her iki harfin terkîkini korumak gerekmektedir. Yine "Lâm" harfinin (غِلًّا لِّلَّذِينَ آمَنُوا)[1007] âyetinde olduğu gibi idğâmlı ya da idğâmsız bir şekilde art arda gelmesi halinde şeddeli "Lâm" harflerinin hepsinin terkîki izhâr edilip korunmalıdır. Verilen örnekte vasıl halde yani idğâm yapıldığında telaffuzda altı tane, (فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ)[1008] âyetinde vasıl halde telaffuzda beş tane, (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ)[1009] âyetinde vasıl halde dört tane ve (فَوَيْلٌ لَّهُمْ)[1010] âyetinde ise vasıl halde üç tane "Lâm" harfi bir araya toplanmıştır. Burada hepsinin beyan edilmesi vacip olduğu için "Lâm" harflerinin kaybolmasından kaçınmak/ihtirâz gerekmektedir. Verilen örneklerin hepsinde "Lâm" harflerinin beyan edilmeleri ve ince okunmaları güzeldir. Müellif burada açıklama yaparken *"Hasenün lâzimün"* ifadesini kullanmıştır.[1011]

2.3.2.7.2.4. Tarafu'l-Lisân (Dil Ucu)

el-Halil'in bu bölgeden çıkan harfleri, eseliyye/dil ucunun sivri kısmı (ص-س-ز) harfleri bir mahreç, nıt'ıyye/ üst ağız boşluğundaki damak (ط-ت-د) harfleri bir mahreç, lisêviyye/dil ucu üst ön dişler (ظ-ذ-ث) harfleri bir mahreç ve zelegıyye/dil ucu (ر-ل-ن) harfleri bir mahreç olmak üzere toplam dört mahreç on iki harf olarak ele almıştır.[1012] Sibeveyh, dil ucu harflerini; (ن) ve (ر) [1013] iki mahreç, (ط-د-ت) bir mahreç, (ز-س-ص) bir mahreç ve (ظ-ذ-ث) bir mahreç olmak üzere beş mahreç on bir harf olarak açıklamıştır. Bunlardan "Nûn" harfinin mahreci, dil ucu ile üst kesici dişlerin/sênâyâ biraz üstüdür. "Râ" harfi de "Nûn" harfinin mahrecinden olup dilin sırtına/zahra'l-lisân biraz daha girintilidir. Bunun sebebi, "Lâm" harfinin mahrecine doğru sapmasıdır. "Tâ", "Dâl" ve

---

[1005] Ahmet Hasan bu kitabın, *"et-Tenbîh alâ Usûl-i Kırâeti Nâfi` ve Zikru'l-İhtilâfî `anh"* olduğunu zikretmiştir. Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 190-91.
[1006] Âl-i İmran: 3/173.
[1007] Haşr: 59/10.
[1008] Bakara: 2/79.
[1009] Mutaffifîn: 83/1.
[1010] Bakara: 2/79.
[1011] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 191-92.
[1012] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 57-58.
[1013] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 202-3.

"Tê" harflerinin mahreci, dil ucu ile ön kesici dişlerin/usûli's-sênâyâ dipleridir. "Sîn", "Zây" ve "Sâd" harflerinin mahreci, dil ucu ile ön kesici dişlerin biraz üstüdür. "Zâ", "Zâl" ve "Sê" harflerinin mahreci ise, dil ucu ile ön kesici dişlerin uçlarının arasıdır.[1014]

Dânî'ye gelince dil ucunda beş mahreç on bir harf olduğunu aktarmaktadır. Bunlar sırasıyla (ط-ت-د) bir mahreç, (ظ-ذ-ث) bir mahreç, (ص-ز-س) bir mahreç, (ن) ve (ر) harfleridir. Bunlardan "Tâ", "Tê" ve "Dâl" harfleri, dil ucu ile üst ön kesici dişlerin diplerindendir. Bunların telaffuzunda dil ucu, üst damağa değdirilir. "Zâ", "Zâl" ve "Sê" harfleri, dil ucu ile üst ön kesici dişlerin uçlarından çıkmaktadır. "Sâd", "Zây" ve "Sîn" harflerinin mahreci, dil ucu ile üst ön kesici dişlerin arasındaki boşluktur. "Nûn" harfinin mahreci, dil ucu ile üst ön kesici dişlerin birazcık üstüdür. Ayrıca telaffuzda genize/hayâşîm bitişmektedir. "Râ" harfinin mahreci ise, dil ucu ile üst ön kesici dişlerin birazcık üzerinden çıkmakla birlikte "Nûn" harfi ile çıkış yeri aynı olsa da telaffuzda "Lâm" harfine inhirâf etmesinden dolayı dilin sırtına biraz girdirildiği için "Nûn" harfinin mahrecinden ayrı olarak değerlendirilmiştir.[1015]

Mekkî'ye göre de dil ucu harfleri; (ن) ve (ر) iki mahreç, (ط-د-ت) bir mahreç, (ز-ص-س) bir mahreç, (ظ-ث-ذ) bir mahreç olmak üzere beş mahreç on bir harftir. Bunlardan "Nûn" harfinin, ağızdaki mahreçlerin altıncısından "Lâm" harfinin biraz üstünden ya da biraz altından (bunda ihtilâf vardır) çıktığını zikretmiştir. Bunun yanında Sibeveyh'in harfin mahreciyle ilgili, "*Dil ucu ile ön kesici dişlerin biraz üstünden"* olduğuna yönelik ifadelerine de yer vermiştir. Sakin olduğunda ise genizden/hayâşîm çıkmaktadır. "Râ" harfi, ağızdaki mahreçlerin yedincisinden çıkmaktadır. "Nûn" harfinin mahrecinden olmasına karşılık dilin sırtına biraz girdirilmiştir. "Tâ", "Dâl" ve "Tê" harfleri, ağızdaki mahreçlerin sekizincisinden olup dil ucu ile ön kesici dişlerin diplerinden çıkmaktadırlar. "Zây", "Sîn" ve "Sâd" harfleri, ağızdaki mahreçlerin dokuzuncusundandır. Dil ucu ile ön alt kesici dişlerin birazcık üstünden çıkmaktadırlar. "Zâ", "Sê" ve "Zâl" harfleri ise ağızdaki mahreçlerin onuncusundan olup dil ucu ile üst ön kesici dişlerin uçlarının arasındandırlar.[1016]

[1014] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 433.
[1015] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 103.
[1016] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 193-224.

2.3.2.7.2.4.1. Nûn (النون) Harfi

Dânî "Nûn" harfinin, ğunnesinin yoğun ve mechûr harflerden olduğunu zikretmektedir. "Nûn" harfi, (مَالَكَ لَا تَأْمَنَّا)[1017] âyetinde olduğu şekliyle kendi misliyle karşılaştığı durumlarda idğâm yapıldığında işmâm yapılmalıdır. Zikri geçen örnekte idğâm ve sükûndan sonra dudaklarla birlikte harekeye işaret edilerek tam idğâm yapılmalıdır. Burada işmâm yapılmasının sebebi "Nûn" harfinin harekesine işaret etmektir. [1018]

İmam Nâfi`nin Verş kıraatinde Yûsuf süresindeki (مِنْ سُلْطَانٍ إِنِ الْحُكْمُ)[1019] âyetinde "Tenvîn"den sonra harekeli "Hemze" harfi geldiğinde aralarında fasıla olmaksızın art arda üç tane kesreli "Nûn" telaffuz edilir. Nûh süresindeki (أَنِعْبُدُوا اللهَ *مُبِينٌ)[1020] vb. âyetlerde de art arda üç tane "Nûn" telaffuz edilir. Bunlardan baştaki ve sondaki damme, ortadaki ise fetha yapılır. Tevbe süresindeki (وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ)[1021] âyetinde olduğu gibi iki tane "Nûn" harfi yan yana geldiğinde iki tane kesreli "Nûn" telaffuz edilir. Yine Yunus süresindeki (عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا)[1022] vb. âyetlerde art arda iki tane "Nûn" harfinin bulunması durumuna telaffuzda iki tane fethalı "Nûn" yapılmalıdır.[1023]

Mekkî, "Nûn" harfinin orta bir kuvvette bir harf olduğunu ve sakin olduğunda ğunne sıfatının bulunduğunu aktarmıştır. Bu durumda "Nûn" harfi genizden /hayâşîm çıkmaktadır. Ğunne sıfatı harfin kuvvetini arttırmıştır. Ayrıca harekeli mahrecin dışında genizden çıktığında onda hafiflik de vardır. "Nûn" ve "Lâm" harfleri, mahreçlerinin yakınlığı ve "Lâm" harfinin, "Nûn" harfinin mahrecine inhiraf etmesinden dolayı kardeştirler. Çünkü her ikisi de cehr ve rihvet harfidir. Fakat "Nûn" harfinde bulunan ğunne sıfatı "Lâm" harfinde mevcut değildir. İki harfin yakınlığından dolayı Araplar birini diğerine ibdâl etmişlerdir. Örneğin *"Yağmur şiddetli yağdığında"* (هَتَنَتِ السَّمَاءُ) yerine (هَتَلَتِ السَّمَاءُ), yine *"Perde süsü"* ya da *"Devenin üzerindeki oturgaçtan sarkan süs"*

[1017] Yûsuf: 12/11.
[1018] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 150.
[1019] Yûsuf: 12/40.
[1020] Nûh: 71/2-3.
[1021] Tevbe: 9/25.
[1022] Yûnus: 10/2.
[1023] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 150-51.

vb. şeyler için (سُدُنٌ) yerine (سُدُلٌ) ifadesini kullanmışlardır. Bu hususta birçok görüşün olduğu müellif tarafından ayrıca dile getirilmiştir.[1024]

"Nûn" harfinin, (سُنَنُ الَّذِينَ)[1025], (وَلَيُبَيِّنَنَّ)[1026] ve (فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ)[1027] vb. âyetlerde bir kelimede ya da (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ)[1028] ve (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ)[1029] vb. âyetlerde olduğu gibi iki ayrı kelimede art arda gelmesi halinde, dilin ihfâ veya idğâm-ı misleyne meyletmemesi için her iki "Nûn" harfinin izhâr edilmesi gerekmektedir. "Nûn" harfi, (وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ)[1030] ve (إِنَّنَا نَخَافُ)[1031] âyetlerinde olduğu şekliyle bir ya da iki ayrı kelimede art arda bir arada bulunduğunda ve bunlardan birincisinin şeddeli olması durumunda üç tane "Nûn" harfinin bir araya toplanmasından dolayı şeddeli "Nûn" harfinin beyân edilmesi gerekmektedir.[1032]

Müellif, (مِنْ شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ)[1033], (رَسُلًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ)[1034] ve (عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا)[1035] vb. âyetlerde "Nûn" harfi, iki ayrı kelimede toplandıklarında, "Hemze"nin harekesinin birinci "Nûn" harfinin üzerine atılması halinde (nakil yapılması) "Nûn" harfinin beyân edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun İmam Verş'in kıraatinde çok olduğunu aktarmıştır. Zikredilen bütün bu örneklerde "Nûn" harfine, ihfânın ve ağırlığın girmesinden korkulduğu için izhârının korunması gerektiği eserde aktarılmıştır.[1036]

2.3.2.7.2.4.2. Râ (الراء) Harfi

Dânî, "Râ" harfinin cehr, şiddet ve tekrîr/tekrar sıfatlarına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tekrîr sıfatı sebebiyle harekesinin, iki hareke gibi sayıldığını da zikretmiştir. Müellif, burada Sibeveyh'in konu hakkında ki; *"Râ harfi telaffuzda sanki*

[1024] Mekkî, 193.
[1025] Nisâ: 4/26.
[1026] Nahl: 16/92.
[1027] Sâd: 38/39.
[1028] Yûsuf: 12/3.
[1029] Bakara: 2/30.
[1030] Sâd: 38/88.
[1031] Tâhâ: 20/45.
[1032] Mekkî, 193-194.
[1033] Yûsuf: 12/67.
[1034] Nahl: 16/36.
[1035] Yûnus: 10/2.
[1036] Mekkî, 194.

şeddeli gibidir, vakf halinde bu durum daha da açık hale gelmektedir." ifadelerini aktarır.[1037]

"Râ" harfi (وَخَرَّ مُوسَى)[1038] vb. yerlerde olduğu gibi şeddeli olması halinde harfin tekrîr sıfatının terkedilip, zorlamaksızın kolay bir şekilde telaffuz edilmesi gerekir. "Râ" harfinin (يَغْفِرْ لَكُمْ)[1039] ve (أَمَرْنَا)[1040] örneklerinde olduğu gibi sakin olması ve ardından "Lâm" ve "Nûn" harflerinin gelmesi halinde idğâm yapılmaması için beyân edilmesi noktasında çapa/teammül sarfetmek gerekmektedir. Ebû Amr (v.154), "Lâm" ve "Râ" harflerinin aralarındaki kurbiyetten/yakınlık ötürü "Râ" harfini, "Lâm" harfine idğâm etmiştir.[1041]

"Râ" harfi, (أَرْضَعْنَكُمْ)[1042] vb. âyetlerde olduğu gibi sakin olur ve ardından "Dâd" harfi gelirse "Râ" harfinin, "Dâd" harfine karışmaması için mahreç ve sıfatlardan hakkı verilerek beyan edilmesi gerekir. "Râ" harfinin harekesi (رُسُلِهِ)[1043], (فَمَا رَبِحَتْ)[1044] ve (كُرْسِيُّهُ)[1045] örneklerinde olduğu gibi damme ya da fetha olur veyahut da "Râ" sakin mâ kablinde lâzımî bir kesre ile bir kelimede bulunmazsa kalın/mufahham okunmasında icma vardır. Kurrâya göre bunun ölçüsü, fethâ-i hâlisenin eda ölçüsüdür.[1046]

Dânî, (مُزْدَجَرٌ)[1047] vb. âyetlerde dammeli "Râ" harfinin üzerinde durulduğunda sükûn, revm ya da işmâm ile vakf yapma arasında herhangi bir farkın bulunmadığını aktarmıştır.[1048]

"Râ" harfinin harekesi (مَا يُسِرُّونَ)[1049] ve (فَاقِرَةٌ)[1050] âyetlerinde olduğu gibi damme ve fetha olur ve mâ kabli de lâzımî bir kesre olursa ya da (طَيْرًا)[1051] örneğindeki gibi mâ kabli sakin "Yâ" harfi ise "Râ" harfi, tefhîm ile okunmalıdır. Yine (السِّحْرَ)[1052] vb. âyetlerde olduğu gibi "Râ" harfi ile kesreli harf arasında sakin bir harf bulunması halinde "Râ" harfi

---

[1037] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 151; Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 136.
[1038] A`râf: 7/143.
[1039] Âl-i İmran: 3/31.
[1040] İsrâ: 17/16.
[1041] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 151-52.
[1042] Nisâ: 4/23.
[1043] Bakara: 2/98.
[1044] Bakara: 2/16.
[1045] Bakara: 2/200.
[1046] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 152-54.
[1047] Kamer: 54/4.
[1048] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 153.
[1049] Bakara: 2/77.
[1050] Kıyâmet: 75/25.
[1051] Âl-i İmran: 3/49.
[1052] Bakara: 2/102.

kalın okunması hususunda İmam Nâfi`nin dışında icma vardır. "Râ" harfinin mâ kablinin kesre ya da "Yâ" harfi olması durumunda İmam Verş'in İmam Nâfi'den yaptığı rivayette terkîk ile okunmaktadır.[1053]

"Râ" harfinin harekesinin (بِرُكْنِهِ)[1054] ve (بِرَشِيدٍ)[1055] âyetlerinde olduğu gibi damme ya da fetha olması ve mâ kablinin de arızî kesre veya zâid bir harf olması durumunda "Râ" harfi, fetha-i halise ile okunmasında icma vardır. Yine (الصِّرَاطَ)[1056] ve (الْفِرَارُ)[1057] örneklerinde olduğu şekliyle "Râ" harfinin harekesinin damme ya da fetha olması ve ardından isti'lâ harfleriyle kendi cinsinden bir harf gelmesi halinde kalın/tefhîm okunmasında da icma vardır. Aynı şekilde "Râ" harfinin (عِمْرَانَ)[1058] örneğinde olduğu gibi acem/yabancı ya da müennes bir kelimesinin içinde geçmesi durumunda da tefhîm ile okunmalıdır.[1059]

"Râ" harfinin (بُشْرَى)[1060] ve (أَرَاكَ)[1061] örneklerindeki gibi fetha olması ve ardından da aslı "Yâ" harfi olan "Elif" veya "Elifü't-te'nîs" gelmesi halinde kurra imamlar "Râ" harfini fetha-i halise, imâle-i halise ve iki lafız arasında olmak üzere üç farklı şekilde kıraat etmişlerdir. "Râ" harfinin fetha olması ve ardından (مِنَ الأَشْرَارِ)[1062] örneğinde olduğu şekliyle zâid "Elif" harfinin gelmesi ve sonrasında da kesreli "Râ" harfinin bulunması halinde de durum aynıdır.[1063]

Dânî, "Râ" harfinin (شِرْعَةً)[1064] örneğinde olduğu gibi mâ kablinin kesre olması durumunda terkîk/ince okunmasında ihtilaf olmadığını aktarır. "Râ" harfinin sakin mâ kablinin (فِي قِرْطَاسٍ)[1065] ve (أَمِ ارْتَابُوا)[1066] âyetlerindeki gibi isti`lâ harfi ya da arızî kesre olması durumunda tefhîm ile okunmasında ihtilaf bulunmamaktadır.[1067]

[1053] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 154-55.
[1054] Zâriyât: 51/39.
[1055] Hûd: 11/97.
[1056] Fâtiha: 1/6.
[1057] Ahzâb: 33/16.
[1058] Âl-i İmran: 3/33.
[1059] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 155.
[1060] Bakara: 2/97.
[1061] En`âm: 6/74.
[1062] Sâd: 38/62.
[1063] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 156.
[1064] Mâide: 5/48.
[1065] En`âm: 6/8.
[1066] Nûr: 24/50.
[1067] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 156.

"Râ" harfinin meksûr/esre olması durumunda vakf ve vasl halinde terkîk ile okunmalıdır. Mâ kablinin damme ve fetha olmadığı durumlarda da durum aynıdır. Ancak (مِنْ مَطَرٍ)[1068] vb. örneklerde "Râ" harfi, vakf halinde kalın okunurken revm ile vakf yapıldığında vasl durumunda olduğu gibi terkîk ile telaffuz edilir.[1069]

Mekkî'nin "Râ" harfi ile ilgili görüşlerine geldiğimizde "Râ" harfinin, tekrîr ve cehr sıfatlarından dolayı güçlü bir harf olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca "Nûn" harfinin mahrecinden "Lâm" harfinin mahrecine doğru inhiraf ettiği için "Lâm" harfine kardeş olduğunu da sözlerine eklemiştir. Rihvet sıfatından şiddet sıfatına doğru saptığı için, inhiraf harflerinden olmuştur. Ancak "Lâm" harfine doğru inhiraf ederken ondaki tekrîrden dolayı, nefesin onunla beraber akması, ondaki rihvet değerinin tamamen gitmesine engel olmuştur.[1070]

Müellif, Arapların "Râ" harfinde geniş davrandıklarını, bazen (رَاءٌ - ذالٌ - دالٌ) vb. harfler sayılırken terkîk ile bazen de (ضَرَبَ - خَرَجَ - رَقَدَ - رَمَى) vb. yerlerde tefhîm ile okuduklarını aktarmıştır. Arapların bu şekilde davranmalarının sebebi; "Râ" harfinde, diğer harflerden ayrı olarak bulunan tekrîr sıfatıdır. Özellikle (كَرَّةً)[1071] ve (مَرَّةٍ)[1072] örneklerinde olduğu gibi "Râ" harfi şeddeli olduğunda tekrîr sıfatı daha da fazla olmaktadır. Bundan dolayı kârînin "Râ" harfinde bulunan tekrîr sıfatını gizleyip açığa çıkarmaması vacip olmuştur. Yine (لَا يُضَارَّ كَاتِبٌ)[1073], (فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا)[1074], (الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)[1075] ve (وَاذْكُرْ رَبَّكَ)[1076] âyetlerinde olduğu gibi "Râ" harfinde bulunan tekrîr sıfatı gizlenmediğinde, şeddeli "Râ" harfinden "Râ" harfleri, tahfif/şeddesiz olan "Râ" harfinden de iki tane "Râ" harfi çıkartılmış olacaktır. Bunun için "Râ" harfinde tekrîrin gizlenmesi ve tefhîmli olarak şeddelenmesi gerekmektedir.[1077]

Eserde tekrîr sıfatı; (هُوَ ارْتِعَادُ طَرَفِ اللِّسَانِ بِالرَّءِ) şeklinde, *"Dil ucunun "Râ" harfiyle birlikte titremesi"* olarak açıklanmıştır. Yâni "Râ" harfinin tekrar edilmesidir. "Râ"

[1068] Nisâ: 4/102.
[1069] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 157.
[1070] Mekkî, 195.
[1071] Bakara: 2/167.
[1072] En`âm: 6/94.
[1073] Bakara: 2/83.
[1074] Ahzâb: 33/69.
[1075] Fatiha: 1/2.
[1076] Âl-i İmran: 3/41.
[1077] Mekkî, 195-196.

harfinin tekrar etmemesi için bunun gizlenmesi gerekmektedir. "Râ" harfi, (لَا نُفَرِّقُ)[1078] vb. âyetlerde olduğu şekliyle şeddeli ve kesreli olduğunda tekrîrin gizlenmesi ve şeddenin terkîk/ince ile okunması gerekmektedir.[1079]

"Râ" Harfinin Art Arda Gelmesi ve Birincisinin Şeddeli, Tefhîmli/Kalın ya da Şeddesiz Olması: Müellif, (فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ)[1080] ve (شَهْرُ رَمَضَانَ)[1081] vb. âyetlerde "Râ" harfinin, bir ya da iki ayrı kelimede art arda gelmesi durumunda tekrarın gizlenmesi ve "Râ" harflerinin izhârının korunmasının vacip olduğunu aktarmaktadır. Eserde ayrıca "Râ" harfinin dammeli ve fethalı olması durumunda kalın/tefhîm ve ince/terkîk okunmasıyla ilgili kurrâ âlimler arasında ihtilaf olduğu ve bu ikisinin İmam Verş'in usulünde bulunduğu aktarılmıştır. Mekkî bununla ilgili müstakil bir eser yazdığını da zikretmiştir.[1082]

2.3.2.7.2.4.3. Tâ (الطاء) Harfi

Dânî, "Tâ" harfinin cehr, isti`lâ ve ıtbâk harflerinden olduğunu zikretmiştir. "Tâ" harfinin (مِنْ نُطْفَةٍ)[1083] vb. yerlerde olduğu gibi telaffuzunda dil yayılıp/inbisât harf, açık bir şekilde beyân edilir. Diğer ıtbâk harflerinde de durum aynıdır. "Dâl" harfini duyuşta "Tê" harfinden ayıran cehr sıfatı olduğu gibi "Tâ" harfini de duyuşta "Dâl" harfinden ayıran ıtbâk sıfatıdır. Dolayısıyla bu harflerin duyuşta birbirinden ayrılması için ayırt edici sıfatlarına dikkat edilmesi gerekir. "Tâ" harfinin (أَحَطْتُ)[1084] örneğindeki gibi bir kelime de sakin halde bulunması ve ardından "Tê" harfinin gelmesi durumunda "Tâ" harfinin itbâk sıfatı korunarak yumuşak bir şekilde idğâm yapılır. "Tâ" harfinin, "Tê" harfi olmasından kaçınılmalıdır. Kurrâ âlimler bu durumu, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin idğâmında ğunne sıfatının baki kalması mesâbesinde/seviyesinde görmüşlerdir. Verilen örnekte kalkale sıfatının terk edilmesi câizdir.[1085]

Mekkî, "Tâ" harfinin cehr, şiddet, ıtbâk ve isti`lâ gibi güçlü sıfatlarının bulunmasından dolayı en güçlü harfler arasında yer aldığını aktarmaktadır. Ayrıca

---

[1078] Bakara: 2/136.
[1079] Mekkî, 196.
[1080] Mü'min: 40/4.
[1081] Bakara: 2/185.
[1082] Bu eser, *"Şerhu'r-Rââti alâ Kırâati Verş ve Ğayrih"* adlı eserdir. Mekkî, 196-197.
[1083] Nahl: 16/4.
[1084] Neml: 27/22.
[1085] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 137-38.

zikredilen bu sıfatlardan birinin bile harfi güçlü yapmaya yettiğini ancak hepsinin bir harfte bulunması halinde, harfin kuvvetinin kemâl olacağını vurgulamıştır.[1086]

Eserde, kârînin "Tâ" harfini, harfler sayılırken okunduğu gibi tefhîm/kalın ile okuması gerektiği ifade edilmiştir. "Tâ" harfinden sonra (طَا لُوتُ)[1087] örneğinde olduğu gibi "Elif" harfinin gelmesi halinde tefhîm ile okunması daha da mümkün olmaktadır. Ayrıca verilen örneklerde "Tâ" harfinin, ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarının izhâr edilmesi gerekmektedir. Yine "Tâ" harfi, (إِذَنْ شَطَطًا)[1088] vb. örneklerde olduğu gibi bir kelimede tekrar ettiğinde ya da (أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)[1089] vb. örneklerde olduğu şekliyle şeddeli olduğunda, ıtbâk ve isti'lâ gibi güçlü sıfatların tekrar etmesinden dolayı harfin beyân edilmesi daha da gerekli olmaktadır.[1090]

Müellif, (فَمَنِ اضْطُرَّ)[1091] ve (اصْطَفَى)[1092] âyetlerinde olduğu gibi "Tâ" harfinin, "Sâd" ve "Dâd" harfinden sonra gelmesi durumunda beyân edilmesi gerektiğini zikreder. Birinci örnekteki kelimenin aslı (افتعل) vezninde (ضرر) kelimesinden türeyen (اضْتُرَّ) kelimesidir. "Tê" harfi, hems sıfatından dolayı "Dâd" harfinden hem daha zayıf hem de mahreç bakımından ona uzak olan bir harftir. Bundan dolayı "Tê" harfinin yerine, "Dâd" harfine benzeyen ve ona ıtbâk, isti`lâ ve cehr sıfatlarında ortak olan "Tâ" harfinin getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İkinci örnekte de (اصْطَفَى) kelimesinin aslı, (افتعل) vezninde (صَفْوَة) kelimesinden türeyen (اصْتَفَى) kelimesidir. "Tê" harfinin, "Dâd" harfi ile beraberken uğradığı değişim "Sâd" harfi ile beraberken de meydana gelmiştir. Çünkü "Sâd" harfi de tıpkı "Dâd" harfi gibi ıtbâk ve isti`lâ harflerinden olduğu için yanına kendisine benzeyen bir harfi kabul etmek istemektedir. Verilen örneklerden ve yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, "Tâ" harfinin, aslına meyletmesinden korkulduğu için onu, "Tê" harfinden ayıran sıfatların izhâr edilip, beyan edilmesi lâzımdır.[1093]

Eserde, kârînin (مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ)[1094] ve (لَئِنْ بَسَطْتَ)[1095] vb. âyetlerde olduğu gibi "Tâ" harfinin sakin olması ve kendisinden sonra gelen "Tê" harfine idğâm yapılması halinde

---

[1086] Mekkî, 198.
[1087] Bakara: 2/247.
[1088] Kehf: 18/14.
[1089] Bakara: 2/158.
[1090] Mekkî, 198.
[1091] Bakara: 2/173.
[1092] Âl-i İmran: 3/33.
[1093] Mekkî, 198-199.
[1094] Yûsuf: 12/80.
[1095] Mâide: 5/28.

idğâm yapılan harften birazcık bir şeyin kalması için teşdîdi ve idğâmı, tavassut bir şekilde beyân etmesi gerektiği aktarılmıştır. Müellif, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin (يومن) hecesindeki harflerden birine idğâm yapılması halinde "Tenvin" ve "Nûn-i sâkine" de bulunan ğunne sıfatının beyân/izhâr edilmesi gibi "Tâ" harfi, "Tê" harfine idğâm yapıldığında da ıtbâk lafzının açık bir şekilde beyân edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1096]

2.3.2.7.2.4.4. Dâl (الدال) Harfi

Dânî, "Dâl" harfinin cehr sıfatına vurgu yapmıştır. "Dâl" harfindin sakin olması ve ardından "Tê" harfinin gelmesi durumunda (عُدْتُمْ)[1097] örneğinde olduğu gibi ister bir kelimede isterse (قَدْ تَبَيَّنَ)[1098] örneğindeki gibi iki ayrı kelimede olsun zorlanmaksızın idğâm yapılır. "Dâl" harfi sakin olur ve ardından (لَقَدْ رَاوَدتُّهُ)[1099] ve (لَقَدْ لَقِينَا)[1100]örneklerinde olduğu gibi "Râ" ve "Lâm" harfleri gelirse idğâmdan kaçınmak için "Dâl" harfinin açık bir şekilde beyân edilmesi gerekir. Yine "Dâl" harfinden sonra (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ)[1101] âyetinde olduğu gibi "Nûn" harfi gelmesi halinde "Dâl" harfindeki cehr sıfatına riâyet edilmezse "Dâl" harfinin "Nûn" harfine ğunneli bir şekilde idğâm edilme ihtimali söz konusudur. "Dâl" harfinin sakin olması ve ardından (الْوَدْقَ)[1102], (إِدْفَعْ)[1103], (مَدْحُوراً)[1104], (لَا تَذَرِي)[1105] ve (يَدْخُلُونَ)[1106] örneklerinde olduğu gibi (خ-ر-ح-ف-ق) harfleri ve bunların dışındaki harflerden birisi gelirse "Dâl" harfinin, "Tê" harfine dönüşmemesi için cehr sıfatının çıkarılmasına gayret/teammül gösterilmesi gerekmektedir.[1107]

Mekkî, "Dâl" harfinin tıpkı "Tâ" harfi gibi şiddet ve cehr sıfatlarından dolayı güçlü bir harf olduğunu aktarmıştır. "Dâl" harfi ile "Tâ" harfini duyuşta birbirinden ayıran "Dâl" harfinde bulunan istifâle ve infitâh sıfatları ile "Tâ" harfinde bulunan ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarıdır.[1108]

[1096] Mekkî, 199-200.
[1097] İsrâ: 17/8.
[1098] Bakara: 2/256.
[1099] Yûsuf: 12/32.
[1100] Kehf: 18/62.
[1101] Bakara: 2/144.
[1102] Nûr: 24/43.
[1103] Mü'minûn: 23/96.
[1104] Â'râf: 7/18.
[1105] Talak: 65/1.
[1106] Nisâ: 4/124.
[1107] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 138-39.
[1108] Mekkî, 201.

"Dâl" harfi (دَائِبِينَ)[1109] ve (دَابَّةٍ)[1110] vb. kelimelerde olduğu gibi kendisinden sonra "Elif" harfinin gelmesi halinde, "Dâl" harfinin, harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi terkîk/ince ile okunması gerekir. Yine "Dâl" harfi, (لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ)[1111], (وَأَمْدَدْنَاكُمْ)[1112] ve (فَوَجَدْنَاهَا)[1113] âyetlerinde olduğu gibi bir kelimede sakin halde bulunur ve kendisinden sonra da "Nûn" harfi gelirse, cehr sıfatında ortak ve mahreçte birbirine yakın olmalarından dolayı "Dâl" harfinin "Nûn" harfinin yanında gizlenmemesi için beyân/izhâr edilmesi gerekmektedir.[1114]

Müellif, burada okuyuculara bir hatırlatma yaparak şu mesajı vermiştir: *"Ey bu kitaba bakan (ya da ilim ehli) kişi! Bil ki, bizim bu kitapta açıkladığımız ve korumak istediğimiz şeylerin çoğu, kurra İmamlar arasında ihtilaf olmayan hususlardır. Örneğin Ebî `Amr'ın idğam-ı misleyni kebîri gibi çok az ihtilaflara değinmişizdir."*[1115]

Eserde yer yer bu hatırlatmaların yapıldığına şahit olmaktayız. Mekkî, bu şekilde hatırlatmalarla, bu kitabın bir ihtilaf ya da rivayet kitabı olmadığına vurgu yapmak istemiştir.

"Dâl" Harfinin Art Arda Şeddeli ya da Şeddesiz Gelmesi: "Dâl" harfinin (جُدَدٌ بِيضٌ)[1116], (أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ)[1117] ve (يُمْدِدكُمْ رَبُّكُمْ)[1118] âyetlerinde olduğu gibi bir kelimede art arda gelmesi durumunda, tekrarın dil üzerine zor olması, idğâm-ı misleynin[1119] dile kolay gelmesi ve lafzın ihfâ ya da idğâma benzememesi için beyân edilmesi lâzımdır. Aynı şekilde (مُمَدَّدَةٍ)[1120] kelimesindeki gibi birincisi şeddeli olursa "Dâl" harflerinin zikredilen sebeplerden ötürü beyân edilmeleri gerekmektedir.[1121]

Mekkî, "Dâl" harfinin (مُزْدَجَرٌ)[1122] ve (تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ)[1123] âyetlerinde olduğu gibi "Tê" harfinden bedel olması durumunda kârînin, dilin aslına meyletmemesi için "Dâl" harfini

---

[1109] İbrahim: 14/33.
[1110] Bakara: 2/164.
[1111] Tevbe: 9/25.
[1112] İsrâ: 17/6.
[1113] Cin: 72/8.
[1114] Mekkî, 201.
[1115] Mekkî, 201-202.
[1116] Fâtır: 35/27.
[1117] Sebe: 34/32.
[1118] Âl-i İmran: 3/125.
[1119] Eserde terimsel olarak bu ifade geçmemektedir.
[1120] Hümeze: 104/9.
[1121] Mekkî, 202.
[1122] Kamer: 54/4.
[1123] Hûd: 11/31.

izhâr edip onu beyân etmesi gerektiğini zikretmektedir. Çünkü (مُزْدَجَر) kelimesinin aslı (مُزْتَجَر) yine (تَزْدَرِي) kelimesinin aslı da (تَزْتَرِي) şeklindedir. Burada ibdâlin sebebi "Tê" harfinde bulunan hems sıfatına bağlanmıştır. Çünkü hems sıfatı harfi zayıf bir sıfattır. Dolayısıyla "Tê" harfi, "Cîm" ve "Zây" ya da "Zây" ve "Râ" gibi iki tane güçlü cehr harfi arasında bulunduğunda öncesinin ve sonrasının güçlü olmasından dolayı aslı da zayıf olduğu için lafzının korunması zorlaşmıştır. Bundan dolayı Araplar "Tê" harfini, kendi mahrecinden olan "Cîm", "Zây" ve "Râ" harflerine cehr ve kuvvette kardeş, mahreçte ise onlara yakın olan "Dâl" harfine ibdâl etmişlerdir. Dilin, sıfatta ve kuvvette ittifak eden harflerde tek bir amel yapması için bu şekilde yapılmıştır.[1124]

2.3.2.7.2.4.5. Tê (التَّاء) Harfi

Dânî, "Tê" harfinin hems sıfatına sahip bir harf olduğunu aktarmıştır. "Tê" harfi, (أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا)[1125] ve (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)[1126] örneklerinde olduğu gibi sakin olur ve ardından "Dâl" ve "Tâ" harflerinden birisi gelirse zorlamaksızın kolay bir şekilde idğâm yapılır. "Tê" harfi, (تَطْلُعُ)[1127] vb. yerlerde olduğu gibi bir kelimede ıtbâk harfleriyle birlikte art arda bulunması halinde "Tê" harfinin, "Tâ" harfine ibdâl edilmemesi için beyân edilmesine çapa/teamül sarfetmek gerekir. "Tê" harfinin (أَحَاطَتْ)[1128] örneğinde olduğu gibi "Tâ" harfinden sonra gelmesi halinde "Tâ" harfinin, "Tê" harfine dönüştürülmemesi için dikkat edilmelidir. Müellif, (لَا تَقْرَبُوا)[1129] âyetinde olduğu şekliyle "Tê" harfinden sonra "Kâf" harfinin gelmesi halinde her iki harfin mahreç ve sıfatlarında değişim meydana gelmemesi için telaffuzlarına azamî derecede çapa sarf edilmesi gerektiğini zikretmiştir.[1130]

Dânî'nin "Tê" harfiyle ilgili dikkat çektiği hususlardan biriside (أَنْتَقَاكُمْ)[1131] örneğinde olduğu gibi sakin halde bulunması ve ardından "Kâf" harfinin gelmesi halinde "Tê" harfinin "Tâ" harfine kalb/dönüşme edilmemesi için mahreç ve sıfatlarının beyân edilmesine gayret gösterilmesidir. Çünkü "Kâf" harfi ile "Tâ" harfi cehr ve isti`lâ

[1124] Mekkî, 202-203.
[1125] Yûnus: 10/89.
[1126] Âl-i İmran: 3/72.
[1127] Kehf: 18/90.
[1128] Bakara: 2/81.
[1129] Nisâ: 4/43.
[1130] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 139-40.
[1131] Hucurat: 49/13.

sıfatların müşterek olduğu için dikkat edilmediğinde "Tê" harfinin lafzının "Tâ" harfine dönüşmesi kolaylaşmaktadır. Yine (نَسْتَعِينُ)[1132] vb. âyetlerde olduğu gibi "Tê" harfinden önce "Sîn" harfi gelir ve sonrasında da cehr harflerinden birisi bulunursa "Tê" harfine itbâk sıfatının girmesinin önüne geçilerek "Tâ" harfine kalb olunması engellenmelidir.[1133]

Mekkî, "Tê" harfinin, hems ve şiddet sıfatlarından dolayı kuvvette ve zayıflıkta orta bir harf olduğunu ifade etmiştir. Hems sıfatı onun zayıf, şeddet sıfatı ise onun güçlü yönünü oluşturmaktadır. O ne tam güçlü ne de tam zayıf, ikisinin ortası bir harftir. "Tê" harfini, harfini "Dâl" harfinden hems, "Dâl" harfini de "Tê" harfinden cehr sıfatı ayırmaktadır. Tek mahreçten olmalarının yanında, şiddet, istifâle ve infitâh sıfatlarında ortak olmalarına rağmen duyuşta farklı olmalarının sebebi, hems ve cehr sıfatlarıdır. Bundan dolayı kârînin (فَخَانَتَاهُمَا)[1134] ve (تَأْلَمُونَ)[1135] örneklerinde "Tê" harfini, harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi terkîk/ince ile telaffuz etmesi gerekmektedir.[1136]

"Tê" harfi sakin halde "Tâ" harfine uğradığı zaman "Tâ" harfine ibdâl edilerek kendisinden sonra gelen "Tâ" harfine idğâm edilmesi gerekir. Bunun yanında, kârînin idğâm, itbak ve isti`lâ sıfatları, idğâm ve teşdîd ile beraber tekrar edildiği için izhârlarının korunması gerekmektedir. Örneğin "Tê" harfini sakin okuyanların kıraatinde (بَيَّتْ طَّائِفَةٌ)[1137], (وَدَّتْ طَّائِفَةٌ)[1138] ve (وَقَالَتْ طَّائِفَةٌ)[1139] âyetlerinde olduğu gibi ıtbâk sıfatı ortaya çıkarılır. Çünkü bu durumda vasıl halde, iki tane ıtbâk, isti`lâ, cehr ve şiddet harfi bulunmaktadır. Eserde bütün bunların harfte kuvvetin son aşaması olduğu ifade edilmiştir.[1140] "Tê" harfinin, (فَمَا زَالَتْ تِّلْكَ دَعْوَاهُمْ)[1141] ve (طَّلَعَتْ تَّزَاوَرُ)[1142] âyetlerinde olduğu gibi sakin halde bulunduğunda başka bir "Tê" harfine denk gelmesi halinde ise, idğâmın ve teşdîdin tam olarak beyân edilmesi gerekir.[1143]

[1132] Fâtiha: 1/5.
[1133] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 140.
[1134] Tahrim: 66/11.
[1135] Nisâ: 4/104.
[1136] Mekkî, 204.
[1137] Nisâ: 4/81.
[1138] Âl-i İmran: 3/69.
[1139] Âl-i İmran: 3/72.
[1140] Mekkî, 204-205.
[1141] Enbiyâ: 21/15.
[1142] Kehf: 18/17.
[1143] Mekkî, 205.

Müellif, "Tê" harfinin, (تَتْرَى)[1144] ve (تَتَوَفَّاهُمْ)[1145] örneklerinde olduğu gibi bir kelimede tekrar etmesi durumunda, tekrarın açık bir şekilde beyân edilmesi gerektiğini zikretmiştir. "Tê" harfinin, (أَفَأَنْتَ تَهْدِى)[1146] ve (أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ)[1147] âyetlerinde olduğu şekliyle iki ayrı kelimede art arda gelmesi halinde birincisinin de harekeli olması durumunda her ikisinin de açık bir şekilde beyân edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde (الرَّاجِفَةُ *تَتْبَعُهَا)[1148] vb. yerlerde de "Tê" harfinin üç defa tekrar etmesi durumunda beyânın daha da gerekli olduğu ifade edilmiştir. Zikredilen bütün bu örneklerde tekrarlanan harfin beyânının lâzım olmasının sebebi, lafzın tekrarla zor olmasıdır. Mekkî bu durumun zorluğunu; ayağını iki ya da üç defa kaldırarak yürüyen ve her seferinde ayağını aynı yere koyan kimsenin durumuna benzeterek açıklamaktadır. Bir konuşmayı iki ya da üç defa yapmanın ağırlığından ötürü de bu misal getirilmiştir. Çünkü bu durumda dil, birinci "Tê" harfini telaffuz ettiği vakit ikinci "Tê" harfini telaffuz etmek için yine aynı yerine dönmek zorundadır. Üçüncüde de aynı durum tekrarlanmaktadır. Eserde, bunun zor olduğu ve içerisinde zorlanmanın bulunduğu ifade edilmiş ve bazı âlimlerin bu durumu, ayakları bağlı şekilde yürümeye benzettikleri de aktarılmıştır. Dolayısıyla tekrarların beyan edilmesi lâzımdır. Müellif, kârînin lafızların hakikatini bilmesinin, onun ilminin ve anlayışının derinliğine işaret ettiğini de sözlerine eklemiştir.[1149]

"Tê" Harfinin, "Tâ" ve "Dâl" Harflerinden Önce Harekeli Olarak Gelmesi: "Tê" harfi bir kelimede harekeli olarak bulunur ve ardından "Tâ" harfi gelirse "Tê" harfinin beyânını korumak gerekmektedir. Çünkü "Tê" harfi "Tâ" harfinin mahrecindendir. Ancak "Tâ" harfi isti`lâ, ıtbâk, şiddet ve cehr sıfatlarından dolayı yerinde mütemekkin olan güçlü bir harftir. "Tê" harfi ise hems sıfatından dolayı zayıftır. Güçlü bir harf, mâ kablinde kendi mahrecinden olan zayıf bir harfin bulunması halinde dilin tek bir amel yapması için onu kendisine çekmektedir. Örneğin kârî, (يَسْتَطِيعُ)[1150] vb. yerlerde "Tê" harfinin lafzının izhârını korumaz, lafızdan onun hakkını vermezse "Tê" harfinin lafzı, "Tâ" harfinin lafzına yaklaşır ve ona tashîf/bozulma girer. Bundan dolayı bu gibi yerlerde "Tê" harfinin lafzının "Tâ" harfinden ayrılabilmesi için tefhîm yapılmadan terkîk

[1144] Mü'minûn: 23/44.
[1145] Nahl: 16/28.
[1146] Yûnus: 10/43.
[1147] Yûnus: 10/42.
[1148] Nâziât: 79/6-7.
[1149] Mekkî, 205-206.
[1150] Bakara: 2/282.

ile okunması gerekmektedir. Müellif (فَمَنِ اضْطرَّ)[1151] ve (تَصْطَلُونَ)[1152] âyetlerindeki gibi ıtbâk harfinden sonra "Tê" harfi geldiğinde "Tê" harfinin zayıf bir harf olmasından dolayı ondan bir "Tâ" harfi ibdâl edilmesinin gerekmediğini ifade etmiştir. Çünkü bu vb. yerlerde "Tâ" harfinin aslı "Tê" harfidir. Burada dilin tek bir amel yapması sağlanmıştır. "Tê" harfinin lafzının ıtbâk harfleriyle beraber bakî kalması için onlardan önce harekeli olarak bulunması gerekir.[1153]

Yine (اخْتَلَطَ)[1154] örneğinde olduğu gibi her ne kadar harekeli "Tê" harfi ile "Tâ" harfi arasında bir harf bulunsa da "Tê" harfi, "Lâm" harfinin inceliğiyle/terkîk beraber ince olarak beyân edilmezse kendisinden sonra gelen "Tâ" harfinin lafzına yakınlaşması mümkün olur. Bu durumda "Lâm" harfi de tefhim olur ki bu da harfin değişmesi/tağyir demektir. Bunun için hem "Tê" harfinin hem de "Lâm" harfinin ince/terkîk olarak telaffuz edilmesi gerekmektedir.[1155]

Eğer harekeli "Tê"" harfinden sonra "Dâl" harfi gelirse, "Tê" harfinin "Dâl" harfine ibdâl edilmemesi için beyân edilmesi gerekmektedir. Çünkü ikisi de aynı mahreçtendir. "Dâl" harfi de tıpkı "Tâ" harfi gibi cehr ve şiddet harfi olduğu için "Tê" harfinden daha kuvvetlidir. Aynı mahreçten olan harflerden güçlü olanın zayıf olanı kendisine çekeceği daha önce ifade edilmişti. Örneğin (أَعْتَدْنَا)[1156] kelimesinde "Nûn" harfinin öncesindeki "Dâl" harfinin izhârıyla beraber "Tê" harfinin lafzı izhâr edilir. "Tê" harfinde ki örneği ise (وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ)[1157] âyetidir.[1158]

Mekkî, bazı âlimlerin (أَعْتَدْنَا) kelimesinin aslının (أَعْدَدْنَا) şeklinde iki "Dâl" ile olduğunu, yine bunun gibi (أَعْتَدَتْ) kelimesinin aslının da (أَعْدَدَتْ) olduğunu ve (عُدُوَّةٌ) kelimesinden türediğini söylediklerini, bunun zayıf bir görüş olduğunu aktarmıştır. Çünkü bu durumda güçlü olan harf zayıf olan harfe nakledilmiş olacak ki bununda hiçbir zaman mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Kelamın daha güçlü olması için mahreçleri yakın olan iki harften zayıf olanı güçlü olana nakledilir ki asılda da en çok bu olmuştur.

[1151] Bakara: 2/173.
[1152] Neml: 53/7.
[1153] Mekkî, 206-207.
[1154] Yûnus: 10/24.
[1155] Mekkî, 207.
[1156] Nisâ: 4/18.
[1157] Yûsuf: 12/31.
[1158] Mekkî, 207.

Bazen gerekli olan bir illetten dolayı kolay olana muhalefet edilmesi halinde güçlü olan harf zayıf olan harfe ibdâl edilmiş olacaktır ki bu durumda kelamda zayıf olacaktır.[1159]

2.3.2.7.2.4.6. Zây (الزاي) Harfi

Dânî, "Zây" harfinin safîr ve cehr sıfatlarına sahip olduğunu zikretmektedir. "Zây" harfinin sakin olması ve (مُزْجَاةٍ)[1160] ve (مَا كَنَزْتُمْ)[1161] örneklerinde olduğu gibi ardından cehr ya da hems harflerinden birisinin gelmesi halinde kendisinden sonra gelen harfe karışmasını önlemek için işbâ`/doyurma yapılarak telaffuz edilmesi gerekmektedir.[1162]

Mekkî'de Dânî gibi "Zây" harfinin, cehr ve safîr sıfatlarına vurgu yapmıştır. Aynı zamanda güçlü bir harf olduğunu da zikretmiştir. "Zây" harfi, (وَزَادَهُ)[1163] ve (زَبُورًا)[1164] kelimelerinde olduğu gibi harfler sayılırken telaffuz edildiği şekliyle tefhîm/kalın yapılmaksızın terkîk/ince ile okunmalıdır.[1165] "Zây" harfinin, (فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ)[1166] vb. âyetlerde bir kelimede tekrar etmesi halinde tekrarın ağırlığından dolayı beyân edilmesi gerekmektedir.[1167]

Müellif, "Zây" harfinin "Cîm" harfinden önce ya da sonra gelmesi durumunda "Cîm" ve "Zây" harflerinin beyan edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü "Zây" harfinin rihvet, "Cîm" harfinin ise şiddet harfi olması sebebiyle "Zây" harfi, "Cîm" harfinin yanında gizlenebilir. Örneğin (يُزْجِي لَكُمْ)[1168] vb. âyetlerde "Cîm" harfinden önce geldiğinde dil, "Zây" ve "Sîn" harflerinin tek mahreçten ve kardeş olmalarından dolayı "Cîm" harfinden önce "Sîn" harfinin lafzına da kaçabilir. Bundan dolayı hem "Zây" harfinin hem de "Cîm" harfinin beyan edilmesi gerekmektedir. Yine "Zây" harfinin, (رِجْزًا)[1169] vb. yerlerde "Cîm" harfinden sonra gelmesi halinde lafzının, "Sîn" harfinin lafzına kaymaması için "Cîm" harfinin beyan edilmesi gerekir.[1170]

[1159] Mekkî, 207-208.
[1160] Yûsuf: 12/88.
[1161] Tevbe: 9/35.
[1162] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 149.
[1163] Bakara: 2/247.
[1164] İsrâ: 17/55.
[1165] Mekkî, 209.
[1166] Yâsin: 36/14.
[1167] Mekkî, 209.
[1168] İsrâ: 17/66.
[1169] Bakara: 2/59.
[1170] Mekkî, 209.

Sakin "Zây" Harfinden Sonra "Dâl" ve "Tê" Harflerinin Gelmesi: Müellif, (إِزْدَادُوا)[1171], (تَزْدَرِي)[1172] ve (هَذَا مَا كَنَزْتُمْ)[1173] âyetlerinde olduğu gibi "Zây" harfinden sonra "Dâl" ve "Tê" harflerinin gelmesi durumunda, "Zây" harfinin lafzının "Sîn" harfinin lafzına yaklaşmaması için beyân edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü "Sîn" harfi, hems sıfatında "Tê" harfinin, mahreçte ve safîr sıfatında ise "Zây" harfinin kardeşidir. Yine bunun gibi "Dâ" harfi de "Tê" harfinin mahrecindendir. Bu gibi yerlerde dikkat edilmediği takdirde (إِسْدَادُوا) şeklinde kıraat edilmesi mümkün olduğu için "Zây" harfinin lafzının beyân edilmesi vaciptir.[1174]

2.3.2.7.2.4.7. Sîn (السين) Harfi

Dânî, "Sîn" harfinin safîr ve hems sıfatlarına dikkat çekmiştir. "Sîn" harfinin (مَا لَمْ تَسْطِعْ)[1175] vb. âyetlerde olduğu şekliyle bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından ıtbâk harflerinden birisinin gelmesi halinde lafzının, "Sâd" harfinin lafzına karışmasının/ihtilât önüne geçmek için sükûnunun acele etmeden yumuşak/rıfk bir şekilde telaffuz edilmesine dikkat edilmelidir. Yine (يَبْسُطُ الرِّزْقَ)[1176] örneğinde olduğu gibi "Sîn harfinin harekeli olması ve ardından ıtbâk harflerinden birisinin gelmesi halinde de benzer durumun oluşmamasına dikkat edilmelidir. "Sîn" harfinin (وَسَقَاهُمْ)[1177], (بِالْقِسْطِ)[1178] ve (لَا أُقْسِمُ)[1179] örneklerinde olduğu gibi "Kâf" harfinden önce ya da sonra gelmesi halinde "Sîn" harfinin lafzının, "Sâd" harfinin lafzına kalb edilmemesi için harekesinin ve sükûnunun için ince/terkîk ve yumuşak/rıfk olarak telaffuz edilmesine dikkat edilmelidir.[1180]

"Sîn" harfinin sakin olması ve ardından (يَسْجُدُونَ)[1181] örneğinde olduğu gibi "Cîm" harfinin gelmesi halinde "Sîn" harfinin cehr sıfatıyla telaffuz edilmesinin önüne geçilerek dikkatli bir şekilde beyân edilmesi gerekir. Çünkü "Sîn" harfinin lafzına cehr sıfatı

[1171] Âl-i İmran: 3/90.
[1172] Hûd: 11/31.
[1173] Tevbe: 9/35.
[1174] Mekkî, 211.
[1175] Kehf: 18/78.
[1176] Ra'd: 13/26.
[1177] İnsan: 76/21.
[1178] Âl-i İmran: 3/18.
[1179] Kıyâmet: 75/1.
[1180] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 147-48.
[1181] Âl-i İmran: 3/113.

karışması halinde kendisinden sonra gelen "Cîm" harfinin "Zây" harfiyle cehr sıfatında ortak olmalarından dolayı "Sîn" harfi, "Zây" lafzına dönüşecektir. Yine "Sîn" harfinin sakin olması ve ardından (مُسْتَقَرٌّ)[1182] örneğinde olduğu şekliyle "Tê" harfinin gelmesi halinde "Sîn" harfi, beyân edilmesine çapa/teammül sarf edilmelidir.[1183]

Dânî, "Sîn" harfinin (سِرَاجًا)[1184] âyetinde olduğu gibi "Râ" harfiyle yan yana bulunması halinde "Râ" harfinde bulunan tefhimden dolayı lafzına tefhîm karıştırılıp "Sâd" lafzına dönüşmemesi için yumuşak/rıfk bir şekilde ince/rikkât olarak telaffuz edilmesi gerektiğini zikretmiştir.[1185]

Mekkî, "Sîn" harfinin mahreçte ve safîr sıfatında "Zây" harfinin kardeşi olduğunu aktarmıştır. Ancak "Sîn" harfinin hems, "Zây" harfinin ise cehr harfi olmasından dolayı "Sîn" harfinin, "Zây" harfinden daha zayıf bir harf olduğunu ifade etmiştir. "Sîn" ve "Zây" harfinin mahreçte, safîr, rihvet, infitâh ve istifâle sıfatlarında ortak olmalarına rağmen duyuşta onları birbirinden ayıran hems ve cehr sıfatlarıdır. Yine "Sîn" harfi, safîr, hems ve rihvet sıfatlarının yanında mahreçte de "Sâd" harfinin kardeşi olmasına rağmen duyuşta bu iki harfi birbirinden ayıran, "Sâd" harfinde bulunan ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarıyla "Sîn" harfinde bulunan infitâh ve istifâle sıfatlarıdır.[1186]

Müellif, kârînin "Sîn" ve "Sâd" harfleri arasındaki yakınlığı ve benzerliği bildiğinde "Sîn" harfinin lafzını güzel yapacağını ifade etmiştir. Ayrıca, "Sîn" harfindeki safîrin "Sâd" harfindeki safîre göre daha dikkatli uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü, "Sâd" harfinde ıtbâk sıfatının bulunmasından dolayı "Sîn" harfinde bulunan safîr sıfatı, "Sâd" harfine göre daha açık olmuştur. "Sîn" harfinde bulunan safîr sıfatının izhârının yerleşik/mütemekkin olmasından dolayı lafız, onunla açık olmaktadır. Yani "Sîn" harfindeki safîrin daha fazla yapılmasıyla "Sîn" harfi "Sâd" harfinden ayrılmaktadır. Aynı şekilde, "Sâd" harfinde bulunan ıtbâk sıfatının ortaya/izhâr çıkarılmasıyla beraber de "Sâd" harfi, "Sîn" harfinden ayrılmaktadır. Bütün bunlardan dolayı, tecvîdli okuyan kârînin kıraatinde bu iki harfin arasını ayıran farkları bilmesi vaciptir. Kârînin, "sîn" harfindeki safîr sıfatının hakkını vermesi halinde "Sîn" harfi,

---

[1182] Bakara: 2/36.
[1183] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 148.
[1184] Furkan: 25/61.
[1185] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 148-49.
[1186] Mekkî, 211.

“Sâd” harfindeki ıtbâk sıfatının hakkını vermesi halinde ise “Sâd” harfi ortaya çıkmaktadır.[1187]

“Sîn” Harfinden Sonra Itbâk Harflerinden Birisinin Gelmesi: Mekkî, (فَوَسَطْنَ)[1188] ve (تُقْسِطُوا)[1189] örneklerinde olduğu gibi “Sîn” harfinden sonra ıtbâk harflerinden birisinin bulunması halinde “Sîn” harfine ıtbâk lafzı karışıp “sâd” lafzı meydana gelmemesi için “Sîn” harfinin beyânının korunması ve safîr sıfatının hakkının verilmesi gerektiğini aktarmıştır. Müellif, bunun müekked bir vacip olduğunu ifade etmiştir. Yine (لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ)[1190] vb. yerlerde olduğu gibi, “Sîn” harfinden sonra idğam edilmiş olup da ıtbâk lafzı bâkî kalan bir ıtbâk harfi bulunması durumunda “Sîn” harfinin izhâr edilmesi daha da gereklidir. Aynı şekilde (يَسْتَصْرِخُهُ)[1191] vb. yerlerde olduğu şekliyle “Sîn” harfi ile ıtbâk harfi arasında bir harf bulunması durumunda da zikredilen sebeplerden ötürü, “Sîn” harfinin beyân edilmesi gerekmektedir. Çünkü ıtbâk harfi güçlüdür ve arasına bir harf girmesiyle bu güçlülük ortadan kalkmamaktadır. Verilen örnekte “Sîn” harfinin beyanı korunmadığı takdirde “Sâd” harfine benzemesiyle beraber, kendisinden sonra gelen “Tê” harfinin zayıf olması ve “Tê” harfinin sonrasında gelen ıtbâk harfinin kuvvetinden dolayı, “Tê” harfi, “Tâ” harfine benzer ki bu durumda üç tane ıtbâk harfi meydana gelmiş olacaktır. Bundan kaçınılması için her bir harfin hakkının verilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde (يُسِيغُهُ)[1192] ve (سَوْطَ عَذَابٍ)[1193] gibi yerlerde de “Sîn” harfinin beyân edilmesi gerekmektedir.[1194]

“Sîn” Harfinin Bir Kelimede Sakin Olması ve Ardından “Cîm” Harfinin Gelmesi: Müellif, (يُسْجَرُونَ)[1195] vb. yerlerde “Sîn” harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından da “Cîm” harfinin gelmesi halinde “Sîn” harfinin lafzının “Zây” harfinin lafzına gitmemesi için beyân edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü “Sîn” harfinde hems sıfatı, “Zây” ve “Cîm” harflerinde ise cehr sıfatı vardır. Her ne kadar “Sîn” ve “Zây” harfleri mahreçte bir olsalar da sıfatta birbirine zıttırlar. Bundan dolayı, “Zây” harfi, cehr sıfatında ortak olmaları yönünden “Cîm” harfine, “Sîn” harfinden daha çok

[1187] Mekkî, 211-212.
[1188] Âdiyât: 100/5.
[1189] Nisâ: 4/3.
[1190] Mâide: 5/28.
[1191] Kasas: 28/18.
[1192] İbrahim: 14/17.
[1193] Fecr: 89/13.
[1194] Mekkî, 212-213.
[1195] Mü’min: 40/72.

benzemektedir. Bu durumda lafız, "Zây" ve "Cîm" harflerinin cehr sıfatında ortak olmalarından dolayı "Sîn" harfinin yerine "Zây" harfine daha çabuk kaymaktadır. Yine (أَفَمَنْ أَسَّسَ)[1196] örneğinde olduğu şekliyle "Sîn" harfinin bir kelimede tekrar etmesi halinde, tekrarın dile ağır gelmesinden dolayı "Sîn" harflerinin beyân edilmesi gerekmektedir.[1197]

"Sîn" Harfinin Manasında Bir Lafzın Gelmesi: Mekkî, "Sîn" harfinin manasında olan bir lafzın gelmesi halinde dikkat "Sîn" harfinin lafzının beyanına dikkat edilmediğinde iki lafız arasındaki benzerlikten dolayı lafzın başka bir lafza, mananın da başka bir manaya benzeyeceğini aktarmıştır. Örneğin (وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ)[1198] ve (وَأَسَرُّوا النَّجْوى)[1199] âyetlerinde olduğu şekliyle "Sîn" harfinin lafzının beyân edilmemesi halinde lafız, (وَأَصَرُّوا وَسْتَكْبَرُوا) âyetindeki (وَأَصَرُّوا) şeklinde olacaktır ki, birincisi (اَلسِرُّ) kelimesinden, ikincisi ise (الْإِصْرَارُ) kelimesindendir. Yine (يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ)[1200] âyetinde (يُسْحَبُونَ) kelimesindeki "Sîn" harfinin lafzına dikkat edilmediğinde lafız, (وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ)[1201] âyetindeki (يُصْحَبُونَ) kelimesine benzeyecektir. Aynı şekilde (نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ)[1202] âyetinde (قَسَمْنَا) kelimesindeki "Sîn" harfinin lafzına dikkat edilmediğinde lafız, (وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرِيَةٍ)[1203] âyetindeki (قَصَمْنَا) kelimesine, (وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا)[1204] âyetindeki (وَتَسِيرُ) kelimesinde bulunan "Sîn" harfinin lafzına dikkat edilmediğinde (تَصِيرُ الْأُمُورُ)[1205] âyetindeki (تَصِيرُ) kelimesine benzeyecektir. Kârînin bu vb. yerlerde "Sîn" harfinin lafzının, "Sâd" harfinin lafzına benzememesi için "Sîn" harfini mahrecinden çıkarması ve safîr sıfatının beyânını da açık bir şekilde koruması gerekmektedir.[1206]

2.3.2.7.2.4.8. Sâd (الصاد) Harfi

Dânî, "Sâd" harfinin safîr, hems, ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarına sahip bir harf olduğunu ifade etmektedir. "Sâd" harfinin (يَصْطَرِخُونَ)[1207] kelimesinde olduğu gibi "Tâ" harfiyle karşılaşması durumunda Sâd harfinin "Sîn" harfine kalb/çevrilme edilmemesi için ıtbâk

[1196] Tevbe: 9/109.
[1197] Mekkî, 214.
[1198] Yûnus: 10/54.
[1199] Tâhâ: 20/62.
[1200] Mü'min: 40/71,72.
[1201] Enbiyâ: 21/43.
[1202] Zuhruf: 43/32.
[1203] Enbiyâ: 21/11.
[1204] Tûr: 52/10.
[1205] Şûrâ: 42/53.
[1206] Mekkî, 214.
[1207] Fâtır: 35/37.

ve isti`lâ sıfatlarının hakkı verilerek beyân/izhâr edilmesi gerekmektedir. Yine (يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ)[1208] ve (وَلَاهُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ)[1209] âyetlerindeki (يُسْحَبُونَ) ve (يُصْحَبُونَ) kelimelerinde olduğu gibi benzer kelimelerde "Sâd" ve "Sîn" harflerinin çıkarılmasına çaba/teammül gösterilmediği takdirde, iki harf birbirine karıştırılacağı için lafız ve mana değişecektir. Bu durumdan kaçınılması için her iki harfin hakkının verilmesine dikkat edilmelidir.[1210]

"Sâd" harfinin (تَصْدِيَةً)[1211] kelimesinde olduğu gibi bir kelimede sakin olması ve ardından "Dâl" harfinin gelmesi durumunda "Sâd" harfinin, "Zây" harfine kalb edilmemesi için ıtbâk sıfatının net bir şekilde beyân edilmesi gerekir. Hamza ve Kisâ`î ise burada "Sâd" harfini "Zây" harfine işmâm ederek okumuştur.[1212]

Mekkî, "Sâd" harfinin ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarından dolayı güçlü bir harf olduğunu, ayrıca safîr ve hems sıfatlarının da bulunduğunu aktarmıştır. Kârînin "Sâd" harfini, harfler sayılırken telaffuz edildiği şekliyle kalın/tefhîm telaffuz etmesi gerekir. "Sâd" harfi, harfler arasında en çok "Sîn" harfine benzemektedir. Çünkü hem mahreçte hem de safîr ve hems sıfatlarında da ortaktırlar. Bundan dolayı da kârînin "Sâd" harfini, saf bir şekilde, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının hakkını vererek, "Sîn" harfine benzetmeden açık bir şekilde telaffuz etmesi gerekir. Çünkü "Sâd" harfindeki bu sıfatlara dikkat edilmediği takdirde, aynı mahreçten ve bazı sıfatlarda ortak olmalarından dolayı "Sîn" lafzı çıkacaktır. Bu iki harf, dikkat edilmediği takdirde birbirlerinin yerine telaffuz edilebilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu iki harfi birbirinden ayıran sıfatlar; "Sîn" harfindeki safîr ile "Sâd" harfindeki ıtbâk sıfatlarıdır. "Sâd" lafzı, ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarından dolayı "Sîn" harfinden daha güçlü bir harf olduğu için telaffuzu da daha zordur. Bundan dolayı kârînin "Sâd" lafzını "Sîn" lafzından uzaklaştırması için üst damaktan çıkışı sırasında ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarına dikkat etmesi gerekir.[1213]

Müellif, (قَصَصِهِمْ)[1214] ve (اصْطَفَيْنَا)[1215] kelimelerindeki gibi "Sâd" harfinden sonra ona benzeyen bir ıtbâk harfi gelmesi halinde, kendisinden sonra kardeşi olan bir harf geldiği için telaffuzunun daha kolay olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu durumda dil, ıtbâk ve

[1208] Mü'min: 40/71,72.
[1209] Enbiyâ: 21/43.
[1210] Benzer örnekler için bkz. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 145-46.
[1211] Enfâl: 8/35.
[1212] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 146-47.
[1213] Mekkî, 215-216.
[1214] Yûsuf: 12/111.
[1215] Fâtır: 35/32.

isti`lâ noktasında tek bir amel yapmış olacağı için "Sâd" harfini izhâr etmenin gerekliliği de daha kolay olmaktadır.[1216]

Eserde, (وَاصْطَبِرْ)[1217] ve (اصْطَفَى)[1218] gibi vb. yerlerde ifti`âl babındaki zâid olan harekeli "Tê" harfinin "Sâd" harfinden sonra gelmesi halinde, ıtbâk ve isti`lâ sıfatlarında "Sâd" harfine benzemesi ve bu şekilde dilin tek amel yapmasının sağlanması için "Tâ" harfine kalb/dönüştürüldüğü edildiği zikredilmiştir. "Tê" harfinin yerine "Tâ" harfinin seçilmesinin sebebi aynı mahreçten olmalarıdır. Aynı zaman da harfler arasından "Tê" harfinin yerine "Tâ" harfinin gelmesi en evlâdır.[1219]

Arapların Bazı Harfleri Birbirine Bedel Yapması: Müellif, Arapların birbirlerine olan yakınlık ya da uygunluklarından ötürü bazı harfleri, birbirine bedel/değiştirme ya da idğâm yaptığını aktarmıştır. Örneğin "Tâ" harfinde, ıtbâk, isti`lâ ve cehr sıfatlarının varlığı onu "Tê" harfinden ayırmıştır. Çünkü bu iki harf şiddet sıfatında ve mahreçte ortaktırlar. Aynı şekilde "Tê" harfinde de hems, istifâle ve infitâh sıfatlarının bulunması onu "Tâ" harfinden ayırmıştır. Yine "Tâ" harfinde bulunan isti`lâ ve ıtbâk sıfatları onu "Dâl" harfinden ayırmıştır. Çünkü bu iki harf cehr ve şiddet sıfatında birbirine denk ve mahreçleri de aynıdır. "Dâl" harfi, "Tê" harfine göre "Tâ" harfine daha yakındır. Bu üç harfte aynı mahreçtendir. Yine bunun gibi "Dâl" harfinde de infitâh ve istifâle sıfatlarının bulunması onu "Tâ" harfinden ayırmıştır. "Dâl" harfi ile "Tê" harfini birbirinden ayıran sıfatlar, "Dâl" harfinde ki cehr sıfatı ile "Tê" harfindeki hems sıfatıdır. "Dâl" harfi, "Tê" harfine "Tâ" harfinden daha yakındır. Diğer harfler arasındaki bedel ve idğâm da buna kıyas edilmiştir.[1220]

Mekkî, (قَالَتْ طَائِفَةٌ)[1221], (قَدْ تَبَيَّنَ)[1222], (أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ)[1223], (أَحَطْتُ)[1224], (فَرَّطْتُمْ)[1225] ve (قَدْ قَالَ) örneklerinde olduğu şekliyle "Dâl", "Tê" ve "Tâ" harfleri birbiri ardınca gelip birincisinin

[1216] Mekkî, 216.
[1217] Meryem: 19/65.
[1218] Bakara: 2/132.
[1219] Mekkî, 216.
[1220] Mekkî, 216-217.
[1221] Ahzâb: 33/13.
[1222] Bakara: 2/256.
[1223] A'raf: 7/189.
[1224] Neml: 27/22.
[1225] Yûsuf: 12/80.

sakin olup ikincisi harekeli olması durumunda izhârlarının kabîh/çirkin olacağını bu gibi yerlerde idğâm yapmanın daha güzel ve daha evlâ olduğunu aktarmaktadır.[1226]

Eserde, aynı mahreçten olan harflerin sıfatlarının ya da harflerin mahreçlerinin farklı olması, duyuşta onların arasında farklılığın olmasına sebep olduğu aktarılmıştır. Dolayısıyla harflerin mahreçleri, sıfatları, kuvvetlilikleri ve zayıflıkları, yakınlıkları ve uzaklıkları ve bazılarının birbirine idğâm edilmeleri ilminin dayanağı olarak zikredilen durum gösterilmiştir.[1227]

Sâkin "Sâd" Harfinden Sonra "Dâl" ve "Tê" Harflerinin Gelmesi: Müellif, (قَصْدُ السَّبِيلِ)[1228], (وَتَصْدِيَةً)[1229] ve (يُصْدِرَ)[1230] kelimelerinde olduğu şekliyle "Sâd" harfinin bir kelimede sâkin halde bulunması ve ardından "Dâl" harfinin gelmesi halinde "Sâd" harfinin lafzına "Zây" harfinin lafzının karışmaması/mühâleta için "Sâd" harfinin korunması/tehaffuz gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü "Sâd" ve "Zây" harfleri aynı mahreçtendir. "Zây" harfi sıfat bakımından "Dâl" harfine, "Sâd" harfinden daha yakındır. Dolayısıyla dil bu durumda tek amel yapmak için kendisine daha layık ve daha yakın olan harfe yönelmektedir.[1231]

Yukarıda zikredilen örneklerde "Sâd" ve "Zây" harflerinin birbirine olan yakınlığı ile beraber "Sâd" harfinin de "Dâl" harfine uzak olmasından kaynaklı olarak, Hamza ve Kisâ`i, "Sâd" harfinin lafzına "Zay" harfinin lafzını karıştırarak okumuşlardır. "Dâl" harfi, kendisine yakın olan "Zây" harfini de kendisine daha layık görmektedir. "Zây" harfi ile "Sâd" harfi, mahreçte ve safîr sıfatında da ortak olmalarından dolayı iki harfin birbirine karıştırılması güzel olmuştur. Aralarındaki ittifakta bu durumu güçlendirmiştir.[1232]

Yine "Sâd" harfinden sonra "Tâu'l-Muhbir", "Tâu'l-Muhatap" ya da "Tâu'l-Muhâtıp" gelmesi halinde dil, "Sâd" harfinin yerinde "Sîn" harfinin lafzına yönelmektedir. Çünkü "Sîn" harfi, "Sâd" harfine göre "Tê" harfine daha yakın bir harftir. "Sîn" ve "Tê" harfleri "Sâd" harfi gibi ıtbâk ve isti`lâ harfi değildir. Hems sıfatında

[1226] Mekkî, 217.
[1227] Mekkî, 218.
[1228] Nahl: 16/9.
[1229] Enfâl: 8/35.
[1230] Kasas: 28/23.
[1231] Mekkî, 218.
[1232] Mekkî, 218.

ortaktırlar. “Sîn” harfini duyuşta “Tê” harfinden ayıran, kendisinde bulunan safîr ve rihvet sıfatları ile beraber mahreçlerinin farklı olmasıdır. Aynı şekilde duyuşta, “Tê” harfini, “Sîn” harfinden ayıran hususta, kendisinde bulunan şiddet sıfatı ile safîr sıfatının yokluğudur. Bundan dolayı (حَرَصْتُمْ)[1233] vb. kelimelerde olduğu gibi “Sâd” harfinden sonra “Tê” harfinin gelmesi halinde “Sâd” harfindeki ıtbâk sıfatının beyân edilmesi gerekmektedir. Çünkü zikredilen kaide üzerine muhatap ya da mütekellim lafzının dolayısıyla mananın değişmemesi için “Tê” harfi “Tâ” harfine ibdâl edilmekten men edilmiştir. Aynı şekilde “Sâd” harfinin lafzının değişmemesi için de açık bir şekilde beyan edilmesi gerekmektedir. Özetle hem lafzın hem de mananın değişmemesi için her iki harfinde burada açıkça telaffuz edilmesi gerekmektedir.[1234]

2.3.2.7.2.4.9. Zâ (الظاء) Harfi

Dânî, “Zâ” harfinin cehr, isti`lâ ve ıtbâk sıfatlarına sahip olduğunu ifade etmiştir. “Zâ” harfinin (أَوَعظْتَ)[1235] âyetinde olduğu gibi “Tê” harfiyle karşılaşması durumunda ıtbâk ve isti‘lâ sıfatlarından hakkının verilerek idğâm yapılmaması gerekir. Müellif, “Zâ” ve “Tê” harflerinin verilen örnekte idğâm yapıldığına dair Ebû `Amr ve Kisâ`î’den rivâyet edilen sahih kıraatler dışında bir rivâyetin bulunduğunu ve bu okuyuşun sahih kıraatler arasında yer almadığını aktarmıştır. Bu durum Şuarâ sûresinin 136. âyetinde yer almakta olup Kur’ân’da başkaca bir örneği de bulunmamaktadır.[1236]

Dânî, “Zâ” harfinin (أَنْ أَظْفَرَكُمْ)[1237] âyetinde olduğu gibi “Fâ” harfiyle karşılaşması halinde “Zâ” harfinin “Sê” harfine kalb/dönüşme edilmemesi için açık bir şekilde beyân edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü “Fâ” ve “Sê” harfleri hems sıfatında ortak oldukları için dikkat edilmediğinde “Zâ” harfinin “Sê” harfine dönüşme ihtimali vardır. Yine “Zâ” harfi, (وَحَفِظْنَاهَا)[1238] örneğindeki şekliyle “Nûn” harfiyle karşılaştığında da iki harf arasında idğâmın gerçekleşmemesi için “Zâ” harfinin mahreç ve sıfatlarından hakkı

[1233] Nisâ: 4/129.
[1234] Mekkî, 219.
[1235] Şuarâ: 26/136.
[1236] Dânî, *et- Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd*, 141.
[1237] Fetih: 48/24.
[1238] Hicr: 15/17.

verilerek açık bir şekilde beyân edilmesi lazımdır. Aynı şekilde "Zâ" harfi ister sakin olsun ister harekeli olsun her durumda beyanının korunmasına dikkat edilmelidir.[1239]

Mekkî, "Zâ" harfinin ıtbâk, isti`lâ ve cehr sıfatlarına sahip olan güçlü bir harf olduğunu zikretmiştir. Yine onda rihvet sıfatı da vardır. "Zâ" harfinden sonra "Elif" harfi gelmesi durumunda harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi telaffuz edilir. Müellif, "Zâ" harfinin lafzının duyuşta "Dâd" harfinin lafzına benzediğini, çünkü her ikisinin de ıtbâk, isti`lâ ve cehr harflerinden olduğunu ifade etmiştir. Ancak mahreçlerinin farklı olması ve "Zâ" harfinde rihvet "Dâd" harfinde de istitâle sıfatının bulunması, onu "Dâd" harfinden ayırmıştır. Kârî için "Dâd" harfinin telaffuzu "Zâ" harfinin telaffuzuna göre daha zor ve meşakkatlidir. Eğer kârî, "Zâ" harfinin lafzının Tecvîdine riayet etmekte kusurlu davranırsa, onun yerine "Dâd" ya da "Zâl" harfinin çıkarmış olur ki bu da harfi değiştirmedir/tashîf ve açık bir hatadır.[1240]

Müellif, "Zâ" harfinin lafzının "Zâl" harfinin lafzına benzediğinin de bilinmesi gerektiğini ayrıca ifade etmiştir. "Zâ" harfinin ıtbâk ve isti`lâ sıfatları kaldırıldığında "Zâl" olur. Yine "Zâl" harfinin lafzına ıtbâk ve isti`lâ sıfatları eklendiğinde de "Zâ" lafzı olur. Kısacası bu iki harfin duyuşta farklı olması, "Zâ" harfinde bulunan ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının varlığıdır. Bunun böyle olmasının sebebi, her ikisinin de mahreçlerinin aynı olmaları ve cehr harflerinden olmalarıdır. Hem yukarıdaki paragrafta hem de burada zikredilen sebeplerden dolayı kârînin, "Zâ" harfinin lafzını, "Dâd" ya da "Zâl" harfinin lafzından ayırması için onu açık bir şekilde beyan etmesi ve koruması gerekmektedir. Bu müekked bir vaciptir.[1241]

"Zâ" harfinin, (بَعْضَ الظَّالِمِينَ)[1242], (يَعَضُّ الظَّالِمُ)[1243] ve (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ)[1244] örneklerinde olduğu gibi "Dâd" harfinden sonra gelmesi durumunda kârînin önce "Dâd" sonra da "Zâ" harfinin hakkını vermesi gerekmektedir. Çünkü bu durumda her iki harfin beyân edilmesi daha da gerekli olmaktadır.[1245]

[1239] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 141.
[1240] Mekkî, 220.
[1241] Mekkî, 220-221.
[1242] En'am: 6/129.
[1243] Furkan: 25/27.
[1244] İnşirah: 94/3.
[1245] Mekkî, 221.

"Zâ" Harfi Hakkında Bir Fasıl: Müellif, "Zâ" harfinin, "Zâl" harfi ile yazılmış ve başka bir anlamdaki benzer bir kelimede gelmesi durumunda mananın değişmemesi için beyan edilmesinin gerektiğini zikretmektedir. Örneğin (وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا)[1246] *"Rabbinin nimeti kimseye yasaklanmış değildir."* âyetindeki (مَحْظُورًا) kelimesi, (مَمْنُوعًا) *"Yasaklanmış"* anlamına gelmektedir. Aynı kelime (إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا)[1247] *"Gerçekten Rabbinin azabı korkunçtur"* âyetinde "Zâl" ile yazılmış olup (حَذَرَ) *"Kaygı, korku"* kelimesinden türemiştir.[1248]

"Zâ" harfinin, (أَوَعَظْتَ)[1249] vb. yerlerde bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından da "Tâu'l-Muhatap" harfinin gelmesi durumunda "Tê" harfine idğâm yapılmaması için kârînin onu beyân etmesi gerekmektedir. Çünkü burada idğam yapılmaması noktasında kurrâ âlimleri arasında ihtilaf bulunmamaktadır.[1250]

2.3.2.7.2.4.10. Sê (الثاء) Harfi

Dânî, "Sê" harfinin hems harfi olduğunu belirtmiştir. "Sê" harfinin (أَثْخَنْتُمُوهُمْ)[1251] âyetinde olduğu gibi (ن-ر-ق-خ) harflerinden önce gelmesi halinde "Sê" harfinin lafzının "Hâ" (خ) ve "Kâf" harflerinin lafzına karışmasını önlemek için "Hâ" ve "Kâf" harflerindeki isti`lâ ve ıtbâk sıfatlarının hakkı verilerek "Sê" harfi açık bir şekilde edâ edilir.[1252]

Mekkî, "Sê" harfinin hems sıfatından dolayı zayıf bir harf olmasına rağmen onda birazcık da şiddetinde bulunduğunu aktarmıştır. "Sê" harfinden sonra (وَثَّامِنُهُمْ)[1253] vb. örneklerde olduğu gibi "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Sê" harfinin, harfler sayılırken okunduğu şekliyle tağliz/kalın yapmaksızın terkîk/ince ile telaffuz edilmesi gerekmektedir.[1254]

[1246] İsrâ: 17/20.
[1247] İsrâ: 17/57.
[1248] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 222.
[1249] Şuarâ: 26/136.
[1250] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 222.
[1251] Muhammed: 47/4.
[1252] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 144.
[1253] Kehf: 18/22.
[1254] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 223.

Eserde, (حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ)[1255] vb. örneklerde olduğu şekliyle, "Sê" harfinin art arda gelmesi halinde kelama idğâm ve ihfâ girmemesi için beyânının korunması gerektiğine işaret edilmiştir. Yine (حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ)[1256] vb. âyetlerde olduğu gibi, "Sê" harfinin bir kelimede sakin halde bulunması ve ardından "Hâ" (خ) harfinin gelmesi durumunda, "Sê" harfinin, "Hâ" harfinin yanında zayıf olmasından dolayı beyan edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde "Sê" harfi, zayıf bir harf olduğu için (مِنَ الأَجْدَاثِ)[1257] ve (وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ)[1258] örneklerinde olduğu gibi nerede bulunursa bulunsun beyân edilmesi gerekmektedir.[1259]

2.3.9.2.2.4.11. Zâl (الذّال) Harfi

Dânî, "Zâl" harfinin cehr sıfatına sahip olduğunu aktarmıştır. "Zâl" harfinin, (إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ)[1260] âyetinde olduğu şekliyle sakin olması ve ardından "Zâ" harfinin gelmesi halinde "Zâ" harfine idğâm edilip idğâmın doygun/işba` yapılması gerekir. Kur'ân'da bunun iki örneği vardır.[1261]

"Zâl" harfinin (أَنْذَرْتُكُمْ)[1262] örneğindeki gibi "Râ" harfi ile birlikte art arda bulunması halinde "Zâl" harfinin terkîk/ince ve yumuşak "Râ" harfinin ise tefhîm/kalın telaffuz edilmesi gerekir. Şayet burada "Zâl" harfinin çıkarılmasına gayret gösterilmezse "Râ" harfinin kalın okunmasından dolayı "Zâl" harfinin "Zâ" harfine kalb/dönüşme edilmesi söz konusu olacaktır. Yine "Râ" harfinin, (ذَرْعًا)[1263] ve (ذُرِّيَّتِي)[1264] kelimelerinde olduğu gibi terkîk ve tefhîm olduğu durumlarda "Zâl" harfine isti`lâ ve ıtbâk sıfatlarının girmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Aksi durumda câiz olmayan bir okuyuş şekli olacaktır ki bu da lahn/hatadır.[1265]

Dânî, "Zâl" harfinin (فَنَبَذْنَاهُ)[1266] âyetinde olduğu şekliyle "Nûn" harfinden sonra gelmesi halinde idğâm yapılmaması için "Zâl" harfinin mahrecinden çıkarılması

[1255] Bakara: 2/191.
[1256] Enfâl: 8/67.
[1257] Yâsin: 36/51.
[1258] Felak: 113/4.
[1259] Mekkî, 223.
[1260] Zuhruf: 43/39.
[1261] Diğer örnek Nisâ süresinin 64. âyetinde yer almaktadır. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 141-42.
[1262] Fussilet: 41/13.
[1263] Hûd: 11/77.
[1264] İbrahim: 14/37.
[1265] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 142.
[1266] Saffat: 37/145.

noktasında çapa sarf edilmesi gerektiğini aktarır. Yine (إِذْ كُنْتُمْ)[1267] kelimesindeki gibi "Zâl" harfinden sonra "Kêf" harfinin gelmesi halinde "Zâl" harfinin, "Sê" harfine kalb edilmemesi için dikkat edilmesi gerekir. Çünkü "Kêf" ve "Sê" harfleri, hems sıfatında ortaktırlar. Dolayısıyla dikkat edilmediğinde "Zâl" harfinin "Sê" harfine dönüşmesi muhtemeldir. Müellif, "Zâl" harfinin diğer harflere karışmasının önüne geçmek için mahreç ve sıfatlarına dikkat edilmesi gerektiğini de ayrıca aktarmıştır.[1268]

"et-Tahdîd" adlı eserde ele alınan hususlardan birisi de "Zâl" harfinin, "Zâ" harfinden ayrıştırılmasıdır. "Zâl" harfi, istifâle ve infitâh harfidir. "Zâ" harfi ise bu sıfatların zıttı olan ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarına sahiptir. Dolayısıyla dikkat edilmediği takdirde birbirlerinin yerine telaffuz edilme ihtimalleri söz konusudur. Özellikle benzer kelimelerde olduğunda harfin değişmesiyle mana da değişecektir. Örneğin (وَنَذَرَ مَا كَانَ)[1269] ve (ثُمَّ نَظَرَ)[1270] âyetlerindeki (نَظَرَ - نَذَرَ) kelimeleri arasında bu durum kendisini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Aynı durum "Dâd" harfi ile de kendisini göstermektedir. Örneğin (فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا)[1271] ve (وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ)[1272] âyetlerindeki (وَضَاقَتْ- فَذَاقَتْ) kelimelerinde de "Zâl" harfinin "Dâd" harfiyle karışıp mananın değişmesinin önüne geçmek için her iki harfin sıfatlarına ve mahreçlerine riayet etmek gerekmektedir.[1273]

Mekkî, "Zâl" harfinin cehr sıfatından dolayı "Sê" harfinden daha kuvvetli bir harf olduğunu ifade etmiştir. Çünkü "Sê" harfi, hems harfidir. Ancak "Sê" harfini kuvvetlendiren bir şiddet sıfatı bulunduğu gibi "Zâl" harfini de zayıf yapan rihvet sıfatı vardır. Her ne kadar "Zâl" harfini zayıf yapan bir rihvet sıfatı bulunsa da yine de cehr sıfatı gibi güçlü bir sıfatın varlığından dolayı "Sê" harfinden daha kuvvetlidir. Müellif, "Zâl" harfi ile "Sê" harfini duyuşta birbirinden ayıran özelliğin "Zâl" harfinde bulunan cehr ve rihvet ile "Sê" harfinde bulunan şiddet ve hems sıfatları olduğunu aktarmıştır. Yine "Zâl" harfinde bulunan intitâh sıfatının onu "Zâ" harfinden ayırdığını da ifade etmiştir.[1274]

[1267] Âl-i İmran: 37/103.
[1268] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 143.
[1269] A'raf: 7/70.
[1270] Müddesir: 74/21.
[1271] Talak: 65/9.
[1272] Tevbe: 9/118.
[1273] Diğer örnekler için bkz. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 143-44.
[1274] Mekkî, 224.

Eserde, (ذَاقَ) vb. kelimelerde olduğu gibi, "Zâl" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi halinde "Zâl" harfinin, harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi ince/terkîk olması gerektiği aktarılmıştır. "Zâl" harfinin terkîk ile telaffuz edilmesine dikkat edilmediği takdirde onu ıtbâk yapmaya götüren bir tefhim/kalın girer ki bu durumda "Zâ" ya da "Dâd" harfi olacaktır. Çünkü "Zâ" harfi ile aynı mahreçten olup, "Dâd" harfine de mahreç ve cins bakımından yakındır. Zikredilen bu sebeplerden dolayı ona başka bir lafız karışmaması için terkîk sıfatının korunması gerekmektedir.[1275]

Mekkî, (إِلَى الأَذْقَانِ)[1276] vb. yerlerde olduğu gibi "Zâl" harfinden sonra "Kâf" harfinin gelmesi halinde "Kâf" harfindeki isti`lâ sıfatından dolayı "Zâl" harfinin lafzının "Dâd" ya da "Zâ" harfinin lafızına doğru meyletmesi mümkün hale geleceği için ondaki terkîk sıfatını "Kâf" ile beraberken korumanın daha da gerekli olduğunu zikretmiştir. Yine zikredilen örneklere ek olarak, (الْأَرْذَلُونَ)[1277] ve (مَحْذُورًا)[1278] örneklerinde olduğu şekliyle "Zâl" harfinin lafzının "Zâ" harfinin lafzına benzememesi için terkîk sıfatının muhafaza edilmesi gerekmektedir.[1279]

Müellif, (مَعَاذَ اللَّهِ)[1280], (فَذَرْهُمْ)[1281] ve (يَذْرَؤُكُمْ)[1282] örneklerinde olduğu gibi, "Zâl" harfinden sonra "Lâm" ve "Râ" gibi tefhîm ile okunan harflerin gelmesi durumunda kendisinden sonra gelen tefhime tabii olup ona ıtbâk sıfatı girip "Zâ" harfi olmaması için ondaki terkîk sıfatının korunmasının vacip olduğunu aktarmıştır. Çünkü bu durumda dil, tefhîme tâbi olmaya yönelecektir. Terkîkin tefhîme tâbii olmasında da külfet vardır. Ayrıca bu durumda da harfe tashîf (harfin değişmesi) girmiş olur.[1283]

Müellif, "Zâl" harfinin (وَالْقُرْآنِ ذِى الذِّكْرِ)[1284] vb. âyetlerde olduğu gibi art arda gelmesi halinde beyân edilmesinin lâzım olduğunu aktarmıştır. Çünkü burada lafızda üç tane "Zâl" harfi bir araya toplanmıştır. Eserde, bunun gerekçelerinden "Zâl" ve diğer harflerin idğâm edilmesi ile alakalı kurrâların ihtilaflarını ele alan başka bir kitapta bahsedildiği aktarılmıştır. Konunun detayına burada girilmemesine gerekçe olarak ise araştırdığımız

---

[1275] Mekkî, 224.
[1276] Yâsin: 36/8.
[1277] Şüarâ: 26/111.
[1278] İsrâ: 17/57.
[1279] Mekkî, 224-225.
[1280] Yûsuf: 12/23.
[1281] En'âm: 6/112.
[1282] Şûrâ: 42/11.
[1283] Mekkî, 225.
[1284] Sad: 38/1.

kitabın, üzerinde ihtilaf edilmeyen tilavet lafızlarının hükümlerinden bahseden bir kitap olması gösterilmiştir. "Zâl" ve diğer harflerde idğâm konusunun bahsedildiği kitap ise çeşitli rivayetlerin ele alındığı bir kitaptır. Bu açıdan bakıldığında müellif eserin mukaddimesinde de belirttiği usul üzerine sadık kalmaya devam etmiş olup üzerinde ittifak edilen konuların dışına çıkmamaya özen göstermiştir.[1285] Ancak burada hangi eserden bahsettiğini belirtmemiştir.[1286]

2.3.2.7.2.5. Şefeh/Dudak

el-Halil, (ف-ب-م) harflerinin tek bir mahreçten çıktığını ifade etmiştir. Bu harf için şefeviyye ya da şefehiyye isimlerinin kullanıldığını da aktarmıştır. Ayrıca "Mîm" harfinin telaffuzu sırasında ağzın kapanmasından dolayı bu harfe, mutbaka harfi dendiğini de ifade etmiştir. "Vâv" (و) harfini ise cevfiyye harflerinden saydığı için burada zikretmemiştir.[1287] Sibeveyh'e göre bu bölgeden çıkan harfleri (ف-ب-م-و) olarak zikretmiş ve bunların iki ayrı mahreçten olduklarını ifade etmiştir. Birinci mahreçten "Fâ" harfi çıkmakta olup çıkış yeri; üst ön dişlerin ucu ile alt dudağın iç kısmıdır. İkinci mahreçten ise "Bâ", "Mîm" ve "Vâv" harfleri çıkmakta olup çıkış yerleri; iki dudak arasıdır.[1288]

Dânî, dudak bölgesinde iki mahrecin ve dört harfin bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlar (ف-ب-و-م) harfleridir. İlk mahreçten "Fâ" harfi çıkmakta olup mahreci; üst ön dişlerin ucu ile alt dudağın içidir. Diğer harfler ise dudaktaki ikinci mahreçten olup çıkışları; iki dudak arasıdır. Ancak "Bâ" ve "Mîm" harflerinin telaffuzunda dudak kapanırken "Vâv" harfinin çıkışında dudak kapanmamaktadır. Ayrıca "Vâv" harfi, telaffuzda dudaklardan ağza doğru yönelerek "Elif" harfinin mahrecinin sonunda bitmektedir.[1289]

Mekkî'nin konuya yaklaşımı da Sibeveyh ve Dânî ile aynıdır. Müellif dudak harflerini (ف-ب-م-و) olarak aktarmış ve bunların iki ayrı mahreçten olduklarını zikretmiştir. Bunlardan birincisi "Fâ" harfi olup mahreci; ağızdaki mahreçlerin on

---

[1285] Mekkî, 225-226.
[1286] Konu ile alakalı müellifin bahsettiği kitapların *"Şerhu'l-İdğâmi'l-Kebîri fi'l-Mehâric", "İhtisâru'l-İdğâmi'l-Kebîri ale'l-Elif, Bâi, Tâi, Sâi"* ve *"Ferşu'l-Hurûfi'l-Mudğame"* adlı kitaplar olma ihtimali vardır. Mekkî, 15-21.
[1287] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 58.
[1288] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:433.
[1289] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 104,167.

birincisinden, üst ön dişlerin ucu ile alt dudağın iç kısmıdır. “Bâ”, “Mîm” ve “Vâv” harflerinin mahreci ise; ağızdaki mahreçlerin on ikincisinden, iki dudak arasından dudakların birleşmesiyledir. Ayrıca çıkışta “Vâv” harfinin sonu, “Elif” harfinin mahrecinde kesilmektedir. Yani mahreci “Elif” harfinin mahrecine kadar gitmektedir. [1290]

2.3.2.7.2.5.1. Fâ (الفاء) Harfi

Dânî, “Fâ” harfinin tefeşşî ve hems harfi olduğunu aktarmıştır. “Fâ” harfinin, (لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ)[1291] ve (تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا)[1292] âyetlerinde olduğu gibi “Vâv” ve “Mîm” harfleriyle karşılaşması halinde ondaki tefeşşî sıfatının beyânının/izhâr açık bir şekilde korunması gerekir. Yine (نَخْسِفْ بِهِمُ الأَرْضَ)[1293] örneğindeki gibi “Fâ” harfinden sonra “Bâ” harfinin gelmesi halinde idğâm veya izhâr/beyân yapılması kurrâ arasında câiz görülmüştür. “Fâ” harfinin sakin olması ve ardından kendi mislinin gelmesi halinde idğâm yapılır.[1294]

“Fâ” harfinin (لِيُطْفِئُوا)[1295] örneğinde olduğu şekliyle mâ kablinde “Tâ” harfinin bulunması halinde, “Fâ” harfi ile “Tê” harfinin hems sıfatında ortak olmalarından dolayı “Tâ” harfinin “Tê” harfine kalb edilme ihtimali söz konusu olacağı için “Tâ” harfinin beyân edilmesine dikkat edilmelidir.[1296]

Mekkî, “Fâ” harfinin rihvet ve hems harflerinden olmasından dolayı zayıf bir harf olduğunu ifade etmiştir. “Şîn” harfinde olduğu gibi “Fâ” harfinde de tefeşşi sıfatının bulunmaktadır. Ancak “Şîn” harfindeki tefeşşî sıfatı, “Fâ” harfinden daha fazladır. Dolayısıyla tefeşşî sıfatı, her harfin rütbesine göre mahrecinden çıkmaktadır. “Fâ” harfi, “Sê” harfinin mahrecine ve lafzına yakındır. Bu iki harfin duyuşta farklı olmasının sebebi, mahreçlerinin farklılığı ile beraber “Sê” harfindeki şiddet sıfatı ile “Fâ” harfindeki rihvet sıfatıdır. Çünkü bu iki harfin mahreçlerinin birbirine yakın olmasının yanında hems, istifâle ve infitâh sıfatında ortaktırlar. Müellif zikredilen sebeplerden dolayı Arapların bu

[1290] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve,* 227-39.
[1291] Zâriyât: 51/28.
[1292] Tâhâ: 20/69.
[1293] Seba: 34/9.
[1294] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 163-64.
[1295] Saff: 61/8.
[1296] Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd,* 164.

iki harfi birbirine ibdâl ettiklerini zikretmiştir. Örneğin (جَدَثُ) kelimesini (جَدَفُ) şeklinde, (مَغَاثِيرُ) kelimesini (مَغَافِيرُ) şeklinde ve (ثوم) kelimesini de (فوم) olarak kullanmışlardır.[1297]

Eserde, (فَاقِعٌ)[1298] vb. örneklerde olduğu gibi "Fâ" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Fâ" harfinin, harfler yalın halde sayılırken ifade edildiği şekliyle terkîk/ince ile telaffuz edilmesi gerektiği aktarılmıştır. "Fâ" harfinin, (يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا)[1299], (اَلْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ)[1300] ve (وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ)[1301] âyetlerinde olduğu şekliyle bir kelimede tekrar etmesi durumunda tekrarın zorluğundan dolayı beyân edilmesi gerekir. Yine "Fâ" harfinin (تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ)[1302] vb. yerlerde iki ayrı kelimede tekrar etmesi halinde tekrar eden iki harekeli harfin telaffuzunun zorluğundan dolayı idğâm dile kolay geleceği için "Fâ" harfinin beyân edilmesi daha da gerekli olmaktadır. Ayrıca bu gibi yerlerin çoğunda idğâm yapılmasını câiz gören kıraat imamları da mevcuttur. Bundan ötürü de bu durumlarda beyân/izhâr daha gerekli hale gelmektedir.[1303]

2.3.2.7.2.5.2. Bâ (الباء) Harfi

Dânî, "Bâ" harfinin, cehr sıfatına sahip olduğunu aktarmaktadır. "Bâ" harfinin sakin olması ve ardından (فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ)[1304] âyetinde olduğu şekliyle kendi misliyle karşılaşması halinde tam idğâm yapılır. Ayrıca (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا)[1305] ve (أَوْيَغْلِبْ فَسَوْفَ)[1306] âyetlerinde olduğu gibi "Bâ" harfinin ardından "Mîm" ve "Fâ" harfinin gelmesi durumunda idğâm ve izhâr yapmak câizdir. Burada idğâmın câiz olmasını; harfler arasındaki yakınlık sağlarken izhârı câiz kılan, lafızda karışıklığa sebebiyet vermemektir. Müellif, (فَالْيَكْتُبْ وَالْيُمْلِلِ)[1307] vb. âyetlerde "Bâ" harfinin ardından "Vâv" harfinin gelmesi durumunda, "Vâv" harfinin diğer dudak harflerine göre dudaktaki payının az olmasından dolayı idğâm yapılmasını câiz görmemektedir. Çünkü "Vâv" harfinin mahreci ağıza

[1297] Mekkî, 227.
[1298] Bakara: 2/69.
[1299] Mü'min: 40/9.
[1300] Kehf: 18/66.
[1301] Kehf: 18/32.
[1302] Mütaffifîn: 83/24.
[1303] Mekkî, 227-228.
[1304] Sad: 38/44.
[1305] Hûd: 11/42.
[1306] Nisâ: 4/74.
[1307] Bakara: 2/282.

doğru, meddin uygulandığı yere kadardır. Dolayısıyla burada "Bâ" harfinin beyân/izhâr edilmesi gerekir.[1308]

Mekkî, "Bâ" harfinin "Mîm" harfi gibi cehr ve şiddet harfi olduğu için güçlü bir harf olduğunu ifade etmiştir. "Bâ" harfi, "Mîm" harfinin kardeşidir. "Bâ" harfini duyuşta, "Mîm" harfinden ayıran husus "Mîm" harfinde bulunan ğunne sıfatıyla beraber telaffuzu sırasında nefesin akmasıdır. Çünkü mahreçleri aynıdır. Şiddet ve cehr sıfatlarında da ortaktırlar. Ancak "Mîm" harfinde ziyade olarak ğunne sıfatı mevcuttur. Araplar, iki harfin arasındaki benzerlik ve yakınlıktan ötürü, birini diğerine ibdâl etmişlerdir. Örneğin renklerle ilgili olarak; *"Toz rengi"* için (أَرْمَدُ) kelimesini (أَرْبَدُ) şeklinde, *"Yumuşak beyaz bulut"* içinde, (بَيَاتُ مَخْرٍ) kelimesini (بَيَاتُ بَخْرٍ) şeklinde telaffuz etmişlerdir. Aynı şekilde (أَرمَى فُلَانٌعَلَى فُلَانٍ) yerine, üzerine ziyade yapıldığında (أَربَى عَلَيْهِ) demişlerdir. Müellif, bununla ilgili örneklerin çok olduğunu ifade zikretmiştir.[1309]

Eserde, (الْبَاطِلَ)[1310] vb. yerlerde olduğu gibi "Bâ" harfinden sonra "Elif" harfinin gelmesi durumunda "Bâ" harfinin harfler sayılırken telaffuz edildiği gibi telaffuzunun tağliz/kalın yapmadan terkîk/ince olması gerektiği, bunda icma olduğu ve buna bağlı kalınması gerektiği aktarılmıştır. Ayrıca "Lâm" ve "Râ" harfleri dışında lafızda tüm harflerin ayarının harfler sayılırken telaffuz edildiği şekliyle olduğu da ifade edilmiştir.[1311]

"Bâ" harfinin, (وَالصَّاحِبِ بِاجَنْبِ)[1312] ve (لَذَهَبَ بِسَمْعِهِم)[1313] âyetlerinde olduğu gibi harekeli olarak art arda gelmesi halinde lafzın idğâma yakın olmaması için tekrar eden harflerin izhârlarının korunması gerekmektedir. Ayrıca harfin tekrarıyla birlikte lafzı zor olduğu için burada idğâm yapmakta câizdir. Yine benzer şekilde (حَبَّبَ إِلَيْكُمْ)[1314] ve (سَبَبًا)[1315] örneklerinde olduğu gibi "Bâ" harfinin bir kelimede harekeli olarak tekrar etmesi halinde, her ne kadar iki ayrı kelimede de tekrar etmesine rağmen beyânı/izhâr daha kolay olsa da beyân edilmesine dikkat etmek gerekmektedir. Mekkî, Ebû `Amr'ın, zikredilen sebeplerden dolayı "Bâ" harfinin iki ayrı kelimede harekeli olarak tekrar etmesi halinde

[1308] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 164-65.
[1309] Mekkî, 229.
[1310] Enfâl: 8/8.
[1311] Mekkî, 229-230.
[1312] Nisâ: 36.
[1313] Bakara: 2/20.
[1314] Hucurât: 49/7.
[1315] Kehf: 18/89.

hepsinde idğâm-ı kebîr yaptığını, bir kelimede tekrar etmesi durumlarında ise idğâm yapmadığını ifade etmiştir.[1316]

Eserde, (وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ *بِسْمِ اللَّهِ)[1317] ve (وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا)[1318] âyetlerinde olduğu şekliyle "Bâ" harfinin art arda gelmesi ve birincisin sakin, ikincisinin harekeli olması durumunda idğâm ve teşdîd/şedde yapmaktan kaçınılamayacağı zikredilmiştir.[1319]

Müellif, "Bâ" harfinin idğâm ve izhâr edilmesi ile alakalı kurrâ âlimlerin ihtilaf ettiği hususların ihtilaf kitaplarında ele aldığını, bu kitabın ise ihtilafları ele alan bir kitap olmadığını, aksine ittifak kitabı olduğunu ifade etmiştir. Eserde bu hususa yer yer dikkat çekilmiştir.[1320]

2.3.2.7.2.5.3. Mîm (الميم) Harfi

Dânî, "Mîm" harfinin cehr sıfatının bulunduğunu aktarmıştır. "Mîm" harfi, ğunne sıfatının en yoğun olduğu harftir. Müellif "Mîm" harfinin, kendi misli dışındaki diğer harflere idğâm yapılmasını câiz görmemektedir. Mîm" harfinin (وَيَمُدُّهُمْ فِي)[1321] ve (هُمْ وَقُودُ النَّارَ)[1322] âyetlerinde olduğu gibi "Fâ" ve "Vâv" harfiyle karşılaşması halinde ğunne sıfatından dolayı idğâm yapılmayıp beyân/izhâr edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar "Mîm" harfinin "Fâ" harfine idğâm yapılması noktasında Ahmed b. Ebî Süreyc'in (v..?) Kisâ`î'den yaptığı bir rivâyet bulunsa da bu sahih olmayan bir kıraat olup câiz değildir.[1323]

Müellif, "Mîm" harfinin sakin olması ve ardından (كُنْتُمْ بِهِ)[1324] örneğinde olduğu şekliyle "Bâ" harfinin gelmesi durumunda, "Mîm" harfinin kıraatine yönelik olarak farklı görüşler ortaya konduğunu aktarmıştır. Bunlardan bir kısmı; "Mîm" ve "Bâ" harflerinin telaffuzu sırasında dudaklar kapandığı için "Mîm" harfinin zikredilen örnekte "Bâ" harfinin yanında ihfâ edilmesi gerektiğini savunmuştur. Dânî, İbn Mucâhid'in mezhebinin görüşü bu yönde olduğunu ifade edip İbn Mucâhid'in konuya ilişkin: *"Mîm"*

[1316] Mekkî, 230.
[1317] İnşirah: 94/8.
[1318] Hucurât: 49/12.
[1319] Mekkî, 230.
[1320] Ahmet Hasan, müellifin *"el-Keşf an Vücûhi'l-Kıraat"* adlı eserinde ilgili fasla bakılabileceğini aktarmıştır Mekkî, 231.
[1321] Bakara: 2/15.
[1322] Âl-i İmran: 3/10.
[1323] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 165-66.
[1324] Yûnus: 10/51.

harfinin telaffuzu sırasında genizden bir ses geldiği için "Bâ" harfine idğam edilmeyip ihfâ yapılmalıdır. Bu ses, "Nûn-i hafife"nin kardeşidir" sözlerini aktarmıştır. Dânî, şeyhleri Ali b. Bişr'inde (v. 260/874) bu görüşte olduğunu zikretmiştir. Müellif, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yûnus en-Nahvî el-Mukrî'nin (v. 347/958): *"Dilciler; "Mîm" harfi sakin olduğunda ve "Bâ" harfi ile karşılaştığında bunu ihfâ diye isimlendirdiler. Sibeveyh'te: Muhfâ/ihfâ, muzhar/izhâr veznindedir"* sözlerini aktararak, "Mîm" harfinin "Bâ" harfi ile karşılaşması halinde ihfâ yapılmasını delillendirmiştir.[1325]

Bir diğer görüşte; "Mîm" harfinin sakin olması halinde ğunne sıfatından dolayı izhâr/mübeyyen edilmesidir. Dânî, konuya ilişkin Ebu'l-Huseyn b. Munâdî'nin (v. 336/948): *"Biz, "Mîm" harfinin sakin olması ve ardından "Fâ", "Bâ" ve "Vâv" harflerinin gelmesi halinde aşırıya kaçmaksızın güzel bir şekilde izhâr edilmesinin edâ ehlinden aldık"* ifadelerine ve Ahmed b. Ya`kûp et-Tâib (v..?)'in: *"Mîm" harfinin sakin olması ve ardından "Bâ" ve "Fâ" harflerinin gelmesi halinde idğâm yapılmayıp izhâr yapılması hususunda kurrâ alimler icmâ etmişlerdir*" sözlerine yer vermiştir. Müellif, bu görüşün de Ahmed b. Sâlih (v..?) kanalıyla İbn Mucâhid'den nakledildiğini ancak İbn Mucâhid'in ilk görüşünün daha isabetli olduğunu aktarmıştır.[1326]

Mekkî, "Mîm" harfinin, cehr ve şiddet sıfatlarında "Bâ" harfi ile ortak olduklarını zikretmektedir. Ancak "Mîm" harfi sakin olduğunda, genizden nefesin akmasıyla beraber çıkan ziyade bir ğunne sıfatı vardır. Bu şekilde nefesin çıkmasıyla, rihvet harflerine benzemiştir. Eserde, "Mîm" harfini duyuşta "Bâ" harfinden ayıran hususun "Mîm" harfindeki ğunne sıfatı ve onunla beraber çıkan nefes olduğu ifade edilmiştir. Çünkü mahreçte, sıfatlarda ve kuvvette aynıdırlar. "Mîm" harfi, ğunne sıfatından dolayı "Nûn" harfinin de kardeşidir. Ğunne, bu iki harfte genizden çıkmaktadır ve ikisi de cehr harfidir. Aralarındaki bu kardeşlikten dolayı Araplar bu iki harfi birbirine ibdâl etmişlerdir. Örneğin (غين) da (غيم) demişlerdir. Ahmed Hasan, bunun usulde, (أعين) ve (أعيم) şeklinde olduğunu aktarmıştır. Yine Ğâye[1327] de: (المدى) yerine (النَّدى) denmiştir. Aynı şekilde; *"Bir adam çok su içtiğinde"* (مَجِرَ الرَّجُلُ مِنَ الْمَاءِ) cümlesinde (مَجِرَ) kelimesini (نَجِرَ) şeklinde "Nûn" ile de telaffuz edildiği eserde aktarılmıştır.[1328]

[1325] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 166.
[1326] Dânî, 166-67.
[1327] Mekkî, bu eserin müellifi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.
[1328] Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 232.

Müellif, (فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ)[1329], (أَيْدِيَهُمْ وَتَشْهَدُ)[1330] ve (يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ)[1331] âyetlerinde olduğu gibi, "Mîm" harfi sakin olduğunda ve ardından, "Bâ", "Vâv" ve "Fâ" harfleri geldiğinde onun sükûnunun izhârının korunması gerektiğini zikretmiştir. İzhârının gerekliliğine gerekçe olarak; "Mîm-i sâkine" harfine harekeden bir şey karışmaması; idğâm ve ihfâ yapılmasından korkulması gösterilmiştir. Çünkü "Mîm" harfi ile zikredilen harfler yakın mahreçten olup hepsi iki dudak arasından çıkmaktadır. Ancak "Fâ" harfi, bunlardan farklı olarak alt dudağın karnından ve üst ön dişlerin ucundan çıkmaktadır. "Bâ", "Mîm" ve "Vâv" harflerini duyuşta birbirlerinden ayıran husus, sıfatlarının farklı olmasıdır.[1332]

"Mîm" harfi, (وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ)[1333] vb. âyetlerde olduğu gibi sakin halde bulunur ve ardından harekeli bir "Mîm" harfi gelirse birinci "Mîm" harfindeki ğunnenin izhârıyla beraber orta/mütevassıt bir teşdîd/şedde ile idğâm yapılması gerekmektedir. Mekkî, bu gibi yerlerde teşdîd olayının tam değil/ğayra müşba' nakıs olmasını, ğunne sıfatının kalması ve görünmesi için de teşdîdin orta yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Burada idğâm yapıldığında harfin bütünüyle idğâm yapılmaması ve ğunne sıfatının baki kalması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu konuyla alakalı hükümler müşeddedât/şedde bahsinde ayrıca ele alınacaktır.[1334]

"Mîm" Harfinin İdğâmlı ya da İdğâmsız Olarak Tekrar Etmesi: "Mîm" harfinin idğâmlı ya da idğâmsız olarak tekrar etmesi halinde ondaki tekrarın açık olarak beyan edilmesi gerekmektedir. Onda teşdîd olması durumunda, ğunnenin izhârıyla birlikte tavassut bir şekilde teşdîd yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ)[1335] âyetinde şayet "Nûn-i sâkine"den dolayı (مَنَعَ) kelimesine idğâm yapıldığında, telaffuzda altı tane "Mîm" harfi bir araya gelmiş olacaktır. Bu harflerden iki tanesi şeddelidir ve sonra gelmişlerdir. Sonra gelen iki tane şeddeli "Mîm" harfi ğunneyle birlikte tavassut bir teşdîd ile telaffuz edilmelidir. İki tane şeddeli "Mîm" harfi, dört tane harf seviyesindedir. Önce gelen iki "Mîm" harfi ise açık bir şekilde gelmiştir. Yine (وَمنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ)[1336] âyetinde lafızda dört tane "Mîm" harfi mevcuttur. Bunlardan biri

[1329] Mâide: 5/42.
[1330] Yâsin: 36/65.
[1331] Bakara: 2/15.
[1332] Mekkî, 232-233.
[1333] Yâsin: 36/57.
[1334] Mekkî, 233.
[1335] Bakara: 27/114.
[1336] Bakara: 2/140.

şeddelidir ve tavassut olarak teşdîd yapılmalıdır. Bunlar iki "Mîm" seviyesinde olup onlarla beraber açık bir ğunne bulunmaktadır ki bu da üçüncüsüdür. Dördüncüsü de ilk olan açık "Mîm" harfidir. Yine (وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ)[1337] âyetinde ise, "Nûn-i sâkine"den dolayı (مَعَكَ) kelimesine idğâm yapıldığı takdirde lafızda sekiz tane "Mîm" harfi bir araya toplanmış olacaktır. Bunlardan iki tanesi şeddesiz olup (أُمَمٍ) kelimesindedir. Bunlardan sonra üç tane şeddeli "Mîm" harfi gelmiştir. Şeddeleri tavassuttur ve her birisiyle birlikte açık bir ğunne bulunmakta olup altı tane "Mîm" seviyesindedirler. Mekkî, Kur'ânda sekiz tane "Mîm" harfinin bir araya toplandığı, başka bir âyet bilmediğini burada ayrıca ifade etmiştir.[1338]

Eserde, (وَهَنَ العَظْمُ مِنِّي)[1339] ve (وَاضْمُمْ يَدَكَ)[1340] örneklerinde her ne kadar idğâm yapılmasa dahi "Mîm" harfinin tekrar etmesi durumunda, "Mîm" harfinin tekrarının izhâr edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yine (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ)[1341] vb. âyetlerde olduğu gibi, birinci "Mîm" harfinin şeddeli olması durumlarında da izhârının koruması ve hakkının verilmesi gerekmektedir.[1342]

2.3.2.7.2.5.4. Vâv (الواو) Harfi

Dânî, "Vâv" harfinin cehr sıfatına sahip bir med harfi olduğunu aktarmaktadır.[1343] "Vâv" harfinin sakin, mâ kablinin/öncesi damme olması durumunda "Vâv" harfi, medd-i tabî üzerine ziyade med/temkîn yapılarak edâ edilmelidir. "Vâv" harfinin mâ kablinin fetha olması halinde ise meddin çoğunluğu gider ve "Vâv" harfi, dil yayılarak telaffuz edilir. Çünkü bu durumda "Vâv" harfi med harfi olmaktan çıkmış ve diğer harflerle aynı seviyeye gelmiştir. "Vâv" harfinin sakin olması ve ardından "Hemze"nin gelmesi halinde nakil yapanların mezhebinde "Hemze"nin harekesi mâ kablindeki harfe göredir. "Vâv" harfinin sâkin olması ve kendi misliyle karşılaşması halinde ise icma ile, tam idğâm yapılmalıdır. "Vâv" harfinin harekesinin (وَ تَشَاوُرٍ)[1344], (بِا لَلَّغْوِ)[1345] ve (لَهْوًا)[1346] örneklerinde

---

[1337] Hûd: 11/48.
[1338] Mekkî, 233-234.
[1339] Meryem: 19/4.
[1340] Tâhâ: 20/22.
[1341] Âl-i İmran: 3/26.
[1342] Mekkî, 234.
[1343] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 167.
[1344] Bakara: 2/233.
[1345] Mâide: 5/89.
[1346] En'âm: 6/70.

olduğu gibi damme, kesre ve fetha olması durumunda, bu harekeler ister ârızî isterse aslî olsunlar; "Vâv" harfi, ihtilâs/hareke kaybolmadan ve ziyadeye gitmeden doygun/işba' telaffuz edilmelidir.[1347] "Vâv" harfinin art arda tekrar etmesi ve birincisinin harekeli ikincisinin sakin olması durumunda (لِتَسْتَوُوا)[1348] örneğinde olduğu gibi hatta/yazıda özlülük olması için ikincisinin harekesi hazfedilebileceği, (مَا وُۥرِيَ)[1349] örneğindeki gibi asıl üzere sabitte kalabilir. Hazf durumunda ise birinci "Vâv" harfinin harekesi tam olarak/işba' yapılıp ikinci "Vâv" harfi, temkîn/med yapılır. Yine (وَوُفِّيَتْ)[1350] ve (بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْآصَالِ)[1351] ve (وَهُوَ وَلِيُّهُمْ)[1352] âyetlerinde olduğu gibi "Vâv" harflerinin şeddeli ya da şeddesiz olarak bir veya iki ayrı kelimede art arda gelmesi halinde her ikisi de harekeli ise esnek davranmadan/temtît (تمطيط) ve acele etmeden, kolay/teshîl bir şekilde harflerin arasını ayırarak/tefkîk beyân edilmeleri lazımdır. Aksi halde idğâmın gerçekleşme ihtimali söz konusudur. Bunun gibi (لَوَّوْا)[1353] örneğinde olduğu şekliyle "Vâv" harfinin art arda gelmesi ve ikincisinin sakin olması durumunda med olmaması için sakin "Vâv" harflerinin beyân edilmeleri gerekmektedir.[1354]

Mekkî, "Vâv" harfinin, cehr harflerinden olduğunu ifade etmiştir. Sâkin olduğunda mâ kabli damme ise med harfi, fetha ise lîn harfidir. Ayrıca sâkin olduğunda mâ kablinde hiçbir surette kesreli bir harf bulunmamaktadır. Yine sâkin olduğu durumlarda onda hafîlik mevcuttur. Harekeli olduğunda ise daha ağır bir harftir. Çünkü mahreci iki dudak arasıdır. Harekesi damme olduğunda ise ağırlığı daha da fazla olmaktadır. Kesreli hali ise dammeli olması durumuna göre daha da ağırdır. Çünkü "Vâv", dammenin kardeşidir ve ondan türemiştir. Ya da damme "Vâv" harfinden türemiştir. Kesreye ise zıttır. Çünkü kesre "Vâv" harfinin cinsinden değildir. Benzer şekilde harekeli "Yâ" harfi de tıpkı "Vâv" harfi gibi ağır olmaktadır. Kesre olması durumunda ise ağırlığı daha ziyade olmaktadır. Damme durumunda ise kesre durumuna göre ağırlığı daha ziyadeleşmektedir. Çünkü "Yâ" kesrenin kardeşidir ve ondan türemiştir. Ya da kesre "Yâ" harfinden türemiştir. Damme ise kesrenin zıttıdır. Çünkü "Yâ" harfi ondan değildir. Dolayısıyla nasıl ki "Yâ"

[1347] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 132-33.
[1348] Zuhruf: 43/13.
[1349] A'râf: 7/20.
[1350] Âl-i İmran: 3/25.
[1351] Ra'd: 13/15.
[1352] En'âm: 6/127.
[1353] Münâfikûn: 63/5
[1354] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 133-35.

harfinin dammeli olması kesreli olmasına göre daha ağırsa, "Vâv" harfinin kesre olması da dammeli olmasından daha ağır olmaktadır.[1355]

Eserde, (يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ)[1356] ve (وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ)[1357] örneklerinde "Vâv" harfinin dammeli ya da meksur olması durumlarında hem harfin hem de harekenin beyân edilmesi gerektiği aktarılmıştır. Çünkü harekenin "Vâv" harfinin üzerinde ağır olmasından dolayı kendisinden bir "Hemze" ibdâl edilmesine yönelmektedir. Arapların çoğu da bu şekilde yapmıştır. Ancak kıraatte ibdâl edilmemişse kendisine başka bir lafız karışmaması için hem "Vâv" harfinin hem de harekesinin beyân edilmesi gerekmekte olup bu şekilde hakkının verilmesi sünnettir. Yine (اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى)[1358] ve (وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ)[1359] âyetlerinde olduğu gibi dammeli "Vâv" harfinin iki tane sakin harf ile karşılaşması durumunda beyân edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, (لِيَسُوءُا وُجُوهَكُم)[1360] ve (مَا وُورِيَ عَنْهُمَا)[1361] gibi yerlerde de dammeli "Vâv" harfinden önce gelen "Vâv" harfinin sakin olması ya da kendisinden sonra gelen "Vâv" harfinin harekeli olması durumlarında "Vâv" harfinin beyân edilmesi daha da gerekli olmaktadır.[1362]

"Vâv" Harfi Hakkında Bir Fasıl: Müellif, (عَصَوْا وَكَانُوا)[1363] vb. yerlerde olduğu gibi "Vâv" harfinin sakin, mâ kablinin fetha olması ve ardından da "Vâv" harfinin gelmesi durumunda idğâm yapılması ve teşdidin/şedde de açık bir şekilde beyân edilmesi gerektiğini zikretmiştir. Çünkü mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harf art arda geldiğinde ve birincisi sakin, ikincisi harekeli olduğunda idğâm yapılmaktadır. Aynı şekilde (آوَوْا وَنَصَرُوا)[1364] örneğinde olduğu gibi sakin "Vâv" harfinden önce başka bir "Vâv" harfinin gelmesi ve sonrasında da kendi cinsinden bir harfin bulunması durumunda hem ağırlığın hem de idğâmın bir araya toplanmasından dolayı beyân daha da gerekli olmaktadır.[1365]

[1355] Mekkî, 235-236.
[1356] Âl-i İmran: 3/106.
[1357] Bakara: 2/148.
[1358] Bakara: 2/16.
[1359] Bakara: 2/237.
[1360] İsrâ: 17/7.
[1361] A'râf: 7/20.
[1362] Mekkî, 236.
[1363] Bakara: 2/61.
[1364] Enfâl: 8/72.
[1365] Mekkî, 236-237.

Mekkî, (عَدُوٌّ وَلَكُمْ)[1366] örneğinde olduğu şekliyle "Vâv" harfinin bir kelimede idğâm ve teşdîd/şedde ile tekrar etmesi halinde; teşdîd, tekrîr/tekrar ve istiskâlin/ağırlık bir araya toplanmasından dolayı beyân edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vasıl durumunda birinci "Vâv" harfi, teşdîd bakımından ikincisine göre daha şiddetlidir. Çünkü ikincisinde idğâm yapılırken ğunne lafzı ondan gitmemiştir. Burada "Tenvîn"den dolayı idğâm yapıldığı için harfin tamamı idğâm yapılmamıştır. Çünkü (عَدُوٌّ) kelimesindeki "Vâv" harfinde ise ğunne bulunmamaktadır. Asılda burada iki tane "Vâv" harfi vardır. Bundan dolayı birincisindeki teşdîd ikincisine göre daha şiddetlidir. İkincisinde ise ğunneden dolayı tam idğâm yapılmamaktadır. Yine (هَلْ يَسْتَوُونَ)[1367] vb. yerlerde, "Vâv" harfinin bir ya da iki ayrı kelimede şeddesiz olarak tekrar etmesi, birincisinin damme ikincisinin ise sakin olması durumunda, iki tane "Vâv harfinin, dammenin ve tekrîrin ağır olmasından dolayı beyânının korunması/tehaffuz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca dikkat edilmediğinde "Vâv" harfinin "Hemze" harfine dönüşme ihtimalide mevcuttur.[1368]

"Vâv" harfinin (وَوُفِّيتْ كُلُّ نَفْسٍ)[1369] örneğinde olduğu gibi bir kelimede ya da (خُذِ الْعفْوَ وَأْمُرْ)[1370] örneğindeki gibi iki ayrı kelimede şeddesiz ve harekeli olarak art arda gelmesi halinde ise; dile ağırlık gelmesinden dolayı harfte bozukluk/halel meydana gelmemesi için her ikisini de beyan etmek vâciptir. Eserde "Vâv" harfinin mâ kablinin harekeli olması durumunun sakin olması durumuna göre beyâna daha fazla ihtiyaç duyduğu aktarılmıştır. Bu duruma gerekçe olarak her iki "Vâv" harfinin beyanının korunmasının lâzımî bir vâcip olması gösterilmiştir. Ayrıca "Vâv" harfinin kolay telaffuz edilip, titreşime benzer bir ses çıkmaması için üzerindeki dammeyi de aşırı/teassüfî yapmamak gerekir.[1371]

"Vâv" harfi Hakkında Bir Fasıl: Mekkî, (لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ)[1372], (بِالْغُدُوِّ والْآصَالِ)[1373] ve (لَهْوًا وَلَعِبًا)[1374] âyetlerinde olduğu şekliyle "Vâv" harfinin bir ya da iki ayrı kelimede tekrar etmesi ve bir tanesinin de şeddeli olması durumunda beyân edilmesinin lâzım (vacip)

[1366] Bakara: 2/36.
[1367] Nahl: 16/75.
[1368] Mekkî, 237.
[1369] Âl-i İmran: 3/25.
[1370] A'râf: 199.
[1371] Mekkî, 237-238.
[1372] Münâfikûn: 63/5.
[1373] A'râf: 7/205.
[1374] A'râf: 7/51.

olduğunu aktarmıştır. Bu gibi durumlarda "Vâv" harfinin lafzının tahkikinin korunması İmam Nafi' kıraatinin dışında, vâciptir.[1375]

"Vâv" harfinin (وَيُخَوِّفُونَكَ)[1376] vb. yerlerde, bir kelimede tek başına meksûr ve şeddeli gelmesi durumunda hem kesrenin hem de teşdîdin "Vâv" harfinin üzerine ağır gelmesinden dolayı beyân edilmesi gerekmektedir. "Vâv" harfinin (اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا)[1377] vb. yerlerde, iki ayrı kelimede tekrar etmesi ve birincisinin sakin mâ kablinin de damme olması durumunda sakin olan "Vâv" harfinin gizlenmemesi ya da ikincisine idğâm yapılmaması için beyân edilmesi gerekmektedir. Çünkü aynı harfin art arda gelmesi ve birincisinin sakin olması halinde med ve lîn harfleri dışında idğâm yapmaktan kaçınmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla idğâm yapmanın câiz olmadığı yerde de harfi beyân etmek gerekmektedir. Bu gibi yerlerde "Vâv" harfi, asıl üzerine icra edilmelidir.[1378]

2.3.2.7.2.6. Hayâşîm/Geniz

Sibeveyh, "en-Nûn-i hafife"nin hâyâşîmden/geniz çıktığını ifade etmiştir.[1379] Dânî, on altıncı mahrecin, "Tenvîn"in mahreci olduğunu zikrettikten sonra bunun hayâşîmden/geniz hâlis bir şekilde çıktığını aktarmıştır. Yine ağız harfleriyle birlikte ihfâ edilen "Nûn-i sâkine" de genizden çıkmaktadır. Harekeli "Nûn" harfinin mahreci ise burundan çok az bir ses katmakla birlikte, ağızdır.[1380]

Mekkî'nin konuya ilişkin açıklamalarına baktığımızda "Ğunne"nin; hayâşîmden/genizden çıkan hafif sâkin bir "Nûn" olduğunu zikretmiştir. "Ğunne", gizli olmayan, açık, sâkin "Nûn" harfine ("Nûn" harfi, bazen harekeli bazende sâkindir), "Tenvîn"e (çünkü "Tenvîn" de, asılda "Nûn-i sâkine" harfidir) ve "Mîm-sâkine"ye tâbîdir. Ayrıca ağızdaki mahreçlerin on üçüncüsündendir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere müellif, genizi ayrı bir mahreç bölgesi olarak görmemektedir.[1381]

[1375] Mekkî, 238.
[1376] Zümer: 39/36.
[1377] Âl-i İmran: 3/20.
[1378] Mekkî, 238-239.
[1379] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 434.
[1380] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 104.
[1381] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 240.

2.3.2.7.2.6.1. Ğunne (الغنة)

Dânî, "Ğunne" konusunu harfleri incelerken ayrıca ele almamıştır. Müellifin konuya ilişkin görüşlerini sıfatları incelerken ele aldığımız için burada tekrar etme gereği hissetmedik. Mekkî, harfleri tek tek ele alırken konuyu etraflıca îzah etmiştir.

Mekkî, "Ğunne"nin, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin, "Mîm" ve "Nûn" harflerine idğâm edildiği sırada ortaya çıktığını ve onlara idğâm edilmediğini aktarmıştır. Yine "Tenvin" ve "Nûn-i sâkine"nin "Vâv" ve "Yâ" harflerine idğâm edildiği sırada da ortaya çıktığını ancak burada "Ğunne"nin izhâr edilmeden de idğâm yapılmasının câiz olduğunu ifade etmiştir.[1382]

Eserde "Ğunne"nin cehr ve şiddet harfi olduğu zikredilmiştir. Dilin bu harf üzerinde bir ameli bulunmamaktadır. Boğazın üst boşluğunda oluşan bir sestir. Genizden çıkmaktadır. "Ğunne"nin genizden çıkmasının doğruluğuna gerekçe olarak, "Nûn-i hafife" ya da "Tenvîn"in lafzının çıkarılması esnasında, burunun tutulması halinde "Nûn" harfindeki "Ğunne"nin çıkışının mümkün olmaması gösterilmektedir. Çünkü "Nûn" harfi, burun tutulduğu takdirde, "Ğunne"siz bir şekilde çıkmaktadır. Bu durumda "Ğunne"nin mahrecinin "Hayşûm" olduğuna delâlet etmektedir. Örneğin (وَرَبٌّ غَفُورٌ)[1383] ve (مِنْكَ) kelimelerinin telaffuzu sırasında burnun tutulması halinde "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin lafzı değişmektedir. Çünkü burnun tutulmasıyla mahreçle harf arasına perde konulmaktadır. Bütün bu anlatılanlardan ve verilen örneklerden hareketle "Ğunne"nin mahreci geniz olduğu ortaya çıkmaktadır.[1384]

2.3.2.8. "Tenvîn" ve "Nûn-i Sâkine" Harfinin Halleri

Dânî, "et-Tahdîd" adlı eserinde "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin hallerini, ilgili başlık altında izhâr, idğâm, kalb/iklâb ve ihfâ olmak üzere dört kısma ayırmıştır.[1385] Mekkî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin Arap kelamında ve Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine has bazı hükümlerinin olduğunu ve bunların altı kısımda ele alındığını aktarmıştır.[1386] Bunlar; idğâm, izhâr, ihfâ ve ibdâl/iklâb olmak üzere dört ayrı

[1382] Mekkî, 240.
[1383] Sebe: 34/15.
[1384] Mekkî, 240-241.
[1385] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 111-15.
[1386] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 262.

kısımdır.[1387] Müellifin bunları altı kısım olarak ele alması ise; "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin "Lâm" ve "Râ", "Mîm" ve "Nûn" ve "Vâv" ve "Yâ" harflerine idğâm edilmesi bakımından üç kısımda değerlendirmesiyle ilgilidir.[1388] İlgili başlık altında konunun detayına girileceğinden burada zikretmeyi uygun görmedik.

2.3.2.8.1. İzhâr

Sibeveyh, izhâr harflerini; (الهمزة - الهاء - العين - الحاء - الخاء - الغين) harfleri olmak üzere altı tane zikretmiştir. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin, bu harflerin yanında izhâr edilmesini, mahreçlerinin uzak oluşuna bağlamıştır. Sibeveyh, (مُنْغَلٌ) ve (مُنْخَلٌ) örneklerinde olduğu gibi "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Ğayn" ve "Hâ" (خ) harflerinin gelmesi halinde bazı Arapların ihfâ yaptıklarını zikretmiştir. Bu durumun gerekçesi; bu harflerin mahreçlerinin dile yakınlığından dolayı "Kâf" harfi ile aynı konumda değerlendirilmeleridir.[1389]

Dânî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin, (نَارٌ حَامِيَةٌ)[1390] ve (مَنْ هَاجَرَ)[1391] âyetlerinde olduğu gibi altı boğaz harfinden birisiyle karşılaşması durumunda izhâr yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca o da Sibeveyh gibi bu durumu mahreçlerin birbirine olan uzaklığına bağlamıştır. "Elif" harfinin mâ kablinin/öncesi daima harekeli olmasından dolayı onu, izhâr harflerinden saymamıştır. Müellif, izhâr yapılan harfleri teammül/çaba gösterilen ve ğayr-i teammül/çaba gösterilmeyen olmak üzere iki kısımda ele almıştır. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Hemze", "Ğayn" ve "Hâ" (خ) harflerinin gelmesi durumunda izhâr yapılması için daha çok çaba/teammül gösterilmelidir. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Hemze" gelmesi durumunda izhâr yapmaya gayret edilmezse "Hemze"nin harekesinin "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfine nakledilecektir. Bu durumda da "Hemze" tilâvette lafızdan hazf/düşme edilmiş olacaktır. Nitekim İmam Verş, İmam Nâfi`den "Hemze"nin nakil yapılması ile ilgili bir rivayette de bulunmuştur. Bunun sebebi ise "Hemze"nin sert bir harf olmasıdır. Yine "Ğayn" ve "Hâ" (خ) harflerinde de gayret gösterilmediğinde izhâr yerine ihfâ yapılmış olur ki zira buna yönelik olarak bir kullanımda mevcuttur. Bu hususta Müseyyibî (v..?), İmam

[1387] Mekkî, 241-42.
[1388] Mekkî, 263-65.
[1389] Sibeveyh, *el-Kitap*, 451-54.
[1390] Kâri`a: 101/11.
[1391] Haşr: 59/9.

Nâfi'den bir rivayet nakletmiştir. Bunun da sebebi "Ğayn" ve "Hâ" (خ) harflerinin mahreçlerinin, "Kâf" ve "Kêf" harflerinin mahreçlerine yakın olmasıdır. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Ayn", "Hâ" (ح) ve "Hê" harflerinin gelmesi halinde ise izhâr, çaba/ğayr-i teammül göstermeden zaruri olarak çıkmaktadır. Hüseyin b. Ali (v..?), Ahmed b. Nâsır'dan (v..?) yaptığı rivayette İbn Mucâhid'in, *"Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin bu haflerin yanında zaruri olarak gayret sarfetmeden çıktığını"* ifade ettiğini aktarmıştır.[1392]

Mekkî'nin konuya ilişkin yaklaşımı ise diğer iki müellif gibi; (مِنْ إِلَهٍ)[1393], (مِنْ هَادٍ)[1394], (مِنْ عَلَقٍ)[1395], (مَنْ حَيَّ)[1396], (مَنْ خَلَقَ)[1397] ve (لَغَفُوٌّ غَفُورٌ)[1398] örneklerinde olduğu şekliyle "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin, boğaz harfleriyle karşılaşması halinde izhâr edildikleridir. Müellif, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin "Elif" harfinden önce bulunmadığını da aktarmıştır.[1399] Çünkü "Elif" dâimâ sâkin halde bulunduğu için bu durumda iki tane sâkin bir araya toplanmış olacaktır ki vasıl halde iki tane sâkinin bir arada toplanması ancak "Med" ve "Lîn" harfleriyle mümkündür. Yine (وَالْمُنْخَنِقَةُ)[1400] ve (أَنْعَمْتَ)[1401] âyetlerindeki gibi "Nûn-i sâkine"nin boğaz harfleriyle karşılaşması halinde ister kelime ortasında gelsin ister kelimenin sonunda gelsin her durumda izhâr yapılırken, "Tenvîn" ise yalnız kelimenin sonunda geldiği için ancak iki ayrı kelime arasında izhâr yapılabilir. Müellif, verilen örneklerde izhâr yapılmasına gerekçe olarak "Tenvîn" "Ğunne" ve "Nûn"un mahrecinin boğaz mahrecine uzak olmasını gösterir. Harflerin çoğunda idğâm yapılmasını da mahreçlerin birbirine yakın olmasından kaynaklandığını aktarır. Dolayısıyla mahreçler birbirine uzak ve zıt olduğunda asıl olan izhâr yapmak olduğu için bu gibi yerlerde izhâr daha güzel olmaktadır.[1402]

Özetle Sibeveyh, Dânî ve Mekkî izhâr harflerinin boğaz harfleri olması noktasında ortak bir kanaate sahiptir. Ayrıca "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin bu harflerle birlikte izhâr edilmesinde de ortak bir kanaate sahiptirler. "Elif" harfinin boğaz izhâr harfleri dışında

---

[1392] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 111-12.
[1393] Âl-i İmrân: 3/62.
[1394] Râ`d: 13/33.
[1395] `Alak: 96/2.
[1396] Enfâl: 8/42.
[1397] `Ankebût: 29/61.
[1398] Hacc: 22/60.
[1399] Mekkî, "Elif" harfini boğaz harflerinden saymaktadır.
[1400] Mâide: 5/3.
[1401] Fâtiha: 1/7.
[1402] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 262-63.

tutulmasında da Dânî ve Mekkî aynı minvalde açıklamalar yapmıştır. Bununla birlikte Dânî "et-Tahdîd" adlı eserinde izhâr harflerini iki ayrı kısımda ele almış, farklı kıraatte var olan bir okuyuşun gerçekleşmemesi için de izhârına teammül/çapa gösterilmesi gereken harflere dikkat çekmiştir.

2.3.2.8.2. İdğâm

Dânî, idğâmı; misli olan ya da birbirine yakınlığı bulunan iki harften birincisinin sakin ikincisinin harekeli olması durumunda birinci harfin ikinci harfe şiddetle girdirilmesi olarak tarif etmiştir. Bu durumda idğâm edilen harf, tek mahreç olacak şekilde ikinci harfe şeddelenir. Müellif, idğâmdan dolayı şedde yapılan harfin ziyadesinin bir harften daha çok olduğunu aktarmıştır.[1403] Dânî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra (لَمْ يَرْوِ) hecesinde toplanan beş harften birisinin gelmesi halinde idğâmın gerçekleşeceğini zikretmiştir. Bunun yanında kurrâ âlimlerden bir kısmının bu harflere altıncı harf olarak "Nûn" harfini eklediklerini ancak bunun bir anlamının olmadığını da ifade etmiştir. Çünkü "Nûn-i sâkine" harfinin "Nûn" harfine idğâm yapılması diğer misli harflerin idğâm gibi değildir. Müellif "Nûn" harfinin idğâm harflerine dâhil edilmesini gereksiz görmektedir. Ayrıca "Tênvîn" ve "Nûn-i sâkine" ile bu harfler arasında idğâm yapılmasının sebebi; bu harfler ile olan yakınlık, benzerlik ve birliktir.[1404]

Mekkî'de tıpkı Dânî gibi idğâmı; harfin kendisine değil, başka bir harfe girdirilmesi, olarak tarif etmiştir. Örneğin "Nûn" harfini, "Vâv" harfine girdirdim denilir. "Nûn" harfini, "Vâv" harfinin yanına girdirdim denilemez.[1405] Müellif, idğâm yapılan harflerin sayısını altı tane olarak zikretmiş "Nûn" harfini bu harflere dâhil ederek Dânî'den farklılık arz etmiştir. Ayrıca idğâm yapılan harfleri üç ayrı kısımda ele almıştır.[1406]

"**Tenvîn" ve "Nûn-i Sâkine"den Sonra "Lâm" ve "Râ" Harflerinin Gelmesi:** Sibeveyh, "Sâkin nûn" harfinin "Lâm" ve "Râ" harflerine ğunneli ya da ğunnesiz bir şekilde idğâm yapılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca "Nûn-i sâkine"nin bu harflere idğâmını, dil ucundaki mahreç yakınlığına bağlamıştır.[1407] Dânî, "Tenvîn" ve "Nûn-i

[1403] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 99.
[1404] Dânî, 112-13.
[1405] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 269.
[1406] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 263-265.
[1407] Sibeveyh, *el-Kitap,* 452-53.

sâkine"nin, "Lâm" ve "Râ" harflerine ğunnesiz bir şekilde idğâm edileceğini aktarmıştır. Bunun yanında bu durumun tam idğâm olduğunu da zikretmiştir. O da Sibeveyh gibi idğâmı, dil ucundaki mahreç yakınlığına bağlamıştır. Bunun yanında "Lâm", "Râ" ve "Nûn" harfinin aynı mahreçten olduklarını söyleyenlerin olduğunu da vurgulamıştır.[1408]

Mekkî'nin konuya bakışı ise Dânî ile aynı minvaldedir. Müellif, (مِنْ رَبِّهِمْ)[1409] ve (مِنْ لَدُنْهُ)[1410] vb. yerlerde olduğu gibi "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Lâm" ve "Râ" harflerinin gelmesi halinde teşdidin tam olmasını ve idğâm sırasında ğunnenin izhâr edilmemesi gerektiğini aktarır. Meşhur olan görüş budur. Ancak burada idğâm yapılması için "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" ile bu harfler ayrı ayrı kelimelerde bulunmalıdır. Bunlar arasında idğâm yapılmasının sebebi ise "Nûn" harfinin mahrecinin bu harflerin mahrecine yakın olmasıdır. Çünkü bu üç harfte dil ucu harflerindendir. Mahreçlerin birbirine yakın olmasından dolayı da idğâm burada güzel olmuştur. Burada ğunne sıfatının gitmesinin sebebi gelince; idğam-ı misleynin[1411] dışındaki harflerde kelamın çoğunda birinci harfin lafzının tamamen ikinci harfin lafzına girmesidir. Ayrıca "Nûn-i sâkine" ve "Tenvîn"in bu harflerle tek bir kelimede bulunmaları halinde muzaafın/şeddeli fiil iltibâsından korkulduğu için izhâr edilmesi gerektiği ve bunun örneğinin de Kur'ân'da olmadığı eserde ifade edilmiştir. Özetle bu gibi yerlerde "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" ile zikredilen harfler ayrı kelimelerde karşılaşması halinde idğâm-ı bilâ ğunne[1412] yapılmalıdır.[1413]

"Tenvîn" ve "Nûn-i Sâkine"den Sonra "Nûn" ve "Mîm" Harflerinin Gelmesi: Sibeveyh, "Sâkin nûn" harfi ile "Mîm" harfinin (شَاةٌ زَنْمَاءُ) ve (غَنَمٌ زُنْمٌ) örneklerinde olduğu gibi aynı kelimede art arda gelmesi halinde "Sâkin nûn" harfinin beyân/izhâr edilmesi gerektiğini aktarmıştır. Bunun sebebi ise; kelimenin muzaaf fiile benzemesinin önüne geçmektir. Dolayısıyla bu harfler arasında idğâmın gerçekleşmesi için ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları gerekmektedir.[1414]

Dânî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin, "Mîm" harfine idğâm yapılmasının sebebini; ğunne sıfatında müşterek/ortak olmalarına bağlamaktadır. Çünkü bu durumda

---

[1408] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 113.
[1409] Bakara: 2/5.
[1410] Nisâ: 4/40.
[1411] Eserde terimsel olarak böyle bir ifade geçmemektedir.
[1412] Eserde terimsel olarak böyle bir ifade geçmemektedir.
[1413] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 263.
[1414] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV:455.

ğunne sıfatından dolayı "Mîm" harfinin sesi "Nûn" harfinin sesi gibi "Nûn" harfinin sesi de "Mîm" harfinin sesi gibi işitilir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi "Nûn" harfini "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin idğâm edildiği harfler arasında zikretmemiştir. "Tenvîn" ya da "Nûn-i sâkine"nin, "Mîm" harfine tam olarak idğâm edildiğini ifade etmiştir. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin kendi türlerinden bir harfin gelmesi halinde tam olarak kalb/dönüşüm gerçekleştirirken ğunne sıfatı da izhâr edilir. Bu husus ise sadece "Mîm" harfinde vardır. Çünkü diğerlerinde olduğu gibi onda da ğunne sıfatı mevcuttur. Dolayısıyla idğâmdan dolayı "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfindeki ğunne sıfatı her ne kadar ortadan kalkmış olsa da "Mîm" harfinin ğunnesi daima bakidir.[1415]

Müellif, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin "Mîm" harfine tam idğâm yapılmasına delil olarak şu rivayetleri aktarır. Muhammed b. Ahmed'in (v.?) İbn Mucâhid'den aktardığına göre; hiç kimse (عَمَّنْ) kelimesini idğâmsız okuyamaz. Bunun gerekçesi de "Mîm" harfinde bulunan ğunne sıfatıdır. İbn Keysân da: "Nûn" harfinin "Mîm" harfine idğâm yapılması durumunda ğunne sıfatı "Nûn" harfine aittir. Başkaları ise, bu sıfatın "Mîm" harfine ait olduğunu aktarmıştır. Benim kanaatimde bu yöndedir. Çünkü idğâm sırasında "Nûn" harfi, "Mîm" harfine dönüşeceğinden tamamen ortadan kaybolmuş ve mahreci, "Mîm" harfinin mahreci olmuştur. Dolayısıyla ğunne sıfatının "Mîm" harfine ait olduğu noktasında şüphe bulunmamaktadır." Dânî, "Nûn-i sâkine" harfi ile "Mîm" harfi arasında idğâmın gerçekleşmesi için ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları gerektiğini zikretmektedir. Örneğin (شَاةٌ زَنْمَاءُ) kelimelerin idğâm yapmak câiz değildir. Bunun sebebi ise (فَعَّالٌ) kelimesinde olduğu gibi idğâm durumunda muzaaf bir kelime ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada idğâm yapıldığında (شَاتٌ جَمَّاءُ) örneğindeki (جَمَّاءُ) kelimesine benzeyecektir.[1416]

Mekkî, (مِنْ مَاءٍ)[1417] ve (مِنْ نُورٍ)[1418] gibi yerlerde olduğu şekliyle "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin "Mîm" ve "Nûn" harfine uğraması halinde idğâmın gerçekleşeceğini aktarmaktadır. Ancak burada idğâm yapılırken dikkat edilecek husus; idğâm halinde telaffuzda birinci harfin ğunne sıfatının izhâr edilmesidir. Bundan dolayı birinci harfin telaffuzunda ğunne sıfatı izhâr edildiği için burada tam idğâm yapılmamaktadır. "Nûn-i sâkine"nin ya da "Tenvîn"in "Nûn" harfine idğâm edilmesinin sebebi, birincisi sâkin

[1415] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 114.
[1416] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 114-15.
[1417] Bakara: 2/164.
[1418] Nûr: 24/40.

ikincisi harekeli iki tane aynı harfin bir araya toplanmasıdır. İki tane aynı harfin karşılaşması halinde birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa idğâm- misleyn[1419] olur. Eğer bu harfler "Nûn" ve "Mîm" harfleri ise idğâm-ı misleyn meal ğunne[1420] olur. Aynı şekilde "Tenvîn" ya da "Nûn-i sâkine"nin "Mîm" harfine idğâm yapılmasının sebebi de "Mîm" harfinin "Nûn" harfi ile ğunne sıfatında ortak olmalarıdır. Bu ortaklıktan ötürü de birbirine idğâm edilmeleri güzel görülmüştür. Bununla birlikte ğunne sıfatının izhâr edilmesi tam idğâm yapılmalarını da engellememiştir. Yine sakin "Mîm", "Mîm" harfine idğâm yapıldığında da ğunne sıfatı kalmaktadır. Benzer şekilde (مَا مَكَّنِّي)[1421] ve (تَأْمَنَّا)[1422] örneklerinde olduğu gibi "Nûn-i sâkine" harfinin aslı hareke olduğu durumlarda da idğâm ile beraber ğunnenin de izhâr edilmesi gerekir. Bütün bunlarda "Nûn-i sâkine" idğâm yapılsın ya da yapılmasın ğunne lafzı bakidir. Ayrıca (فِي يُوسُفَ)[1423] ve (آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّلِحَاتِ)[1424] örneklerinde olduğu gibi her ne kadar misl-i iki harften birincisi sakin ikincisi harekeli olsa da idğâm konusunda harf-i med ve lîn bu kuralın dışındadır. Diğerlerinde ise idğâm yapmak câizdir.[1425]

Müellif, (هَذِهِ شَاةٌ زَنْمَاءُ) örneğindeki gibi "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Mîm" harfinin gelmesi ve aynı kelimede bulunmaları halinde idğâm yapılmalarının caiz olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü bu durumda muzaafa/ iltibas karışacaktır. Bunun örneği Kur'ân'da bulunmamaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzerinde "Nûn-i sâkine"den sonra "Mîm" harfinin gelmesi halinde idğâm yapılması için ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları gerekmektedir.[1426]

Tenvîn ve Nûn-i Sâkine Harfinden Sonra "Vâv" ve "Yâ" Harflerinin Gelmesi: Sibeveyh, "Nûn-i sâkine" harfinden sonra (كُنْيَةٌ - قُنْيَةٌ - قَنْوَاءُ - مِنْيَةٌ) örneklerinde olduğu gibi "Vâv" ve "Yâ" harfleri aynı kelimede bulunması halinde "Nûn-i sâkine" harfinin beyân/izhâr edilmesi gerektiğini aktarmıştır. "Mîm" harfinde olduğu gibi bu "Nûn-i sâkine" harfi ile bu harfler arasında idğâmın gerçekleşmesi için ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları gerekmektedir.[1427] Bu durumda ise ğunneli ya da ğunnesiz bi şekilde idğâm

[1419] Eserde terimsel olarak böyle bir ifade geçmemektedir.
[1420] Eserde terimsel olarak böyle bir ifade geçmemektedir.
[1421] Kehf: 18/95.
[1422] Yûsuf: 12/11.
[1423] Yûsuf: 12/7.
[1424] Bakara: 2/25.
[1425] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 263-64.
[1426] Mekkî, 264.
[1427] Sibeveyh, *el-Kitap,* 455.

yapılabilir. Ayrıca burada idğâmın gerçekleşmesi, aralarındaki yakınlıktan kaynaklanmaktadır.[1428]

Dânî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Vâv" ve "Yâ" harflerinin gelmesi durumunda "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin bu harflere, ğunnenin izhârıyla birlikte idğâm edileceğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle burada tam idğâm gerçekleşmemektedir. İmam Hamza dışındaki bütün kıraat imamları bu şekilde ğunneli olarak idğâm uygulamışlardır. İmam Ahmed b. Ya`kûp et-Tâ`ib'ten (v..?) rivayet edildiğine göre İmam Nâfi` ve ona katılanlar; "Nûn-i sâkine" harfiden sonra "Vâv" ve "Yâ" harflerinin gelmesi halinde idğâm yapmadan gizli/muhfât bir ğunne kıraat etmişlerdir. Şayet burada idğâm yapılırsa ğunne sıfatı gider ve "Sâkin nûn" harfi, idğâm ile birlikte şeddeli "Vâv" ve "Yâ" harflerine dönüşür. Müellifin temas ettiği hususlardan biriside "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin bu harflere idğâm yapılmasını; "Vâv" ile "Mîm" harfinin aynı mahreçten olmalarına bağlamıştır. Bu iki harf iki dudak arasından çıkmaktadır. Ayrıca "Vâv" harfindeki med özelliği, "Mîm" harfindeki ğunne seviyesindedir. "Yâ" harfine gelince o da "Vâv" harfiyle med ve lîn sıfatları bakımından kardeştir. Bunun yanında "Yâ" harfi, "Râ" harfi ile yakın mahreçtendir. Ancak "Râ" harfi "Yâ" harfine göre dil ucuna biraz daha yakındır. "Râ" harfi ile "Yâ" harfi arasındaki bu mahreç yakınlığından dolayı peltek olan birisi "Râ" harfini "Yâ" harfi olarak telaffuz etmektedir. Özetle bu harfler arasında idğâmın gerçekleşmesi aralarındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Bütün bu hususlarda birlikte "Nûn-i sâkine" harfi ile bu harfler arasında idğâmın gerçekleşmesi için ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları gerekmektedir. Örneğin (قِنْوَانٌ)[1429], (بُنْيَانَهُ)[1430], (صِنْوَانٌ)[1431] ve (الدُّنْيَا)[1432] kelimelerinde aynı kelimede peş peşe bulundukları durumlarda ise idğâm gerçekleşmemektedir. Bunun sebebi ise; (فَعَّالٌ) veznindeki muzaaf fiile benzemesinden kaçınılmasıdır. Aksi halde (صَوَّانٌ - حَايَّانٌ - شَاةٌ جَمَّاءُ) kelimelerine benzeyecektir.[1433]

Mekkî'ye gelince o, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Vâv" ve "Yâ" harflerinin ayrı ayrı kelimelerde art arda gelmesi durumunda lafız şeddeli okunduğunda

[1428] Sibeveyh, IV, 453.
[1429] En`âm: 6/99.
[1430] Tevbe: 9/109.
[1431] Ra`d: 13/4.
[1432] Bakara: 2/85.
[1433] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 112-15.

ğunnenin izhâr edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü birinci harfin nefsinde ğunne bulunmamaktadır. "Mîm" ve "Nûn" harfinde idğâm ile beraber ğunnenin izhâr edilmesinin aksine "Vâv" ve "Yâ" harfinde lafız şeddeli okunduğu zaman ğunne, izhâr edilmektedir. Ğunnenin izhâr edilmesinden dolayı da teşdîd/şedde tam yapılmaz. Nakıs idğâm yapılır. Müellif, birinci harfin zatında ğunne olmamasının sebebini; "Nûn-i sâkine" harfinin ya da "Tenvîn"in, "Yâ" ya da "Vâv" harfine idğâm edilmeleri durumunda onlardan bir "Yâ" ya da "Vâv" harfinin ibdâl edileceğini, bunların zatında ğunne sıfatının bulunmadığını, birinci harfin zatında ğunne bulunmadığı için de ğunnenin iki harf arasında ortaya çıkması şeklinde izah etmiştir. Dolayısıyla "Nûn" ve "Mîm" harfinin dışındaki ağız harfleri sakin olduklarında ğunne, harflerin zatında ortaya çıkmamaktadır.[1434]

Mekkî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin "Vâv" ve "Yâ" harflerine idğâm yapılmasının gerekçesini; "Nûn-i sâkine" harfindeki ğunnenin, med ve lîn harflerine benzemesine bağlamaktadır. Çünkü bu iki harf, med ve lîn harfidir. Dolayısıyla ğunne ile bu harfler arasındaki benzerlikten kaynaklı olarak idğâm yapılmaktadır. Yine bu harflerde idğâm yapılırken ğunnenin de tam olarak idğâm edilip izhâr edilmemesi de caizdir. Başka bir deyişle burada idğâm-ı meal ğunne ya da idğam-ı bila ğunne[1435] yapmak câiz görülmüştür. "Mîm" ve "Nûn" harflerinde ise ğunnenin idğâm yapılması ise câiz değildir. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müellifin (يمنو) harflerini ayrı ayrı değerlendirmesinin gerekçesi net olarak ortaya çıkmaktadır.[1436]

Eserde, (بُنْيَانٌ)[1437] ve (قِنْوَانٌ) örneklerindeki gibi "Nûn-i sâkine"nin "Vâv" ve "Yâ" harfleriyle aynı kelimede bulunmaları halinde kelimenin muzaaf/şeddeli bir kelimeye benzemesinden kaçınmak için "Nûn-i sâkine"nin izhâr edilmesi gerektiği ve idğâmın burada güzel olmayacağı aktarılmıştır.[1438]

Özetle, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin, "Lâm", "Râ", Yâ", "Vâv", "Mîm" ve "Nûn" harflerine idğâm yapılmasıyla alakalı aktardıklarımızdan hareketle müelliflerin ortak kanaatinin mahreç yakınlığından ya da benzerlikten kaynaklı olarak idğâmın gerçekleştiğidir. Sibeveyh, "Lâm", "Râ", "Vâv" ve "Yâ" harflerinin idğâmlı ya da

[1434] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 254-55.
[1435] Eserde terimsel olarak böyle bir ifade geçmemektedir.
[1436] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 265.
[1437] Saff: 61/4.
[1438] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 265.

idğâmsız olabileceğini vurgularken Dânî ve Mekkî bunlarda "Lâm" ve "Râ" harflerinde ğunnesiz olarak tam idğâm yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. "Vâv" ve "Yâ" harflerinde ise idğâmsız okumanın varlığını kabul etmekle birlikte ğunneli idğâm yapılması gerektiğini zikretmişlerdir. Mekkî, "Vâv" ve "Yâ" harflerinde idğâm yapılırken ğunnenin iki harf arasında olması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun gerekçesini idğâm sırasında "Nûn-i sâkine" harfinin dönüştüğü harfin zatında ğunne sıfatının bulunmamasına bağlamaktadır. Dâni ise buna yönelik olarak net bir ifade kullanmamıştır. Dânî "Nûn" harfini idğâm harfleri arasında zikretmeyi gereksiz görürken Mekkî, onu idğâm harfleri arasında zikretmiştir. Sibeveyh'te ise, "Nûn" harfinin bu hususta bir ifade tespit edemediğimiz için Dânî'nin onu takip ettiğini ifade edebiliriz. "Mîm" harfine gelince Dânî, tam idğâm yapıldığını aktarırken buna mukabil Mekkî idğâm sırasında birinci harfte ğunnenin izhâr edilmesi gerektiğini ifade ederek nakıs idğâm yapıldığını zikretmiştir. Son olarak "Vâv", "Yâ" "Mîm" harflerinde idğâmın gerçekleşmesi noktasında ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları hususunda Dânî'nin ve Mekkî'nin Sibeveyh'i takip ettiğini ifade edebiliriz.

2.3.2.8.3. İbdâl/İklâb

Sibeveyh, "Nûn-i sâkine" harfinin (مَنْ بِكَ) örneğinde olduğu gibi "Bâ" harfi ile karşılaşması halinde telaffuzda (مَمْبِكَ) şeklinde "Mîm" harfine kalb edileceğini aktarmıştır.[1439] Dânî, (ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا)[1440] ve (أَنْ بُورِكَ)[1441] âyetlerinde olduğu gibi "Tênvîn" ya da "Nûn-i sâkine" harfinden sonra "Bâ" harfinin gelmesi halinde "Tenvîn" ya da "Nûn-i sâkine"nin idğâm yapılmadan "Mîm" harfine çevrilmesini/kalb ifade etmiştir. Müellif, "Nûn" harfinin "Mîm" harfine kalb edilmesini; "Nûn" ile "Mîm" harfinin ğunne sıfatında ortak ve bunun yanında "Mîm" harfinin "Bâ" harfi ile aynı mahreçten olmasına bağlamıştır.[1442]

Mekkî de, (هَنِيئًا بِمَا)[1443] örneğindeki gibi iki ayrı kelimede ya da (أَنْبِئْهُمْ)[1444] ve (عنبر) kelimelerinde olduğu şekliyle bir kelimede, "Tenvîn" ya da "Nûn-i sâkine" harfinden

[1439] Sibeveyh, *el-Kitap*, 453.
[1440] Nûr: 24/40.
[1441] Neml: 27/8.
[1442] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 115.
[1443] Tûr: 52/19.
[1444] Bakara: 2/33.

sonra "Bâ" harfinin gelmesi halinde bu ikisinin "Mîm" harfine ibdâl/kalb edileceğini ve teşdîd/şedde yapılmayacağını zikretmiştir. Ancak telaffuzda ğunne sıfatı izhâr edilmelidir. Çünkü burada zatında ğunne sıfatı bulunan bir harf yine kendisi gibi zatında ğunne sıfatı bulanan bir harfe kalb edilmiştir. Eserde, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin "Mîm" harfine dönüştürülmesinin sebebi; "Mîm" ve "Bâ" harfinin mahreçte kardeş olmaları gösterilmiştir. Aynı zamanda "Mîm" ile "Bâ" harfleri, cehr ve şiddet sıfatlarında ortaktırlar. Ayrıca "Mîm" harfi, ğunne ve cehr sıfatında "Nûn" harfinin kardeşidir. Yine "Nûn" harfinin "Bâ" harfinden önce gelmesi durumunda mahreçleri birbirine uzak olduğu için idğâm edilmeleri de mümkün değildir. "Nûn" harfinin "Mîm" harfine benzerliği açık olmadığı için "Nûn" harfi, "Mîm" harfine dönüştürülmüştür. Çünkü (وَهُمْ بِرَبِّهِمْ)[1445] vb. örneklerinde olduğu gibi "Mîm" ve "Bâ" harfleri, mahreçlerinin birbirine yakınlığının yanında cehr ve hems sıfatlarında da ortak olmalarına karşın aralarında idğâm söz konusu olmamıştır. Mekkî, Sibeveyh'in bu konuyu: *"Çünkü onlar* (مَنْ بَدَالَكَ) *ve* (العَنْبَرُ) *kelimelerinde "Nûn" harfini "Mîm" harfine dönüştürüyorlar. Ne zaman ki "Nûn" harfinden kendisine kaçılan bir harf gelirse onu da değiştirmiyorlar. Bunun için "Mîm" harfini, "Nûn" harfinin seviyesine getirmişlerdir. Çünkü ikisi de ğunne harfidir." Müellif, Sibevey'in bu durumu: "Nûn" harfinin "Bâ" harfine dönüştürülmemesinin sebebi; mahreçlerinin birbirine uzak oluşu ve "Bâ" harfinde ğunne sıfatının bulunmayışıdır. Bunun için "Bâ" harfinin yerine "Nûn" harfine en çok benzeyen harflerden "Mîm" harfini ibdâl etmişler"* şeklinde delillendirdiğini zikretmiştir.[1446]

Müellif, (يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ)[1447] ve (ارْكَبْ مَعَنَا)[1448] âyetlerinde olduğu gibi "Bâ" harfinin "Mîm" harfinden önce gelmesi durumunda idğâm yapmanın güzel olduğunu ifade etmiştir. Ancak burada idğâm yapıldığı takdirde, ğunne sıfatının izhâr edilmesi gerekmektedir. Çünkü "Bâ" harfi içinde ğunne sıfatı bulunan "Mîm" harfine ibdâl edilmiştir. Bu durumda birinci harfin nefsinde ğunne sıfatının izhâr edilmesi gerekmektedir. İdğâm yapılmadığında ise ğunne yoktur.[1449]

Özetle müelliflerin belirtilen durumda "Nûn-i sâkine" harfinin "Mîm" harfine dönüştürülmesi noktasında ileri sürdükleri gerekçelerin aynı olduğunu müşahede

---

[1445] En`âm: 6/15.
[1446] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 265-66.
[1447] Mâide: 5/40.
[1448] Hûd: 11/42.
[1449] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 267.

ediyoruz. Ancak Mekkî, Sibevey ve Dânî'den farklı olarak "Nûn-i sâkine"nin "Mîm" harfine kalb edilmesi durumunda "Mîm" harfinde ğunne sıfatının izhâr edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Diğer müelliflerde buna yönelik olarak bir açıklama geçmemiştir. Ayrıca konunun açıklanmasına yönelik olarak Sibeveyh ve Mekkî, kalb ile birlikte ibdâl kavramlarını kullanrken buna mukabil Dânî sadece kalb ifadesini tercih etmiştir.

2.3.2.8.4. İhfâ

Sibeveyh'in konuya ilişkin ifadelerini, Mekkî birebir aktardığı için tekrar zikretmiyoruz.[1450] Dânî, ihfâyı harekenin ihfâsı ve "Tenvîn ve "Nûn-i sâkine"nin ihfâsı olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Harekenin ihfâsını; harekenin uzatılmayıp zayıflatılması şeklinde izah etmiştir. "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin ihfâsını ise; "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin, idğâm ve izhâr yapılmadan eda edilmesi olarak tarif etmiştir. Ayrıca bu durumda "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin mahrecinin geniz olacağını ve dilin harfin üzerinde bir etkisinin kalmayacağını ifade etmiştir. Bunun yanında iklâb edilmeleri de mümkün olmadığı için teşdîd/idğâm yapılmaları da mümkün olmamaktadır.[1451] Başka bir deyişle "Tênvîn" ve "Nûn-i sâkine", (عَادًا كَفَرُوا)[1452] ve (أَنْفُسَكُمْ)[1453] örneklerinde olduğu gibi izhâr, idğâm ve iklâb dışındaki harflerle karşılaştığında ihfâ gerçekleşir. Müellif, bu durumu, *"Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin mahreci, boğaz harflerinin mahrecine uzak olmasından dolayı izhâr yapılmıştır. Bununla birlikte* (لم يرو) *hecesindeki harflerin mahreçlerine de çok yakın olmadıkları için idğâm yapılmamıştır. Ancak ihfâ halinde "Tênvîn ve "Nûn-i sâkine"nin ğunnesi baki kalmaktadır. Ayrıca bu durumda mahreçleri sadece geniz olacağı için dilin üzerlerinde bir etkisi de kalmamaktadır. Geniz ise ağızın içine doğru uzanan burun deliğidir"* şeklinde izah etmiştir. Konuyla alakalı Dânî'nin temas ettiği bir diğer hususta; ihfânın uygulanışında ihfâ harfinin mahrecinin yakınlık ve uzaklığına göre icra edilmesidir. Yani ihfâ harfinin mahreci, "Tênvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin mahrecine ne kadar yakınsa ihfâ daha çok olurken diğer durumda daha az olmaktadır. Müellif, bunun dışında ihfânın hafif,

---

[1450] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 454.
[1451] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 100.
[1452] Hûd: 11/60.
[1453] Bakara: 2/44.

idğâmın ise daha şiddetli olduğunu zikretmiştir. Bundan kastı, aradaki ayrımın iyice bilinmesidir.[1454]

Mekkî ise ihfâyı: *"Harfin kendisinde gizletilmesi"* şeklinde tarif etmiştir.[1455] "Tenvîn" ve Nûn-i sâkine"den sonra (مَنْ جَاءَ)[1456], (مَنْ كَانَ)[1457], (مَنْ شَاءَ)[1458], (وَمَنْ فِيهِنَّ)[1459] ve (مِنْ قَبْلُ)[1460] örneklerinde olduğu şekliyle, ihfâ harflerinin gelmesi halinde "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin bunların yanında gizlenmesi gerektiğini aktarmıştır. Bu gibi yerlerde teşdîd yapılmamaktadır. Ğunne ise izhâr edilmelidir. Çünkü ğunne, gizli "Nûn" harfidir. Ayrıca "Nûn-i sâkine"nin mahreci, dil ucuyla ön kesici dişlerin birazcık üstüdür. Bunun yanında "Nûn-i sâkine" ile bareber genizden çıkan bir ğunne de vardır. "Nûn-i sâkine" kendisinden sonra gelen harfe ihfâ yapılması durumunda ise onun mahreci sadece genizden olur. Yani ihfâ durumunda "Nûn" gider onun yerine sadece genizden çıkan açık bir ğunne kalır.[1461]

Eserde, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin ihfâ yapılmasına gerekçe olarak; "Nûn" harfinin kendi mahreci ve "Ğunne"nin mahreci olmak üzere, iki mahrecinin olması gösterilmiştir. Dolayısıyla iki mahreci olması bakımından mahreci geniş bir harftir. Bunun içinde ağızdaki diğer harfleri de kuşatmıştır. Mekkî, Sibeveyh'in "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin ağız harfleriyle karşılaştığında ihfâ yapılması konusunda delil olarak, *"Nûn-i sâkine" harfi, ağız harflerinden olduğu için diğer ağız harfleriyle karşılaştığında gizlenmiştir. Bu şekilde mahreci de geniz olmuştur. Ağız harflerinin idğâm edilmesinin aslı da budur. Çünkü harflerin çoğunluğu ağız harflerdir. Araplar, "Nûn-i sâkine" harfinin kendi mahrecinin dışında genizden olmak üzere ikinci bir mahrecinin daha olduğu bilgisine ulaştıklarında, dillerini tek bir sefer kullanmayı güzel gördüler. Ancak bunun genizde olan bir "Nûn" olduğunu bilmek, ağızda olan bir "Nûn" olduğunu bilmekten farksızdır. Çünkü genizden başka bir harf çıkmamaktadır. Bunun için Araplar burada karışıklık olmaması için ağız harfleriyle karşılaştığında onu ihfâ yaptılar"* dediğini aktarmıştır. Müellifin, Sibeveyh'ten aktardıklarından da anlaşılacağı

[1454] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 115.
[1455] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 269.
[1456] En`âm: 6/160.
[1457] Bakara: 2/97.
[1458] Furkan: 25/57.
[1459] İsrâ: 17/44.
[1460] Bakara: 2/25.
[1461] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 267.

üzere "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine"nin ağız harflerinin yanında ihfâ yapılmasının sebebi "Nûn-i sâkine"nin iki mahrecinin olmasından dolayı karışıklık olmaması ve aynı zamanda ihfânın da güzel olmasıdır.[1462]

Mekkî, gizli "Nûn"un (en-nûni'l-hafiyye) ğunne olduğunu idğâm ve izhâr yapılan "Nûn"un da ğunne olmadığını dolayısıyla ğunnenin "Nûn" harfine tabi olduğunu zikretmiştir. Örneğin "Nûn-i sâkine" (مِنْكَ) ve (عَنْكَ) vb. yerlerde ihfâ yapıldığında onun mahreci geniz olur. Çünkü "Kêf" harfinin yanında gizlenmiştir. Ğunnesi de açık bir şekilde bakidir. Yine (عَنْهُ) ve (مِنْهُ) gibi kelimelerde "Nûn-i sâkine" harfinin mahreci dil ucudur. Onunla beraber genizden çıkan bir ğunne de vardır. Çünkü "Nûn" harfi gizlenmemiş olup ğunne sıfatı da açıktır. Aynı şekilde (مِنْ رَبِّهِمْ)[1463] ve (مِنْ لَدُنْهُ)[1464] gibi kelimelerde idğâm yapıldığında "Nûn" harfinin mahreci, "Râ", "Lâm" ve harflerinin mahreçlerinden başkası değildir. Çünkü "Nûn" harfi, "Râ" ve "Lâm" harflerine idğâm edilmiştir. (مَنْ يُؤْمِنُ)[1465] gibi kelimelerde ise idğâm yapıldığında "Nûn" harfinin mahreci "Yâ" harfinin mahreci olur. Çünkü "Nûn" harfi, "Yâ" harfine idğâm edilmiştir. Ancak burada idğâmdan önce ğunne nasılsa idğâmdan sonra da aynı şekilde baki kalmaktadır. Müellif, bu konuda "Tenvîn"in de tıpkı "Nûn-i sâkine" gibi olduğunu ve ona kıyas edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1466]

Müellif, son olarak ihfânın ve idğâmın tanımını yaparak aradaki ayrıma dikkat çekmiştir. İhfâyı daha öncede ifade edildiği gibi, *"Harfin kendisinde gizletilmesi"* şeklinde tarif etmiştir. Örneğin "Nûn" harfi, "Sîn" harfinin yanında gizlendi ya da "Nûn" harfini, "Sîn" harfinin yanında gizlettim denilir. "Sîn" harfinde gizlendi ya da "Sîn" harfinde gizlettim denilemez. İdğâmı ise, "*Harfin kendisine değil, başka bir harfe girdirilmesi"* olarak tarif açıklamıştır. Örneğin "Nûn" harfini, "Vâv" harfine girdirdim denilir. "Nûn" harfini, "Vâv" harfinin yanına girdirdim denilemez. Müellif, ihfâ ile idğâm arasındaki bu ayrımın bilinmesi gerektiğini zikretmiştir.[1467]

Sonuç olarak müelliflerin ihfânın gerekliliği ile ilgili olarak yaptıkları açıklamaların birbiriyle benzerlik arz ettiği kanaatindeyiz. Ancak Dânî diğer müelliflerinden farklı

[1462] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 267-68.
[1463] Bakara: 2/5.
[1464] Nisâ: 4/40.
[1465] Tevbe: 9/99.
[1466] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 268-69.
[1467] Mekkî, 269.

olarak ihfâyı iki kısma ayırmıştır. Bunun yanında Dânî'nin diğerlerinden farklılık arz eden yönlerinden biriside ihfânın icrasına yöneliktir. Zira o, ihfâ harflerinin keyfiyetini; "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harfinin mahrecine yakınlık ve uzaklığına göre değiştiğini ifade etmiştir. Sibeveyh ve Mekkî de ise buna yönelik bir açıklamaya rastlayamadık.

Son olarak hem Dânî'nin hem de Mekkî'nin idğâm ile ihfânın birbirinden ayırt edilmesi yönelik olarak yaptıkları uyarılar da ayrı bir önem sahiptir.

2.3.2.9. Harflerin Mahreçlerinin Sayısıyla İlgili İhtilaflar

el-Halil'in aktardıklarından hareketle harflerin mahreçlerinin sayısını, boğazda iki, ağızda sekiz ve bir de cevf olmak üzere on bir olarak belirlediğini ifade edebiliriz.[1468] Sibeveyh, ise harflerin mahreçlerinin sayısını boğazda üç ağızda on üç olmak üzere on altı olarak vermektedir.[1469] Dânî ve Mekkî'de bu hususta Sibeveyh'i takip etmişlerdir.[1470]

Dânî, harflerin mahreçlerini zikrettikten sonra mahreçlerin sayısına yönelik olarak Kutrub (v. 210/825), Cürmî (v. 225/840) ve İbn Keysân'ın (v. 320/932) mahreçlerin sayısını on dört olarak kabul ettiklerini "Lâm", "Râ" ve "Nûn" harflerini tek mahreçten saydıklarını aktarmıştır.[1471]

Mekkî'nin konuya yaklaşımına gelecek olursak, Sibeveyh ve nahivcilerin çoğunluğunun mahreçlerin sayısını on altı tane olarak zikrettiklerini, üç tanesinin boğazda, on üç tanesinin ise ağızda olduğunu aktarmıştır. Cürmî ve ona tabi olanlar ise, mahreçlerin sayısını boğazda üç ağızda ise on bir tane olmak üzere toplam on dört olarak kabul etmişlerdir. "Lâm", "Nûn" ve "Râ" harflerini tek mahreçte toplamışlardır. Sibeveyh ve ona tabi olanlar ise bu üç harf ile ilgili, birbirine yakın üç mahreçten olduklarını ifade etmiştir. İbnu Keysân, Sibeveyh'in görüşünü desteklemek için; "Nûn" harfinin "Râ" harfine göre dile daha fazla girdirilmesini ve yine "Râ" harfinde ziyade bir tekrir sıfatının bulunmasını delil olarak göstermiştir. Aynı şekilde "Râ" harfinin telaffuzu sırasında tekrir sıfatından dolayı dil ucunda bir titreme meydana geldiğini, bunun ise "Nûn" harfine muhalif bir durum olduğunu, bütün bu farklardan dolayı da bu iki harfin aynı mahreçten

---

[1468] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 57-58.
[1469] Sibeveyh, IV, 433.
[1470] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 102; Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 243-44.
[1471] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 104.

değil, birbirine yakın iki mahreçten oldukları gerçeğini ortaya çıkardığını belirtmiştir. "Lâm" harfinin ise, "Nûn" harfinin yerine, *"Hâfetu'l-Lisan"* bölgesine daha yakın olduğunu, bir kimsenin gülmesi esnasında "Lâm" harfinin, dörtlü (azı dişleri) ve köpek dişlerinden ön kesici dişlere kadar kaydığını ve bunun da üçüncü bir mahreç olduğunu ifade etmiştir. Müellif, İbn Keysan'ın bu durumla ilgili devamla; *"Şayet birisi dese ki: Bu üç harfin mahreci birdir. Fakat, "Lâm" ve "Râ" harfindeki ziyâdelik genizden gelen "Ğunne"nin ziyadeliği gibidir. Bu mahreçteki ihtilaf, dil ortasında olan "Cîm", "Şîn" ve "Yâ" harflerinin arasındaki ihtilaf gibidir. O Zaman bu harflerinde üç ayrı mahreç olması gerekir diyen kimseye cevaben şöyle: "Cîm", "Şîn" ve "Yâ" harflerinin başlangıcı bir mahreçtendir. O mahreç, onların nefislerinde farklı olmuştur. Nasıl ki, "Tâ", "Dâl" ve "Te" harfleri aynı mahreçtendir fakat kendi aralarında özellikleri farklıdır. "Tı" harfinde ıtbak, "Dâl" harfinde cehr, "Te" harfinde ise hems sıfatı vardır. Bütün bu farklılıklar bu harflerin mahrecinde değil kendilerinde olan sıfatlardan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, "Şîn" harfinin istitâlesi, "Cîm" harfinin inbisâtı (yayılma) ve "Yâ" harfinin meddiyle beraber bu harfler de kendi nefislerinde farklı olmuşlardır, denir"* dediğini aktarmıştır.[1472]

Burada dikkatimizi çeken bir husus İbn Keysan'ın harflerin mahreçlerine yönelik olarak Dânî ve Mekkî arasındaki ayrımdır. Dâni mahreçlerin sayısını on dört olarak kabul ettiğini zikrederken Mekkî tam aksine Sibeveyh'in görüşlerini desteklemek için İbn Keysan'ın görüşlerine yer vermektedir. Bir başka deyişle Mekkî'ye göre o mahreçlerin sayısını on altı olarak kabul etmektedir.

2.3.2.10. Muşeddedât/Şedde Konusu

Konuya giriş yapmadan önce şunu ifade etmemiz gerekir ki el-Halil, Sibeveyh ve Dânî eserlerinde bu hususu ayrı bir başlık altında ele almamıştır. Bununla beraber el-Halil, (اقْشَعَرَّ) örneğinde olduğu gibi şeddeli "Râ" harfinin biri diğerine idğâm edilmiş iki tane "Râ" harfinden meydana geldiğini ve buradaki şeddenin/teşdîd, idğâmın alameti olduğunu ifade etmiştir.[1473] Sibeveyh ise, şeddeye/teşdîd "Ta`dîf/ikileme" dendiğini ve bunun alametinin ise "Şîn" olduğunu zikretmiştir.[1474] Dânî, meseleye mudğam ve "Yâ"

[1472] Mekkî, 243-244.
[1473] Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I: 49.
[1474] Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 462.

harfi bahsinde değinmiştir. Ona göre müdğam; aynı cinsten ya da yakınlığı bulunan iki harften birincisinin sakin ikincisinin harekeli olması durumunda harflerin şiddetli/şedîd bir şekilde birbirine girdirilmesidir. Müellifin tanımından da anlaşılacağı üzere idğâm, iki harfin birbirine şiddetle girdirilmesidir. Dânî'nin temas ettiği bir diğer hususta idğâm durumunda şeddeli harfin tek harfin mahrecinde kalışının tek harfin mahrecinde kalışından daha fazla oluşudur. Buradan hareketle şeddeli harfi telaffuzda iki harf seviyesinde görmediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şeddeli/muşedded harfe hakkı olan idğâmın verilmesi gerektiğini ifade ederken idğâm esnasında aşırıya kaçılmadan idğâm edilen harfin ilk kısmında sekte ve vakf yapma yolunda gidilmemesi gerektiğini aktarmıştır.[1475]

Mekkî'ye gelince o idğâmı: *"Harfin kendisine değil, başka bir harfe girdirilmesi"* olarak tarif edilmiştir. Örneğin "Nûn" harfini, "Vâv" harfine girdirdim denilir.[1476] Müellif, her şeddeli/müşedded harfin vezinde ve lafızda iki şeddeli harf makamında olduğunu da zikretmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle de Dânî'den ayrılmıştır.[1477]

Mekkî, müşeddedât/şedde konusunu, üç bâb altında ele almıştır. Çalışmamızın bu bölümünde bu babları inceleyeceğiz.

2.3.2.10.1. Muşeddedâtın Birinci Kısmı

Müfred şeddeli harftir. Kur'ân-ı Kerîm'de çokça bulunmaktadır. Müellif, her bir şeddeli harfin vezinde ve lafızda iki harf makamında olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birinci sakin, ikincisi ise harekelidir. Kârînin, şeddeli harfi, şeddeli olmayan harften ayırması için şeddeli harfin hakkını vererek beyân etmesi gerekmektedir. Çünkü buna dikkat edilmediği takdirde tilavette bir tane harf hazfedilmiş olacaktır.[1478]

Eserde, şeddeli harfin birkaç şekilde geldiği ve kârînin bunlarda teşdîdi, açık bir şekilde işba'/doygun yaparak ortaya çıkarması gerektiği ifade edilmiştir.[1479] Biz bunları araştırmamızda madde madde ele alacağız.

[1475] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 99, 135-136; Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler,* 465.
[1476] Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 269.
[1477] Mekkî, 245.
[1478] Mekkî, 245.
[1479] Mekkî, 245-246.

Asılda İki Ayrı Harf Olmayıp Vezinden Dolayı Şeddelenmiş Olan Harfler: Bunlar asılda iki ayrı harf olmayıp, vezinden dolayı şedde yapılmıştır. Ancak vezinde şedde yapıldığı için lafızda da şedde yapılmıştır. Bunun teşdîdi açık bir şekilde yapılmalıdır. Örneğin (مُبَيِّنَةٌ)[1480], (عَلَّمَ)[1481] ve (إِنَّكَ) kelimelerinde olduğu gibi şedde asılda değil, vezindedir. Bunlar kelamın çoğunda, ekseriyetle `ayne'l-fiilde gelmektedir.[1482]

Asılda İki Harf Olup Vezinde İse Ayrı Olan Şeddeli Harfler: Örneğin (مَيِّتٌ)[1483], (هَيِّنٌ)[1484] ve (لَيِّنٌ) kelimelerinde idğâmdan dolayı şedde yapılmıştır.[1485]

İki Ayrı Kelimede İdğâmdan Dolayı Şeddeli Yapılan Harfler: Örneğin (مِنْ رَبِّهِمْ)[1486], (مِنْ لَدُنْهُ)[1487] ve (بَلْ رَانَ)[1488] âyetlerinde olduğu gibi idğâm yapıldığı için şedde olmuştur.[1489]

Müellif, (مَنْ يُؤْمِنُ)[1490], (مِنْ وَالٍ)[1491], (مِنْ نُورٍ)[1492], (مِنْ مَاءٍ)[1493], (أَحَطْتُ بِمَا)[1494], (مَا فَرَّطْتُ)[1495] ve (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)[1496]vb. yerler olduğu gibi yerlerde idğâm yapıldığında, teşdîdin yukarıda açıklananlardan daha düşük olduğunu aktarmıştır. Bunun sebebi ise, idğâm yapıldığında idğâm ile beraber ğunne, ıtbâk ve isti`lâ gibi sıfatların açık bir şekilde kalmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü harfle beraber bu sıfatların idğâm yapılmaması gerekmektedir. Dolayısıyla kârînin tilâvetinde her bir harfin hakkını vermesinin yanında teşdîdi açık olan ile orta olanı da birbirinden ayırt etmesi lazımdır.[1497]

[1480] Nisâ: 4/19.
[1481] Alak: 96/4.
[1482] Mekkî, 245-246.
[1483] Zümer: 39/30.
[1484] Meryem: 19/9.
[1485] Mekkî, 246.
[1486] Bakara: 2/5.
[1487] Nisâ: 47/40.
[1488] Mütaffifîn: 83/14.
[1489] Mekkî, 246.
[1490] Tevbe: 9/99.
[1491] Ra'd: 13/11.
[1492] Nûr: 24/40.
[1493] Bakara: 2/164.
[1494] Neml: 27/22.
[1495] Zümer: 39/56.
[1496] Mürselât: 77/20.
[1497] Mekkî, 246-247.

2.3.2.10.2. Muşeddedâtın İkinci Kısmı

Art arda iki tane şeddeli harfin bir arada toplanması hakkındadır.[1498]

Mekkî, bu babın, Arap kelamında çokça bulunduğunu ifade etmektedir. Telaffuzda iki tane şeddeli harfin bir araya toplanması halinde bunlar, dört harf seviyesinde olurlar. Bundan dolayı karînin kıraatinde şeddeli harflerin her birinin harfin hakkını verip teşdîdi de açık bir şekilde tavassut olarak yapmalıdır. Şayet bu durumda şeddeli harflerin beyân edilmesine dikkat edilmezse tilâvette iki ya da bir tane harf sâkıt olur.[1499]

Müellif, Arap kelamında bir kelimede ya da iki ayrı kelimede asıl/kök halde iki tane şeddeli harfin art arda bir arada bulunmadığını ifade etmektedir. Ancak idğâm ya da zâid harflerden olması halinde bu durum mümkün olmaktadır. [1500]

Bunlardan biri, içinde bulunduğu kelimede kendinden önceki harfin idğâm yapılmasından dolayı şeddeli olan harftir. Her ikiside bir kelimede bulunmaktadır. İkinci şeddeli harf ise vezinde şeddelidir. O ise aslîdir. Örneğin (اطَّيَّرْنَا)[1501] ve (ازَّيَّنَتْ)[1502] kelimelerinin asılları (تَطَّيَّرْنَا) ve (تَزَيَّنَتْ) şeklindedir. Sûkundan sonra "Tê" harfi, "Tâ" ve "Zây" harflerine idğâm yapılmıştır. Ardından ona sükûn ile kelimeye başlanılamaycağı için zâid bir vasıl "Elif"i dâhil edilmiştir. Şeddeli "Yâ" harfi ise (تَفَعَّلَ) veznindeki şeddeli `ayne'l-fiil yerindedir. Dolayısıyla asıldır. Özetle burada bir kelimede iki tane şeddeli harfin bir arada bulunması zâid harfle mümkün olmuştur.[1503]

İdğâmda bunun örneği ise (يَطَّهَّرُونَ) kelimesidir. Bunun aslı ise (يَتَطَّهَّرُونَ)[1504] şeklindedir. Buradaki "Tê" harfi, "Tâ" harfine idğâm yapılmıştır. Verilen örnekteki şeddeli "Hê" harf ise, vezinde (تَفَعَّلَ) fiilindeki şeddeli olan `ayne'l-fiilin karşılığına denk gelmektedir. Yine (تَشَقَّقُ)[1505], (تَذَكَّرُونَ)[1506] ve (يَصَّعَّدُ)[1507] örneklerinin asılları (تَتَشَقَّقُ - تَتَذَكَّرُونَ - يَتَصَعَّدُ) şeklindedir. Diğer örnekte olduğu gibi "Tê" harfi kendisinden sonra gelen harfe

[1498] Mekkî, 247.
[1499] Mekkî, 247.
[1500] Mekkî, 247.
[1501] Neml: 27/47.
[1502] Yûnus: 10/24.
[1503] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 247-48.
[1504] A'râf: 7/82.
[1505] Furkan: 25/25.
[1506] Nahl: 16/90.
[1507] En'âm: 6/125.

idğâm edilmiştir. Dolayısıyla verilen örneklerde birinci şeddeli harf idğâmdan dolayı şeddeli olduğu için aslî değildir. İkinci şeddeli harf ise, `ayne'l-fiil vezninde olup aslîdir.[1508]

İdğâmdan dolayı şedde yapılan harflerden birisi de (ذُرِّيَّةٌ)[1509], (لُجِّيٍّ)[1510] ve (دُرِّيٌّ)[1511] kelimelerinde olduğu gibi bir kelimede iki tane şeddeli harften birisinin zâide olduğudur. Mekkî, diğerlerinde olduğu gibi burada hangi harfin zâid olduğunu belirtmemiştir. Yine bunlardan bir kısmı da (مَا يَوَدُّ الَّذِينَ)[1512] ve (لَعَلَّ اللهَ)[1513] âyetlerinde olduğu gibi bir kelimenin sonunda yer alan birinci şeddeli harf, vezinde iki tane aslî harftir. İkinci şeddeli harf ise diğer kelimenin ilkindendir. Onunda aslı iki harftir. Birincisi zâiddir. İkincisi ise aslîdir. Biri diğerine idğâm yapılmıştır. Verilen örneklerde idğâmdan dolayı şedde yapılabilmesi için ikinci şeddeli harfin öncesinde vasıl "Elif"i bulunmalıdır.[1514]

Eserde, idğâmdan dolayı şeddeli olan harflere verilen örneklerden birisi de (قُلْ لِلَّذِينَ)[1515] ve (مِنْ أَنْصَارٍ * رَبَّنَا)[1516] örneklerindeki gibi şeddeli olan ilk harfin zâid harften dolayı idğâm yapılması ya da içinde bulunduğu kelimenin sonunda asıl halde bulunmasıdır. Verilen örneklerde ikinci şeddeli harfte tıpkı birincisinde olduğu gibi zâid harfin idğâmından dolayı ya da içinde bulunduğu kelimenin aslındandır.[1517]

Müellif, bütün bunları aktardıktan sonra tecvîdli okuyan kârînin, şeddeli olan harflerin teşdîdini eşit bir şekilde açık olarak izhâr edip her iki teşdîdi de arta arda tek vezinde yapması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla şeddeyi burada açık bir şekilde izhâr etmek gerekmektedir. Ayrıca verilen örneklerde "Râ" harfindeki teşdîdin, içinde bulunan tekrîr sıfatının gizlenmesi gerektiğinden ötürü diğerlerine göre daha belirgin olması gerekmektedir. Çünkü burada idğâm ve ihfâ bir harfte bir araya geldiği için teşdîd sırasında tekrîr daha belirgin hale gelir ve bundan kaçınmakta zor olur. Örneğin (ذُرِّيَّةً) kelimesinde "Râ" ve "Yâ" harfindeki teşdîd birbirine denktir. Ancak "Râ" harfindeki

[1508] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 248.
[1509] Bakara: 2/266.
[1510] Nûr: 24/40.
[1511] Nûr: 24/35.
[1512] Bakara: 2/105.
[1513] Talak: 65/1.
[1514] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 248.
[1515] Âl-i İmran: 3/12.
[1516] Âl-i İmran: 192-193.
[1517] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 248-49.

tekrîr sıfatının gizlenmesinin gerekliliği ondaki teşdîdin belirginleştirilmesini "Yâ" harfine göre biraz daha dikkatli olmayı zorunlu kılmaktadır.[1518]

Mekkî, (مِنْ مُدَّكِرٍ)[1519] ve (إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَى)[1520] âyetlerinde olduğu gibi art arda gelen şeddeli harflerden birincisinin teşdîdinin, vasıl halde bulunan ğunnenin varlığından dolayı ikincisinden daha düşük olabildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla verilen örneklerde ikinci şeddeyi teşdîd bakımından birincisine göre daha açık yapmak gerekmektedir. Çünkü birincisinde açık bir ğunne bulunurken ikincisinde ise bulunmamaktadır. Müellif, bazen de bu durumun (وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ)[1521] ve (مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ)[1522] örneklerindeki gibi tam tersi şekilde zikredilen sebeplerden dolayı birincisinin teşdîdinin ikincisinden daha düşükte olabildiğini aktarmıştır. Teşdîd bakımından aralarında fark olan bir diğer örnekte, (مَا مَكَّنِّي فِيهِ)[1523] ve (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) âyetlerindeki gibi iki tane şeddeli harfin bir kelimede bulunması ve bunlardan birincisinin teşdîdinin ikincisinden daha beliğ olmasıdır. Bununda sebebi yine ikinci şeddeli harfte bulunan ve idğâm yapılamayan ğunnenin varlığıdır. Bundan dolayı tecvîdli okuyan kimsenin içinde ğunne olan teşdîd ile olmayanı birbirinden ayırt etmesi ve kıraatinde bunu muhafaza etmesi gerekmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse içinde ğunne bulunan şeddeli harfin teşdîdinin tavassut bir şekilde icra edilmesi gerekirken içinde ğunne bulunmayan teşdîdin ise daha açık bir şekilde telaffuz edilmesi lazımdır.[1524]

Teşdîd bakımından eserde temas edilen bir diğer husus da (اطَّيَّرْنَا)[1525] ve (وَازَّيَّنَتْ)[1526] örneklerinde olduğu gibi her iki şeddeli harfin teşdîdinin eşit olmasıdır. Yine (وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ)[1527] âyetinde de her iki şeddeli harf, teşdîd bakımından birbirine eşittir. Bu gibi yerlerde vasıl durumunda her iki şeddeli harfte bulunan ğunne sıfatından dolayı teşdîdin tavassut/orta bir şekilde yapılması gerekir. Çünkü idğâm sırasında ğunne lafzı ortadan

[1518] Mekkî, 249.
[1519] Kamer: 54/17.
[1520] Kasas: 28/57.
[1521] Bakara: 2/148.
[1522] Secde: 32/4.
[1523] Kehf: 18/95.
[1524] Mekkî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 249-50.
[1525] Neml: 27/47.
[1526] Yûnus: 10/24.
[1527] Yûnus: 10/40.

kalkmamaktadır. Özetle içinde ğunne bulunan teşdîd noksan kalırken içinde ğunne bulunmayan teşdîd tam olmaktadır.[1528]

2.3.2.10.3. Muşeddedâtın Üçüncü Kısmı

Art arda üç tane şeddeli harfin bir arada bulunması hakkındadır.[1529]

Mekkî, bu babın Kur'ân-ı Kerîm'de ve Arap kelamında kullanımının az olduğunu belirtmiştir. Üç tane şeddeli harfin art arda bir arada bulunması ancak vasıl halde iki ya da daha fazla kelime arasında mümkün olmaktadır. Üç tane şeddenin lafızda art arda gelmesi durumunda vezinde ve asılda altı tane harf bir arada toplanmış olacaktır. Dolayısıyla kârînin lafızda bunları beyân etmeye çalışması gerekmektedir. Şayet teşdîdde/şedde ğunne bulunmuyorsa her bir şeddeli harfin hakkının verilmesi ve teşdîdin acele etmeksizin yavaş yavaş/temehhül açık/şâfiyen bir şekilde beyân edilmesi gerekmektedir. Eğer şeddenin içinde açık bir ğunne bulunuyorsa da bu durumda daha önce de ifade edildiği şekliyle teşdîdin diğerine göre daha az tavassut/orta bir şekilde yapılması ve ğunnenin de izhâr edilmesi gerekir. Örneğin (دُرِّيٌّ يُوقَدُ)[1530] âyetinde "Yâ" harfini şeddeli yapanların kıraatinde olduğu gibi vasıl halde üç tane şeddeli harf art arda gelmiştir. Yine (فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ)[1531] âyetinde vasıl yapıldığında da dört tane şedde art arda gelmiş olmaktadır. Müellif, kârînin bu ve benzeri yerlerde, "Râ ve Yâ" ile "Cîm ve Yâ" harflerindeki şeddeyi, açık mütemekkin/sağlam bir şekilde yapması gerektiğini zikretmiştir. Ancak "Râ" harfinde idğâm ile beraber tekrîr sıfatının gizlenmesi için "Râ" harfindeki teşdîdin diğerlerine göre daha fazla beyân edilmesi lazımdır. Bununla beraber "Râ" harfinde "Yâ" ve "Cîm" harflerinde olduğu gibi teşdîdin mübalağalı/aşırı yapılması gerekir. Çünkü "Râ" harfinde başka harfte olmayan tekrîr sıfatının gizlenmesinin ziyadeliği bulunmaktadır. Şayet "Râ" harfinde tekrîr sıfatı bulunmamış olsaydı bu durumda teşdîdi diğer harfler gibi olacaktı. "Râ" harfindeki tekrîrden dolayı ondaki teşdîdin az olması uygun olacağı için diğerlerine göre daha fazla dikkat edilmelidir. Yine (يُوقَدُ) ve (يَغْشَاهُ) kelimelerinde ki "Yâ" harfinde ise ğunneden dolayı birinci "Yâ" harfi ile "Cîm" harfine göre teşdîdin mutavassıt/orta yapılması gerekmektedir.[1532]

[1528] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 250.
[1529] Mekkî, 251.
[1530] Nûr: 24/35.
[1531] Nûr: 24/40.
[1532] Mekkî, 251.

Eserde, (وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ)[1533] âyetinde olduğu gibi art arda üç tane şeddeli harfin dört ayrı kelimede bir araya toplandığı da aktarılmıştır. Bütün bunların teşdîdi, onlarla beraber açık bir ğunne bulunduğu için tavassut olarak yapılmalıdır. Bu üç tane şeddeli harf altı harf seviyesinde olup bu da altı tane "Mîm" demektir. (أُمَمٍ) kelimesinde iki tane şeddesiz "Mîm" harfi bulunmaktadır. Eğer kârî burada vasıl yaparsa hem asıldan hem de idğâmdan dolayı sekiz tane "Mîm" harfi art arda toplanmış olacaktır ki bunun da Kur'ân'da başka bir örneği bulunmamaktadır. Bütün bu yerlerde kârînin içinde açık bir ğunne bulunan teşdîd ile ğunne bulunmayan teşdîdi kıraatinde koruması gerekmektedir.[1534]

İllet Harfleri "Vâv" ve "Yâ"nın Şeddeli Olması: İllet harflerinden "Vâv" ve "Yâ" harflerinin (وَلِيٌّ)[1535] ve (عَدُوٌّ)[1536] kelimelerinde olduğu gibi bir kelimede ya da (ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا)[1537] vb. âyetlerde olduğu gibi iki ayrı kelimede art arda gelmesi halinde illet harflerinde şedde yapmanın ağırlığından dolayı teşdidin açık bir şekilde beyan edilmesi gerekir. Yine bazen "Vâv" harfinde (آوَوْا وَنَصَرُوا)[1538] ve (لَوَّوْا رُؤُوسَهُمْ)[1539] âyetlerinde olduğu şekliyle teşdîd tekrardan sonra gelirse şedde yapanların kıraatinde bunun beyân edilmesi daha da gerekli olmaktadır.[1540]

Şeddeli harfin, (وَلَا الضَّا لِّينَ)[1541] ve (آمِّينَ)[1542] kelimelerinde olduğu gibi "Elif" harfinden sonra gelmesi durumunda, öncesinde tam/müşba' bir med olduğu için teşdîdin açık bir şekilde beyân edilmesi gerekir. Bu gibi yerlerde teşdîdin mümkün olması meddin imkânıyla beraber olmaktadır. Meddin yapılmasıyla beraber teşdîd de tam olarak yerleşmektedir. Burada verilen örneklerde teşdîd ya da med yapılmadığında diğeri de tam yapılamaz. Dolayısıyla lafzın tam olması için hem meddin hem de teşdîdin yapılması gerekmektedir.[1543]

[1533] Hûd: 11/48.
[1534] Mekkî, 252.
[1535] Bakara: 2/257.
[1536] Bakara: 2/36.
[1537] Bakara: 2/61.
[1538] Enfâl: 8/72.
[1539] Münâfikûn: 63/5.
[1540] Mekkî, 252-253.
[1541] Fâtiha: 1/7.
[1542] Mâide: 5/2.
[1543] Mekkî, 253.

Mekkî, bütün bu hususları zikrettikten sonra kitabında ele aldığı konulara kârînin mukrîden daha daha fazla ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kârî bilirse öğretebilir, bilmezse öğretemez. Bu durumda cehalette her ikisi de birbirine eşit olmaktadır. Mukrî, kârînin yanlışıyla yanlış yapar ki bu da cehalette birbirlerine denk olmayı gerekli kılmaktadır. Müellif, bu kitapta zikrettiği bilgilerin cehaleti okumasına engel olmuş kişileri kapsamayacağını da ayrıca zikretmiştir. Ancak bu bilgilerin öğrenilmesine sadece cehaleti okumasına engel olmuş kimselerin değil talebeyi okutan kârînin de ihtiyacı vardır. Bir kimsenin: *"Ben tabiatım üzerine okuyorum ve kıraatte âdetimle doğruyu bulurum senin bu harfler hakkında zikrettiğin şeyleri bilmeme gerek yoktur"* demesi, kişinin bu bilgileri öğrenmeye ihtiyacı olmadığına delil olmaz. Aksine bu durum hem kârî de hem de mukrîde bulunan açık bir noksanlıktır. Çünkü bu şekilde söyleyen bir kimse doğru yapar doğru olduğunu bilmez, yanlış yapar yanlış yaptığını bilmez. Onun bilgisi, bilgiye değil, kendi dilinin tabiatına dayanmaktadır. Dil ne tarafa giderse lafızda o tarafa gitmektedir. Eserde bu gibi kimselerin karanlıkta bilinmeyen bir yolda yürüyen kimseye benzetilmiş ve böylece karakterinin ve âdetinin değişmesinin zor olduğu vurgulanmıştır. Kıraatini bir asıl üzerine bina eden kimse ise gündüz açık bir yolda yürüyen kimseye benzetilmiştir. Dolayısıyla kıraatini bir asıl üzerine bina etmeyen kimsenin kıraatinde hataya düşmesi çok tabii olacaktır. Bunun için herkesin bu kitapta zikredilen hususları bilmesi ve kendisini bu şekilde hatadan uzak tutması gerekmektedir. Mekkî, Allah'ın (c.c) kitabının lafzını tecvîd ilminin kaidelerine uygun bir şekilde kıraat etme konusunda kimsenin kendisini yeterli görmemesini, dilinin hataya meyletmesinden kendisini muhafaza altına alana kadar öğrenmeye açık olmasını tavsiye etmiştir.[1544]

2.3.2.10.4. İdğâmın Kısımları

Müellif, idğâm edilen harflerin üç kısım olduğunu zikreder.[1545]

İçinde Ziyadelik Bulunan İdğâm: Mekkî, şeddeli "Râ" harfinde idğâm ile beraber tekrîr sıfatının ihfâ edilmesi gerektiğini aktarır. Tekrîr sıfatı, idğâm ve teşdîd durumunda "Râ" harfinde bir ziyadeliktir.[1546] Dânî'de (مُحَرَّرًا)[1547] örneğindeki gibi "Râ" harfinin

[1544] Mekkî, 253-254.
[1545] Mekkî, 255.
[1546] Mekkî, 255.
[1547] Âl-i İmran: 3/35.

şeddeli olduğu durumlarda tekrîr sıfatının terk edilip zorlamaksızın telaffuz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1548]

İçinde Ziyadelik Olmayan İdğâm: Bu kısım idğâm, içinde idğâm ile beraber ihfâ, açık bir ğunne, ıtbâk ve isti`lâ bulunmayan idğâmdır. Buna örnek olarak (ذُرِّيَّةٌ)[1549] kelimesindeki "Yâ" ile (لُجِّيٍّ)[1550] kelimesindeki "Cîm" harflerini gösterebiliriz. Ancak bunların teşdidi, şeddeli "Râ" harfinin teşdîdinden daha düşüktür. Çünkü "Râ" harfinde tekrir sıfatının ihfâsının ziyadeliği mevcuttur.[1551]

İçinde Noksanlık Bulunan İdğâm: Bu gruptaki idğâm ise; içinde ğunne, isti`lâ ya da ıtbâk gibi sıfatların açığa çıktığı idğâmdır. Bu gruba (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)[1552], (أَحَطْتُ)[1553] ve (مَنْ يُؤْمِنُ)[1554] kelimelerini örnek olarak verebiliriz. Verilen örneklerde ğunne, ıtbâk ve isti`lâ sıfatları idğâm ile beraber kaybolmamaktadır. Bu kısmın teşdîdi, ikinci kısmın teşdîdinden, ikinci kısmın teşdîdi de birinci kısmın teşdîdinden daha düşüktür. Dolayısıyla kârînin kıraatinde bu ayrımı gözetmesi gerekmektedir.[1555]

Şeddeli harf, (لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ)[1556] ve (فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا)[1557] âyetlerinde olduğu gibi "Râ" harfi ise; kârînin kıraatinde tekrîri gizleyip açık etmemesi ve teşdîdi açık bir şekilde yapması gerekir. Nasıl ki idğâm ile beraber ğunne, isti`lâ ve ıtbâk sıfatlarının varlığı teşdîdde bir noksanlık meydana getiriyorsa, "Râ" harfinde de tekrîrin gizlenmesi teşdîdde bir fazlalık meydana getirmektedir.[1558]

Müellif, (الرَّبَّانِيُّونَ)[1559] vb. yerlerde olduğu şekliyle şeddeli "Râ" harfinden sonra başka bir şeddeli harfin gelmesi durumunda ondaki teşdîdin yerine yerleşip tekrîrin gizlenmesi için "Râ" harfindeki teşdîdin açık edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde ondan sonra gelen şeddeli harfin teşdîdi de açık bir şekilde yapılmalıdır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi "Râ" harfindeki teşdîd, tekrîrin ihfâ yapılmasından dolayı

[1548] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 135.
[1549] Bakara: 2/66.
[1550] Nûr: 24/40.
[1551] Mekkî, *er-Riʿâye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* 255.
[1552] Mürselât: 77/20.
[1553] Neml: 27/22.
[1554] Tevbe: 9/99.
[1555] Mekkî, 255.
[1556] Âl-i İmran: 3/84.
[1557] Bakara: 2/167.
[1558] Mekkî, 255-256.
[1559] Mâide: 5/63.

kendinden sonra gelen teşdîde göre daha açıktır. Yine (بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكُمْ)[1560] vb. örneklerde olduğu gibi şeddeli "Râ" harfinden sonra içinde açık bir ğunne sıfatı bulunan şeddeli bir harfin gelmesi durumunda teşdîdin açık bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu durumda ondaki teşdîdin daha fazla olması için tekrîr gizlenir. Kendisinden sonra gelen şeddeli harfin teşdîdi ise ondaki teşdîdin aksine ğunne sıfatının ortaya çıkması için tavassut/orta olarak yapılmalıdır. Bütün bu yerlerde "Râ" harfinde ki teşdîdin "Mîm" harfindeki teşdîde göre daha açık olmasının sebebi kendisiyle beraber tekrîrin gizlenmesi ve "Mîm" harfinde ğunnenin izhâr edilmesi ihtiyacıdır. Yine ondaki teşdîd, "Yâ" harfindeki teşdîde göre de daha açıktır.[1561]

Eserde, (وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ)[1562] vb. yerlerde şeddeli "Râ" harfinin "Elif" harfinden sonra bulunması halinde teşdîdin, (دَابَّةٍ)[1563] vb. yerlerdeki teşdîde göre daha açık olduğu ifade edilmiştir. Çünkü "Râ" harfinde tekrîrin gizlenmesi vardır. Aynı şekilde "Râ" harfinde idğâm ve ihfâ gibi izhâra muhalif iki durum meydana gelmiştir. Diğer örneklerde ise izhâra muhalif sadece idğâm vardır. Yine (مَنْ يُؤْمِنُ)[1564] örneğindeki teşdîdde de idğâmda ğunnenin açık olması gibi izhâra muhalif olan eksiklik söz konusudur. Bu da nakıs idğâmdır. Mekkî, bütün bunlarla beraber şeddeli harflerin birbirlerinden üstün yönlerinin bulunduğunu ve bunun bilinmesi gerektiğini ayrıca ifade etmiştir.[1565]

Müellif, (مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا)[1566] vb. âyetlerde olduğu gibi şeddeli "Râ" harfinin fetha olması ve ardından da fethalı bir "Râ" harfinin bulunması halinde birincisinin teşdîdini, tekrîrin gizlenmesiyle birlikte tefhîm/kalın ile beyân edilmesi gerektiğini zikreder. İkincisinin tefhîmi ise tekrîrin ihfâ yapılmasıyla birlikte birincisine göre daha hafiftir. Çünkü "Râ" harfi, şeddeli olduğu durumlarda şeddesiz olma durumuna göre daha açıktır ve tekrîr sıfatı da ihfâ yapılmaya daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Mekkî, bütün bu bilgilerin bilinmesi ve uygulanmasıyla lafzın güzel olacağını bir kaide üzerine okunacağı için bütün bunların kişinin tabiatı haline geleceğini diğerlerinin de bunlara kıyas edilmesi gerektiğini zikretmiştir.[1567]

[1560] Hacc: 22/72.
[1561] Mekkî, 256.
[1562] Bakara: 2/282.
[1563] Bakara: 2/164.
[1564] Tevbe: 9/99.
[1565] Mekkî, 256-257.
[1566] Âl-i İmran: 3/35.
[1567] Mekkî, 257.

Eserde, (فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا)[1568] vb. örneklerde olduğu gibi şeddeli harfin ta'zim, iclâl (yücelik) ve büyüklükten dolayı tefhîm yapılması halinde "Lâm" harfindeki tefhîmin ortaya çıkarılması için teşdîdin açık mütemekkin bir şekilde beyân edilmesinin daha da gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir. Müellif ayrıca lafzatullah dışında kullanılan "Lâm" harfi dışında tefhîmi daha açık ta'zimi de daha şiddetli olan başka bir "Lâm" harfinin bulunmadığını aktarmış ve buradaki iki tane "Lâm" harfinin ta'zim için geldiğini ifade etmiştir. Ancak "Lâm" harfinin tefhîm olması için öncesinin harekesinin fetha ve damme olması gerektiğini de ayrıca zikretmiş (فِي اللَّهِ)[1569] ve (بِاللَّهِ)[1570] örneklerinde olduğu gibi öncesinin kesre olması halinde ise ince okunması gerektiğini aktarmıştır. Ancak burada ifade etmek gerekir ki "Lâm" harfinin öncesinin damme ve fetha olması durumunda kalın, kesre olması halinde ise ince okunması onun ta'zim için kalın okunması gerektiği ile ilgili aktarılan bilgiyle çeliştiğini düşünmekteyiz. Ya da tefhîm ile okunmasının tamamen bu sebebe bağlanmasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu durumda öncesi kesre olduğu zaman da kalın okunması gerekirdi. Dolayısıyla "Lâm" harfinin tefhîm ile okunmasının ta'zimin yanında telaffuzun güzelleştirilmesi ile alakalı olduğunu da ifade edersek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Çünkü "Lâm" harfi, fetha ve damme durumlarında ince okunduğu takdirde hem lafız dile ağır gelecek hem de telaffuzun güzelliği ve okuyuşun ahengi sekteye uğrayacaktır.[1571]

2.3.2.10.5. Şedde Üzerinde Vakf

Sibeveyh, vakf konusunu *"Kelamın sonunda vakf babı"* başlığı altında ele almış ve vakf halinde harekenin durumunu açıklamıştır. Bunun işmâm, ğayr-i işmâm (sukûn), revm ve ta`dîf/şedde olmak üzere dört şekilde olduğunu ifade etmiştir.[1572] Dânî de Sibeveyh gibi vakf konusunu, vakf halinde harekenin durumu açısından ele almıştır. Müellif, mu'râb veya mebni bir kelimenin üzerinde vakf yapmanın aslının, o kelime üzerinde sükûn yapmak olduğunu zikretmiştir. Ancak bir kısım şeyhlerin ve kıraat imamlarının vakf durumunda son harfin harekesinin işaretle gösterilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu da revm ve işmâm olmak üzere iki şekilde icrâ edilir. Revm,

[1568] Yûsuf: 12/64.
[1569] Bakara: 2/139.
[1570] Bakara: 2/8.
[1571] Mekkî, 257-258.
[1572] Sibeveyh, *el-Kitap*, IV: 168-70.

durumunda harekenin çoğunluğu gider ve hareke zayıf bir sesle telaffuz edilir. Bunun sebebi ise âmâ olan bir kimsenin vakf halinde üzerinde durulan kelimenin son harfinin harekesini hissetmesini sağlamaktır. İşmam ise; vakf halinde sükûn üzerine durulduktan sonra dudaklarla harekeye işaret etmektir. Bu anlamda revm, işmâmdan daha tamdır.[1573]

Müellif, şedde üzerinde vakf yapmayı da aynı minvalde değerlendirmiştir. Örneğin (خَلَقَهُنَّ)[1574] (إِلَيَّ)[1575]ve örneklerinde olduğu şekliyle bütün şeddeli harflerde sukûn ve şedde üzerine vakf edileceğini aktarmıştır.

Dânî, ayrıca vakf konusunda vakf-ı tâm, vakf- kâfî, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh durumlarına da değinmiştir.[1576]

Mekkî, (فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ)[1577] vb. âyetlerde vakf yapıldığı takdirde, munfasıl/ayrı olmayan iki sâkinin bir arada bulunmasından kaynaklı olarak şeddeli harf üzerinde vakf yapmanın dile zor geldiğini, dikkat edilmediğinde tek harf gibi olacağını, bunun için de lafızda teşdîdin/şedde izhâr edilmesi gerektiğini aktarır. Dolayısıyla, duyuşta teşdîdin ortaya çıkması için şeddeyi mütemekkin/sağlam yapmak gerekir. Şayet (لَفِي خُسْرٍ)[1578] vb. yerlerde olduğu şekliyle sakin olan ilk harf munfasıl ise ve "Hemze" de değilse bu durumda vakf yapmak şedde üzerinde vakf yapmaya göre dile daha kolay gelmektedir. Çünkü şeddeli harften birincisi sakindir ve vakf durumunda dikkat edilmediği takdirde dil ayrı olmayan iki sâkin harften bir tanesini söyleyemeyeceği için tek bir harf telaffuz edilmiş olacaktır. Bundan dolayı vakf yaparken şeddeyi korumak gerekmektedir. Aynı şekilde (مِلْءٌ)[1579], (دِفْءٌ)[1580] ve (شَيْءٌ)[1581] örneklerinde olduğu gibi munfasıl olan iki sakinden birisi "Hemze" olup aynı zamanda sonda ise iki sakinin mahreçlerinin birbirine uzak olmasının yanında "Hemze" harfinin telaffuzu da dile zor geldiği için vakf yapmak daha da zor olmaktadır. Bunun yanında (يُضِيءُ)[1582] ve (السَّمَاءِ)[1583] örneklerindeki gibi sâkin

[1573] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 169-70.
[1574] Fussılet: 41/37.
[1575] Âl-i İmran: 3/55.
[1576] Eserin mukâyese edildiği bölümde ilgili kavramlar açıklandığı için ayrıca burada zikretmedik. Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* 174-77.
[1577] Kamer: 54/19.
[1578] Asr: 103/2.
[1579] Âl-i İmran: 3/91.
[1580] Nahl: 16/5.
[1581] Bakara: 2/113.
[1582] Nûr: 24/35.
[1583] Bakara: 2/19.

olan “Hemze” harfinden önce med ve lîn harflerinin bulunması halinde vakf yapmak, sükûnunu ortaya çıkarmak ve lafzını izhâr etmek diğer harflere göre daha kolaydır. Çünkü med ve lîn harfleri hareke gibi olup ancak kendinden önceki harekenin cinsine göre med ve lîn harfi olma özelliğini alırlar. Burada üzerinde durulan ikinci sâkin harf sanki harf değil de harekeye benzemektedir. Bunun içinde sâkin “Hemze” üzerinde vakf yapmak daha kolay olmaktadır. Bu durumu kolaylaştıran bir diğer husus da med ve lîn harflerinin gizli olması ve “Hemze”nin öncesinde sukûnunun gizlenmesidir. Dolayısıyla sâkin “Hemze”nin öncesinde sükûnu mütemekkin/sağlam sâkin bir harf olmadığında üzerinde vakf yapmak ve vakf halinde onu beyân/izhâr etmek daha kolay olmuştur.[1584]

Eserde, bütün bu zikredilen yerlerde revm ile vakf yapmanın sükûn üzerine ya da merfu’ da işmâm ile vakf yapmaya göre daha kolay olduğu ifade edilmiştir. Hareke revm yapıldığında sondaki hareke ispat edilmiş olur ve sukûn olan harfin üzerinde zayıf bir şekilde işitilen bir hareke meydana gelir. Böylece hakikatte de iki tane harf lafızda toplanmamış olacaktır. Çünkü sakin olan ikinci harf revm yapılmış ve onda harekeden bir şey kalmıştır. Bu da revm ile vakf yapmanın diğerlerine göre daha kolay olmasını sağlamıştır.[1585]

Sibeveyh ve Dânî’nin, şedde üzerinde vakf konusuna doğrudan değinmediğini ifade etmiştik. Bununla birlikte her iki müellif de konuyu, vakf halinde harekenin durumu açısından değerlendirmiştir. Dânî, vakf halinde harekenin durumunu, farklı rivayetleri aktararak detaylıca ele almıştır. Ayrıca şedde üzerinde vakf yapmayı da yine aynı minvalde incelemiştir. Mekkî ise şedde üzerinde vakf konusunu, telaffuzda şeddeli harfin ispatı noktasında ele almıştır. Bununla birlikte kıraat esnasında şeddeli harfin üzerinde durulması hususunda revm ve işmâm ile vakf yapmanın daha kolay olduğuna temas etmiştir.

[1584] Mekkî, 259-260.
[1585] Mekkî, 260-261.

SONUÇ

Kur'ân'ın lafzıyla ibadet edilen bir kitap olması, onun telaffuzuna yönelik olarak hususların tespit edilmesine yönelik çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Sahabe, Hz. Peygamber'i (s.a.s) Kur'ân-ı Kerîm tilâveti de dahil olmak üzere hayatının her alanında ki tüm yapıp etmelerde kendine rehber edinmiştir. Nitekim Kur'ân, lafzıyla beraber nazil olmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) bizzat Hz. Cebrâil'den (a.s) Kur'ân'ı dinlemiş, eldeki mevcut birikimi kendisine arz etmiş ve sahabeye Kur'ân tilâvetin arzedilmesi hususunda rol model olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki otantik Kur'ân tilâvetinin sonraki nesillere aktarımı büyük ölçüde şifâhî olarak tahhakkuk etmiştir. İlk dönemdeki sahih kıraatin canlı ve tahribe uğramaksızın sonraki nesillere aktarımında tecvîd başvurulan yegâne doktrinlerden birini oluşturmuştur. Kadim dönemde Kur'ân'dan ayrı bir obje olarak benimsenmeyip daha ziyade Arap dili fonetiği kaideleri olarak bilinen kurallar bütünü sonraki süreçte toplum yapısının çeşitlenmesi ve Arap kültürünün diğer milletlerle etkileşimi ile beraber dildeki lahn olayının meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Lahn olgusunu ortadan kaldırabilmek amacıyla köklü adımlar atılma ihtiyacı böylece zaruri hale gelmiştir. Tecvîd ilminin müstakilleşmesiyle beraber kapsamlı tecvîd eserlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda tecvîd alanında yazılan ve günümüze ulaşan ilk çalışmalardan birisini de Mekkî'nin "*er-Ri'âye"* isimli eseri oluşturmaktadır.

Müellif, çalışmasında tecvîdin üzerinde ittifak edilen unsurlarından bahsedeceğini ve ihtilaf edilen hususlara girmeyeceğini ifade etmiş ve buna sadık kalmaya çalışmıştır.

Mekkî, daha önceki eserlerde alışık olunmayan bir şekilde bazı girizgâh niteliğinde bazı bilgilere değinmiştir. Bu bağlamda Kur'ân talebelerini sakındırmak ve manevi olarak onları buna hazırlamak amacıyla Hz. Peygamber (s.a.s), sahabe, tabiûndan büyük âlimlerin Kur'ân'a teşvik edici hadislerine ve kendi kişisel görüşlerine yer vermiştir.

Harflerden bahsettiği bölümde "Hemze"nin ağır bir harf olmasından dolayı Arapların onu başka harflere kalb ettiğini dolayısıyla onun bir suretinin olmadığını vurgulamıştır. Yine "Elif" harfinin, kendi başına kâim olmadığı için onun aslî oluşunu başka bir harfin varlığına bağlamıştır.

Mekkî, "Tenvîn" ve "Nûn-i sâkine" harflerinin durumlarını ve uygulama biçimlerini açıklamış, terimsel olarak ihfâ ve idğâmın tanımını yapmıştır. Bu başlık altında izhâr, ihfâ, ibdâl/iklab ve idğâm konularına değinerek, idğâm-ı meal ğunneyi iki

kısma ayırmıştır. "Mîm" ve "Nûn" harflerini ayrı, "Vâv" ve "Yâ" harflerini de ayrı olarak ele aldığını görmekteyiz. İdğâmı da içinde ziyadelik bulunan, iziyadelik bulunmayan ve eksiklik bulunan idğam olmak üzere üç kısma ayırmıştır.

Eseri incelediğimizde kendi döneminde yazılan tecvîd çalışmalarından farklı bir üslup ve değişik bir muhteva kullandığı görülmektedir. Çalışmayı mukayese ettiğimiz ve aynı dönemde Ebû Amr ed-Dânî tarafından kaleme alınan "*et-Tahdîd"* adlı eser ile içerik olarak farklılıklar arz etmektedir. Dânî, eserinde tahkik, tertil, hadr ve herzeme gibi okuyuş şekillerini ele almışken müellifimiz bu konulara değinmemiştir. Yine Dânî, vakf konusundan detaylıca bahsederken Mekkî konu üzerinde etraflıca durmamıştır. Bunların yanında *"er-Ri'âye"* adlı eserde olup da Dânî'nin *"et-Tahdîd"*in de olmayan birçok konunun var olduğu görülmektedir ki bunları şu şekilde sıralayabilmek mümkündür: Âdâbu'l-Kur'ân, harflerin sayısı, illetleri, harflerin ve harekelerin birbirinden türemeleri hususunda yapılan tartışmalar, muşeddedât konuları...

Bu iki eser arasında tespit ettiğimiz metod farklılıklarından bir tanesi de *"er-Ri'âye"*nin harflerle ilgili meseleleri ele alırken verdiği örneklerde sadece Kur'ân ile yetinmeyip bunun yanında Arap dili açısından da meselelere açıklık getirmesidir.

Son olarak Dânî'nin *"et-Tahdîd"* adlı eserinin mi yoksa müellifimizin *"er-Ri'âye"* adlı çalışmasının mı ilk sistematik tecvîd eseri olma hususunda net bir tespit yapılamamıştır. Mekkî, eserini h. 420 yılında tamamladığını ifade etse de Dânî'nin eserini tamamlaması noktasında muayyen bir tarih vermemesi ve elimizde halihazırda konuyu aydınlatacak tarzda kesin bir bilginin bulunmaması durum tespiti yapmayı zorlaştırmaktadır. Her iki eseri de ilk mufassal ilk tecvîd çalışması sayanların çıkış noktası, müelliflerinin eserlerinin mukaddimelerinde belirtmiş oldukları, *"Benden önce bu konuları kapsamlı bir şekilde ele alan bir kimsenin bulunmadığı"* şeklindeki ifadeleridir. Aynı dönemde ve aynı bölgede yaşamış olmalarına rağmen müelliflerin birbirlerinden habersiz olmaları da ihtimal dışıdır. Ayrıca Mekkî'nin Kurtubâ Camii imamlığı vazifesini yaptığı hakikatini de göz önünde bulundurursak müellflerin birbirlerinden etkilenmediğini savunmak pek de mümkün gözükmemektedir. Hangi müellifin diğerinden istifade ettiğini netliğe kavuşturmak eldeki bilgilerden hareketle mümkün değildir. Bununla birlikte müelliflerin geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi kurup tecvîd alanının en şumüllü ilk eserleri vermeleri ve bu ilmin

olgunlaşmasına katkı sağlamaları hem kendi ve hemde sonraki dönemlerde büyük yankı uyandırdıkları bir hakikattir. Her iki müellif de alanında birer otorite sahibi olma özelliklerini devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned,* Thk: Şuayb el-Arnaûd v. dğr. Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, II, 341.

Ahmet Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 1. bs., Dâru Ammâr, Ammân 1997.

Akaslan, Yaşar, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (1), 2019, 107-139.

Altıkulaç, *Tayyar,* "İbn Galbûn, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, 499-500,

———, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 575-76,

Altıntaş, Ramazan, ed. Şaban Ali Düzgün, "Kelam", *Sistematik Dönem Kelam Okulları Mu`tezîle: Önemli İsimler, Temel ilkeler ve Ana Eserler,* 2. bs, 63-99, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Apaydın, H. Yunus, "İbn Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, 451-53.

Arslan, Durmuş, "Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvîd Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies Comperative Relicious Studies*, Volume 13/25, Fall 2018.

Atik, Kemal, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* (2), 1985, 265-288.

Attar, Ebu'l-`Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemezânî, *et-Temhîd fî Ma`rifeti't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2000.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyet'ul-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn,* C. II. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1955.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Cû`fî, *Sahîhu'l-Buhârî,* Thk: Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Takvi'n-Necât, Dımeşk 1422/2001.

Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi,* (2. bs), Çvr: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü,* 19. bs. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Çetin, Abdurrahman, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri,* (1. bs), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

Çörtü, Meral, *Arapça Dil Bilgisi Sarf,* 7. bs. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

Dânî, Osman b. Saîd b. Ömer, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Ammân 2000.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Şerhu Kasîdeti Ebî Müzâhîm el-Hâkânî,* Thk: Halil Ebû Hanze, by. ts.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *Sünen,* Thk: Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan 1412/2000.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü,* 29. bs., MİFAV, İstanbul 2014.

Durmuş, İsmail, "Hemze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 190-93.

Düzgün, Şaban Ali, ed. "Kelam" *Varlık, Sistematik Kelam*, 2. bs. 197-217, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş`aş b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen,* Thk: Muhammed Muhyi'd-dîn Abdulhamid, el-Mektebetu'l-`Asriyye, Beyrut ty.

Elmalı, Hüseyin, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XIV, 562-64.

Ergüven, Şehabettin, "X. ve XI. Yüzyılda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", *İstem*, 8 (15), 2010.

Eroğlu, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine,* Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2002.

Ğanim Kaddûrî el-Hamed *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâi'l-Tecvîd,* 3. bs. Dâru Ammâr, Ammân 2007.

Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler,* Çev: Mehmet Emin Maşalı, Naci Demirci, Fatma Yasemin Mısırlı ve Mücella Hacımısırlıoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn,* Thk: Dâvud Sallum Suleymân el-Anbekî. 1. bs. C. I. Mektebetü Lübnân, Lübnân, Beyrut 2004.

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Târihi,* Çev: Sadreddin Gümüş v. dğr. C. IV, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ud b. Musâ, *Kitâbu's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endülüsî ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim,* Thk: İbrahîm Ebyârî. 1. bs. C. II, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrî, Kahire 1989.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *Sirru Sınâti'l-İ'râb,* Thk: Hasan Hindâvî. C. I. by, ts.

İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ,* C. 2. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

———, *en-Neşr fi'l-Kırâti'l-`Aşr,* Thk: Ali Muhammed Debbâ. C. I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

———, *M anzûmetu'l-Mukaddime fimâ Yecibu `Alâ Kârii'l-Kur'ân En Ye'lemehû,* 4. bs. Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde 2006.

———, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd,* Thk: Ğanim Kaddûrî el-Hamd, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1986.

İbn Ebî Şeybe, *el-kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, Thk: Kemal Yusuf el-Hût, C. II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409.

İbnu'l Esîr, Ebu'l-Hasen Izzuddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed b. eş- Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih,* 4. bs. C. VIII, Dârü'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 2003.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-`Ayân Enbâü Ebnâi'z-Zemân,* Thk: Dr. İhsan Abbas, C. I, Dârü Sâdır, Beyrut 1994.

Kandemir, M. Yaşar, "Abkasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 311-12.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbn Galbûn, Ebü't-Tayyib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 33. Bs, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.

Karadeniz, Osman, ed. Şaban Ali Düzgün, "Kelam", *Halku'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Yaratılmışlığı Meselesi),* 2. bs, 387-89, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Kayapınar, Durmuş Ali, *Mekki b. Ebi Talib el-Kaysi Asr-ı Hayatı ve Eserleri,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1986.

Kılıçlı, Mustafa, "Kazzâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XV, 160-61.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Mudar (Benî Mudar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 358-59.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb an Ğusni'l-Endülüsi'r-Ratîb,* Thk: Dr. İhsan Abbas, C. 1., Dârü Sâdır, Beyrut 1998.

Ma'râşî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Cuhdu'l-Mukıll,* Thk: Salim Kaddûrî el-Hamed, 2. Dâru Ammâr, Ürdün 2008.

Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve,* Thk: Ahmed Hasan Ferhat. 3. bs. Daru Ammar, Amman 1996.

Muslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim,* Thk: Muhammed Fuâd `Abdulabâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-`Arabî, Beyrut ty.

Özdemir, Mehmet, "Endülüs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 211-225,

Özdemir, Mehmet, *"Endülüs Müslümanları" (Kültür Medeniyet),* (4. bs) TDVY, Ankara 2017.

Önder, Mustafa Kemal, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları,* (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Isparta 2020.

Pakdil, Ramazan, *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat,* 20, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.

Parladır, Selahattin, "Kābisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XIV, 41-42.

Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitap,* Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, C. IV, Mektebetü'l-Hanecî, Kahire 1982.

Tehânevî, Zafer Ahmed, *Yeni Usûl-i Hadis,* Thk: Abdulfettah Ebû Gudde Tercüme: İbrahim Canan, Türkiye Öğretmenler Vakfı, İzmir 1982.

Tetik, İbrahim, *Tecvîd ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016.

———, *Tecvîd Kelimesinin Semantik Analizi Universal Journal of Theology,* 2(3), 2017, 179-97.

Tetik, Necati, *Başlagıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta`limi,* 1. bs. C. Bayrak Matbaacılık, Bilimsel Araştırmalar Dizisi 4, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tirmîzî, Muhammed b. İsâ b. Sevre Mûsâ b. ed-Dahhâk, *Sunenu Tirmîzî,* Thk: Beşşâr `Avvâ Ma`rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998 (Sunen).

Ummânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Sa`îd, *Kitâbü'l-Evsât fî İlmi'l-Kıraât,* Thk: İzzet Hasan, Darü'l Fikr, Dımeşk 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Bekir Sıtkı KUDU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	12/01/2023